

PAGE



اسماعيل حكمت

1928

424

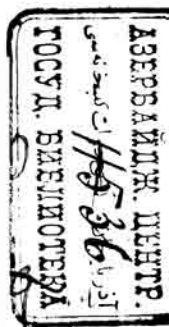
894.362.09

h 70

آذربايجان ادبياتى تاريخى

اسلاميتك ظهورىدىن ميلادك
اون سگىزىنچى عصرىنه قدر

برنجى جلد



21123

آذر نشور

باکو - 1928

02649



باشلانغىچ

توركلر اسلامىدىن داھا اول مختلف اجتماعى، اقتصادى و سياسى مناسبتلاردا بولوندىقلارى ايرانلىلاردا عادات، آداب، عنعنات و مدنيتلرلە حرث (۱) «hərs» و قناعتلرىدىن بر چوق انطباع (۲) «intiba'» لار آلا كىلمىشلىرىدىن. لاکىن بو حال يالگر بر طرفلى دکل ايدى. توركلر عين زماندا ئوز آداب، عادات و عنعنەلرلە سىجە (۳) «səcijjə» و خصلت (۴) «xəslət» لرىدىن بر چوق شىلرىدە قومى اولان خىلقلە آشايلامىشلىرىدىن.

اسلامىدىن سوكرامان — زمان خليفەلىرى تىختلرىدىن دوتان توركلر، بوتون ايرانى الە آلاراق قوتلى حكومتلر تىشكىل ايتىمىشلىرىدىن. اوج كونلك بالانچى بر پارلاقلىق (شعشە) كوسترەدك و ايران تىختىنى بيقاراق، سونمكە يوز دوتان اسلام خليفەلكى ايرانك قديم مدنيتى تائىرى آلتىنا دوشىدىكىدىن سوكرامان دىلە يىلەرگە: آز بر مدت ايجون اولسا يىلە چىن حدودىدىن عربستان چوللرلە مصر و هند تولىكەلرلە قدر تورك قوتى حاكم ايدى.

بونىلە برابر توركلر كلك اك آرتىق ضعیفلىك و عاجزلىك كوستردىكى قىلە دىن مىشەسى ايدى. اسلام دىنى عربك طبیعت و اخلاقىنا، عربك قاناچاغىلە اولنك اطرافىدە كى شرائطە (مىحیطە) كوردە اويدو رولمىش اولدوغىدىن ايرانلىلر كىچىدىكى زمان ماھىتىنى خىلدىن خىلى بە دە كىشىدىرىمىش، يىكى مىحیطك سىجە و عنعنەسى آلتىدا ئەزىلەپ كىتىمىشلىرىدىن. ايرانلىلر توركلە مىراث اولاراق بىراقىقلارى كەنىش تولىكەلردە برلىشىش اولان مدنيت، مزخرف اسلامى ايران مدنيتى ايدى.

غزىنولر، سلجوقىلر، خوارزمىلر كىيى، وقت وقت، آسپانك مەھ بر قىسمى الە دوتىش اولان تورك حكومتلىرى بو مدنيتك تائىرىدىن ئوزلرىنى قورتارمادىقلارى كىيى، موغوللار و داھا سوكرامان ايراندا حاكم اولان آق قوبونلىلار، قارا قوبونلىلار، صفوىلر كىيى تورك قىيلەلىرى دىخى عنوانلارنىدىن باشلاياراق عادات، آداب، عنعنات، دىن و دىللىرىنە كىنچە قدر ايرانلىلغى بىنەسەمكىدىن ئوزلرىنى قورتارما مىشلىرىدىن.

طبیعی بولاردا بو مدنيتى بىنەسەيشلرنەندە آز — چوق فرقلىر بوق دە كىل ايدى. مىثلا: غزىنولر سلجوقىلر زماندا كىچىك برلردە و اوژون مدت رىسى دىل و ادبى دىل قارس دىلى اولمىش، آق و قارا قوبونلوز ایلە صفوىلر زماندا دىل توركلشمكە باشلايدىغى حالدا دىن ايرانلىشمىشلىرىدىن.

(۱) حرث — قوتلورا

(۲) انطباع — ذھنە چاب اولونما، قىش اولونما.

(۳) سىجە — طبیعت، جىلىت.

(۴) خصلت — طبیعت، خوى.

آذىنشر

مطبعەسىندە باسلىدى

توركلرك قەدراىى (۱) ايله ايرانيلرك قەدراىى عصرلرجه توأم «*tavə'm*» (۲) ديبه ييله چك بر حالا دوشمشدر (۳).

بو قەطەبى داها آيدىن كورمك و توركلرك اشغال ايتديكلرى برلىرى، و تمثيل (۴) ايتديكلرى مەدنىتى زمانى *chronoloji* بر صورتده كوزدن كيچيرمك؛ اقتصادى، اجتماعى، حرثى و مەدنى بىكرە يىشلىرى، آليش و برىشلىرى آكلاماق ايچون قيسا بر تارىخى كوروشه قەلى لروم و اردر.

برنجى قىسم

اسلاميتدن ميلادى اون اوچنجى عصره قدر

اسلاملغك ظهوريندن اول آذربايجان

اوغوز قبيله لرنيك ايران، آذربايجان و آنادولوي ايايلمالارى و حكومت قورمالارى — سلجوقيلر؛ تارىخى، اجتماعى، اقتصادى و حرثى وضعيتلىرى و آذربايجانا حاكميتلىرى — اسلاميك توركلر اوزه رينده مختلف تاثيرلىرى — سلطانلارلا خليفه لرك مناسبتلىرى — انكشاف و ترقى سببلىرى — انحطاط و تردى «*tərəddi*» (يعنى آلمالما سببلىرى) — ديل و ادبياتك ماهيت و وضعيتى — اوغوز خانك ايلك ادبى محصوللارى سلجوقيلرك ادبياتيدر — بو ادبياتك جدى و علمى بر تدقيقه احتياجى، تورك ادبياتينداكى باشليجا جريانلار، و جريانلارى يارادان مختلف عاملر،

قوى جريان.

آذربايجانك چوق قديم بر وارلغى و بو وارلغى جانلانديران چوقدا قديم تارىخى اولديغى يقيندر. بو اسكى و زنكين ئولكه، مختلف عرفلارلا منسوب انسان آقيتتيلارينا عصرلرجه بر كچيد و دوشه ركه يرى اولمش، اجتماعى آقينا لار اورادا كه نيش بر كول حاليني آلمش، آشقين و داشقين نهايتسز انسان سيللرى اورادا چاريشمش، اورادا قايناش مش، مختلف عرفلره منسوب قبيله لر اورادا تاپيشمش، اورادا قوه لشمش، آيرى بر كتله حاليندا جمعيت قورمش، حكومتلر سورمش، خياللار بسله مش و دينلر ياراتمشدر.

بوتون بو قايناشما، بو قاتيلوب قارشىما ايچينده بويوك بر رول اوينا يان عرقدن برى ده تور كلردر. ياقين زمانلارلا قدر قارا جهالت بولوتلارى آلتيندا ئورتولى قالان بو حقيقت؛ تارىخ، ئە تنوغرافيا و اجتماعيات تدقيقلىرى نتيجه سينده ثابت اولمش بر حقيقتدر.

توركلرك آذربايجاندا يرلشمه لرى ايسه، عصرلرجه اول باشلامش و عصرلر بويوجا دوام ايتمش بر تارىخ حادئە سيدر.

توركلرله ديل، ادبيات، صنعت كىبى اجتماعى مؤسسە لرك چوق اسكى زمانلاردا وارلغيني اورخون، تورخان، يە نيسە ي كشفلىرى كىبى علمى حركتلر كوسترمكده در. بونكلا برابر همين كشفلر، اسكى تورك تارىخيني ئورتن قالين و قارانع برده نك يالكر بر اوچيني قالديرا ييلمشدر.

تورك ادبياتينك اسلامدن اولكى وضعيت و ماهيتى تدقيق ايتديكمز سيرا لاردا

(۱) قەدرات — كوياكه: الله طرفيندن انسان ايچون اولدن قدير و تعين ايديلمش اولان شيلر.

(۲) توأم — ايكييز، برلكده دوغولان قارداشلار.

(۳) بورادا توركلر ايله ايرانيلرك قەدراىى توأم ديه چك برده — مسئله حرث و مەدنىت باره سينده اولديغينا كوره — تورك حرث و مەدنىتنك طالعى، ايران حرث و مەدنىتنك طالعيندن آسبلى بر حالا دوشمشدر ديبه داها دوز اولاردى. بو اثرك بر چوق برينده مؤلف ئوزى ده تصديق ايديركه: توركلر ئوز ليكيتندن (اصلى — اورۇنل) بر مەدنىت ياراتماش ايران مەدنىتى آلوب هليد ايتمشلر و ايران مەدنىتنك توركلر اوزه رينده تاثيرى عصرلرجه دوام ايتمشدر. (اداره)

(۴) تمثيل — غيرى بر شيك عينيى قبول ايله او شكله كيرمك.

تفصیل ایده جکمز طبیعی اولان بو حقیقتلری قیسا کچهرک اصل تدقیقمز ساحهسی اولان اسلامی دوره یه کیره جکر (۱).



اوغوز قبیله لرینک ایران، آذربایجان و آنادولویه دوغرو ایلرله بهرک حکومت تشکیل ایتمه لرلی اسلاملیغک اطرافه بایلماسی زمانلار یله برلشمکده در. بونلار آراسیندا اسلاملیغی قبول ایده نلر و حتا اونا حامی اولانلار بولوندوغی کببسی، شدتله علیه دارلاری و چارپیشانلاری اولمشدر. بوتون بو تورکلر آراسیندا آذربایجانک عمومی تاریخنه، دیل و ادبیات تاریخنه مناسباتی اولان سلچوقیلاردر.

سلچوقیلار، خصوصاً (۱۰۹۳ — ۱۰۳۷ میلادی)، (۴۸۵ — ۴۲۴ هجری) ایلرده، یعنی طوغرول بک، آلپ آرسلان و ملکشاہ زمانلاریندا، آسیادا، بویوک رول اوینامشلاردی. سلچوقیلر قارشیسیندا غزنه ویلر، توز ایمپراتورقلارینک یالکر شرقی ایالتلرینی ساقلا یا بیلمشلر. آل بویه ایسه، بونلارک اللری آلتینا کیرمش حتا، همین سلچوقیلر، عباسی خلیفه لرینک تقوذلارینادا اورتاق اولمشلاردی.

بویله لکله ایرانداکی اسکیمش، پیرانمش، ایکله نیش بر اداره نی داغیلماقدان بوزولماقدان آزاد ایده رک برلک آلتینا آلان همین تورکلر معنوی ایکی قید آلتیندا ایزلمشلردی که: بونلاردا — دین ایله ایران حرئی، و مدنییتی ایدی.

بو حرث اسلام دینی ایله فلسفه نک قارشیماسیندان حصوله کلمش بر حرث (سقو لاستیقاً) دان عبارت ایدی؛ بو مدینت سفیه و اورتا عصرلره مخصوص بر ذهنیتدن؛ خیالپرست، توزینی بکه نن و مبالغه جی بر استبداددان عبارت ایدی.

بوندان باشقا تا اسکی دورلریندن به ری، توز مدنییتنده برالصت اولما یوب، ساده جه موجود مدنیترلی قبول و همین مدنیترله اویاراق اوللاری نشر و تعمیم ایله مک قدر بر باجا ریق کوستردیکلری ادعا اولونان ایرانلرک سوک ثروتلرینه وارث اولان تورکلر، همین ارژدن مادی، معنوی بویوک بر شی قازانمش اولمایرلاردی (۲). بلکه توز یاقشی طبیعتلریندن بر چوقینی فدا ایشمش بولونارلاردی. تورکلرک ایرانلارلاردان آلدیقلاری: سفیهلک، لزومسز بزه ک، سلطنت و طنطنه کبی بوش شیلردن عبارت ایدی. و بریدیکلری، بر اقدیقلاری ایسه، صافلق، قوتلی و متین اولماق، صمیمیت کبی دوغولما طبیعتلردی. ایرا

(۱) تورک ادبیاتینک اسلامدن اولکی وضعیتی حقیقده کوپرولی زاده فؤادبکک (تورک ادبیاتی تاریخی) نک (اسلامدن اول) قسمیه باقیقر.

(۲) ره داقسیا بو فکره شریک اولامان.

نیرک بوتون مراسمی، سرای عادتلری، دیلی، ادبیاتی و موسیقیسی اولدیغی کبی تورکلره کیچیردی.

بونک ایچوندر که؛ بر زمانلار یونان ایمپراتورلغینی ییله تلاش و قورقوبا دوشورده ن؛ بوتون خرسیتانلق عالمینی، اسلاملیغی قووماق نیتیه اهل صلیبلر دوغورماغا سوق ایدن همین تورک ایمپراتورلغی نهایت داغیلماقدا کیچیکمه دی (۱).

میلادی (۱۰۹۳) و هجری (۱۵ شوال ۴۸۵) ده جلال الدوله ملکشاہک تولو میندن سوکرا مملکت وارثلر آراسیندا بش حکومته بولوندی.

جلال الدوله ملکشاہک حکمران اولدیغی تولکه لردن باشلیجاسی، (بر کیارق) ک اداره سینه دوشن (ایران) قسمی ایدی. (بر کیارق) ک حکومتی میلادی (۱۱۰۵) ده قدر دوام ایده بیلمشدی. لاکن باشلابان داخلی قاوغالار حکومتی خیلی ضعیفلتدی.

آرادا (سلطان سنجر) کبی خراسان و عراقی برلشدیرن غزنه ویلره، خوارزمیلره قارشلی موقیبت قازانان بر حکمدار کورونمشسه ده، دیکرلری حکومت اداره سینتی باجار مادیلار و میلادی (۱۱۹۴) ده خوارزمیلر اداره بی اله آلدیلار. هجری (۵۶۸) خوارزم و خراساندا استقلالیتی اعلان ایده ن خوارزمیلرک بشینجیسی سلطان تکش هجری (۵۹۰) ده (ری) جواریندا طغرل سلچوقی بی تولدیرمش و عراقی ضبط ایتمشدی. اساساً خوارزمیلرک بو هجوم و تسلطینه (۲) باشلیجا سبب و مشوق (۳) اولان، داهای سلطان

(۱) اهل صلیبلری میدانا کتیرمه ک آروپانی مجبور ایدن سبب یالکر تورکلر قوتی دک ایدی. بو سبب غیر ی سبیلرک یاتیندا اهمیتسز قالیر. تورکلرک آسیاداکی قوتلریندن قورقما یا جاق قدر تورکلرک و تورک قوذی آلتیندا یاشابان تولکه لردن اوزاقدا بولونان لاین، فرانز، جرمان و غیره ملتلرک اهل صلیب سفزلرینه اشتراکینک سببی شهسز چوکمه کده اولان ثروتینی الینده ساقلاماق فکرینده اولان آریستوقراتلرک شرقدن بارلانماق بولینداکی تشببیه در. دوغرواندا اهل صلیب سفزلرینک حیانا کیچیریلیمسینده و کتله نک بو سفزلره اشتراک ایتیمسینده دینی تعصبک دخی تاثیر ایلماقلا برابر اهل صلیب سفزلرینک باش سببی اقتصادیدر: آنا دولودا و سوریده عربلر حکم سورورکن، فلسطینه حج ایچون کلن خرسیتانلارا قارشلی کذشت و مساعده کارلق ایله معامله ایدیرلردی. تورکلر، حکومتی اللرینه آلتینجا شدتله رفتار ایتمه ک و کذشت ایتیمه کده باشلابلار و بو حال آروپادا او وقت چوق ایلریمش اولان دینی تعصبی کوروکده دی. او بری طرفند ده هند و چین کبی اوزاق آسیادان استانبولا، سوریه و آق دکرک ساحل لیمانلارینا آروپانک محتاج اولدیغی بر چوق اتمعه و محصولات کبیردی. تورکلر زمانیندا بودا کبیلدی. آروپا ایله آسیا آراسینداکی تجارت مناسباتی بوسوتون کبیلیمک قورقوسی حاصل اولدی. اهل صلیب سفزلرینی میدانا کتیرن اصل سبب بودر. حکومتک اوزون وقت سورمه یوب داغیلما سینتا کلینجه: اقتصادی بر بئوره ده دایانمایان و سلاح کوچیه یاشابان هر مؤسه کبی بو حکومت دخی سلاحک ایشله به میه جکی وقت داغیلما نی ایدی و داغیلدی. (اداره)

(۲) تسلط — حفسز یره غیرسینک باشینا بلا اولوب راحت بر اقاماق.

(۳) مشوق — تشویق ایدن.

ملکشاه سلجوقینک اوغولارلاریندان مسعود (۱) زمانیندا (آتا بک) (۲) نامیله شهرت تاپماق و همان بوتون اداره بی اللرینه آلمش اولان و سلجوقیلرله ده قوهوملق پیدا ایله مش اولان خانداندا آتا بک قوتلوغ ایدی.

سلجوقیلر و بر آزدا خوارزمیلر زمانیندا آذربایجانلی اداره ایدن بو آتا بکلرک برنجیسی شمس الدین آتا بک (ایلدکر) در. بونلار هاموسی آلتی کیشی ایدیله و آلتمش بدی ایله قدر آذربایجاندا حکمران اولدیله. بو آتا بک عنوانی ایلك دفعه اولا راق جلال الدوله ملکشاه (هجری ۴۸۵ — ۴۶۵) طرفیندن وزیر (نظام الملک) ه ویریلنمشدی.

جهان پهلوانی آتا بک محمد زمانندا اوچونجی طغرل سلجوقی هنوز بدی یاشیندا بر چوجوق اولدوغندان باش وزیر بوتون ایرانک حقیقی حکمداری ایدی. ۱۱۸۵ تاریخنده جهان پهلوانی آتا بک نولونجه قارداشی قریل آرسلان خلیفه (نصر) ک ائتلافیله سلطان طغرولی زهرله بهرک تاج و تختنی ضبطه تشبث ایتمش لاکن جلوسیندن بر کون اول قتل ایدیلمشدی. آتا بک ابوبکر سادهجه آذربایجان امارتیله قناعت ایتمهکه زاضی اولموش و (تبریزی) قرارگاه یاپمیشدی. قارداشی (قوتلوغ) ایله آچیلان محاربهده قوتلوغی مغلوب ایتمش؛ قوتلوغدا خوارزم سلطانی (تکش) «*Taqaza*» صیغیناراق اونی سلجوقیلر علیهنه قیسقیرتمشدی. هجری (۵۹۰) ده خوارزمشاه سلطان تکشک طغرولی قتل ایتمسه ده بو مناسبتله واقع اولموشدی. (۵۹۶) ده تکش نولدوکی زمان پیرنه کلن سلطان قطب الدین محمد خوارزمشاه ده بوتون خراسان، زابلستان، ماوراءالنهر،

(۱) سلطان غیاث الدین مسعود بن غیاث الدین، ملکشاه اولادیندان اولوب، هجری (۵۲۹) دان (۵۴۷) به قدر حکمدارلق ایتمشدر (زبدت القصص جلد ۱ صحیفه ۳۸۸).

(۲) آتا بک، مرکب بر اسمدر. سلجوقیلرک نوزلرینه بویوک خدمتلی دوقونان وزیر و امیرلرینه ویر دیکلری اسمدرکه بر نوع مختار والی مقامیندادر. بو خصوصدا «ایران تاریخی» مورخی سیرجون دیر: «آتابک کلمهسی تورکجهدر: معلم ویا وصی دیمک اولان آتا ایله سه نیور معناسینا کلن بکدن متشکل مرکب بر کلمهدر. بر سه نیور ویا پرنشک مرپی ویا وصیسی دیمکدره.

تاریخ انجمنی رئیس متوفا عبدالرحمن شرف بکده بو خصوصدا دیر:

«آتابک تورکجه بر لفظ مرکب اولوب بکلک آتاسی، یعنی حکمدارک لالاسی معناسینا اولاراق وزدای عظاما توجیه اولونور؛ بر بویوک عنوان ایدی. آتا بکلردن بعضیلری نائل حکومت اولوب اولادلاری دخی وارث اولمشلاردر.» (زبدت القصص جلد ۱ صحیفه ۳۹۴).

عراق، فارس و آذربایجانلی آلدیه ایتیمشدی. سلطان جلال الدین خوارزمی دن سوکرا (۶۲۸ هجری) ده آذربایجان یکی بر استیلا آلتندا بولونوردی.

سلجوقلار بر طرفدن تورکلرک بالخاصه اوغوزلارک عنعنلرینه عادت و تورالارینا (قانون) موافق اولان بر چوق قطه لری طبیعتدن کری دورمادیقلاری و قومته لرینه صادق قالدیقلاری حالدا، دیکر طرفینده دینک تضییقینه اسیر اولمشلاردی. دییله ییلهرکه، اداره دینی بر اداره ایدی. حاکم اولان قانونلار، بالخاصه شرعی حکملرده، دینی قانونلار ایدی. مع مافیله، بورادا اونیدا اهمیتله قید ایتمه لی یزکه، بوتون بو دینی اساسلار، سلجوقلار کلاینجهیه قدر، ایرانک آداب و عنعناتیه قاریشمشلاردی: اداره تشکیلاتی بر چوق پرلرده عباسی اداره لرینک عینی ایدی، حالبوکه عباسیلرک مدنیت، حکومت اداره سی، سلطنت کبی بر چوق اساسلاری ساسانیلردن عینیله آلدیقلاری تاریخی بر حقیقتدر. بونا کوره سلجوق تورکلرینک قوردیقلاری حکومت ده، یاراتدیقلاری مدنیت ده یاشادیقلاری و یاشاندیقلاری حرثده، عجیب بر خلیظه ایدی که، اونداه عربک دینی، عجمک ذهنیت و ضعیفینی تورکلک عادت و خصوصیتینی کوره ییله ریک.

بونا هیچ بر زمان اساسدان اوزیرینال بر مدنیت دیمک ممکن دکدر. قاضی و مفتیلرک حکمدارلارا حکم ایده جک قدر قوذلاری واردی. ابن بیبیک یازدیغه کوره اهالیدن برینک سلطاندا دعواسی اولسا قاضی حضورینده سلطان دخی دعواچی ایله برابر دوروردی بو عادت ساسانیلرده واردی؛ اسکی ایران حکمدارلارینک سنده ایکی کره (مهرکان) و (نوروز) کونلرینده، اوزلریندن دعوالاری اولانلارله محاکمه اولونماق ایچون حاکم حضورینه کیتدیکلرینی (نظام الملک) «سیاستنامه» آدلی اثرینده اوزون اوزادییه قید ایتمشدر. محمدک دامادی علینکده بر یهودی ایله حاکم قارشیسیندا مرافعه اولوندوغی تاریخاً مشهوردر. کورونورکه بوتون بو دینی و عنعنه وی عادتله عرب و عجمک میراثلاریندان ایدی.

سلجوق تورکلرینده کی جمعیت قورولوشودا صنفلر اوزرینه ایدی. بودا دره بکلرکک ضروری بر نتیجه سی ایدی. بر سلسله مراتب (۱)، بر تشریفات (۲) «*hierarchy*» موجود ایدی. زادگاه، یوقاری صنف ارکانینا مخصوص اولان بعض وظیفه لر موجود ایدی. مع مافیله اسیر لکدن اک یو کسهک حکومت قوللوغینا حتا حکومت رئیسکینه چیقانلار دا واردی. مثلا:

(۱) سلسله مراتب — قوللوقیلارک آشاغیدان یوقاری یا اولان طبقه سی.

(۲) تشریفات — رسمی کونلرده حکمدارک ویا حکومت رئیسینک حضورینا چقارکن قوللوقیلارک نه جوده حرکت ایده جکلری باره سینده کی اصول.

«عسکری بویوک مقاملار و بالخاصه والیك، بعض استنلالار حسابا آلینمازسا، اسکی بویوک عائله لره مخصوص کیی ایدی. دولنگ اك بوکك قاضی خراسان والیكى اونوب، بورانگ والیسنه «سهمالاره دبیرلردی؛ حکمدار؛ بریسینی وزیر تمین ایتمك ایسترسه، اونگ دایینی سوزاردی. «حاجب الحجاب» (ق ۱) والیك قاضیندان جوق بوکك کدی» (۲). او زمانانگ ملکی تشکیلاتینی داها آیدین کوزمک ایچون بو فقره بی ده اولدیغی کیی آلیریق:

«حکومتک باشیندا یالکر جناب حقه قازشی مشول بر حکمدار واردی، بویوک بر تاثیر اولماماقلا برابیر، حکمدار بغداد خلیفه سیندن بر فرمان آلیردی. حکمدارک عمومی ایشلری تنظیم ایدمه چک بر وزیر اولوردی. بونکلا برابیر او عصرلرده شرق مسلمان حکومتلرینده اداره ایکی په آیریلیردی: سرای، دیوان.

«سامانیلردن اول، شرق مسلمان حکومتلرینده، عباسیلرده اولدیغی کیی، کوله لردن (قول) و بالخاصه تورک کوله لردن مرکب بر خاصه عسکری (۳) بولوتدیغینی ییلمه بریک. آتجاج (اسماعیل) و خلقلری زمانیندا بویله بر عسکر موجوددی. بو کوله لرك او زمان بویوک بر قوذی اولمادیغی کیی، بویوک ماموریتلرده بوللازا منحصر دکلدی؛ بویوک عائله لردن بعض آداملاردا او ماموریتلره کیچه ییله لردی. اوردودا «دهقانلار» (کندیلر) ده واردی و اساساً او عصرده بوتون ماوراءالنهر (۴) اها لیسى سلاح داشیرلاردی. (۵).

فهاودال بر حکومت سورن سلجوقلیلار، بکلره و اولانلارک آراسیندا تشریفاته بویوک اهمیت بریرلردی (۶).

(۱) حاجب — پرده دار، حجاب — پرده معناسنا اولوب «حاجب الحجاب» دیه، اسکی اسلام ملیکلرینگ باش مایینچی، وزیر اعظم کیی قوللوقچیلارینا ویریلن آد.
(۲) ملی تشبعلر مجموعه سی، جلد ۲، سای ۵، مطبعه عامره، ۱۳۳۱، صحیفه ۱۹۸.
(۳) عباسیلرده خاصه عسکرینه یالکر توزککر دکل عین وقتده بریریلرده آلییردی. (اداره)
(۴) ماوراءالنهر — جیحون چایینگ ئوته طرفینده بولونان (صفد) خطه سی.
(۵) ملی تشبعلر مجموعه سی، جلد ۲، سای ۵، صحیفه ۱۹۸.
(۶) اوغوزن عادتینجه تشریفاتی کوسترن اسکی بر منظومه (هوتسما) ننگ نشر ایتمش اولدیغی (ابن بیبی) ننگ (تواریخ آل سلجوق) نده یازیلیدر:

«... اشبو ادبیات ترتیبجه توره سوزولوردی ساغ قول بکلر بکلکی قایی و پایات بکته و سول قول بکلر بکلکی بایندور و چاوتدور بکته ویریلیردی و قالان بکلکیلر دخی بو ایکرمی «ورت بویوک بکلرینه و اوغلانلارینا ویریلمه نجه غیره ویریلمزدی. بو ترتیب اوزره که ذکر اولونور:

خانلار آناسی اوغز (اوغوز) خان سوله دی.

بویله توره یول وارکان ایلدی

اشبو رسمیه وصیت قلدی اول

تا اولا اوغلانلارینا توره یول

دیندی قایی چونکه سوکرا خان اولا

صاغه بکلر بک بیان آندن اولا

بر طرفدن سلطانگ اقرباسی، اوغوللاری، قارداشلاری و بکلر بویله بویوک قدرت و قوذه مالک و عادتاً یاری مستقل اداره لره صاحب اولدوقلاری کیی دیوان (۱) عضو لری و بویوک مامور برده قوذ صاحبی ایدیلر؛ بونلارک (تیمار) (۲) صورتیله اوزلرینه ویریلمش یرلری واردی. بو یرلردن هر ایل کیتلی کلیر آلیرلاردی؛ بونلارک تیمارینی سلطان ایسته دیککی کیی آذالتوب چوغالتایلردی. محاربه لرده اشتراک ایدن آلیلار (۳)، غازیلره (۴) تیمارلار ویرمک عادت اولدوغی کیی، عالمیره، سیدلره، شیخلره، مقربلره (پادشاهه یاقین اولان آداملار) شاعر و مداحلاردا یر و کویلر باغشلاندیغی هم سلجوقلاردا هم ده قایی خانلیلاردا عثمانلیلاردا کوروریز. (سیاستنامه) صاحبی و ملکشا هکگ وزیر اولان (نظام الملک) تا امویلر و عباسیلر زمانندان بری دوام ایدن و اکثر

(۱) دیوان — دولنگ مهم ایشلرینه باقان عالی مجلس.

(۲) تیمار — وقتیه سهاهی (توزلرینه تجار اولاراق ویریلن توپراغه مقابل حرب زمانی توز حیوانلا ریه و حکومت طرفدن ویریلمه جیمخانه، عینی و قدی موجب ایله حربه کیدن آداملار) لره مالکانه، اولا زاق ویریلن؛ حق ملکیتی حکومت، تصرف یعنی اکوب بیجه ن منتعبردار اولماق حتی شخصلره عاؤد اولان توپراقدر.

(۳) آلپ — یکیت و یهادر.

(۴) غازی — مجاهد و فاتح.

تومز بکلر بکی هم سول قولا

شیله کارکدرکه (شویله کرکدرکه) بایندور اولا

توره و یول و آغرلاماق دخی

اشبو ترتیب اوزره اولای ایاخی

کیم قایی اوتوره آندن سوک بیات

اشبو ترتیب اوزره اوترمق کرک

اوکلرنده سوچلر طورمق کرک

قیمز و قمرانده بو ترتیبه

اغه واینی آراسیندا ایچله

منصب و بکلک دخی بو رسمیه

اورغ و صویینه کوره ویرله

اشبو سولردن قومیه ویره لر

آدرت ایه آبروغی خوش کوره لره

اقربا و خواصه (۱) مقاطعه (۲) اصولی ایله اراضی ویرمک و اونلاردان خراج آلماق اصولنی موافق کورمیهرك دكيشدیرمشدی. او زمانه قدر عسکر معاشلاری و سائر مصرفلر هپ خراجدان ویریلیدی. دولت که نیشله نیجه (نظام الملك) اراضی بی مقاطعه لره تحویل و عسکره تفویض (عهده سینه براقماق) ایتمشدی، اراضی بی بو صورتله داها معمور ایدیه چکنی دوشونمشد. دوغرونداندا مملکت اولدوقجا معمور اولموش، حاصلات آرتیمشدی. خوارزمیلرک عسکر لرینه معاشدان باشقا توپراق دا ویردیکلرینی (بارتولد) دایازماق دادر (۳). بوتون بو قطعه لر مملکت اداره سنک اورتا عصر لره مخصوص بر ذهنیله آبارلیدیغینی و بر دهره بکلیک تشکیلاتندان عبارت اولدیغینی کوسته ریر که، بو سوک عصر لره قدر حتا قایی خانلر (عثمانیلار) دهره حکومت بر صورتده دوام ایدوب کلمشدر. آزاداقولنی بر شخصیتک سیوریلوب بوتون کیچیک حکومتیچیکلری ازمه سی، اوز اطاعتی آلتینا آلمیش اولماسی اساس ماهیتی دكيشدیره ممشدر. ینه صنف تشکیلاتی، ینه جسمانی و روحانی یوقاری طبقه نك کنلدی و چیقچی قسمینی استثمار، ینه عینی مبادله طرزینده دوام ایدن بسیط بر تجارت، ینه چاپول (۴)، آقین (۵) اصوللریله واردات تامین کی اورتا عصر لره مخصوص بر اقتصاددان باشقا بر شئی کورولمه مه کده در. بوله بر جمعیتک دلیلی و ادبیاتی دا طبیعی اولراق اوز اجتماعی، اقتصادی سیاسی و محیطی شرطلری و تاثیر لری آلتندا دوغولوب انکشاف ایدیه یله چکدی. نیجه که، اویله ده اولدی.

آز زمان ایچینده بوتون ایرانی، آنادولویی، عربستانی و مصری استیلا ایدن سلچوق لیلار صاف و ساده بر تورک قبیله سی اولوب اوللری طبیعتی سیراندان (۶) باشقا دیل لری، آنا دیل لری اولان صاف و ساده تورکجه دن باشقا دیل لری یوقدی؛ رضا نوربک دیر:

«بو خاندان ٹوکجه صاف و تمیز بر صورتده ملی ایکن سوکرالاری ساسانیلری قلید ایتمک عجمی اوزه نرك مودهل یایماق خطاینا دوشمشد. عجمک حرئینی بالخاصه دبدبه و سفاھتینی آلمشلاردر. ٹوکجه تورک دلیلی رواجدا ایکن سراپا عجمجه کیرمش، ادبیات عجمجه یاپیلمش

(۱) خواص — امتیازلی و مستثنا صنف و بو صنفه منسوب خلق.

(۲) مقاطعه — زراعت ایدیلک شرطیله وقف ایدیلن اراضینک زراعتدن غیری (یا بلاغ اولراق قولانان و اوزرنه ملک یاپیلان وغیره) بر ایشله تصرف ایدیلدیکی قدرده او اراضینک ویرمسی لازم کن عشره مقابل معین مقدار ویریلن پول.

(۳) موغول استیلاسی زمانندا تورکستان.

(۴) چاپول — دشمن توپراغه هجوم ایدیه رك یاپیلان یاغما و غارت.

(۵) آقین — یاغما و غارت ایچون دشمن توپراغه هجوم ایتمه.

(۶) سیران — کیزوب تماشا ایتمک.

دولت دلیلی عجمجه و عربجه اولمشدر. رسمی محررات همان عمومیتله فارسی اولراق یازیلمشدر. بو حال اوقدر ایلری کیتمشدر که، عجمی احیا ایچون ساده ساسانیانی قلید ایله اکفا ایتمه شلر، عجم تاریخنیتی قاریشدر ووب کیانی یله مشق (۱) ایتمشلردر. پارالاریندا عجمک (شیر و خورشید) رسمینی دخی قوللانمشلاردر.

«برکت ویرسین که، سلطنت خاندانینک بو عجمله شمسی ملته تاثیر ایدیه ممشدر. ملت ینه تورک قالمشدر. دیلینی، عادتینی براقماشدر. بونکلا برابر خاندانک بو عجمله عجملشمسی تورکک و تورکلیکک ترقیسه چوق ضرر ویرمیشدر (۲)».

دوغرونداندا سلچوقلارک ایلك زمانلاریندا قومی عادتلره رعایت چوقدی. مثلا، قادین جمعیتک قیمتلی بر رکنی (۳) ایدی؛ مجلسلرده بولونوردی، آتجاج سوکرا لاری دینک و عجم عادتینک تاثیر یله او قیمت هیچه دوندی (۴). ینه او ایلك دوره ده بوتون قبیله نك دانشدیغی تورک دلیلی اولدوغی ایچون منظومه لره تورکجه و هجه وزینله یازیلیردی. او زمانه دائر خلق ادبیاتی تاپماق ممکن ايسه ده سوکرالاری عروض وزیننک عرب و عجم دیل لری نك و صنعت ذهنیتلرینک تاثیر یله یازیلان تورکجه منظومه لری الده ایتمک چتین در. بو طرزده منظومه لر یوق دک.... مثلا، (سلطان علاء الدین کیقباد) ک (ظهیر الدین ایللی پروانه) یه کوندردیکی و بالذات ٹوزینک یازدیغی:

«شمع که بودم یاند (یاندی) و دوکندی تم

هیچ اولمدی بر وجهله خندان دهنم

پروانه که یارغام اولمشد (اولموشدو) بنم

راضی کاوهر لر (که اورالار) بوینمی دوشه بدنم» (۵)

رباعیسی کبی منظومه لر او زمان تورکجه ده شعر یازیلدیغینی پک کوزه ل اثبات ایدیه. بو قدر وار که، بو اثر لره اهمیت ویریلوب توپلانماشدر. تورک ادبی لهجه لرینک آتاسی اولان (اوغوزجا) نك ایلك ادبی آبدله لری سلچوقلیلار زمانیندا و سلچوقیلر طرفیندن وجوده کتیریلمشدر. ایران و عربستانک دین و اعتقادلارینک آذربایجان و

(۱) مشق — بر شئی اصلینه باقاراق بکزه تمکه چالیشماق.

(۲) تورک تاریخی، تورکیه جمهوریتی معارف وکالتی نشریاتی، عدد ۵۴، دوقتور رضانور، مطبعه عامره، ۱۹۲۵، جلد ۳، (صحیفه ۱۲۸ — ۱۲۷).

(۳) رکن — بر شئیک تمل دیره کی و بر هیئتک اک اهمیتلی و قوتلی فردلریندن بری.

(۴) تورک تاریخی، رضانور، جلد ۳، صحیفه ۱۳۵.

(۵) ابن بیبی ترجمه سی، هوتسا نشری، صحیفه ۲۰۰، همین شعر یاده سنده حسن اوغلی حقینده یازیلما باق.

آنادولوی تورکلرینه تاثیریی سلجوقلیلار یولیله کیچمش و ادبیاتلارینا قوذ ایتمشدر. بونا کوره در که، سلجوقلیلاری و اونلارک زمانیندا اوغوز تورکجه سیله اثر یارادانلاری ممکن اولدیغی قدر یاقین کورمک ایسته دیک. بو اثرلرک بر قلاسیق قسمی اولدیغی کبی، برده خلق آراسیندا دولاشان قسمی واردر.

خلق آراسیندا بو یوک بر رغبتله اوقونان حتا بوتون تورکلر آراسیندا مشهور اولان (بطل غازی) (۱) مقبه لری کبی اثرلر و خلقک صاف شعرلری چوقدر. بو خصوصدا رضا نوربک:

«عرب و عجم حرثی سرای، مدرسه و بر درجه تکبیره مخصوص اولوب خلق کله سینه تاثیر ایدمه یردی. یعنی عرب و عجم حرثی بویاسی ظاهری و خفیف اولوب ایچینده ینه تورکک ملی سجه لری، ملی شعرلری بولونوردی. اوردولاردا «اوزانلاره» و قوبوزچیلار بولونور، یاپیلان قهرمانلیقلاری ایرلارلادی» (۲).

دییر که، بو حال ههمن—ههمن قایی خانلیلاردا (عثمانیلار) قانونی سلیمان دورینه قدر دوام ایتمشدر.

یالکر آلپ آرسلان زمانندا تورکجه یه اهمیت و بریلیمیش اولدوغی و حتا تورکجه یازان شاعرلرک سرای اطرافیندا توپلانمیش بولوندوغی تاریخده یازیلیمشدر.

بونکله برابر فارسلاشانک نتیجه سیدر که: سلجوق تورکلری حرث اعتباریله تورکجه دن آرتق فارسجا یا و عربجه یه خدمت ایتمشلردر. زمانلاریندا یه تیشه ن شاعرلر تورکجه دن زیاده فارسجا یازمیشلار، عالمرده فارسجا و عربجه اثرلر یاراتمیشلاردر. رضانور دییر:

«زمانلاریندا «امام الحرمین ابوالعالی جوینی» «امام غزالی» کبی بویوک اسلام عالمری بیتیمیشد مولانا جلال الدین رومی کبی عالم و شاعر ذات بو زمانک محصولیدر.

«عمر خیام کبی اثری بوکون بوتون آوروپا دیلرینه ترجمه ایدیلیمش بویوک بر شاعر، رودکی انوری، اذرقی، نظامی، گنجوی، ظهرفاریابی کبی برچوق و چوقی تورک فقط شعرلرینی عجمجه یازم شاعرلر سلجوقلیلر سریندا اونلارک احسان و حمایه لرله بیتیمیشلردر. مثلا خیامک، معیشت درد، دوشونه یوب قابغوسز چالیشا یلسین دییه دولت خزینه سیندن حیاتی تامین ایدیلیمشدر. ظهرفاریابی سلطان رکن الدین احسانینا بوغمشدر. کججلی نظامی مشهور (مخزن الاسرار) ینی اونک آدی یازمیشدر.»

«زمانلاریندا تاریخه، جغرافیایا، قهه دائر پک چوق اثر یازیلیمشدر. ملکشاه قومی اصل

(۱) بطل غازی ملاطیبادا دوغمش بر تورک قهرمانی در.

(۲) تورک تاریخ، رضانور، جلد ۳ صحیفه ۱۳۶.

ایتدیره ده «قوم ملکشاهی» بی میدانا کیرتمش، رصد خاتنه یابدیرتمیش، قهبلره «مسائل ملکشاهی» آدیله بر قوانین مجموعیسی ترتیب ایتدیرمشدر» (۱).

حرثنده بویله اولدیغی کبی، مدینتده ده بویله ایدی. تاج و تختیله برابر عجم و عربک دین و دیلینده وارث اولان تورکلر، نوزلرینه مخصوص اولان قابلیت و استعدادی تقلید و تمثیلده قوللانیدیلار، نهایت مدینتلی اوزرینال اولماقدان زیاده بر استعاره، بر استمثال اولدی. رضانور بو باره ده دییر:

«اگر عجم دیلی بویله رواج کورمه سیدی، جلال الدین رومینک (۲) مثنویسی ایله (خیامک) رباعیاتی تورکجه یازیلما سیدی، تورکک ایچون نه بختیارلق اولماقدادی. تورک ایکی مهم خزینه صاحبی اولاردی» (۳).

لاکن بوتون بونلار سلجوقیلری بر فه اودال حکومت اولماقدان ایلری کوتورمه مشدی. دینی ذهنیت بر اسلام سقولاستقاسی (۴) یاراتمش و بوتون خدمت، او دینی تشمیل و تعمیم ایچون مدرسه لر یاراتماق، طفیلیره یملک وجوده کتیرمکدن عبارت اولمشدی. بوتون الده ایدیلن علم و عرفان دنیا و مدینتدن ال چکمیکی، آخرتی اعمار، یعنی آباد ایتمهک چالیشمانی توصیه ایتمکده ایدی. تورک طبیعتی ایله بو تریبه و ذهنیت هیچده بری — برینه اویغون کلمه یردی. عصرلرجه نزاع و قاوغا دوام ایدوب دوردی؛ بو صنعت ایچینده استعاری و بکره تمه بر مدینت قوران یوقاری طبقه، اوقومش، ضیالی برزمره اولمشدی. حتا اوزون زمان بکلر، سلطانلار ییله او ذهنیتله اوزلاشا ییلمه مش، خلقک دیلیندن، خلقک عنعنه سیندن، خلقک روحیندان آیریلا ییلمه مشدر. نیجه که، سرایلار دا قونوشما دیلینک تورکجه قالماسی، اسکی اوغوز توره سینه سرایلاردا رعایت ایدیلمه سی، قوبوزچیلارک، اوزانلارک (شاعرلرک) محاربه لرده اشتراکی بوندان ایلری کلمشدی. دبدبه و سلطنت خصوصیندا غیریلرینه بکره مک، اسلامیتک دینی حکملرینه و عنعنلرینه اوماغا اوزه نمک اسلاملی قورومایی و حتا ایلری آپاروب اونا داها چوق نفوذ قازاندیرمایی بر شرف حساب ایله مک کبی اجتماعی خطالار نهایت بوتون حرث

(۱) تورک تاریخ، رضانور، جلد ۳ صحیفه ۱۳۲ — ۱۳۱.

(۲) جلال الدین رومی اصلا (بلخ) ده دوغولمش اولماقلا برابر قونبادا شهرت تاپدیغی ایچون (رومی) تخلصیله یاد اولونمشدر.

(۳) تورک تاریخ، رضانور، جلد ۳، صحیفه ۱۲۸. مؤلف جلال الدین رومی و عمر خیام زمانلاریندا کبی تورکجه لسانی نه مثنوی نی و نه ده رباعیاتی یاراتماغا برواسطه اولمازدی. بو اثرلر تورکجه اولاراق فارسجا سیندا کبی اولدیغی اینجه لک و اسلوبلا افاده ایدمه ییلمز لردی. نیجه که، جلال الدین رومینک تورکجه یازیلیمش شعرلری مثنویک یانیندا چوق سونوک و قیمتسز قالمادار. بو حقیقی مؤلف نوزی ده تصدیق ایدیر. (۳۳۸) نجی صحیفه یاق. (اداره).

(۴) سقولاستقا — فلسفه ایله دینی عقائدک قارشیمانیندان حاصل اولمش سفسطه لی بر منطق.

و مدینتک ایران و عرب حرثی و مدینتی تأثیری آلتیندا قالماسینا، روحاً و وجداناً آزاد اولان صاف و ساده دل تور کلرک فکر و قناعت، حتا ذوق جهتله اسیر اولمالارینا سببیت ویرمشد. خلق بو تعرضدن ممکن اولدیغی قدر نوزینی قوروماغا دیلینه و دینینه قارشى واقع اولان سالدیریشلاری حکمسز براقماغا چالیشدیغی حالدا ینه کوچلکله قاباقدا دایانا ییلدی.

نیجه که، بو پروپاغانداچی درویشلرله، شیخلرک و مریدلرک تشویق، تضییق و تلقینلری نتیجه سینده اسلامی اساسلار تصوفی (مستیکی) کسوه سی آلتیندا، اما پیراتیچی و چوروتوجی برماهیتده کندلر، عشرت لر آراسینادا گیرمکه باشلادی. نیجه که، شیعی—سنی قاوغالاری سلچوقلیلاری عصرلرجه مشغول ایتمشدر. بویله لکله خلقتک نوز مالی، نوز حسی، نوز ذوقی، نوز وجدانی محصولی اولان نوز ادبیاتی آراسینا دین قوقوسی و دین نشه سی نوز وزنی، نوز شکلی واسطه سیله دولدی. او واسطه ایله ده یکی یکی تعبیرلر، یکی یکی اصطلاحلار، عربجه و فارسجا کلمه لر ایشله دی. بو کون خلقتک نوز مالی اولان خلق ادبیاتی تدقیق ایبدیلدیکی زمان ایچینه قاریشمش بر چوق اسلامی فکر لره؛ اسلامی دستورلارا، اسلامی اخلاق کوستریش و مفهوملارینا، اسلامی حیات کوروش لرینه، اسلامی ذوق و صنعت نمونه لرینی کوسترن آتالار سوزلرینه، ضرب مثلله، حتا ماهنی و شکسته لره تصادف ایدریرک.

هله او آیلقلی، کلیرلی، توپراقلی، اراضیلی مداح شاعرلرک کره ک دینی تاثیرلر آلتندا، کره ک اقتصادی امیدلر سوقیله یاراتدیقلاری صنفی ادبیاتدا بو عنصرلر ساده جه دیله قارشماقلا قالمامیش، بلکه دیلی نولدورمش و برینه کیچمشدر. ایرانیلرده بر زمان لار حاکم اولان دیل عربجه اولدوغی، علمی، فنی و دینی کتابلارک بر چوغی، حتا ایرانیلار طرفیندن ییله، عربجه اولاراق وجوده کتیریلدیکی کبی تورکلر زمانتداد علمی و فلسفی و دینی اثرلر عربجه اولاراق ادبی، بدیعی و فنی اثرلرده فارسجا یازیلماق بر موفقیت عد ایبدلمیش و بو اوغورسز آلیشیق عصرلرجه دوام ایتمشدر. بونک ایچوندر که، سلچوقلیلر زمانیندا یتیشن و صرف فارسجا اثر یازان بو مقتدر و زمانلارینا کوره بیرره داهی و عالم اولان صنعتکارلاری تورک ادبیات قادروسی داخلینه آلاماقلا متاثر اولوروز.

سلچوقلیلر زمانندا یتیشمش و بو کون قوللانیلان و آکلاشیلان قاریشیق برتور کجه ایله اثرلر یازمیش بر چوق شاعرلر اولدوغونا؛ لاکن بونلارک اثرلرینکده کنارده — کوشه ده قالمش بولوندوغینا قطعی اولاراق اینانیرز.

سکزنجی و دو قوزنجی عصرلرده تورک محیطلرینده دوام و انکشاف ایدن بو سقو

لاستیق و اسلامی ادبیات سلچوقلیلر ادبیاتنک حقیقی وارثی در. (محمود کاشغری) نک (خاقانیه) تور کجه سی دیبه آدلاندیردیغی لسانله شرق تور کلرینک (قودا آهویلیک) لری یاراتدیقلاری عصرلرده (اوغوز تور کجه سی) ایله ده ادبی اثرلر یاراتیلدیغی محققدر، خصوصاً که، او عصرده اوغوز حرث و مدینتی، اوغوز حرث و مدینتندن هیچ آشاغی دکل، بلکه ده یوقاری ایدی. بو قدر وارکه، بو ادبیات ینه اسلامی چارچیوه داخلینده، دار کوروشلی، دار دوپوشلی، معین مفکوره و محدود ذوقلی بر ادبیات ایدی.

داها بو دورلردن باشلایاراق اوغوز ادبیاتنده اوچ بویوک جریان کورمک ممکندر که: اسکی صنعت و سقو لاستیک ادبیات ذهنیتی نک یاشادینغی سوک عصرلره قدر آذربایجان ادبیاتنده دخی دوام ایتمشدر.

بو جریانلار: (۱) قومی جریان، (۲) دینی جریان، (۳) علمی جریان آدلانیلار.
۱ — قومی جریان. بو خلقتک نوز اصلیت و ارتجاللرینک محصولی، نوز روح و هیجانلار رینک دوغدوغی، نوز آداب و عنعنلرینک نتیجه سی، نوز قناعت، دوینغو و ذوقلرینک نمونه و ترجمانی اولان (خلق ادبیاتی) در.

۲ — دینی جریان. بودا؛ خلقتک اسلامی عنعنله بویون ویردیکی، تصوفی کوروش و دوپوشلارلا باغلاشماغا، اوزلاشماغا باشلادیغی زمانلاردا بر طرفدن بویوک طرقتلرک مؤسسسی و موجدلری اولان اسلام عالمی شیخ و مرشدلرینک علمی و اصولی بر شکل ویره ده ک بر فلسفه حالندا ضیالی طبقه یه تعلیم ایتدیکلری؛ دیگر طرفدن ده صاف خلقتی، تا روحلاریندان، تا فکرلریندن، وجدانلاریندان اسیر ایتمک، معنوتلریندن باغلاماق ایچون بر چوق سرسری و طفیلی درویش و اوفوررو کجیلرک آغزدان قولغا خلق دیلیله، خلق وزنی، خلق آهنکیله، خلق دوینغوسی، خلق روحی، و خلق ذوقی ایله تلقین، تعمیم و نشره چالیشدیقلاری دینی ماهیتده بر ادبیاتدرکه، برنجی قسمی تعلیمی و تلقینی (۱) ایکنجی قسمی دا تعلیمی و رشادی بر پروغاندا ادبیاتی در. غایه سی صنعت اولماقدان زیاده ایناندرماقدار، دعوتدر. دیلی اسه، تمثالی و (مستیکی) در

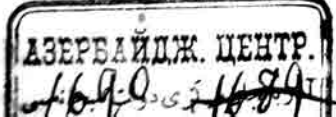
۳ — علمی جریان. بودا عرب و فارس عنعنلرله یوغورولمش اسلامی بر حرث و مدینتک دوغدیغی مدرسه لرده ویریلن ذوق، صنف، بداعت (۲) و بلاغت مفهوملارینک یاراتدیغی تصنع (۳)، تکلف (۴) و حیاتدان اوزاق، خیال و مبالغه ایله دولو بر جور

(۱) تلقین — برینه بر شی آکلادوب اونک فکرینه برلشدیرمک.

(۲) بداعت — نمونه و امثالی اولما یوب قدر و تحسینه لایق اولماق.

(۳) تصنع — tasannu چننیک ایله نوزینه چکی دوزهن ویرمک.

(۴) تکلف — ایشی طبیعی کیدیشینه قویما یوب کوستریشلر بر حالا سوقماق ایچون چالیشما.



مفكوره جيلك محصولى اولان يالانچى ادبياتدرکه، بر چوق عصرلر همين يولدا كیده نلر ايچون بر حيات واسطهسى، بر اقتصاد قايسى اولمش، بالخاصه بويوك قايلاردا، سرايلار، دركاهلاردا ياناراق اورادان روح و غذا آلمشدر. فلاسيك و سقولاستيک بر ادبياتدر. بو اوچ نوع جريانك بوتون تورك حكومتلرينده يارانان ادبياتلاردا چوق جانلى اولاراق ياشادىغى كورمك ممكندر.

قومی جريان

بوتون تورك قبيله لرنيك طبيعي، اكصيمي و اكاصيل ادبياتلاريني تشكيل ايدن بو جرياندر. بو جريان بوتون بر خلقك مشترك وجدانيندان دوغان، بوتون بر كتله نك معشرى حسلرندن معشرى هيجانلاريندان فيشقران قلى نغمه لرك هيئات مجموعه سيندر. بو جريان عموم تورك قبيله لرى ايچون مشترك بر ادبيات يازاتمشدر. فورماجا، اداجا بر بكرة زلك، برابرلك كورولديكى كىي موضوعا والهامجاه وذهنيته و تلقیجه دخى برابر نك واردر. عين عنغه لرك، عين مفكوره لرك، عين قناعتلرك حتا عين احتراصلارك و عين اعتيادلارك تاثيرى همان هاموسيندا عين صورته كورولمكده در. بودا اصلده برلكه قوتلى بر شاهدر. نيجه كه بو جريانه عائد بر چوق تدقيقلرده بولونان غرب توركولوغلارنى توركماتلاردا، آذربيلرده عثمانلاردا موجود اولان ماصالارلك توركماتلاردا كنهرك آذربايجانا يايلمش، اوراداندا كيجيك آسيا و آنا دولو توركلرينه كيجمش اولديغى ادعا ايدرلر (۱). بوادياته غربيلار فولكور (folklor) بز ايسه خلق ادبياتى آدينى ويريريك. بو قومی ادبيات، اسلامى قناعتله ايران مدنيتنيك دوغديغى «دينى و علمى» جريانلار تاثيريله، كندلرك، آوولارلك؛ منزوى (۲) كوچه به خلقك سينه سينه چكىلمه كه مجبور ايدن دينى و علمى جريانلارك تاثيريله و چوق تاسف اولونور كه: اونودولمش ده نيله جك درجه لرده اعتناسز بوراقيلمشدر.

(۱) «بوتون بو خلق كتابلارى اسكى بر منبعه باغلانا ييله. او لسان و موضوعلاريندان استدلال ايديله بيلديكى اوزده بولارلك ايلك وطنى آذربايجان و ايران توركلرينك اقامت ايتديكلرى يرلردر. بو خلق كتابلارى حقيقت حالدا توركماتلارك قهرمان ماصالاريندر، كه بولار صيراسينا كوره عثمانلى وياخود ايران توركلرى آراسينا اصل اولمشدر؛ آنادولى و آذربايجانه كيرمه سينه كوره سنى ويا شيعى بر رنك آلميشدر. بوسورته توركماتلارك آذربايجان خلقينه كلميشدر و بورادان كيجيك آسيا و آنادولى توركلرينه كيجمشدر. حتا بو كونكى خلق كتابلارينا ييله آذربايجان خلقلرينك آناخللرى كورولور. بونى بردها تصديق ايدن مسئله بو كتابلاردا، بو اثرلرده بر چوق آذربايجان خصوصيتلرينك محافظه ايديلديكى كورولمكده اولمايدر. هر حالدا قطعيته سويله ييرزكه بولارك منشى روچيدر.

«Образцы народной литературы тюркских племен», часть VIII. Изданы В. Радловым

(ايغناس قونوشيك آلمانجا مقدمهسى (صحيفه ۹ سطر ۱۹).

(۲) منزوى — غيريليله مناسبده اولمادان ياشابان.

توركلرك بو خطاسنى كوره ن آروپا عالملىرى، بر طرفدن ديل، بر طرفدن دين و فلسفه، ديكر بر طرفدن اجتماعى و مدنى تدقيقلر سويله او اصيل ادبياتمرك بر چوق نمو نلرينى توپلاميشلاردر. اونلاردا توپلاماسالار، اساساً نولمكده اولان بو قيمتلى ادبيات بوتون بوتون اجتماعى بر افسانه اولوب قالاچاقدى.

بو جريانه عائد اثرلرك اُسكيلرينده توركلرك اُسكى عادت، عنغه و قناعت كىي اجتماعى و اقتصادى خصوصيتلرينه دائر قوتلى ايزلر كورديكمز كىي يكيلرينده ده يكي ياشا ييش، يكي كوروش و يكي دوپوشلارنيك صيچاق و صيمي ايزلرينى مشاهده ايدرز.

تورك، خلقياتى، بوتون آروپالى مدققلرده اعتراف ايتديكلرى كىي (۱)، بوتون غرب ملتلى خلقياتندان، هم فورماجا، هم ادا و مؤداجا (۲)، هم نوع و مقدار چوق بوكسك و چوق زكنيندر. بو چوق قلىي، و چوق حسى اثرلرك تدقيقى كرهك ديل و كرهك ادبيات بر ليكى تقطه سيندن فوق العاده مهمدر.

خلقياتدا، خصوصيله تورك خلقياتندا، ادبياتدا موجود اولان اك اينجه، اك مدنى، اك مختلف شكل و نوعلى بولماق ممكندر. بو كون آروپا صحنه ادبياتى آراسينا ميم بر موقع دوتماقدا اولان (اوپره) لر اورتاق جماعت حياتى نك مختلف الهاملارينا مستنددر. بز توركلرده طبيعاً موجود اولان بعض شريقيلى موسيقيلى رقصلرده، ابتدائى اولسا ييله، برهه طبيعى اوپره تدر.

تورك خلقياتنيك دا، بوتون خلقيات كىي، اك قوتلى سببهسى «ربابى» lirig و گرامى (۳) اولمايدر. فرانسز رومانتيك مكتبنيك رئيسى اولان مشهور شاعر «بقتور هوغو» قرومول (۴) مقدمه سينده شعرك اسكى ليكيدن و ليريزمدن بحث ايدن ركز بويله ديير:

«ايلك زمانلاردا، انسان يكي دوغان بر دنيادا كوزلرينى آچاركن شرده اونكله برابر كوزنى آچميشدى. كوزلرينى قاماشديران، دماغىنى اوپوشديران خارقه لر قارشيسينا ايلك سوزى بر آلهى اولموشدى، داها خلقينه او قدر باقين ايدى كه بوتون مراقبلرى وجد (۵) واستغراق (۶) بوتون روى نرى،

(۱) «Образцы народной литературы тюркских племен».

كتابندا (قونوشك) يازديغى مقدمه نك ۳ نجى صحيفه سينه باقكر.

(۲) مؤدا — معنا، مفهوم.

(۳) گرامى، عاشقانه، عشقه منسوب.

(۴) قرومول (Kromvel) هوغونك مشهور اثريدر.

(۵) وجد — ئوژنى غيب ايدن جك درجه ده بر فكره دالماق.

(۶) استغراق — بو فكره ده برين دالوب هر شئىي اونونماق.

رویتلر (۱) حالینده ایدی. کیفله نیر، نفس آلدیغی کبیده ابرلاردی (اوفولاردی)... ایشته ایلك انسان؛ ایشته ایلك شاعر کنجدره، رباییدر. نیاز بوتون مذهبی قصیده بوتون شعریدر.

دینه دریندن باغلی اولان (هوغو)، شعرى تماميله دین حسندن دوغولمش کبی. کوسترمک صورتيله بر نوع فکر ثابت (idée fixe) خطاسینا دوشمکده ایسه ده، ایلك شعرک ربایی اولدیغینی اعتراف ایله مکمله بر حقیقتی تثبیت ایتمش اولور. فطری بر احتیاج ایله ماهنی اوقویان انسانک فطری بر احتیاج ایله توتن قوشدان هیچ بر فرقی یوقدر. توتن وارنغینی محافظه دن، حیاتی احتیاجینی یرینه یتیرمکدن باشقا اونى دوشوندورن هیچ بر شی یوقدر. طبیعتک یاقیجی، ییقجی، دوکدوروجی، تولدوروجی تاثیرلری آلتیندا ازیلدیکی زمان، کوز یاشلاری ساچار، ایکلر، شهبه یوق که بو بر شعردر. قلبی، صمیمی، لاکن فجع بر شعردر. تیتره تیجی، سرایت ایدیجی بر تاثیرى واردر، هیجانلیدر، رباییدر. قارنی دویدیغی، طبیعتک کوزه للکلریندن فایدالاریندان بر حظ آلدیغی، بر ذوق دویدیغی زمانلار کوزلرینده قلبی کوله، بلبل کبی توتەر، سولار کبی چاعلار، چوق طبیعی درکه، بودا بر شعردر. حزن کبی نشه ده ساریدر (سرایت ایدن)، سیالدر. اودا بر هیجاندره اوندادا بر رباییک واردر.

فطرتک (طبیعتک) اک قوتلی ساهلریندن بری و پنکه برنجیسی عشقدر. شهبه سز ایلك شعرده عاشقانه اولمشدر. بز انسانلارک بر آز داها اینرله دیکى، قبیله لر و عشرت لر حالیندا یاشادیقارلی زمانلارینا دوغرو تدقیقات یاپاجاق اولورساق، اوزادا شعرک ربایی و داستانی اولدیغینی کوروریک.

«له تون لهورولت» ربایی شعر آدلی اثرینده (۲) دیر:

«شهبه یوق که بوتون مدنیتلرک باشلانغینده داستان ایله ربایی شعر عینی زماندا ظهور ایتمیشدر.»

بو جهت آیریجا تدقیق و مباحثه بی موجیدر. هر نده اولسا خلق شعرلرینک اک بو یوک قسمی ربایی شعرلردر. یا عشقندن دوغوموش شرقی، مانی (ماهنی) اولموش، یا تولومدن ایلری کلمش آغی، مرثیه اولمشدر. حسیاتی بر چارچیوه ایچینه آلماق ممکن اولمادیغی کبی، ربایی شعرى ده بوتون معناسیله تحدید ایتمک ممکن ده کلدلر. لاکن آدینک دلالت ایتدیکی اوزره سازلان چالناماق اوزره یاپیلان شعرلره ربایی دیمک عادت اولموشدر. رباب — ساز دیمکدر.

(۱) رویت — کورمه.

(۲) صحنه ۵، سطر ۱۵.

ایلك زمانلاردا بو شعرلر بر چوق خلقلرده ساز و رقصه مشترکدرا). قیرغیزلاردا بو طرز الان موجود اولدوغی کبی سائر تورک قبیله لرینده ده واردر. لاکن سوکرالاری سازلان چالینمایان شعرلرده (ربایی) دیمک جائز کورولموش ساده جه الهامینداکی قوته، هیجانه باقماق اساس اولموشدر.

خلق مانیلاری، آغیلار، جنک تور کولوغلاری، الهیله، شریقلر همان عمومیتله ربایی اثرلردر.

لاکن خلق ادبیاتی ایچینده فلسفی، اجتماعی، ماهیتی حائز بر چوق اثرلرده موجوددر. یوقاریدا سوبله دیکمز کبی ادبی نوعلردن هاموسنه تصادف ایتمک ممکندر. بونلار آراسیندا تعلیمی، صحنه وی حماسی و داستانی اولانلاریدا چوقدر.

تورکمانلارک، آذربلرک و عثمانلارک (۲) بو ادبیاتداکی خصوصی آیرلیقلار و یاخوده کیشیکلیکلره آنجاق محیطی و بالخاصه مذهبیدر. عینی بر آترک بوتون اشخاصی، بوتون هویت و ماهیتی عینی اولدوغی حالدا بولوندوغی محیطک آذربایجان ویا تورکیه اولماسینا کوزه یا شیعی ویا سنی بر شکل آلماقدادر.

اساساً آنادولویا کیچن تورک قبیله و عشرت لرینک اوغراق یرلری آذربایجان اولدوغندان خلقیات آنادولویادا بو بولدان کیچمیشدر. آنادولودا موجود بر چوق خلق ماصالاریندا، خلق حکایه و افسانه لرینده حاصلی خلق رومان و شعرلرینده آذربایجان خلقلرینک آنا خطلری کورولور. بونی قوتله کوستره ن قظه لر، بو اثرلرده آذربایجانا عائد بر چوق خصوصیتلرک محافظه ایدیلش اولماسیدر. هر حالدا بوتون بو ادبیاتک منشی خلقک روحیدر.

آذربایجان تورکلرینک خلقیاتندان بحث ایدره کن اولارک نوعلرینده بحث ایتمک طبیعیدر؛ بونک ایچونده بر تصنیف یاپماق لازم کلیر.

(۱) بودادا ایلك شعرک دین تاثیرى آلتندا باشلادیغی ادعا ایدهلر اولدوغی سوبله منک مجبو ریتنده یز، بزجه بو قظه مناقشه و مباحثه بی محتاجدر. بوتون اجتماعیاچیلار بو فکرده برلشکده درلر. دوغرو داندان شعر ایله و بوتون صنایع نقیسه ایله دینک بر علاقسی اولدوغی تاریخی بر حقیقتدر. آنجاق شعرک و صنعتک منشی دیندر دیمک چوق تیز ویریلش بر حکمه بکره یز. تورکلرک ایلك شاعرلری اولان (ساحر — شاعر) لر حقیقتده «رادولوف»، «وامبه ری»، «ادغاریلوشه» و سائر منقظه و اجتماعیاچیلارا استنادا کورولور زاده محمد فؤاد «تورک ادبیاتک منشی» آدلی مقاله سنده (منی تبیلر مجموعه سی، ایلول تشرین اول، ۱۳۳۱ میل، سایی ۴) اساسی و اوزون معلومات ویرمکده در. اوزرا بر مراجعت.

(۲) بونلارک آراسیندا باشقا تورک قبیله لرله مشترک اولانلاریدا چوقدر. اساساً بر کورمه ن حاصل اولان تورکجه نک همان هر لهجه سی خیردا بر تدقیق ایله آکلاشیلایلمه جک بر ماهیتده اولدوغی کبی او لهجه لرک یارادیغی اثرلرده عینی روحه یاقین تاثیرلر آلتندا بولوندوقلاریندان آزارلاریندا اوزاقدا اولسا بر یاقینلک وجودی طبیعیدر. بو قظه نک ایضاح و تنقیدی آیریجا بر موضوع تشکیل ایتمکده در.

خلقیات ایله اوغراشان آوروپا عالمیری اجتماعی حادثه لری نظر اعتباره آرادا،
بالخاصه بش مهم و عمومی قسم وجوده کتیر لر:

۱ — شقیلر؛ ۲ — حکایه لر؛ ۳ — اویونلار؛ ۴ — رقصلر؛ ۵ — شیطانیات.

بوتون بو قسملر آیریجا تسمیماهه تابع دوتولماقدادر لر. بزده آذربایجان خلق ادبیاتی،
نوعلرینی کوزدهن کیچیریرکن، ممکن اولدوغی قدر، بو تسمیم دائره سینده ایضاحه
چالیشاجغز (۱).

۱ — شقیلر

شقیلرک پک چوق نوعلری موجوددر. بونلاری دا آیریجا موضوعلرینه کوره بر
تسمیمه تابع دوتماق طبیعیدر. بونلار آراسیندا تامامیه عشقی تصویر ایدن، هجرانی آکلا
تان، حیاتک مختلف تار لرینی ییلدیره ن نوعلری اولدوغی کبی یاس و عصیانی، عسکر
لک ویا حایدودلوغو کوستره نلری ده واردز. تولوم، دوغوم، امید افاده ایده نلری ده
موجوددر، بو اعتبار ایله ده مختلف قسملره آیرماق ممکندر.

آ — دوغوم شقیلری. همان بوتون قبیله لرینده اجتماعی حیاتک مختلف
صفحه لرینی ترنم ایدن مختلف حادثه و وارلیقلاری یاشاتان شقیلر موجوددر. بونلار
چوق زمان مانی (ماهنی) شکلینده دورت مصراعدن عبارت هجه وزنیله یازلمیش خلق
منظومه لریدر که بر شخصک، بر فردک ده کل، عموم کتله نک، بوتون جمعیتک، بوتون
خلقک اورتاقلی ترجمانی در. حیاتک هانکی صفحه سی ایچون تنظیم و ترنم ایدلمش ایسه
او صفحه نک، هر نره ده اولورسا اولسون، میدانه کلدیکی حالدا، او نغمه لر خلق دیلینده
تکرار ایدیلیر. مثلا، تور کمانلاردا بر چوجوق دنیا یا کلدیکی وقت تانیدقلاری، دوستلاری
تبریکه کیده لر، او آرادا چوجوغک ارکک ویا قیز اولماسینا کوره آناسینا سعادتلی
ایسته ک و آرزولاری، امیدلی کله جکلری حاوی مانیلر سویلر لر. بو عادت آنا دولو تورک
و تور کمانلارینک بویوک بر قسیمینده موجوددر. سیواس جهتلرینده لوخوسا قالدینه هدیه لر
کوتوره ن قومشولاری:

اوغولوم مبارک اولسون

قلبک نور ایله دولسون

(۱) انگلیز خلقیاتچیلاری آلتنجی بر قسم اولماق اوزره (خلق البه لری) نی خلقیات دائره سینده
ایضاح طرفدارلر. آلمانلار بوکا لروم کورمه مکده دلر و خلق البه لرینی، علاقه لرینه کوره، دیکر
قسملره علاوه ایشمه طرفداردر لر.

بویوبوب ارکک اولدوقدا

بویوک منصبلر بولسون

* *

مینى مینى آلرک

سه ویسلی اولاجاق دیلرک

کوزه ل قیزلار توپلا سین

یاناغیکک ککلرین

کبی مانیلر سویله رک، چوجوغک آناسنی تبریک ایده لر لر. بو عادتک عینی اوغوز
تورکلرندن اولان آذربایجان خلقلری آراسیندا اولماسی چوق طبیعی در. خلقیات شبهه
یوق که آنادولودان و تورکیه دن داها زیاده آذری ساحه سینده صفوتینی، صمیمیتی
و اصلیتی ساقلامیشدر. حتا اورالاردا بر چوقلاری اهمال دولایسیله اونودولوب کیتدیکی
حاندا آذربایجاندا یاشامیش، که نیشله میش و اورتا آسیا خلقلرینه تاماسک دوامی تاثیرینه
تولمک ده کل، بلکه انکشاف ایتیشدر. هر حالدا آذربایجان خلقلری ادبیاتی کره ک
نوع کره ک عدد اعتبارینه آنا دولو خلقیاتندان چوق زنکیندر (۱).

لاکن بزیم بو خصوصدا بر چوق برلر ده ن یابمیش اولدوغور تحقیقات زاهی آزادی
زیارته کیتمک عادتینی ک موجود اولدوغنی کوستریرسه ده، زیارتچی قالدیلار طرفینده ن
بویله (مانی) لر اوقوندوغنه دائر معلومات ویرمه ییر. بوندان دا ایکی نتیجه چیقاریلا بیلر:
بری حقیقتاً بویله بر عادتک آذری تورکلری آراسیندا هیچ بولونماسی در؛ او بیریده
أسکی دن موجود ایکن زمان ایله اونودولوب کیتمیش اولماسیدر. هر حالدا بو جهت
یاقین اوزاق بر چوق کندلرده یاییلاجاق اساسلی تحقیقات نتیجه سینده آیدینلاشدریرلا
بیله جکدر (۲)

ب — چوجوق نینی لری (لای لای لار): لای لای لار چوجولاری اویوتماق ایچون
سویله ن شقیلر در. خصوصی بر مقام ایله سویله ن بو شقیلر ده بیرزه (مانی) در. ترتیبی،
تامامیه دیکر مانیلر کبی در. هر قطعه دن سوکرا قرات قلینده ن.

(۱) خلقیات، ادبیاتک اسک اساسلی موضوعلارندان برینی و بلکه برنجینی تشکیل ایده ر. او خصوصدا
بورادا ویریلجک نمونه لر دکرده بردامجی قیلنددر. بو آنجاق تسمیماهه و نمونه لرینه عائد قیسا ایضاحاتدان
عبارتدر. خلقیات آیریجا توپلامی و علمی، ادبی اجتماعی تحلیل لر ایله چاپ ایتدیرمک بر یوزدر.

(۲) بو خصوصدا معلوماتی اولانلارک کره ک «آذربایجان ادبیات جمعیتی» نه، کره کمه «آذربایجان
تدقیق و تتبع جمعیتی» نه ییلدیرمه لر آذربایجان تورکلرینک عادت و عنعنه لرینی تویر ایشمیش اولماق اعتبا
ریله بویوک بر خدمت اولاجا قدر.

«بالام آلائیلا — آلائیلا!

کولوم آلائیلا — آلائیلا!»

طرزینده بر بیت علاوهسی معتاددر. بو بیتلر چوق زمان یازیلماز. لایلا سویله نیلدیگی
زمان علاوه اولونور:

بزم یرلر قالین میشه (۱)

تختیکده اوتور همیشه

آرانکدا کل یتسون

یا یاغکده بنقشه

بالام آلائیلا — آلائیلا!

کلیم آلائیلا — آلائیلا!

لایلا دیدیم اوجادان

اونیم چیقدی باجادان (۲)

سنی مولام ساقلاسین (۳)

چیچکدهن، قزیلچادان

بالام آلائیلا — آلائیلا!

کلیم آلائیلا — آلائیلا!

لایلائی دیدیم یاتینجه

کوزلرم آی باتینجه

(۱) بو (لای لای) فریدون بک کوچرلی ننگ «بالالارا هدیه» آدلی کتابیله (صحیفه ۲۰) معلم میرزا
عباس عباس زاده ننگ «آرواد آغیسی» آدلی کتابندا (صحیفه ۲۷) باسیلمشدر؛ ایکسی آراسیندا بعض اوقات
تفک باشقالقلاز واردرکه صیراسی کلدیکجه قید ایده جکر. بو بندی عباس زاده بو صورتله قید ایدیر:

لای لای دیدیم همیشه آراسیندا کول یتیش

بر کوچکم وار تماشا یاناریدا بنقشه

(۲) بو مصراع «آرواد آغیسی» نده «سسیم چیقیمر باجادان».

(۳) بو مصراعده «آرواد آغیسی» نده «الله سنی ساقلاسین» طرزینده کوستر یلمشدر.

جانم زنهاره کلدی

سن حاصله چاتینجه

بالام آلائیلا — آلائیلا!

کلم آلائیلا — آلائیلا!

لایلائی دیدیم آدیکه (۱)

حق یتشسین دادیکه

هر وقت لایلا دیننده

بالام دوشر یادیمه

داغلارا سرین دوشر (۲)

کولکهمسی سرین دوشر

هر وقت لایلائی دیننده

یادیمه پریم دوشر

بالام آلائیلا — آلائیلا!

کلم آلائیلا — آلائیلا!

آلائیلا به شیکم لایلا (۳)

ایوم ایشیکم لایلا

سن یات یوقوک آلکنن

چکیم من کشیکک لایلا

بالام آلائیلا — آلائیلا!

کلم آلائیلا — آلائیلا!

(۱) بو بند «آرواد آغیسی» نده هیچ یوقدر.

(۲) بو بند «آرواد آغیسی» نده یوقدر.

(۳) بو بند «آرواد آغیسی» نده بویله ضبط اولونمشدر:

لایلائی بیشیکم لایلائی

ایوم ایشیکم لایلائی

سن کیت شیرین یوقویا

چکیم کیشیکک لایلائی،

بو تفاوتلر بوتون بو مانیرک بیلدن دیله آغیزدان آغیزا دولاشدیقجا نه جور ده کیشدیکنر نه کوزه و جانلی بره مثالدر.

لای لای دیدم یاتاسان (۱)

قزیل کله یاتاسان

قزیل کل باغک اولسون

کولکه سنده یاتاسان

بالام آلائیلا — آلائیلا

کلم آلائیلا — آلائیلا

لای لای دیدم یاتاسان (۲)

قزیل کله یاتاسان

قزیل کلک ایچینده

شیرین یوقو یاتاسان

بالام آلائیلا — آلائیلا!

کلم آلائیلا — آلائیلا!

بو (لای لای) لاردا اسکی اعتقادلارک، سحر بازلق اساسلارینک ایزلرینه تصادف ییدیلدیکنی، جینلر، پرلر آدلاری کیچدیکی کبی اسلامی قناعتلرک تاثیرلری ده کو رولمکده در. آنادولودا سوله نیلن (نینیلر) ده ده بو ذهنیت واردر. کورولورکه تور کلرک

(۱) «آرودا آغسیندا» بویه باسيلمشدر:

لای لای دیدم یاتاسان

کل یاصدیقا یاتاسان

کل یاصدیغک ایچینده

شیرین یوقو یاتاسان!

«آرودا آغسیندا» بو ایکی بند یازیلیدرکه اولاردا «بالارا هدیه» ده یوقدر:

لای لای دیدم جان دیدم

یوقودان اویان دیدم

سن یوقودان دورونجا

جانیمی قوربان دیدم!

—

لای لایسک من قوربان

ایل لای لایسک قوربان

سن یری بر من باقیم

اولوم بویک قوربان

(۲) بو بند «آرودا آغسی» ندا یوقدر.

اسکی دینی اعتقادلاریله اسلامی عقیده لر قاریشمشدر. چوق زمان بو نینیلر خصوصی بر ماهیتی حائر اولماز. قادینلار ساده جه مقامدان استفاده ایدره ک عقللرینه کلن مانیرلی قاتیشدیروب سویلر لر. بونک ایچون (لای لای) مقصدیله یازیلان تمیز و حقیقی قناعت و ذهنیتی کوستره ن منظومه لر اونودولوب، غائب اولماقدادر.

پ — عشق شریقلری. اک جانلی، اک هیجانلی خلق شعرلرینده ن بر قسمی ده شبهه یوق که، بو عشق شریقلریدر. بونلارک چوق مختلف طرز لرده، چوق مختلف تاثیر لر آنتندا یازیلیمیش اولانلاری واردر. سعادته، وصلته، هجرانه، فلاکته، دلالت ایدره نلری، کوله نلری، آغلایانلاری، کولدوره نلری، آغلانانلاری واردر. ایچلرینده طبیعتی تصویر ایدره نلر، حسیاتی حکایه ایله نلر واردر. حاصلی خلق ادبیاتنک اک زنگین بر رکیندر. کره ک قیصاجا دورت مصراعلیق مانی (ماهنی) طرزینده، کره ک بش، آلتی مصراعلیق شرقی شکلینده و کره ک قوشما، دیوان، حتا داستان نوعندن اولانلاری موجوددر. بر قسمی ساده جه اوقوندوغی حالدا، بر چوقلاری مختلف مقاملاردا بسته له نیش و اوقونماق دادر. بونلار آراسیندا اوقدر قلبی ادا ایله یازیلیمیش اولانلاری واردر که بو کونک کنج لرینه اک کوزه ل، اک جانلی، اک صمیمی نمونه لری تشکیل ایدره. آیری آیری آلینا جاق اولورسا بوتون عاشق غریب تور کولری، بوتون اصلی کرم تور کولری، بوتون شاه اسماعیل و طاهر زهره تور کولری بو زمره یه داخل ایدینه ییلیر. لاکن توپنو بر حالدا بونلار باشقا بر ماهیتی حائر اولورلار که صیراسی کنجه ذکر ایدینه جکدر. مع مافیله اولاردا باشقادا عشق، مانی و تور کولری حدسز و حسابسز درجه چوق و نوعلی در.

کیجه اوزون آی باتماز

دردیلر کیجه یاتماز (۱)

دوستم وقالی اولسا

منی یاددان چیقارتماز

—

من عاشقم اوخ ایستر

یاقشی ساقلا اوخ ایستر

آغا کو کولوم شهرینه

غم تونلو کدر اوخ ایستر (۲)

(۱) بعض یرلرده: «دردی اولانلار یاتمازه طرزینده ایشله نیلمکده در.

(۲) تونلوک — قالا باقی، ازدحام دیمکدر.

آتالانام کله نهم
 آغلا کوزوم کله نهم
 یوز دردک درمانییم
 یار یانندان کله نهم

قلبان کتیر سرداره
 زلفک یوزه سرداره
 اقراردان دونمز عاشق
 چکیلسده سرداره

کبی وفادان، وصالدان، حقیقی عشقندن بحث ایده نلری اولدوغی کبی صرف صنعت کوسترمک، جناس یا پاماق ایچون یازیلماش اولانلاری دا چوقدر. بونلاردا اکثریاً صافلق و سودادان بحث ایدرلر سده، غایه معرفت کوسترمکدر. بونلارک چوق مختلفلری وارد. بعضاً چوق زوراکی و آکاشیلماز درجهده مههم و قاپالیلاری دا اولور (۱).

(۱) بو نوع تجنیسلی مانیره اسکیدن (توبوغ) اسمی وریلیرمش. توبوغ تورکیهده مخصوص بر نظم، شکئیدر. کرک اسکیدن بهری جناسه وریلن اهمینه، کرک توبوغلاردا بر نمونه اولماق اوزره (نوائی) ننگ آشاغیداکی سوزلرینی آیریق.

« . . . کذلک بالجمله ارباب طبع عندنده روشن (آبدین) و مجموع ضحا نردنده مبرهندر که، شعرده تجنیس و ایهام پک چوقدر. بو فرخنده عبارت و خجسته الفاظ و اشارنده تورک دیلینک پک چوق تجنیس آمیز لفظی و ایهام انکیز نکتسی وارد که، نظمه موجب زینت و زینت و باعث تکلف و صنعتدر. مثلاً، (آت) لفظی کبی که: بر معناسی مرکب، یعنی اسب؛ دیکری امردر؛ یعنی (داش ویا اوقی آت) دبدیکلری کبی، بو تجنیس بو قطعهده جمع ایبدلمشدر:

چون بری و حوردر آتینک بیکیم
 سرعت ایچره دیو دور آتینک بیکیم
 هر خدنکی اولوس آتدین قاجار
 ناتوان جانیم ساری آتینک بیکیم.»

«محاکمه اللغین» ترجمه سی. صحیفه ۵۰ — ۴۹ استانبول (۱۳۱۵).

بو ایکی بیت تجنیس تام مثالارینداندیر. بو نوغ شعر تورک شعرا سینا خاصدر، سارنده یوقدر. تورکلر بوکا (توبوغ) دیرلر که تعریفی (میزان آلاوزان) نامنداکی عروضدا یازیلماشدر.

فارسدا بوکا مقابله (رباعی) وارد. رباعی یازماقلا شهرت بولان شاعرلردن بری (عمر خیام) قدر. تورکلردن (عزمی زاده حالتی) وارد.

عزیزم قارا باغی
 بویننده قارا باغی
 ایتدی تولک (تجربه لی، ملکه لی) تارلانم
 بویننده قارا باغی

خوش کوردوک ملا نیاز
 هیچ ویرمز ملا نیاز
 ازه لدن جهنم لیک
 یازیرسن ملانی یاز

خوش کوردوک کمالی کم
 عقلی کم کمالی کم
 سنک کامل اولدوغک
 نه یلسین کمالی کم

عاشقم خالخال بری
 مراغه خالخال (۱) بری
 سینهمی یار اوخلوب
 قالوبدی خال خال بری

ماهتیلر دهن بر چوق قسمی عزیز، عزیزیم، آی عزیز، عاشق، من عاشق، عاشقم
 کبی کلمه لرله باشلاماقدادر:

عاشق قاره بولوتلار
 پاره پاره بولوتلار
 منم عرض حالیمی
 یتیر یازه بولوتلار

من عاشقم آباغه
 چاغیریرام آی آغا

(۱) (مراغه، خالخال) بر آدلاریدیر

یارادانی سورسهك

منی سالما آباغه

بو مانیلر آراسیندا آلتی مصراعیلارینادا تصادف ایدیلمکده در؛ بو شکل آنا دولو مانیلرینده کورولمه ییر. بلکه اطرافلی تدقیق نتیجه سینده اونلار آراسیندا چیقار. معنا و آدا اعتباریله دورت مصراعیلاردان فرقنی ده کلدور:

عزیزی کولدر کولدر (۱)

آغلتما کولدور کولدور

بلبله قان آغلطان

دیرلر کلدور کلدور

من تولوم یار آغلا سین

باش تو کسون کولدور کولدور

عزیزی آی بوداغلار

بو قایالار بو داغلار

قامتک سرو آغاچی

زلفک اوکا بوداغلار

سندن آبرو سینه مه

چکیلوبدر بو داغلار

مانیله رتک اولجه ده سویله دیمکر کبی پک مختلف مالده یازیلیمیشلاری وارد، بورادا هاموسی ایچون آیری آیری نمونه لر ویرمکی آرتق کوردوک (۲).

شکسته لردن: (شکسته) لرده بر نوع مانیلردر. شکلا، وزنا حتا مالاده آرالاریندا فرق یوقدر، ساده مقاملاری آیریدر. بونلاردا چوق زمان دیکرلری کبی جناسلی و ایهاملی سوزلردر. بونلاردا مانیلر کبی عزیزیم، ای عزیز کبی تعبیرلره یاخود قوش، حیوان و سائره آدلاری ایله باشلار؛ چوق زمان، مانیلرده ده اولدوغی کبی، ایکی اولکی مصراعک معنا سیله سوك ایکی مصراعک معناسی آراسیندا برابطه بولونماز. شکل وقافیله خاطر ایچون کلیر:

(۱) مانیله روشکسته لردن بعض نمونه لر ویرمک صورتیله یاردیم کوستره ن جبار افندی زاده به تشکر ایده ریز.

(۲) کرهك «آذربایجان تدقیق تنبع جمعیتی» زردینده کرهك «آذربایجان ادبیات جمعیتی» خلق ادبیاتی درنکلرینده خلق ادبیاتی توپلانماقدادر؛ بونلار یاقیندا چاپ ایدیله جکدر.

عزیزیم وای دردیم (۱)

وای درمایم، وای دردیم!

خلق وای آکدی، کل دردی

بن کل آکدیم وای دردیم

عزیزیم یار ایچرده ن

سوك باغیریم یار ایچرده ن

کیتدی کوزوم قازاسی

چیقما دی یار ایچرده ن

قوشوم کل آی قوشوم کل

قنادی سینمیشم کل

خلق هامی توله ر آیریلار

دیری آیریلیمیشم کل!

داغلار باشی توتوندر

کیمک قلبی بوتوندر

ایکی یوزندن توپوم

دنیا تولوم ایتیمدر

چاغیرارام آغام کل

تولمه میشم ساغام کل

بونومدا غم زنجیری

یولو کدا دوستاغام کل

آپاردی بوز آت بنی

ساخلادی سایات بنی

باش قویوم دیزک اوسته

چوق یاتسام اویات بنی

(۱) «داغارجیق» جعفر بنیاد زاده (باکو اوروج اوف مطبعه سی، ۱۹۱۷ ییل، صحیفه ۴۹).

عزىزىم ايللر آيرىسى
بىلىم كللر آيرىسى
بر كوناك دوزمزدىم
اولدىم ايللر آيرىسى

(بياتى) لاردهن ۱): باياتى لاردا، هوالارى و مقاملارى ايله دىكر لىرىندەن آيرىلان
بر نوع مانىلردر. بونلاردا هجە وزىنە يازىلمىش دورت مصراعلى خلق شوقلىرىدىر. پك
كوزەل، پك حسىلرى اولدوغى كىيى صنعت و تجنىس كوزە تىلەرەك يايىلانلارىدا چوقدر:

يارالاندىم يانمىدان (۲)
قوشلار دويماز قانمىدان
يوز مەن طىبب نىلەسەن
مەن كىچىشم جانمىدان

مەن كىچەلر اويمامشام
باش ياصدىغا قويمامشام
سەن مەندەن دو يوسانسا
مەن سەندەن دو يمامشام!

غرىبەم بو وطنە
كوزوم يولدان ئوتەندە
غرىبەم اثر ايلر
طغەلى سوز يىتەندە

عزىزىم ياز باغدا
آل قلمى ياز باغدا
مەن يارا قوربان اولدىم
قىش اوتاقدى ياز باغدا

(۱) بوياتى) دخى دىنمكەدەر.

(۲) «آرودا آغىسى» معلم مىرزا عباس عباس زادە (مەكتەب مەتبەئەسى، ۱۹۱۸ يىل، صحىفە ۱۳)

بوتون بو مانىلر، شكستلر و باياتىلار يكدىكرىنىڭ مقام و هوالارىلە اوقونماقدى
و مەختلف مەجموعەلەردەدە بەضاً (ماهنى)، بەضاً (شكست)، بەضاً (باياتى) آدىلە كو
رولمكەدەر. بودا اصلا آزالارىندا اساسلى هېچ بر فرق اولمادىغى كوستەرىر.

قوشمالاردان: قوشمالار هر بندى دورت مصراعدىن مەشكك اوچ بندلى عاشقانى
منظومەلەردر. ايلك بندك برىنجى و اوچىنجى مصراعلى آزالارىندا قافىلى اولور.
ايكنجى مصراعلاردا دوردوونجى مصراع هم قافىدەر كە دىكر بندلر ك دوردوونجى مصراعلا
رىدە برىنجى بندك ايكنجى و دوردوونجى مصراعلى قافىلەرنە باغلىدەر. دىكر ايكى
بندك اوچ اولكى مصراعلىدە، هر بند داخندە، هم قافىدەر. بو شكك خفىف، طرىف،
انجە حسلەرە، سرىع و سىيال هىجابلاردا چوق الورىشلى اولدوغى كىيى، غربت ان طرىف،
منظومەلەرنەدە رقابت ايدە بىلەجك بر قابىلتەدەر. آسكى و يكى خلق شعرلى آراسىندا بو
شككك چوق كوزەل نەمۇنەلرى واردەر (۱) بونلاردا چوق زەمان خوصسى بر هوا ايله اوقونور:

«غربت ایلده باش یاصدیغا کلنده (۲)

غایت یامان اولور ایشی غریبک
کلن اولماز، کیدەن اولماز یانینا
غربت توپراغیله تاشی غریبک

یازیق اولدو شو غریبک آدینا
دووماق اولماز لذتینه طادینا
هر کلدیكجه بارانلاری یادینا
دینمەز (۳) کوزلرینک یاشی غریبک

غریب ایدەر بن غریبە کیم باقسین
آنام یوقدور کلوب کوز یاشی دو کسون
(صنم) یوقدور مزاریم تاش دیکسین
بر چالیدر مزار تاشی غریبک».

(۱) فلسوف رضا توفیق بو شككى اصلاح ایتىمىش و چوق كوزەل، چوق حسى و قلبى نەمۇنەلر وىرمىشەر.
بوكون تور كىدەدە بر چوق كنجلر بوشككەدە. منظومەلر يازماقدادولار. اسكى آنادو لوخقىياتى و نكبه ادبىياتى آراسىندا
بو شككك قىمتلى نەمۇنەلرى واردەر.

(۲) عاشق غریب تور كورلریندەن. Образцы... Родлова часть VIII.

(صحىفە ۶۸)، عاشق غریب حكايەلر بختندە قىصلى ایدىلەجكدەر.

(۳) دینمەز — دینجلمەز.

آذربايجان ادبىياتى تارىخى I حصە - ۵

مختلف شکل لی شریلردن:

اوزوك ياقشى پيس قاپيلارا چيقارسان ا
بر اوق آتوب كوكلوم ايوين ييقارسان
قاكريلوب، قاكريلوب ناكاه باقارسان
قان ايلر كوزلرك آي قيز آماندى!

—

پريه نده كه كليك كيمي ييرقانيير
اولموش قاين آناك سني مندن قورقانيير
هر تيليكه ييش بوز تومهن باغلانيير
قان ايلر كوزلرك آي قيز آماندى!

—

اوزوك چوق كوزه لسن ياكاغك لاله
جانما سالوسان غافلدن باللا
يازيق (مردان اوغلو) يانكدا قالا
قان ايلر كوزلرك آي قيز آماندى!

—

خلفك مشترك و عمومى مالى اولان خلقباتك بويوك بر قسمى كيملره عائد اولدوغى معلوم اولمادىغنى اولجه سويله ميشديك، فقط آز چوق تاريخاً معلوم و معين، اسمى جسمى، ترجمه حالده آشكار اولان بعضى خلق شاعرلىرى، ساز عاشقلاري دا واردركه، بونلار ك فریاد و ایچقريقلاری، نشئه و سعادتلىرى ده زمان ایله خلقك مشترك حسلرينه ترجمان اولماغا باشلاميش، بونلاردا خلقباته داخل اولمشدر، بالخاصه حكايلهر بچئنده تفصيل ايده جكمز وجهله بو شخصيتى معلوم اولان شاعر عاشقلار، عاشق شاعرلر كه نيش، قوتلى، جانلى و باشاييجى بر خلق ادبياتى ياراتميشلاردر كه صميميتى و اصليتى نسبتنده ده خيالى و صنعتكارانه در.

مختلف شریلردن:

آغاچدا آلما آل اولی (۱)

بزه نیه کلمیرسن؟

۱/ «آرواد آغسی» معلم میرزا عباس عباس زاده (باکو مکتب مطبعه سی، ۱۹۱۸، صفحه ۲۹).
۲/ «آرواد آغسی» صفحه ۲۵.

یره دوشر خال خال اولی

بزه نیه کلمیرسن؟

سنى سهون ييخال اولی

بزه نیه کلمیرسن؟

كوندوزى نهك قويمور

کيجه نیه کلمیرسن؟

آغاچدا آلما تورش اولی

بزه نیه کلمیرسن؟

یره دوشر ميخوش اولی

بزه نیه کلمیرسن؟

سنى سهون ييهوش اولی

بزه نیه کلمیرسن؟

كوندوزى نهك قويمور

کيجه نیه کلمیرسن؟

آغاچدا ووردوم قجهله

بزه نیه کلمیرسن؟

یره دوشنده کيجهله

بزه نیه کلمیرسن؟

كوندوزى نهك قويمور

کيجه نیه کلمیرسن؟

—

کرهک، شکلا، کرهک معنا شوخ، خوپبا و ظریف اولان بو طرز منظومه نره خلق ادبیاتندا چوق، چوق تصادف ایدیلیر.

کوزهل کوردوم فرحندیم، اوچالدم

بر آه چکدیم جوان ایکن قوجالدم

اسکندر تک دریا لاردان باج آلدیم

کمیسی کردابدا قالان من اولدوم

—

بولوم دوغدی قارا باغا، دربنده

فلک سالدی بنی یاقشی کمنده

هیچ کافر دوشمه سین بن دوشن درده
آرزوسی کو کولده قالان من اولدوم

شرقیسی تحسر و هجرانی ایکله بن نه قلبی بر فریاددر. هله بو کوچوچوک پارچالارک افاده ابتدکی صیمی حسی، قلبی هیجانی، قلاسیق ادبیاتمزک، حتا پک صنعتکارانه وجوده کتیر بلمیش بر چوق کوزهل پارچالاریندا مع الاسف کوره ییلیمیریز:

اوجا داغ باشندا قومرو سسله نیر
آتکینده قویون قوزو بسله نیر
سن آغلاما کپریکلرک ایسلانیر
بن آغلا ریم ایلدن آیری دوشمشم

باشقا پارچالاریدا اولدوغی یازلیشیندان آیدین صورتده آکلاشیلان بو شعر باشدان آشاغی جانلی بر حسدر، یاشایان بر هیجاندر. امپره سیونیستجه یعنی نوز دوغوی لارینی صاف بر صورتده باشا دوشورمکله باشلایان بر طبیعت تصویریندن سوکرا انفسی و حسی بر نتیجه یه ایره ن شاعر بو دورت سطرله بزه نه دهرین معنالار نه که نیش حسلر وریر. حقیقی شعر قبلدن دوغان بو طبیعی سانجه (چوق دوشونمه دن دوغان فکر) لردر:

یوفاسک ناموسک یوق، عارک یوق
من خسته یه شمامه ک یوق، نازک یوق
کل آندا یچم سندن غیر ی یاریم یوق
نوزی شیرین، دانشیغی یالان یار

دییه تعریفی، ظرافتی، تامیناتی بر آرایا توپلایان شاعر شبهه یوق که، بر چوق حسلرک، و هیجانلارک تضییقی آلتندا بولوندوغنی کوسترمکده در.

له نینغراد کتبخانه لرینده الهه ایتدی کمز بو اوچ وثیقه، اسملری خلق آراسیندا دوپولمش و ییلنمش عاشق شاعرلرک هجران، سودا، امل چاغلایان حسی (دیوان) لاریندن بیرره کوزهل نمونه در. بلکه ده اسملری اونودولمش اولان «مینا»، «بکیم» و «قربان» آدلی بو عاشق شاعرلر آذربایجان ایچون چوق قیمتلی درلر (۱).

(۱) بو شخصتلر حقنده معلوماتی اولانلار آذربایجانلی تدقیق و تتبع جمعیتنه، یاخود آذربایجان ادبیات جمعیتلرینه معلومات ویره جک ویا مجموعه لر دن برینه یازاجاق اولورسا، آذربایجان ادبیاتینا و دولایسیله عموم تورک ادبیاتینا بیوک خدمت ایتمش اولاجاقلاری، طبیعیدر. ا.ح.

«قههه فلک کیمه واروم (وارام) داده من
عرض حالم دییه ییلیم یاده من
آه چکمکدن جکر دونوبدر قانه
اولدوم بختی قرا شوم ستاره من

آپاروبدر برک کلیم باد منم
هیچ اولمدی غمکین کوکلم شاد منم
یار نوز که نک بدنم اولدی آد منم
باشیم آلیم کیدیم بر دیاره من

بلبل اوچوب بوش قالوبدر بوداغک
چک سینمه دوکنک اوستک بوداغک (۱)
ازل باشدن باغبانیدیم بو باغک
آخر چاغی حسرت اولدوم ناره من

دال کردنده یازک سیاه ساجیدر
آلاچاقم آغ یوزندن باجیدر
یش بازماغم بال ایلم آجیدر
هیچ بابنن یارامادیم یاره من

(مینا) دیر نوز جانمدن یزارم
دواسز دردلره درمان یازارم
أوجی سیم بر مدتدر کره رم
سالاییلیم بو طرلانی طوره من» (۲)

صافی بر آذربایجان لهجه سیله یازیلیمیش اولان بو دیوان شبهه یوق که، صمیمیت رقت، و طبیعیک اعتباریله چوق قیمتلی بر ادبی وثیقه در. البته بو روحده، بو صفتده

(۱) چک سینمه دوکنک اوستدن بو، داغک — اولسا کرک. (اداره).

(۲) له نینغراد، آسیا موزه سی، (۲۷۳ص)، نومرولو یازما مجموعه دن.

یازیلیمیش یازیلار تدقیق ایدیلره ک وجوده کتیریله جک ادبیات هم صاف، هم طبیعی، هم جانلی اولور.

• هجران سند کاری، غم خریداری
کدر اولن بی ایلقاره دی کلسین
کته تره لسین دیدار دیداریم (۱)
جگر اولدی هزار پاره دی کلسین

عرض حاله یازدرمشم عرضه
قره باغریم یارزده در یارزده
بر مدته قالدیق امام رضاده (۲)
ایلدی دردیمه چاره دی کلسین

عاشق اولان معشوقه مرائدر
نهان عشق اودینه یانمق ایسدر (۳)
بزیم مسکنمز طولی بسدر (۴)
غریب دوشدیم بو دیاره دی کلسین

عاشق ییلر معشوقنک حالنی
قسمت اولسه اله آلاق الینی
کوزله مکدن بی مروتنک یولنی
قالمادی کوزمده قاره دی کلسین

بزه سک رقییلر دینلر عاصی
مولایه باغلا دوق یقین اخلاصی

(۱) (دیداری) اولاجاق.

(۲) قافیه سقطدر، چوق زمان خلق شعرنده بو خطابه تصادف اولونور، آهنگ حسی بسط اولدو
اغندن ایلری کلمکده در، قولاق قولایجا قاورا بامایور.

(۳) عبث.

(۴) بو کلمه اوقونامیشدر.

من (بکم) ابراهیمک تباسی (۱)
کیزلین دکل وار آشکاره دی کلسین» (۲)

دقت ایدیله جک اولورسا (بکم) ک بو (دیوان) ندا تکیه ادبیاتی نك، خلق اعتقاد و تصوفینک تاثیر فرق ایدیلیر. بر کره عرب و فارس کلمه لری چوقدر. لاکن همان هاموسی تحریف اولونمش، خلقک دیننه، شیوه سنه اویدورولمشدر؛ صنعتکار — سندکار؛ تازه لهین — تره لسین ارس — عرض؛ میراث — مرث؛ عبث — اس، مروت — muruvvat مروت (murvat)؛ تبعه — تبا کلمه لری کبی (امام رضا) دا قالماق مولایا یقین اخلاص باغلاماق تعبیرلری خصوصی بر قناعتک، خصوصی بر ذهنیت و بر فلسفه نك دیلیدر. ثوبله اولماقلا برابر (بکم) ک بر متصوف اولدوغنی ادعا ایتمک ممکن ده دکلدیر. بو دیل آنجاق تقلید دولایسیله کیچرکه، «علمی جریان» دیدیکمز قلاسیق ادبیاتدا بو نك چوق مثاللاری واردر.

«نه اوله بیر شادلق خبری کلسه
یو کلنه بارخانم ایلره (۳) دوغری
ناشی آوچی بزه بکلر اکتور
مارالار سایشور یولره (۴) دوغری

سحردن یو کلنن نازلومین کوچی
جنت العاوا در قوینوون ایچی
ابریشم تلری (۵) مرصع ساچی
هردم شیدا فلر بلره (۶) دوغری
سودو کمنک (سودیکمک) کورجیمش (کورجی ایتمش) آناسی
اکسک اولماز قوج ایکنک (یکیتیک) خطاسی

(۱) تبعه سی.

(۲) له نینغراد آسیا موزه سی ال یازماسی مجموعه نومرو (۲۷۳ ص).

(۳) (ایل) لره.

(۴) (یول) لارا.

(۵) (تل) لری.

(۶) (بل) لره.

قاشنڭ (قاشی) کمان سئم (۱) اوننڭ تباسی؟ (۲)
قاتی یای چکلور قولره (۳) دوغری

—
باغچه لرده قورودولر (۴) باراهه
ناشی طیب مرهم ایلر باراهه
دیدم پریم زلفلریکی داراهه
کونکل کشته چخر خارله (۵) دوغری

—
(قربانی) دیرنالم (۶) یاندورور داشی
اوستمه کلمه سین طیب ناشی
عمانه دوننده کوزمڭ یاشی
آخاندنه توکلور ساره (۷) دوغری» (۸)

برنجی بندک برنجی و اوچنجی مصراعلری آراسیندا کوزه تیلمه سی لازم کلن قافییه رعایت اولونماقلا برابر قافیهلری تمیز بر منظومه در— (قوینو) (جنت الماوا) یا بکزه تمک کییی تشبیه لرینه رغماً سجهوی بر منظومه در، حتا یاری عاشقانه یاری حما سنکارانه بر تپدز. (قوچ ایکد) لر، (قاتی یای) لار هاموسی او آوجیلق زمانی قهرمان ییقلارینی مصور طبیعی لوحه لرلدز.

ت — ازدواج شریقلری. بوتون قبیله لرینده موجود اولان عادتلردن بری ده کلین مراسم در. قینا (۹) قویما کیجه سی اکلنجه لرلی، یوز یازما، کلین کوتورمه، کووه کی کتیرمه کییی بر طاقم مراسم واردر که بونلاری تطبیق ایدرکن، یا ایولرده ویا آچیتلق برلرده، کنج قیزلار ویا قادین قیز قاریشیق بعضی تورکولر سوبلرلر. بونلارک قبیله لره کوره شکللرینده تفاوت واردر. بو خصوصدا اک زنکین ینه قیرغیز خلق ادبیاتی در. بو قسم شریقلرکده چوق نوعلری واردر.

کلین آغزیندان ویا که: قاین آنا، بالدیز، قاین کییی آیری — آیری شخصیتلر

(۱) سینه (۲) بو کلمه نڭ قافییه نظرا (ت) سی (ب) دن سوکرا اوقونماق لازم کلیر، آکلا شیلامادی. (۳) (قول) لارا، (۴) قوروتولار (۵) (خال) لارا؛ (۶) ناله، (۷) (سیل) لره؛ (۸) له نینراد آسیا موزه سی (۲۷۳ ص.) یازما مجموعه. (۹) خینا قویما کیجه سی.

طرفیندن سویله نمیشلری ده واردر. بو طرز منظومه لر روحی بر تدقیقه تابع دوتولسا اجتماعی حیاتک عایله یه عائد بر صفحه سی آیدین بر صورتده میدانا چیتار. قاین آنا — کلین کیچیمسزلیکلری، عائله اینتریقالاری، سحر گارلق کییی کهنه و باطل اعتقادلار حاصلی اجتماعی یارالاردان برینڭ بوتون سبیلری و مسبیلری کوزوموزوک نوکونده جانلانیر. آذربایجاندا کلین وتوی ایشلرینده تطبیق اولونان بعضی خصوصیتلر واردر. بونلار دان بری کلین کلدیکن سوکرایا عائددر: کلین تختینه اوتوردوقدان سوکرا دامادک اقرباسیندان بر اوغلان اوشاغی کلینڭ بلینی باغلار. بو مراسم اثناسیندا بعضی مانیلر سویله مک عادتدر. اوشاق ییلیرسه اوزی سویلر، ییلمزسه، ینکه ویا سائر قادینلار سویلر اوشاقدا تکرار ایدر.

بالخاصه ایلك سوبله نن (مانی) بودر:
آنام، باجیم قیز کلین
ألی آیاغی دوز کلین
اون ایکی اوغول ایسته ره م
بیرجه دانه قیز کلین *

بو مانی چوق سجهوی در. بوتون قهرمان خنقلرده پک اسکی زمانلاردان بری آرکک اولادا کوستریلن اهمیتی و قیزه فارشی بسله نیلن لاقیدی بی کوسترمکده جانلی بر مثالدر. جاهلیت دورینده عربلر قیز اولادی او قدر حقیر کوزورلردی که. چوق زمان دیری — دیری توپراغا کومه لرلردی (۱) تورکلرده بویله جانیانه بر عادت اولعاماقلا، تورکلرده قادینلارا حرمت کوستریلمکله برابر آرکک اولادا اعتبار زیاده ایدی. بو منظومه ده اونى اثبات ایدر. بو اعتبار شبهه سیز تورکلرک حیات طرز لرینڭ. یاشاشلا رینڭ طبیعی بر نتیجه سیدر. یوقسا عربلرده اولدوغی کییی قادینی حقیر کوزدو کوندن، عائله ایچون بر عیب عد ایتدیکندن دکلدز.

تویڭ سوک کونی قیزلار و کلینلر بر یره توپلانوب اکلنیرلر ایمش بو اکلنجه لر آراسیندا مانیلر سویله ره ک، نشئه نمکده بر عادت ایمیش. بو کییی برلرده سویله نن مختلف طرزده منظومه لر واردر. قیزلارک سویله دیکلریندن:

ایلی پیچاق کسوبدی (۲)
دسته پیچاق کسوبدی

(* بو ماته رباللاری ویرمک صورتیه یاردم کوشتن میرزا علی اسکندر حفر اوفه عندا نشکری بر یوزج ییلیرد.

(۱) (زبدته القصص)، جلد ۱ صفحه ۷۱ سطر ۴، مطبعه عامه ۱۳۱۵.

(۲) «بالالارا هدیه» فریدون بک کوچهرلی، ناکو، ییل ۱۹۱۲، صفحه ۳۴.

ياغ كىرك ياغلىق
بال كىرك باللىق
دستمال وىرك باغلىق
دستمال دوه بويىنده
دوه شىروان يولىنده
شىروان يولى بوز باغلاز
دسته دسته كل باغلاز
او كللك برين اوزه يدم
تللمه دوزه يدم
قارداشمك تويونده
اوتوروب دوروب سوزه يدم

هر نه قدر منظومه لرده بيره (مانى) شكلىنده ايسه لرده بعضى مصراعلازك اونو
دولمش ويا ديلدن ديله دكىشديريلمش اولماسى بونلازى قارىشيق بر حاله كىرمشدر:

اوبىمىزك آلتندان لىل كلىر
دسته دسته كل كلىر
او كللك برين اوزه يدم
ساج باغىما دوزه يدم
ساج باغىم قاتار — قاتار
اوستنده قارداش ياتار
قارداشك ال يايلىغى
اوجلىزى زر يايلىغى
هره بر آلااه چكسون
قارداشه جان ساغلىغى
هوپ هوپك اولسون قارداش
كل تويك اولسون قارداش
كل آغاجىنك دىينده
كل بىنكك اولسون قارداش
دكرمان اوستى چىچك
اوراغ كىرك كل يىچك

قارداش نشانلوك كوردوم
اوزون بوى قارا بىرچك

ث — تولوم شرفىلىرى. تورك قىبله لرئنده موجود عاده تاردن يىرىده تولويه
آغلاماقدىر. بو عادت ساده جه توركلره دكل، اسكى قوملردن بر چوقلارينا عانددىر.
اسكى مصرلىلرده، اسكى يونانلىلاردا و اسكى عربلرده (۱) اولدوغى كىي اسلامدان
سوكرا ايراندا بوتون بوتون خصوصى و دىنى بر شكل آلمشدركه، بونك نتیجه سنده
ادبياتدا بر مرثيه جىليك دوغوموش و بوتون تورك ادبياتينا سرايت ايتمشدر.

خلق ادبياتندا بويه (مرثيه) روحيله يازيلمىش بر چوق منظومه لر واردىر. آذر
بايجاندا بو طرزده يازيلمىش شعرلره (آغى) دىيلىر؛ بو نوع منظومه لره اسكىدن
«ساغو» ده نىردى و «ساغو» سويله يه نلره ده «ساغوجى» نامى وىربىلىردى. بو ايكي كلمه ده
جاغاتا ياجادا بو كون موجوددىر. عىنى زماندا بو عادت اسلاميتدن چوق اول «هيوغ — نو»
لاردا دا واردى؛ حتا تولور ايجون (يوغ) ده نىلن ماتم آيىنلىرى ترتيب ايدىلىردى و
(باقسى — اوزان) ده نىلن ساحر شاعرلر قوبوزلاريله بو آيىنلره اشتراك ايدىلردى.
مراسمك بعض خصوصيتلىرى ده موجوددى (۲).

آغىلاردا شكلا و وزنا (مانى) لرك بر نوعيدىر. ساده معنا و موضوع اعتباريله آجىقلى
و آلمىدردى. بونلازك چوق قلىبى و مؤثرلىرى واردىر.

• آذربايجاندا وفات و قوعندا آردادلار وفاتك بدىينه قدر هر كون و بعده قرقه قدر هته ده بر
دفعه پنچشبه كونلىرى توبلانوب آغلازلار. بويه مجلسلىرى (آغىچى) لار اداره ايدىلر. (آغىچىلار)
آغلانماق متخصسى اولراق (آغى) لادىلا قوناقلارى آغلادارلار. آغى اساساً يىتى شكلىنده در. لاکن
مضمونى كدر آمىزدرد (۳).

آغىلار كيم ايجون سويله نمكده ايسه؛ اونك باشى؛ موقعى، سجه سى؛ و صفلىرى
ايله علاقه دار اولور. تولهن كنج اركك اولورسا، آناسى آغزىندان بو آشاعىداكى سوز
لرله باشلا نىلىرمش:

«آجىلمايان توفىنكك، سىوريله، بن خانچالک تۇز جانكا قىربان (۴).

(۱) عربلرده تولورله آغلانماق ايجون اجرته دولان قادىنلار واردى. بونلازا (ناعمه) و
(نواحه) ده نىردى.

(۲) بو آيىنلر و عادتلىر حقىنده كوپرولى زاده نك «تورك ادبياتى تاريخى» برنجى كتاب (صحفه
۸۲) ده تفصىلات موجوددر. اورايا بافكر.

(۳) «آذربايجان ادبياتينا بر نظر» يوسف بك وزير اوف، مطبعه عامره، ۱۳۲۷، صحفه ۱۳ — ۱۴.

(۴) «آرواد آغىسى» صحفه ۳.

«آی کیمی دوغدوڭ، کون کیمی باتدک. مینه نده آت باغری باردک، دوشه نده یرباغری یاردک، سایدیغیکا سلام ووردک، سایمادیغیکا یان ووردک، دوشمانیکا دیرسه ک کوسترده ک، قنیمیکه قان اوددوردک.
آلتیکک بدوی آتینا، چیکنیکک سوزن تنکینه، ترکیکک دولو خورجونینه، آغزیکک کسه لى سوزینه آنآک قربان ای!...» (۱).

آی دوغدی بیزه دوشدی
کون دوغدی دوزه دوشدی
سن تک ایکیت جوانلار
تیزلیکلن یره دوشدی

—
آغاجدا خزه ل آغلار
دیننده کوزه ل آغلار
بیله اوغلی تولن آنا
سرکدار (سرکردان) کزه ر آغلار

(۱) — بو عادت داغستان خلقری آراسیندا، قوموقلاردا وار ایمیش. توله نیک آرقاسیندان سوبله ن منظمه لره، آغیلارا (واپاه) دیرلر. اوراداکى اسکی عادتله کوره تولن بیکنیک قالان آتینا (تولانغیر) ده نیرمش؛ قوبروغی و یالی کسپله رک و اوسته آکهر (پهر) ووردولاراق اؤک حیاطندا دولاشدیریلر، بو منظمه ده بو مناسبتله سوبله نیش پروایاھدر:

تولانغیرین ساتغان میدنک — اونک به زه نمش آتینی ساتدکمی ایدی
تول قالغیرین یاغان میدنک — اونک دول قالاسی آروادیه یاتدکمی ایدی .
(بو یتدن آکلاشیلدیغه کوره ختده (واپاه) یازیلان بیکیت آدم بر غیریسی طرفندن تولدورولمشدر (اداره).

اسکی توره خلق ادبیاتندا اولوم شرقیلری اولدوغی محققدر. نیجه که (دیوان لغات الترک) ده درج ایدیلش پارچالار او زمانلاردا (مرثیه) لر یازیلدیغنی اثبات ایدیر. (آلپ ارتنکا) نیک تولومه سوبله ن اوزونجا بر مرثیه نیک بو بر نیجه یتتی بوکا جانلی مثالدر:

«آلپ ارتنکا الدیمو — آلپ آرتونکا تولدومو
ایسز آرون قلدیمو — ایسبز جهان قالدیمی
اذلک اوحن آلدیمو — زمان توجینی آلدیمی
امدی یرک یرتلور — ایمدی بوره ک یرتیلر
ایشب ارن یولدیو — انسانلار قورتلار کی اولاشارلار
یرترها اولدیو — تولورکن یاقالارینی یرتازلار
سقرب اونى یولدیو — ننی سسی کیی ایکلدرلر
سقتب کوزی ارتلور — کوزله ری تودتولونجه قدر آغلارلاره.

آمان آمانه قالدی
حالم یامانه قالدی
بالا! سنی کوردیکیم
آخر زمانه قالدی (۱)

اوغلانک نشانلیسی:

آمان آمان اولدی کل
حالم یامان اولدی کل
پیرده سنی کورمکیم
آخر زمان اولدی کل

شالم قارا بو یاندی
اوجی یره دایاندی
منیم آه و ناله مده ن
کوکده ملک او یاندی

(۱) «آرواد آغیسی»، صحیفه ۴.

کتاب دمه قورقودک (۸۱) نجی صحیفه سینده کی بو:

«ایغراتم بوغزلیوب آشوم ورسین
یاد قری حلالمه دستور ورسین
بکا طوتان کردکه ایرق کرسون
آنام منم ایچون کؤک کیوب قره صارسون
قالین اغوز ایلنده یاسم طوتسون...»

مصراعلری اسکی توره عادتله آراسیندا کی ماتم نغنه سی بیزه آیدین صورتده کویستردیکی کی اوغوزلارک بو عادتنی عینی اثرک (۱۷۰) نجی صحیفه سینده کی (یرک) ک تولومه عاند اولان پارچا داها آچیق صورتده کویسترمکده در:

«یرکک باپاسنه آسانه خبر اولدی، آغ ایوی اشکنده شیوه ن قوبدی قره بکره قیزی کلنی آغ چقاردی، قارا کیددی.

«آغ بو آتک قوروغنی کسیدلر، قرق اللی بیکیت قارا کییوب کؤک صاندیلر. قران بکه کلدیلر صاندیلر یره اوردیلر یرک دیو چوق آغلادیلر، قرانک الین اوبدیلر، سن ساغ اول یرک اولدی دیدیلر... قران بو خبری ایشتمدی دستمالین الینه آلوب

«اوکر اوکر آغلادی دیوانده زارتق قلدی. هپ آنده اولن بکلر آغلشدیلر.
«قران واردی اوداسنه کردی بدی کون دیوانه چقمدی، آغلدی، اوتوردی...»

باشیم کوزوم دولوسی
آخار یوزوم دولوسی
کیر قایدان ایچری
باشیم کوزوم دولوسی!

یاسا کلنلردهن: (۱)

یارالاندیم یانیمدان
قوشلار ایچر قانیمدان
سن ییله جوان ئولنده
منده کیچدیم جانیمدان!
—
قریل کل اولماییدی!
سارالوب سولماییدی!
بر آیریلیق بیر ئولوم،
هیچ بری اولماییدی!

بو آغیلار ایچینده جدا نفیس شعر پارچالاری وارد. قلبی بر فریاد قدر جانلی و هیجانلیدر، داملایان صیباق کوز یاشلاری قدر یاقیجیدر. خلقک بو ساده شعرلری یوکسک شاعرلرک، صنعتکار ناظملاک یازدیقلاری طنطنه لی، لاکن ساخته و سونوک مرثیه لریندهن چوق یوکسکدر.

ج — موسم شرقیلری. غرب خلقیاتجیلرینک شرقیلر آراسیندا مهم بر قسم اولاراق کوستردیکلریندهن بیریده بو موسم شرقیلیدر. بعضی تورک قبیله لرینده سنه ننگ مختلف موسملرینی قارشیلماق بر عادتدر، مثلا بو حال تورکمانلاردا موجوددر (۲).

توپراقلا باغلی یاشایان، زراعتله حیاتی قازانان بر قوم ایچون موسملره باغلانماق طبیعیدر. بهارک، خزانک، قیشک بو قوملر اوزه رینده تاثیر آشکاردر. تورکلرکده زراعتله

(۱) آغیلار چوق چوقدر بونلاردان داما فضلہ نمونه کورمک ایستبنلر معلم میرزا عباس عباس زاده ننگ «آرداد آغیسی» آدی کتابچه سینه مراجعت ایسینلر.

(۲) (دوقتور فرالیج. ایله مهندس راولیغ) ک یازدیقلاری آلمانجا اژدن ترجمه ایلمیش اولان «تورکمن عشیرتلی» ینده (استانبول، ۱۳۳۴)، بو خصوصدا فصل معلومات وارد. (صحیفه ۲۷۱).

یاشایانلاری ایچون بو باغلیلیق پک طبیعیدر. لاکن موسملره علاقه ساده بو جهندن اولمایور، بر چوق افسانه لرک، اسکی اعتقاد و اعتیادلارکدا بوندا تاثیر کورونور. مثلا، بر چوق خلقلرده «نوروز» ی قارشیلماق، بهاری تسعید ایتمک، (خضرالیاس) بایرامی، مایس بایرامی یا پماق کبی عادتلر واردر که بو عادتلرده بر چوق دینی، قومی و اجتماعی تاثیر لرک وجودی محققدر.

آذربایجاندا انوروزه مخصوص بعضی عادتلر اولدوغی، بو خصوصدا بعضی تورکولر سولندیکی معلومدر.

نوروز مراسمی یدی هفته اول باشلانیرمیش. اوچ ایلك هفته به (اوغرو اوسکو) سوکراکی اوچ هفته به (دوغرو اوسکو) اک سوکنجی یعنی یدنجی هفته به ده (آخ چهارشنبه) دیرلریمیش. وصالی آقشامی مشعل لر یاقار، چوجوقلار اوینارلار، اکلنجه لر ترتیب ایده لر؛ کیجه ضیافت ترتیب ایدیلمیش، کیشمش، بادام، لیلی، پسته، خورما و سائره کبی قورو یمیشلر و سائره دیزیلریمیش بو کا (خوتچا) ده نیرمیش.

کوندوزلریده چوجوقلار دسته دسته آیریلاراق (کوس کوسه)، اوینارلار، اولری دولاشیرلارمیش؛ چوجوقلاردان بری کوسا قیافته کیروب دورلو اوینولار یاپار لار، یوزلرینه ماسکلر کیه لر و نهایت (کوسا مرد) دیرلریمیش، کوسه ئولورمیش، اولردن ده بونلار یمیش و سائره بریرلریمیش. بعضی بویوک چوجوقلار یوکسک دکنکلری آیاقلارینا طاقاراق کره لر، اولرک (echosse) دینیلن ایکنجی قاتلارندن به میش و سائره توپلارلارمیش.

بو نوروز بایرامی آقشامی بعضی آدمالاردا اولرک داملارینا چقارلار و برابر کورتوریدیکلری اوزون ایپلی توربالاری باجالاردان اولره صارقیتیر و (نون، نون، نون) دیبه سسلر چقاراراق بکلرلر ایمیش؛ اودن توربالارا بر چوق شیلر قویماق عادت ایمیش. بو آدمالارک کیم اولدوقلاری معلوم اولمازاسادا، بعضاً کنج قیزلرک یا ووقلو لاریدا بولونور و اونلاری توربالاریندان تانییان قیزلر توربایا کوزه ل شیلر قویارلار ایمیش.

بو عادتلرک بر قسمی آتش پرستلیک زمانیندان قالدیغی، بر قسمی ننگ ایسه، اسکی یونانی اعتیادلاردان انتقال ایتدیکی ظن اولونماقدادر. بو کون حالا آوروپادا (پاسقا) زمانلاریندا یاپیلان و ماسقاراد «maskarad» ده نیلن پاسقا اکلنجه لرینه بو ماسکلرله که زینش، کوسه لر به زه یشی آراسیندا اصلی بر مناسبت اولدوغو ادعاسی پکده بوش عد ایدیله مز. اساساً اسکی یوناندان چقان بو مراسمک بو طرفلرده ایزلری قائمسی پک طبیعیدر، لاکن اسلامی برماهیت آلان اسکی ایران عادتلرینه بونلرک امتزاجی بعضی پاسقا

لیقلاردا کتیرمیش اولاییلر. نیجه که بو نوروز بایرامینک تسعیدی آذربایجاندا (شیعی) مذهبه سالک اولانلار آراسیندا تطبیق اولونماقدادر. بناء علیه بوتلارک آتش پرستلکدن قالمش اولماسینی قبول ایتیمه نلر، بو عادتله اسلامی بر اساس کوستریمکه چالیشانلاردا واردر.

کربلا وقعه سینی متعاقب ظالمردن انتقام آلماق ایچون مهم بر عصیان حاضرلایان (مختار) ۱) ک عصیان دقیقه سنی اعلان ایچون اشارت اولاراق دام اوستنده مشعل یاقا جاغنی سویله دیکنی و او اشارت اوزهرینه عصیان باشلایاراق انتقام آلدیغنی، بناء علیه بو مراسمک و عادتلرک اوکا منسوب اولدوغنی ادعا ایدر لر. مع مافیة بو اعتیادلارک اسلامیتدن سوکرا ده کل، بلکه داها اوللردن بهری دوام ایده کلمه سی بوکا آنجاق شیعیلرجه اسلامی بر شکل ویریلیمیش اولدوغنی ظنینی قوتله ندیرمکده در. بو مراسمده چوققلارک اوقودوقلاری شریقلردن:

نوروز، نوروز بهازا
کوله ر کوله ر نهارا
باغچا کردا کل اولسون
کل اولسون بلبل اولسون

حاجیلار هوجیلر
کلدی عزیز کیجه لر
ویره نه اوغول ویرسین
ویرمه نه قیز ویرسین

سوکرا کوسا اویونی ائناسینده:

کوسا کلدی سلام ویردی
آ، کوسا، کوسا کلسه که
کلوب سلام ویرسه که
چومچنی دولدورساک آ

(۱) مختار حقینده شیعیلک بحثه باقکر.

کوسانی یولا سالساک آ
کوسام بیر اویون ایلر
قورت ایله قویون ایلر
بیغار شایران دو کوسین
محمودک توین ایلر

سوکرا:

مرمر حوضک دورت قیراغیندا
بلبل لر اوقور شاخ بوداغندا
هر نه ایستمن خدادان آلام
ده للاک دوکانین یادیکا سالام
ده للاک دوکانی تمام چراغبان
مسجده کیده ر ایلنده قرآن
قربانک اولسون یا شیل چوخالی
دربندلی ایسهک یوقسا بورالی

نهایت (کوسا مرد) دیدیکده ن سوکرا:

آرشین اوزون بهز قیصا
کفنسینر تولدی کوسا

دییرلر مش، بوتون بو اوقونان پارچالارک آیری آیری مقاملاری وار ایمیش.

خضر الیاس زمانندادا بعض شریقلر اوقونماقدایمیش بوخصوصدا (بالالار اهدیه) (۱)
«خدیر نبی» عنوانیله بو:

خدیر، خدیر، خدیر (۲) الیاس
خانم آیاغا دورساک آ!
بیتدی چیجهک اولدی یاز
یوک دینه وورساک آ!

(۱) «بالالار اهدیه»، صحیفه ۲۳.

(۲) خدیر عربجه (خضر) کلمه سندن آئمشدر.

آذربایجان ادبیاتی تاریخی | حصه ۱ - ۴

من خديرك نه ايليم؟
 بوشقاي دولدورساك آ!
 آياغنىڭ ناليم
 خديرى يولا سالساك آ

—
 نه ايشك واردى كوله
 خدير الياسى چاغراسان

—
 كىي منظومه لر قيد ايتمكده دركه بونلاردا همان موسملر مناسبتيله سويله نن شرقى لردندر. بونلاردان ماعدادا بر چوق مانيلر، آتالار سوزلىرى كىي موسملره عائد خلقك قناعت، اعتقاد و مربوطيتنى كوستره ن بر چوق پارچالار موجوددر، مثلا:

اوچى بيزه ياغيدر،
 اوچى جنت ياغيدر؛
 اوچى يغار كتورر،
 اوچى وورار داغيدار (1)

تاپماجاسى خلقك موسملر حقهده كى قناعتنى بيزه چوق آيدىن صورتده كوستره ن بر وئيقه در.

چهارشنبه كونلى و بالخاصه آخر چهارشنبه لره مخصوص اولان خلق عادتلىرى نده ن برى ده قيزلارك بر تپيه و يا ترجيه ا بر چشمه باشينا توپلاناراق فال نغمه لرى او قوما لاريدر. بونك ايچون بر كاسه يه سو قوبارلار. توپلانان قيزلاردان هر برى نيت ايدده ده ك، او كاسه يه بر شى آتار. كاسه نك آغزىنى بر يايلىق ايله قاپايوب، يائينا كوچوك بر قيز اوتورتورلار، ايچلىرى نده ن اك ابي سسلىسى اوتوروب، مانى او قوماغا باشلار، مانى نك هر مصراعندان سو كرا تكرار ايدىلن «جان كولوم، جان، جان» قراتىنى هامو بر آغزدان سويلر؛ مانى ييتنجه كوچوك قيز الىنى كاسه يه سوقاراق، بر شى چيقارير. چيقاريلان شى

هانكى قيزك ايسه، نيت ايتميش اولدوغى شيله اوقونان مانى آراسيندا كى مناسبتى تعيين ايدده ر (1).

على الاكثر هر بر مصرعدن سو كرا «جان كولوم جان جان» قراتيله اوقونان مانيلر بونلارددر:

قزىل اوزوك لاخلادى
 ويرديم آنام ساخلادى
 آناما قوربان اولوم
 ياربمى قوناخلادى

—
 قزىل اوزوك فيروزه
 كيدك، ديكك خوروزه
 بو كيجه بانلاماسين
 يار كلوب باغچه مزه

—
 كو كرچينم، قوشم كل
 قانادى سينميشم كل
 وعده ويردك كلمه دك
 يوفا چيقيشم كل

(1) بو خصوصدا (آذربايجان ادبياتى نده نظر) آدلى اثرده (وصف حال) آديله بو معلومات و بريلمكده در:

«قىشك سوك ابي بيزم خلق حياتدا مراقلى آيلاردان بريدر. آتش پرست زمانيمزدان قلما بر چوق عادتلىر بو ايدا اجرا اولونور. هر چهارشنبه آقشامى تو قال قالاوب، اوزه ريشده ن «آغز نغم، اوغورلغم تو كوسون» ديهه هوپاينيرلار؛ «چهار شنبه ديشه لر» — بير الده بر تاس سو، او برينده يدى آچار قابودا دوروب، كوچه ده ن كيجه نلرك ايلك سوزلىرىنى ديكلرلر و سو كرا تحليل ايله فال خير و يا شرعد ايدده لر.

«فاله باقمانك اك مراقلىسى «وصف حال» در. بر بايدا سو اوزرينه يايلىق سالىير، فاللارى آچىلماق ايسته نلر بايدايه بيره ر بوزوك، يا خود باشقا «نشانه لر» آتارلار. بايدانك باشيندا اوتوران خانم بايدادان چيقاردىنى هر بر نشانه يه بر بياتى سويلر.
 (وصف حال) بياتىسى ده مضمونجا باشقاد:

كو كده ييلدز كا. كيدده
 كا. اكله نير، كا. كيدده

آق آلما قزیل آلما
کل یولا دوزول آلما
یيله دیدیم یار یوللا یوب
ساخلاردیم یوز ایل آلما

—
آق آلمانی دیشله دیدیم
دیشله دیدیم کوموشله دیدیم
قارداش کلدی قیما دیدیم
یار کلدی باغیشلادیم

—
عزیزیم سیزه کللم
سرمه چهك كوزه کللم
یوز ایل قازامات چکسم
چیقجاغین سیزه کللم

—
برده (جان کولوم رقصی) واردر که اوندادا بومانیلر اوقونور، قیزلاردا آل له دوتا
راق بیر حلقه تشکیل ایدر و آللرینی نعمه نك آهنگینه ایدوراراق، آشاغی یوقاری
ساللا یوب اونارلار.

غم چکمه ده لی کو کلم
اوستمزجه الله کیده ر

—
کوکده بر قوزی کوردوم
توکی قیرمزی کوردوم
آچدیلا ر جنت قاپوسین
سه ویدی کیم قیزی کوردوم

—
آق آت کلیر آنیشدن
سینه بندی کوموشدن
برده نصیب اولسون
هکبه ده کی بيشدن

—
آذربایجان ادبیاتینا بر نظر، استانبول، مطبعه عامره، ۱۳۳۷، صفحه ۱۰۴. (یوسف بک وزیروف)

یوقاریدادا دیدیکمز کیبی:

عزیزیم یاز کلسین
پایز کلسین، یاز کلسین
قیش کیچدی سن کلمه دک
امیدیم وار یاز کلسین

—
کولی اکدیم دیوارا
بلبل اونی سوارا
یایی سنکله کیچیردیم
قیشی قالدیم آوارا

—
کیبی موسملردن بحث ایدن بر چوق مانیلر وارسادا، بونلار حقیقی عادت و عنعنه
زری، قناعت و مفکوره لری کوسترن موسم شرقیلریندن سایلا بیلمز. ساده جهده
طبیعتنک بعضی فکر لری افاده به برواسطه ایدیلیمیش اولماسینا نمونه اولاراق کوستریله بیلر.

چ — قهرمانلق شرقیلری، خلق شعر لرینک مهم قسملریندن بری اولان بو قهرمانلق
شرقیلری ایله حماسیاتا، قهرمانلغا عائد یازیلان داستانلارک فرقلری واردر. قهرمانلق
شرقیلری داها زیاده آیری — آیری اجتماعی حادثه لری کوسترن، او حادثه لرک خلق
اوزه رینده بر اقدینی انطباعاتا تاثیر لره، ایزلره شاهد اولان نعمه لر در.

بونلار یا عسکرده بهادر لغی، بیکیتلکی ایله شهرت آلان بر قهرمان ایچون توز
دیلیندن و یا توز که لرک دیلیندن سوبلنمش شرقیلر در و یا خود دوشمان هجومینا اوغرا
یان بر بیکیتنک سرگذشت حیاتیینی تصویر ایدن، اونک یالکر باشینا یادیغی چوق بویوک
فدا کارلقلاری کوسترن بر صحنه در، یاخوددا هر هانسی بر سبيله سلطانلارک، خاقانلارک
شاهلارک و یا خانلارک، حتا چوق زماندا پاشالارک و یا بکلرک ظالمانه اداره سینه قارشى
عصیان ایده رک، داغا چیقان یکیت انسانلارک وقعه لریندن بحث ایدن منظومه لر در.

بو سوک شکل همان هر زمان تصادف اولونان شکلیدر. چوق زمانلار داغلاردا
چیقوب حایدود، قاچاق و یول کسن آدلانديریلان آدمالارک ترجمه حاللاری تدقیق
ایدیلسه، اجتماعی و اقتصادی بر سببی اولدیغی آیدین صورتده کورونور. خائن و
مرحمتسز بر اداره نك سرايلارداکی ذوق و اکلنجه نك لزومسز مخارجینی توده مک
ایچون چاره سز، کناهنسز خلقی استثمار ایله قانینی امه زه ک، تولومه محکوم بر حاله

کئیردیککی صیرالاردا بر آز حیثیتی، بر آز قانی، بر آز جانی اولان بر بیکیتمک هم ئوزینی، هم آنا، آتا و اولادینی قوروماق ایچون سلاحه ساریلوب داغه فیلاماسیندان داها طبیعی بر حرکت اولاماز. بو، زواللی خلقک امیدسز بر فریادی، کوچوک بر پروستو سی در. بونلاری دویماق، ایشیمهک ایستهمهین کار سلطانلارا، کور شاهلارا، سلاحه سیسه ایشیدیرمک ایچون عصیان بر حق اولور. تک باشینا یاپیلان بو عصیانلار دائما بر حایدودلق، بر قاجاقلق ویا قوجاقلق تعبیرله قارشیلانمیشدر؛ حال بوکه او بوتون بر خلقک آرزوسی، بوتون بر خلقک صداسیدر. نیجه که بویه قاجاقلاری خلق دائما او ظالم، استبداد حکومتلرینک کوزندن ساقلامیش، اونلاری آله ویرمه میشد. بو کبی عصیان حرکتلرینه سبب اولان عامللر چوقدر. بونلار آراسیندا دینی و سیاسی ماهیتی حائر اولان لاردا واردر که خلقک یاردیمیه بوتون بر تشکیلات حالنی آلیز: (شیخ شامل) وقعسی کبی. حقیقته خلق حکایه لریندن اولان (کور اوغلو) ننگ موضوعی دا بویه بر ظلمه قارشو قوپاریلمیش بر فریاددان باشقا بر شی ده کلد. تورک خلقلری آراسیندا بو موضوع لره چوق تصادف اولونور. آذربایجان دائره سینده ده کرهک خانلیقلار زمانیندا، کرهک داها اوللری بو کبی حرکتلر چوق واقع اولموش خلق دیلینده بونلاری تثبیت ایدن شریقلر وجوده کلمیشدر. قاجاق نبی، قاجاق کرم کبی وقعلر اک جانلی مثاللاریدر.

مثلا؛ قاجاق نبی حادثه سنی بویه نقل ایدرلر:

نبی ننگ قارداشی حمزه سیاسی بر مسئله دن دولایی حکومت آداملاری طرفیندن ئولدورولموش. بو وقعیه یی حسیز و تجاوزکار کوره ن نبی ننگ روحینده بر عصیان دوغموش و قارداشینک انتقامنی آلماق ایچون یمین ایتیش و حکومت آداملاریندان بر بیچه سنی ئولدوره رک قاجمیش. بو دقیقه دن اعتبارا نبی آرتیق «قاجاق نبی» اولموش، لاکن او قاجاقلیق خلق نظرینده بر قوجاقلیق سایلمشدر. دوستلاریندان محمود آدلی بریده (نبی) ننگ حیاتینا اشتراک آیلر، آداملاری چوغالیر، مسئله بوور. بولوندوغی ناحیه یی اداره ایدن (سلیم بک) (نبی) بی دوتماق ایچون بویوک بر قوت توبلایارق، اطرافنی سارماق ایستر، لاکن موفق اولاماز و خیلی تلفات ویره رک کیری چکیلیمکه مجبور اولور. یکی بر چاره اولاراق، نبی بی الده ایتیمک ایچون آروادی (هاجر) ی حبس ایتدیریر. (نبی) بونی ایشیده ر و کیجه یاریسی لغم آتاراق زندانه کیره ر و آروادی (هاجر) ی قورتاروب آلیز کیده ر. خلقک روایتنه کوره (هاجر) ئوزیده آبی سلاح قوللانیرمیش. نهایت حکومتنه ممنون اولمیان، ظلم واستبداددان، کیفی اداره دن ییزه نلر هاموسی (نبی) ننگ باشینا توبلانیرلار. قوتی کیتدیکیجه آرتار و مستبد حکومتیه ده جدا قورقوماغا باشلار. حتا آداملارینی اداره ایچون لازم کلن پاره یی کوبولورده ن

آییر و آللرینه کاغذ ویره رک، حکومت آداملارینا بو کوبولورده ن ویرکی آلامالارینی، ویرکیلری ئوزی آلدیغنی یازار؛ حکومت آداملاری دا قورقودان ویرکی آلامازلاردی. مسئله ننگ بو صورته بویومه سی حکومتی دوشوندوروردی، لاکن (سلیم بک) ده ئوز حیا تندان قورقوردی، چونکه (نبی) ننگ کلوب اونی ئولدوره جکی ده ایشیتیشدی. حتا بر کره اوینه قدر کلمیش، اوده بولامامیش، آروادینه: «سلیم بکه سویله. اونی ئولدوره جکم!» دیمیش. سلیم بک بو بلادان قورتولماق ایچون چاره دوشوندوره ک بولامایور، آنجاق (نبی) ننگ دوستلاریندان برینی کوروب (نبی) ننگ (زنکه زور) دان اوزاقلاشماسینی رجا ایدیر. بو واسطه ایله (نبی) بی ایران حدودینه چکیلیمکه راضی ایدیر، لاکن ال آنتندان دا حیلعه باشلایر و (نبی) ننگ آرقاداشلاریندان اولان قاجاق محموده خبر کوبوره رک (نبی) بی ئولدورورسه، اونا حکومت طرفیندن بر چوق پارا ویره لیمه جکی و اوننگ عفو ایدیلیمه سینه واسطه اولاجاغنی ییلدیریر.

(هاجر) محمودک سوک زمانلاردا کی حرکتلرینده ن شبهه لنه رک. آزی نبی یه: «بن محمودک باقیشلارینی بکنمه یورم، سکا باشقا دورلو باقیر!» دیرمیش؛ اودا: «سن حسیز شبهه ایدیرسنگ، محمود منم اک حقیقی دوستمدر». جوابنی ویریرمیش.

بر کون (نبی) ننگ بوخودا ایکن محمودک یاواشجا یانینا کیردیکنی کوره ن (هاجر) اونی تعقیب ایتیش. دوغوروداندا محمود (نبی) نی اویورکن ووروب ئولدور مش، قاجارکن (هاجر) ده اونی ووروب ئولدوره رک، قوجاسنگ انتقامینی آلمیشدر. بو خصوصالاردا یازیلان شریقلر خلقک دیلرینده دولاشماقدادر:

نبی ننگ بیرچکی (۱) اویما — اویمادی
هاجر خانم هیچ (نبی) دن دویمادی
نبی اوروسلاری یوردا قویمادی.
قوی سانا دیسینلر آی قاجاق نبی!
سنگ کبی وارمی بر قوجاق نبی؟

هاجر ی حبسه آتدیقلاری زمان، خلق اوننگ دیلیندن بو شرقی نی چقارمشدی.

قازامات ایستی در یاتا ییلیمیرم
آیاقدان قانداق قاجا ییلیمیرم
آچار ئوزومده در آجا ییلیمیرم

(۱) بیرچک — ساچ، کیسو دیمکدر.

منیم بو کونیمده که لهسن نبی
قازامات دالینی ده لهسن نبی!

قازامات ایستدر آغریور باشیم
آقار کیجه کوندوز قانلی کوز باشیم
یانیمدا یوقدر هیچ قوهوم قارداشیم
منیم بو کونیمده که لهسن نبی
قازامات دالینی ده لهسن نبی

آرتیق (نبی) بر خلق قهرمانی اولموشدر. (کور اوغلو) نبی قیر آنا یندیره ن خلق،
(نبی) بی ده (بوز آت) ه یندیریر؛ اونک بوتون حر کتله افسانهوی بر قدرت ویریر.
(هاجر) ی قورتارماغا کیده ن (نبی) (بوز آت) ه کویا بو شرقی پی سوبله یر:

بوز آت سنی سرطوبله ده باغلارام
اکر بزى بو ورطه دن قورتارسا
آیاغیکا قیزیل کوموش نالارام

(هاجر) ی قاجیریرکن والی پی نیجه تولدوردو کنی ده (نبی) نک دیلینده ن خلق
بو شرقی ایله تعریف ایله یر:

قالانک دیننده ییقیدیم یاتدیم
غوبورناط کلنده سیچرادیم قالدیم
آینالی توفنکی دولدوردوم آتدیم
قوی ما کا دیسینلر: آی قاچاق نبی!
آروادی اوزوندن آی قوچاق نبی.

نهایت (نبی) ایرانه کیچدیکی زماندا خلق:

(نبی) نک بوز آتی پلنکدر، پلنک
قزیل قوش باقیشلی کوزلری فشنک!
(نبی) نک چیکنده آینالی توفنک
دیبرلر آتلا میش ایرانه نبی!

پارچاسینی چیقارمیشدر.

(نبی) نک ییللرجه سورهن ووروشماسی، ساواشماسی خلق اوزه رینده ده رین ایزلر
براقمیش، او کا (ملی قهرمان) سجه سیننی ویرمیشدی. او ظلم ایله چارپیشان بر هادد،
بر خلق خلاصجسی ایدی. اونک آدی اونوتولما یوردی. چار حکومتی زمانیندا یلک بر
ظلم ایله حبسلره آتیلان، منفالارا سورولهن آذری تور کلری تحسر لر له (نبی) بی خاطر لا
یرلاردی. حتا بونی تایید ایچون ده بو فقره پی آکلانیرلار. وقیله اسماعیل نامندا کنجه لی
بر کنجی باکو حبسخانه سته آتمیشلار اودا باباسینا یازدیغی مکتوبدا:

«جنبره کندیندن کورونور بایل
کنجه نی کورمکه اولمشام مایل
کنجه لی اوغلویم آدیم اسماعیل
منم بو کونیمده که لهسن نبی
قالانک دالنی ده لهسن نبی

شرقی سنی یازمشدر.

هاموسی پارچا پارچا، بلکه باشقا باشقا آداملار طرفیندن یازلمیش اولان بو شرقی
لرک قیمتی معناسینده و حبسلرینده در. افاده سینک صمیمیلیکینده، قلبیلیکینده، ساده
لیکینده در.

۲— حکایه لر

آوروپالیلارک (تحکیه وی نوع) دیدیکلری بو قسم ادبیاتا تورک خلقیاتندا آنکین
و زنکین نمونه لر وارددر. بونلارک رومان ده نیلن ساده منثور قسملری اولدوغی کبی
حکایه ده نیلن منظوم و منثور اولای نیلن قسملری و داستان آدلانان منظوم قسملری ده
موجوددر.

بونلاردان باشقا اخلاقی بر غایه تعقیب ایدهن تعلیمی افسانه لر هجوه لر و تصویری
شعر نرده بو زمره آراسیندا ذکر ایدیلیر.

غرب خلقیاتجیلاری حکایه لری ده باشلیجا دورت مهم قسمه آیرماقدادرلار:
(۱) تاریخی حکایه لر؛ (۲) سودا حکایه لری؛ (۳) قهرمانلق حکایه لری؛ (۴) خارجه دن
کلن حکایه لر.

بو حکایه لرک چوغی مختلف تورک قبیله لری آراسیندا اورتا قدر.

عاشق غریب، کور اوغلو، اصلی کرم، طاهرله زهره، لیلی ایله مجنون، فرهادلا شیرین حکایه لری هر طرفده عینی قوتله سهویلمکده و اوقونماقدادر.
بو قدر وارکه بو خلق رومان و داستانلارندان چوغینک اڭ زیاده دولاشدیغی یر آذربایجاندر. تاریخک ایلك داستان اولاراق بزه خاطرلانتدیغی (اوغوزنامه) نڭ ضبط اولونمش بعضی پارچالاری قناعتنی اوباندران (دهده قورقوت) ماصالاریندان (۱) باشلا یاراق، شاه اسماعیل، عاشق غریب (۲) حکایه لرینه وارینجا یاقدر هاموسندا آناخظلر آذربایجانى کوسترمکدهدر.

بو بووک خلق رومانلارینی مشارلی اعتباریله بر نیچه صنفه آیرماق ممکن اولور؛ موضوعلاری و قهرمانلاری حقیله تدقیق ایدیلمک اولارسا، چوقینک منشی عرب و عجم قهرمانلاریدر. ایران و آذربایجان ساحه سینی دولاشاراق، کیچیک آسیا تورک خلقلری

(۱) «کتاب دهده قورقوت» علی لسان طائفة اوغوزان (استانبول ۱۳۳۲).

(۲) «عاشق غریب» ک ترجمه حالی حقیده کی بو معلوماتی (قومونست) غزه سینک ۱۶ تشرین ثانی (نویابر) ۱۹۲۳ جمعه تاریخلی و ۲۵۹ نومرولو نسخه سینک بشنجی صفحه سینده (خلق ادبیاتی حیاتدان دوغار) سرلوحه سی آلتندا یازیلیمش «ئیل شاعری غریب» آدلی و (ع. آ. امضالی مقاله ده ن آیرزن:

... «عاشق غریب» قاراداغلی کندینده قریباً اوچبوز ایل بوندان قباق دوغولمشدر. بو یر زنگه زور قناعتیندا «هه کری» چایی جواریندا قریباً یوز ایل بوندان اقدام داغیلوب خرابه زاره دونمشدر. قبری همان ناحیه ده «کوله ورده» آدلانا کندک یاقیندادر. «عاشق غریب» خلق آراسندا نوز شعرلی ایله شهرت قازانمشدر. نوز شعرلریندن باشقا شهرته عمده باعث نوز معشوقه سی (یاقتی) اولمشدر. (یاقتی) همان جماعتدن قیر بر کندلی نڭ قیزی ایدی. یاقتی نڭ قبری عاشق قبریله یاقین بریده در. قبرلرینک آراسندان «هه کری» چایی آقماقدادر. (یاقتی) نڭ آناسی بر کون آش حاضرلایریمش؛ عاشق غریبده سفرده اییمش. (یاقتی) نڭ یانتدا کیلر دیرکه: اگر غریب حقیقی عاشق (*) اسه، بو آش حاضر اولانا کی بورایا کلسن»

(یاقتی) یوزه کی قیسلمش دیشاری فیزلایر و بو یتتی سوله یر:

«عاشق آشک پشیدی کل
پشوب یره دوشدی کل
یاقتی کونیم صاحبی
یامان کونیم دوشدی کل».

(یاقتی) سوزینی تمام ایدینجه تصادفاً عاشق کلیر. بو احوالات خلق آراسینا یایلاراق هر کسک تعجبیه سبب اولور.

بو وقده ن اعتباردا عاشق غریبک شهرتی بر قات داها آرتیر، عاشق غریبک اسلوبی اولدیجا ساده، خلقک دینله اوغون شعرلی ایه جماعتک احوال روحیه سینه موافق بر طرزده در. مشوقه سینه قارشى کوستردیکی صداقت تام ایله حقیقی عاشق لکنی اثبات ایتدیشدر. عاشق غریب خلق شاعریدر.

(* عاشق غریب، سایب عاشقه و عاشق عبدالله کی اوج عاشقک هانسینا بو مسئله نڭ عائد اولدیغی مباحثه لی در. (اداره)

کنه لرینه ده کیرمشدر. بونلارک بر قسمی تصویری منظوم حکایه لر و خلق قهرمان رومان لاری درکه، تمامیه غرب داستانلارینک عینی در. بوندا طبیعیک ایله اعجازک انسانلارلا پرلرک دیولرک، سحر بازلارک اشتراکی کورولور. دینک تاثیر، معجزه لرک یاردیمی حسن ایدیلیر.

قهرمانلار اکثریا عاشقلاردر، حکایه بونلارک قهرمانلارک دولو سرگذشتلریدر. سلاح لاری یا سحر کار بر قیلیج یا سحر کار بر سازدر: بوتون بو عاشق قهرمان ویا بو قهرمان عاشقلار، یا سحر کار سازلارینک تاثیرینه، یا معجزه کار قیلیجلارینک قوه تینه کووه نهرک مین بر انکلرک اوزرینه، چتینلکه آتیلیر، مین بر سرگذشته کیره، انکه ل و چتینکلری قیراراق، مانع لری ییقاراق، دیولری اولدوره رک پرلرک یاردیملارینا سیغیناراق، غایه لرینه ایریشیرلر، سهویدکلرینه نائل اولورلار.

بونلارک بر قسمی دا میستیک، تمثالی، مجازی و کنایی بر نتیجه ایله یتیر. بو نوع حکایه لری تورک اولکه لرینک بر چوقوندا حالاکند — کند هولاشان، شهر شهر کره ن ساز عاشقلری چالوب سوله مکده در. مدیت حیاتی بو ساز عاشقلرینی اولدور مکده در (۱) اساساً اونلاردا اُسکی یارادیجیلق قوتی غائب اولدوغی کبی، رغبتک آذالماسی و اقتصادی وضعیتک ده کیشمه سی حیاتک بو صفحه سینه بر تردی (که رله مه) ویرمیشدر. بر قسمی ده خلق ماصالاری ناغیل درکه بونلار تمامیه مشوردر. بونلار خلقک عمومی قناعتلری، مشترک خیاللاری، و ذکالرینه عائد یارادیجیلق آیدین صورتده کورونمکده در.

آ — تاریخی حکایه لر. بو طرزده کی حکایه لرده بعضی تاریخی قهرمانلار واردر. وقعه لر تاریخی اولماقدان زیاده خیالی و افسانه ویدر. چوق زمان خلق نظرینده بو بوت دیکى شخصیتلره بر قهرمانلق، بر فوق البشرک ویره رک بو بودور، اوانا معجزه لر، خارقه لر اسناد ایدر، یاری معبود حالینا کتیریر. نهایت دینی بر چهره کوستره رک ازمشلر سیراسینا کیچر، قدسی بر پالتار کتیرر. اسکی بونانک قهرمانی هه رکول، آشیل کبی

(۱) سوک زمانلاردا بو نوع داستانلاری توپلامق خصوصندا بوتون تورک اولکه لرینده بووک بر چالیشما کورولمکده در. قازاقلارک مختلف باطر (قهرمان — بهادر) حکایه لری باسیلمشدر. نوزبکستاندا، اساسا عددرلی هک آز قالمیش اولان و (بخشی) ده تیلان ساز شاعرلی جلب ایدیلره مک حافظه لرینده کی بو اسکی و قومی داستانلار یازیلماقدا و چاپ ایدیلک اوزره حاضرلاناقدادر. بونلارک کره ک قومی، کره ک بدیعی و کره ک شعرقی و سجهوی اهمیتلری چوق بووکدر. قریم و قازان آراسیندا مشترک بر ماهیتی حائر یاری تاریخی، یاری اساطیری (خرافه) بر چوق باطر داستانلاری موجوددرکه بونلارکدا هم تاریخی و هم ده ادبی و بدیعی قیمتلری آشکاردر.

شخصیتلری یاری معبود اولمش؛ عبرانیلرده داوود پیغمبرلک صفتی آلمش، اسلامی ایراندا حتا تور کلک عالمینده علی امامته، پیغمبرلکه، حتا آلاهلغه قدر چیقاریلمشدر؛ آجاق بوقهرمانلار ساده بویله دینی شخصیتلردن عبارت اولماز، بونلار ایچینده حیاتی وتاریخی فیتمی اولانلاردا واردر.

ب — سودا حکایه لری. بونلاردا ماهیتلری اعتباریله برر افسانهوی داستاندر. بونلارک قهرمانلاری انکه لرره، چیتیلکلره بالخاصه سازلاریله غلبه چالاراق، غایه لرینه ایره لرر، اک جانلی نمونه لریندن بری «عاشق غریب» حکایه سیدر. عاشق غریب، سازینک فسونکار قوتینه کووه نهرک کوره شن بر قهرماندر. قارشیسینا چیقان رقیبلری، دوشمنلری ده قیلیجلی، قالفانلی. قهرمانلار دکل؛ اولاردا توی کبی ساز شاعرلریدر. جنلر، پریرله ایشی یوقدر؛ علی العاده انسانلارلا اوغراشماقدادر، موضوع تمامیله حیاتی بر ماهیتده در. اساساً بوتون غایه سی رویادا کوروب عاشق اولدیغی قیزا قاووشماقدر.

غریب، عشقک ایچکیسینی ایچدیکن سوکرا، کیمسه نک رقابت ایده مه یه جکی بر قوت، هر کسدن دهاا چوق قلبی و حسی بر دوغوو صاحبی اولور. اک یانیق، اک آتشی شریقلر دوداقلارینا هجوم ایدیر. سهو کیلیسی (صنم) ی بولماق ایچون یولا قویولور، قارشیلشدیغی انکه لرری و چیتیلکلری باساراق، رویادا کوردیکی صنمی الده ایدیر. ابتدا توتیه سینه بهر سینه شعر پارچالاری سریشدیریلش منشور بر پارچا اولان عاشق غریب حکایه سی بو کون همان همان ساده. شریقلردن عبارت قالمش کبیدر. بو شریقلر کوردیکمز دیگر خلق تور کولرینک تاییدر. شکلجه، اداجا اولارک عینیدر؛ نیجه که عاشق غریب تور کولریندن آلمش بر چوق مصراع و بیتلرک باشقا شریقلرله برلشمه سیندن، یکی تور کولر وجوده کلمشدر. بر چوق بیتلرده سائر خلق شاعرلری طرفیندن یاپیلدیقلاری حالدا غریبه اسناد ایدیلمشلردر. حتا دقت ایدیلجک اولورسا، بعض شریقلر ادا و معنا اعتباریله تماماً متصوفانه (مستیک) در. بودا اسلامی قناعتلرک خلق اوزه رینده یاپدیغی تاثیرلره، براقدیغی ایزلره برر نمونه در. تور کولرینده ن (۱):

قدیر کیچه سینده بر دیله ک دیله دیم

ویردی مقصودی می بر الله منیم

من دیله ک دیله دیم حق قبوله یتیردی.

أره نله ر (۲) ویردی لر مرادیم منیم

(۱) عاشق غریبه عائد ماتیریا لار آذربایجانی تدقیق وتنبع جمعیتی خلیقات بولمسی ماتیریا لارینداند.

(۲) درویش لر، عابدلر دیبکدر.

قطره دیم (۱) قطره دیم آهه یتشدیم
تویمی بر یوزی ماهه یتیردیم
بر عریضه یازدیم شاهه که تیردیم
عریضه مه قول چکدی کوزله شاه منیم

أره نله ر غریبه عطا ویردی لر
دولی دولدوروب دوتا ویردی لر
شاه صنمی اونا پوتا ویردی لر
تقلیس اولدی دوغرو راه منیم

«أره نله ر، شاه، دولدوروب دوتا ویرمک» کبی تعبیرلر اسلامی قناعتلرک، دینی افسانه لرک خلق ایچینه یایلماسیندان حاصل اولموش مفهوم لاردر و بو ایکی بیتک هاموسی تصوفی (مستیک) بر دوغوونک خلقلشدیریلش اولماسیندان باشقا بر شی ده کلدر؛ حال بو که «عاشق غریب» حکایه سی خلق ادبیاتی آراسیندا اک حیاتی عشق رومانی ساییلانلاردان بری و بلکه برنجی سدر؛ چونکه مستیک (تصوفی) بر عشق ایله ده کل، دنیوی و انسانی بر عشق ایله نهایت بولماقدادر.

باشینا دوندیکیم کل یوزلی آنا
ایندی من تقلیسه وارمالی اولدوم

سنکله من ایده رم محبت سازی
دیلم دعادن اونوما بزى
تقلیسه کورمشم بر آلا کوزی
آنا من تقلیسه وارمالی اولدوم

ترلان قوشم یوقدر ایندی اولادام
کهلن آتیم یوقدر منیم اونادام
تر محبوبم یوقدر کوکلوم آلدادام
ترک ایلم وطن سنی بر زمان

(۱) دولاشدیم — دیبکدر.

غریب دیر قوطانه باق قوطانه (۹)
جانم قربان دوستینه یتنه
قسمت اولسه برده که لهم وطنه
ترک ایلرم وطن سنی بر زمان

تورکوسی صمیمی و صاف بر خلق تور کجه سیله یازیلش کوکول فریادیدر. کوچو
جک قافیہ اکسیک لکلرینی نظره آماز ایسهک، شکلجده کوزهل بر شعردر. البته حسن،
هیجان و قلبی و ذهنی یوکسک دویغو اعتباریله قوجا بر قضیده دن، صنعی بر غزلدن
چوق قیمتداردر. اثرده موجود اولان منظومه لر اکثریاً یا بره قوشما و یا بره دیوان
شکلنده اولاراق کورولمکده در.

یاتمشدیم کلدی، کیردی یوقومه
یار ایله اوینار اولدوم آغلارام
اویاندم غفلتاً یاردان آیریلدم
آیریلیغا پشیمان اولدوم آغلارام

بر قوش ایدم دور ایلردیم هواده
آتام تولدی یتیم قالدیم یوواده
جانم چیقار من یتنجه مراده
نه سیزیللار قوش اولدوم آغلارام

کور سینه مک صحبتتی سازینی
کوزه لیرک غمزه سنی نازینی
من سه ویشم بهرام بکک قیزینی
بک تقلیسه بر سفریم وار منیم

آزلر شاه صنعی غریبه بوت ویردی لر
دولی دولدوروب دوتا ویردی لر
دردی اونداندا زیاده ویردی لر
بک تقلیسه بر سفریم وار منیم

عاشق غریب حکایه سی همان همان لیلی و مجنون کی بر عشق حکایه سیدر.
اوندا کی روح بعضی اوافق تفک ده کیشیک لر ایله بوندادا کورولور. لیلی و مجنون دا
تصوف (مستیکی) روحی داها قوتلی و آیدین، غایه ده اوکا موافق اولدوغی حالده
عاشق غریب داها عارضی (۱) و شکلیدر، مع مافیہ موجوددر؛ بر چوق رمز لر و تمثالار
حتا (حروف و عدد) تکرارلاریله اثرده بر حروفلیک قوقوسی بیله دویولور:

دیکله یگ اوستادلار خیر سورایم
السز سازی سیز لر نیجه چالارسیز
کوکده ییلدیزلار منیم داواریم (۲)
سیزی چوبان ایسه م اوننی نیجه کوده رسیز

نهدن قورولوب دنیا ننگ بناسی
غریبک سوانتی دیکلر هاموسی
او نهدر وار اون ایکی قاپوسی
سیز لر البت بر کون اوندان کیچرسیز

اگر عارفسکز اوستادلار خبر ییلکز
السیز ساز چالماغا کمان دییه لر
کوک یوزونده کی ییلدیزلار اوسته
آیدر ایره نلر چوبان دییه لر (۳)

کاف نوندن قورولوب دنیا بناسی
غریبک سوانتی دیکلر هاموسی
او ایلدیر وار اون ایکی قاپوسی
عمرمز اولاردان کیچر دییه لر

(۱) عارضی — یارادیلشدن اولمایوب سوکرادن کلن.

(۲) آت سوروسی دیمکدر. روسجه به ترجمه سینده «سورو» معناسی ویریلش. کنجه اطرافندا —
کیچی معناسنده کلیر.

(۳) عاشقک آغزیندان بعضاً «آیدر چوبان ایره نلر بیله دییه لر» شکلنده ایشیدیلر.

اوستی تورتولو بر افاده ایله یازدیغی منظومه‌یی رمزیه‌شدیره‌ن (غریب) بورادا (کاف ونون) سوزیله (کن فیکون...) آیتینه بر تلمیح یاپیر (اون ایکی قاپی) رمزیه‌ده بر قصد مخصوصدا بولونور که اوزینک اعتقادا متصوف ۱) اولدوغنی آکلاشیلیر. بو طرز یازیلاړک عاشق غریب حکایه‌سینه خارجدن قاریشمیش اولماسی احتمالی‌ده یوق ده کندر. غریبک تصویریی بر داستان طرزینده یازیلاړینادا بو (تبریز) مدحی حقیقنده کی منظومه‌سی کوزهل بر مثالدر:

دیگله‌یڭ آغالار سیزه تعریف ایله‌یم
آچیلیر بهاردا کلی تبریزک
توبدا، بایرامدا اطلاس کیهرلر
پوزولماز یشیلی، آلی تبریزک

تبریزک یانلاری، اطرافی داغدر، میشه‌در
ایچنده اوتوران بکدر، پاشادر
سکر بیڭ محله، دورت بیڭ گوشه‌در ۲)
چارشیمی، بازاری، یولی تبریزک

پهلوانلار اورالاردا قورشانیر ۳)
جمله بازرکانلار اوردا اکلنیر
وچپوز آلتیمیش یوکی یرده‌ن باغلانیر
آلده‌ن آله که‌زه مالی تبریزک

ایپلیکی هندیدن بو کولور کلیر
بوغداسی، دوکوسی اکیلیر کلیر
قویونو مغاندان چکیلیر کلیر
کورجستاندان کلیر بالی تبریزک

۱) متصوف «میتیک» بیلیکلری اولان دیمکدر.

۲) بعض یرده (کوچه) در ده نیلیر.

۳) آنا دولودا (پهلوانلار کسبت (کسوت) کیهر، یاغلانیر) کی‌در.

آرنلر دولونی ایچوب کلمیش
عشق دریاسنی کیچوب کلمیش
من غریبه‌م وطن مدحین ایتیمیش
منم ایندی رستم زالی تبریزک

عاشق غریب حکایه‌سینده کی تور کولرک بر قسمی اوز آغزیندان، بر قسمی‌ده آناسی، قارداشی، صنم و سائر شخصلر آغزیندان یازیلیمیشدر. بونلار ایچینده آیریلیغی، غریبلیکنی هجرانی کوستره‌ن چوق یانیقلی لاری وارد ۱).
غریبک عودته عائد اولان، قریم و آنادولی اطرافنده سویله‌نن تور کوسیندن بر نمونه:

ای بلبلر صاقین چوقور اووادا، ۲)
ئوته غریب غریب کوکول شن دکل
بلکه آشیک سنی بولماز یووادا
ئوته غریب غریب کوکول شن دکل

بلبلر ئوتویور بهار یاز کلدی،
بکا کلشنیک صفاسی آز کلدی،
قورقاریم سه‌ودیکیم بنده‌ن واز کلدی،
ئوته غریب، غریب کوکول شن ده کل.

بکا حلب آیل لری اولدی زندان،
کیجه کوندوز ایده‌ردیم اوندا فغان،
دوشدوم دیلده‌ن دیله بلبلم آمان،
ئوته غریب، غریب کوکول شن ده کل.

۱) بو تورکو بورادا چوق معلوم اولدوغندان هاموسنه نمونه ویرمکی آرتق کوردوک.
۲) آذربایجاندا بونک عینی یالکر عاشقلار آغزیندا بر پارچا پوزولمش و دکیشیلمش بر شکلده بولماق اولور. لاکن عاشق اوروج آغزیندان ضبط ایلمش نمونه‌سینده یوراسینی کورمه‌دیک.

قلبی بر تائری افاده ایدن بو یانیق قوشما، خلق تور کورلینک اک ربابی و یانیقلا ریندان بر نمونه تشکیل ایدر. شکل اعتباریلده قصانسیزدینه جک قدر تمیزدر. قافیله لری هم قوتلی، همده کوزله و تائری آرتراجاق حزین بر آهنگده در (۱).

آنا:

تبریزدن بر جفت بالا کتیردیم
کتوروبن بویا باشا تیردیم
برینی ویران اولموش تیفلیسده ایتیردیم.
عجب کلیرمی غریب منیم.

غریب:

آنامک آدی خانلار خانی
باجیمک آدی شهره بانی
اوغلوک غریبم سن منی تانی
من غریبم من غریبم من غریب.

آنا:

آدیمی سورساک خانلار خانی بهم
کوزلرم یوقدر آچام سنی تانیام
نه کور طالع نه بد اقبال آنا بهم
عجب کلیرمی غریب منیم

(۱) عاشق غریب حکایه سی آذربایجاندا شایع اولدوغی کبی، آنادولودا، قریمدا، استانبولدا و سائر تورک — تاتار تولکه لرینده موجوددر. و مختلف چاپلاری وارد. اسکی چاپلارک داها چوق دیل، اسلوب، افاده اعتباریله اورتاق اولدیقلاری محقق ایسه ده سوکرا کیلرک دوزه نتمک، ادبی لهجه به یاقلاشدیرماق کبی یا کلبش غیرت لرله خصوصیت و صمیمیت لری بوزولموش حقیقی شیوه طبیعی کلری غائب ایدلمیش اولدوغندان آرادا کی فرقلر چوقالیمشدر. بو کون آذربایجاندا موجود اولان عاشق غریب حکایه سیله (قوتوشک) آنادولودان توپلامیش اولدوغی و (رادلوفک) سکرنجی چلدینده نشر ایتدیکی (صحیفه ۸۹ — ۵۸) اللی بر عدد عاشق غریب تورکوسی آراسیندا بویوک فرقلر اولدوغی کبی (۱۳۳۲) سنه سنده (اعتماد کتبخانه سی) طرفیندن (عاشق غریب حکایه مشهوره سی) آدیله باسیلان منظوم و منثور حکایه بوتون بوتون باشقالاشمیشدر. یوندا تورکولرک چوغی یوقدر، اولاردا دکیشدیرلمیشدر.

غریب:

اوماریم بزلره رحمت ساچیلیر (۱)
مولا قسمت ایدر زمزم آچیلیر،
صدقک بوتون ایله کوزوک آچیلیر،
خضر ویردی بونی مولا کریمدر.

آنا:

بزم مولایا دوغرودر، اوزیمز
خلق یانیندا قارارماسین یوزیمز،
بو مزده که یوقدر بزم سوزیمز
بو کوزلرله سنی اوغول کوره ییم.

عاشق غریب حکایه سینک اک الملی، اک فیجیح اولان یری اوغول ایله آنانک کوروشدیکی بو صحنه در. ایلرجه اوغلیندان اوزاق قالوب کوزیاشلاری دوکمش و کورمز اولمش بر آنا ایله غریبتزده اوغلینک بو محاوره سی جدا آجی اولدیغی قدرده مؤثر و آغلائیجی بر تابلودر.

عاشق غریب حکایه سی ایچینده کی وقع لرده بعض غرابتلر، غیر طبیعی کلر، افسانه پرورلکلر اولماسی اثرک قیمتینه بر ضرر ویرمه دیکدن ماعدا خلقک یارادیجیلیق قابلیتینه، فانتازیا سینا بدیعی و خیالی ذوقینه، اعتقادی کوروشینه جانلی بر مثال تشکیل ایدر.

پ—قهرمانلق حکایه لری. بونوع حکایه لرده برنوع «حماست داستانی» در. بوفرک ایله که، بونلاردا کی حماست و قهرمانلق منتظم و اساسلی برقاو عادا کوستریلمش قهرمانلیقلار دان ده کل، خارق العاده تصادفلرده، خارق العاده مخلوقلارک — دیولر، جینلر، زنجیلر، ضررلی اژدرلر کبی — وجودی اولمایان خیالی مخلوقلارک توره تدیکلری خارق العاده انکل لری قیران، مانعه لری یقان خارق العاده حرکتلر، فداکارلیقلار، انسان قوه سیندن آرتق دینه جک درجه ده فسونکار اییکیت لیکلر در. غایه شخصی و عشقی در. ینه موضوع عشق اطرافیندا دولاشماقدادر. فرانسزلارک رومان دولاروز (کل رومانی) دیدیکلری کبی

(۱) آذربایجان عاشقلاری آغزیندان آنان بو قسم همان همان آنادولی داکی کبی در، آنجاق ایران آذربایجاندا بر پارچا دکیشمشدر.

بر نوع داستاندر. قهرمان اساساً فسونكار تدبيرلرله دنيايه كلميش، درويشلك دعاسى، پرىلرك ياردىمى، آره نرك كومكى ايله ياشاميش تىپلردر. نهايت بونلارك موضوعلارندادا بر اوديسه (1) (Cdisa) تاثيرى كورمهك چوق ممكندر. ايجلرينده ايران، عرب، حتا اسكى يونان تاثيرى بيله واردر. «شاه اسماعيل، محمود ايله الف، فرهاد ايله شيرين» كى داستانلار بونلارداندر. بونلار ايجنده دين تاثيرى داها قوتلى اولان، قهرمانلارى، دىنگ كسكىن قىلجى وظيفه سىنى كوره نلر ده واردر. بونلاردادا قهرمان على الاكثر (تاكرى آرسلانى) و (حيدر كران) لقبلىنى آلان (افتالاعلى لاسيف الاذوالفقار) ديه ياد ايدىلن ويغبرك داهامارى اولان (على) در. مثلاً (كسك باش دستانى)، (كسك دستانى) كى لىده بونلارداندر. بونلار دا، عرب و عجمك اورتاقلى تاثيرلرى آشكاردر.

بر قسمى ده اصيل دىنمك درجده خلقك نوز فانتازيا «fantaisie» سىندان ياراتىلمش، ياخود چوق كوچوك بر اجتماعى وقعه ايكن بو يوتولمش، افسانه حالينا كىريلمش، على العاده بر قاجاق بر حايدود ايكن، قهرمانلاشديريلمش، خارق العاده قوتلره؛ اعجازلارا قابىلتى كوسترىلمش تىپلرى حائر اولان رومان و داستانلاردركه بونلاردا خارج تاثيرى نسبتاً آزدرد. حتا مامله حياتى و طبعى بر موضوع ايكن خلقك آغزىندا دولاشا دولاشا بر آز دىندار بر چهره آلميشدر. بونلار آراسىندا اك سجهوى بر ماهيته اولانى «كور اوغلو» داستانى در. بونى تورك خلقى ايله اوغراشان غربلى متخصصلر آنادولوبا اسناد ايتكمده درلر، لاكلن بو حكايله، اوفاق تفك ده كيشيك ليكلرله بوتون تورك خلقلرينده، تور كمنلرده، حتا نوز بلكلرده ده واردر. بونلارك متله رينده آز چوق باشقالقلار وارسادا، موضوعلرى ماهيت و روح اعتباريله برلشمكده در. لاكلن زمان ايله مختلفه كيشيكلكلره اوغرامش، بلكه ده محلى لشديريلميشدر. نمونه اولاراق «شاه اسماعيل» (2) حكايه سىنى تدقيق ايدكه حكايه نك موضوعى ينه بر عشق حادته سى در. قندهاردا حكومت سورهن بر پادشاهك اوغلى يوقدر. اونا بر درويش بر آلما ويرير، پادشاه آلمايى يارى يارى يا قارىسيه بير، دنيايا بر آرلك اولادى كلير، آدىنى درويش نوزى قوبور. شهزاده بر كيجه روياسندا يوروك قبيله لرينك قىزى (كلندارى) كوروب، اونك عشقينه شراب ايجير. آرتيق سرگذشتلره ايتىلماق، قهرمانلىقلار كوستر

(1) اوديسه — مشهور (هومر) طرفندن يازىلدىنى ظن اولونان اسكى يونان قهرمانلاريدان (اوليس) ك سياحتى كوسترن 24 تور كيدن عبارت داستان. بو اوديسه ينه هومره اسناد اولونان (ايلبادا) دان داها قوتلدر.

(2) بو (شاه اسماعيل صفوى) دكلدر. قهرمانى خلق آراسىندا ياراتىلمش بر حكايه در.

مك زمانى كلميشدر. قىزى آراماق، وصاله ايرمك ايجون يولا دوشور. مقصدنه مانع اولان ديولرله اوغراشير، (عرب اوزه نكى) آدى مشهور قادين پهلوانا كوله شير؛ يلك بر عارضه دن سو كرا پرىلرك و ديولرك كومكلريله مقصدنه نائل اولور.

بو بر داستاندر وقعه نك قهرمانى اولان شاه اسماعيلك هم سازىندا، هم ده قىلجىنده، كوزينده بر فسونكارلق واردر. حكايه نك قورولوشندا اسلامى تاثيرى درويش قىلغندا (خضر) لرى، دعا و استخاره لرى، دىنى قناعتلرى كوروريز. لاكلن هر شئيدن زياته خلقك قهرمان ياراتماقدا كى فانتازياسيله، قهرمانلق حقتده كى ذهينتى آكلوروز.

خىلى اوزون اولان حكايه يى بورادا تماما ذكر ايتمكى آرتيق كوروريز (1). اساساً نثر اولاراق يازىلمش، لاكلن جانلى وقعه لرى منظومه لره سوسله نيش اولان بو داستانك مشور باشلانجىندان بر پارچا ايله بعض منظوم شرقىلرلى نمونه اولاراق آلاجعز:

«شاه اسماعيل» (2)

«راويلر شوبله روايت ايدهلر كه، عجمده بر شاه واردى، قندهار پادشاهى ديرلردى. انا بونك دنيايا هيچ ذرىتى كلمدى. بر كون پادشاه صياح نمازىنى قىلوب، بعه يرينه اوتوردوقدا خانم سلطان كلوب شاهك ياتينا اوتوردى. پادشاه بر كره آم چكوب باشنى سالادى. خانم سلطان ايتدى: «افنديم، آم چكرسك، حمد اولسون بر اكىكمز يوقدر؟» پادشاه جواب ويردى: «اومت اكىكمز يوق، لاكلن دنيايا بر اولادىم اولادى، بن تولدوكدن سو كرا تختيمه اوتورايدى، اونكچون آم چكريم» ايتدى خانم سلطان ايتدى: «بو دنيايا درد اولورسا، درمان دا بولونور. بر كون سياخته چقارسك، بلكه درد بكة درمان بولونور». پادشاه امر ايله دى: «تيز بانا وزيرى چاغريك» ايتدى وزيرى چاغربلاز، كلوب يدى بردن نماندن سو كرا ال بنجه ديوان دوردى پادشاه ايتدى: «وار، چارشيدان ايكي قات درويش خىرقاسى آلوب كل». وزير دخى كتيرديكده، پادشاه ايتدى «اى لالا، سنكه چيقالم باقاليم آيينه دوران نه كوسترير»، ديه قالتوب يولا روان اولدولار.

اوچ ساعت يول كىدوب بر چشمه باشينا واردىلار. پادشاه، «لالا، بو چشمه دن آبدست آلوب ايكي زكعت نماز قىلايم، و بعه بر آز طعام ايدوب بولمزا كنده ليم. ديوب، او چشمه دن آبدست آلاراق، نمازا مشغول اولدولار. پادشاه سلام ويرديكى وقت كوردوكه، يانتدا بر درويش دوروز،

(1) داستانك تمامنى اوقوماق ايجون (رادلوف ايله قونوش) ك 8 نجى حصه نه باقكر.

(2) تورك اساطيريندن (اسكى قوملرك نوز معبودلرى حقتده كى حكايله لرى) عد اولونان اوغوز خان مقبيله بو (شاه اسماعيل) حكايه سى آراسىندا اساس مناسبتلر اولدوغنى سويله ين ضيا كوك آلپ ديزر: «خلق كتابلارى آراسىندا (شاه اسماعيل) اسمنده بر كتاب واردركه، بونك قهرمانى ده اوغوزخان دان باشقا بر شئى دكلدر. شاه اسماعيل دا اون بش باشينا قدر آدسىز قاير؛ او كادا باياسى دشمن اولور، اودا اوغوز خان كى اوچ قىزله اوله نير. بو دورت مثال مقايسه سندن اوغوزخان مقبه سنك مشترك بر شكلى چقاريللا بيلير». تونك توزه سى 1339 مطبعه عامره (صيفه 71).

شاه آیتدی: «درویش، سن بورادا نه کریرسک؟» دیدیکده آیتدی: «پادشاهم، بز لر سیاخر کهزه دریز» دیدیکده، پادشاه آیتدی: «بم پادشاه اولدوغنی نهدن بیلدک؟»

درویش ایتدی: «بو کمتر قولکر یونجا سنه اولوب، کورمه دیکیم سرانجام قالمادی، نیچه کره دولدوق، بوشالدیق. سنک پادشاه و یاندانکی وزیر اولدوغنی بیلسم، یازیق بم درویشلیکیمه» آیتدی. پادشاه آیتدی: «آمان درویش بابا، سن بم پادشاه اولدوغنی بیلدک، بم دریمده دزمان اولورسن» آیتدی: درویش آیتدی: «پادشاهم، دردی ویرن خدا درماتی دخی ویریر، بز لر بر ادنا درویش» دیدیکده، پادشاه درحال: «آمان درویش بابا، سن بم یانما کلدک، صورتده مولادان هدایت احسان» دیدیکده اول وقت درویش داغارجیقنا ال ووروب بر آتما چقاراراق، پادشاه ویردی: آل پادشاهم، بو آلمایی سراپا واردقدا، یاصی (1) نمازینی قیلدقدان سوکرا آلمایی سوپوب، یاریسینی ئوزیک یی، و یاریسین خان سلطانا یدیر، اول کیجه برلیکده یاتاسان، انشالله تعالی مولانک اذنیله بر ایرکک اولادک اولور، اما من کلمه نیجه اسمینی قویما یاساک و آلمانک قابوغنی دخی ماهر قیصراغا ویرمسکر، انشالله دو قوز آی اون کون تمامینده سندن بر آرکک اولاد و ماهر قیصراقدان بر طای دنیا یا ظهور ایدر، لاکن بن کلمه نیجه اسمینی قویما سکر، بن ئوزوم اسمنی قویوم. آیتدی. بو منوال اوزره قرار ایله دیلر، پادشاه النی جینه سوقوب، چقاروب درویشه ویرمچک آتدا، بقدی نه درویش وار. نه بر کیمه وار...

حکایه ننگ بو مقدمه سنی اوقورکن اسلامی عنعنه و قناعتلرک خلق آراسینداکی تاثیرلرینه شاهد اولورز. درویش قیافتنده به لیره ن (خضر)، اوقونموش سحرلی آتما، درویشک اسرارانکیز تنبهرلی بوتون بو نوع ماصاللاردا تصادف ایدیلن خصوصیتلردندر. قاراقته ریستیک اولان قهقه لر دن بریده خلق نظرینده نسلینک دوامیندن باشقا دوشونجه سی اولمیان، عقلینه کلدیکی زمان لالاسینی، یعنی وزیرینی آلاراق، قیافتی ده کیشدیروب سیاحته چقا ییله چک قدر ایشسز و قیدسز بر تیب اولاراق یاشایان پادشاهدر. خلقک طفیلی حکمدارلارا قارشى بو نظری جدا شایان قیددر.

بوندان سوکرا شهزاده ننگ دنیا یا که لیشی، تریه ایدیلیشی کبی بر چوق تفرعات کلیرکه، بز بونلارلا مشغول اولاجاق ده کلز. بونلار همان بوتون ماصاللاردا یا بری برینک عینی، یاخودده چوق بکزه ریدر. بوندان سوکرا کیجه رویاده عشق شرانی ایچن شاه اسماعیل ایله قیزک تصادفی کوروشمه لری کلیر؛ شاه اسماعیل ایله قیز بری برینه بو تور کوی سوبلرلر:

شاه اسماعیل:

ملول ملول باقان دلبر

دونه م بو یانا آیریلیق

یاندی وجودیم کول اولدی

اولام دیوانه آیریلیق

(1) یاصی — یاتسی، یاتسو — شامدان جیرق کیچمش.

قیز:

یینمه زدیم سنی ازلی
وار ییکیت کیت بن سنک ایم
دو کولدی باغیم خزلی
وار ییکیت کیت بن سنک ایم

شاه اسماعیل:

شاه اسماعیل کلدی سانا
کوزه ل آدک ییلدیر بانا
بنی قویما یانا یانا
مشکلدر بانا آیریلیق

قیز:

کلغذاردر سنک یارک
دوشومده کوردوم دیدارک
واللهی بودر اقرارم
وار ییکیت کیت بن سنک ایم

آرتیق بوندان سوکرا ماجرالار باشلایر. بز بعضی تور کولری قید ایده چکر؛ هانی سنک آوک دیبه نلره شاه اسماعیلک جوابی:

هی آغالار، هی غازیلر
کوروک نه لردن آیریلدیم
ئویدیم و هم حلاللاشدیم
لی شکرده ن آیریلدیم

بر کون شاد اولوب کولهیم
یاردان انتقام آلام

بر کیجه مهمان اولایم
کل یوزلو یاردان آیریلدیم.

سلوی بویلو حوزی ملک،
من کلعداردان آیریلدیم (۱)
شاه اسماعیل ایدر دیلهک
بنی حسرت قویما فلک

حکایه ننگ قهرمانی بر چوق سرگذشتلر کیچیریر و بو وسیله لرله زمین وزمانه،
وقعه و نتیجه یه مناسب تورکولر سویله ییر و کرک یازدیمجی لاریندان، کرک مخاصم و
دو شمنلریندن نظماً جوابلار آیر. بوتون بو وقعه لرک جریانی، «perepetie»
یعنی حکایه ننگ اک چوق مراق و هیجانی موجب اولان قسمی ویا که نتیجه سی خلق یارا
دیجیلغینک جانلی بر نمونه سی بر تیبی در. بو حکایه ننگ آنادولودا موجود شکللریندن
بری رادلوفک سکزنجی جلدینده تماماً (صحیفه ۵۷ — ۲۷) یازیلمشدر (۲). بزحکایه
ننگ هاموسینی آلمادیغمز کبی، تور کلری ده تماماً آلمایریق.

«شاه اسماعیل» حکایه سننگ ده قوتلی، سجه وی و قاراقته رستیک بعضی قطه لری
وارد. قهرمانلیق شعر لری اعتباریله (کور اوغلو) ایله (شاه اسماعیل) آراسیندا بویوک
مشابهتله تصادف اولوبور، مثلاً: بو (شاه اسماعیل) ایله (عرب اوزه نکى) ننگ محا
ورده لری ایله کور اوغلو ندا کی (کور اوغلو) و (تیمور لنگ اوغلی کنعان) محاوره
لری آراسیندا روح، معنا، ادا و شکل اعتباریله موجود اولان برک و اورتاقلیغی کور
مه دن ممکن ده کلدر.

عرب اوزه نکى ایله مشاعره لری:

شاه:

قندهاردان کلمشم مراد آلماغای
عرب یول ویر، یول ویر اینجیتمه منی

(۱) بو مصراع سوکنجی اولماق لازم کلیر.

(۲) عاشق غریب حکایه سی کبی (شاه اسماعیل) حکایه سی ده آذربایجان، آنادولو و سائر محیطلرده
اولدیجا باشقالاردا سویلمکده در. نیجه که، رادلوفک نشر ایتدیکی آنادولودا سویله نمیش حکایه ایله
(۱۳۳۴) ده (ابوالقاسم فردوسی) ننگ استانبولدا باسدیردیغی نسخه آراسیندا چوق فرق وارد. بو سوک
نسخه ده خلق دیلی و خلق حکایه شکلی همان تماماً دکیشدیریلیمیش، افاده بوزولمشدر. دیلی استانبول
تورکجه سینه یاقلاشدیریلیمش: «اویان اخبار و ناقلان آثار و محدثان روزکار...» مقدمه سیندن باشقا عنعنوی
بر خصوصیت قالما میشد.

جانلام کلدیم کندی باشیما
عرب یول ویر، یول ویر اینجیتمه منی

عرب:

بو کون بر ککلک دوشوب توریمای
ایتوروب یوللارک کوش و یروب کیدر
قورقوسندان چاتایوب کل دوداغلاری
موج اوروب دریا تک جوش و یروب کیده ر

شاه:

نه یله رسک کلندن آلیرسک باجی،
تولدورورم عرب یوقدر علاجی،
یبقاریم باشیکا سرایی، تاجی،
کولهک اولام عرب اینجیتمه بنی

عرب:

چیقار یوکسه کده ن قایایا باقاریم،
که لن دو شمنلری وورور یبقاریم،
طونا سیلی کبی قانلار ساچاریم،
آقان چایلار جوشان ووریر کیده ر

شاه:

جانیم عرب دوشمه بنم په شیما،
ده کمه شاهین پنجه وورماز له شیما،
شیمدی نظر ایله تیز ساواشما،
آمان عرب کل اینجیتمه بنی

عرب:

چوغوندان آلمیشم بونجا شکاری،
کورورسک کلله ده ن برجی حصاری،

شاشیرمش کندینی ایدهر نیازی
بودایا کلن بزده باش ویریر کیده

شاه:

یری عرب سنده صدقکی دیله
چاغیررام آللهیی پیغمبر بیله
اولار کومک اولار شاه اسماعیله
عرب یول ویر، یول ویر، اینجیتمه بنی

عرب:

چاغاسن ده کلسک میدانک ده نکلی (۱)
قورقومدان قاجوبدر یوزکک زنگی
ایشیتمه مشسک مکر سن عرب زنگی
هر کلن بورادا باش ووروب کیده.

عربک سوزلرینده کی شدت و بیکیتک، قهرمان روحینک خلق آراسیندا موجود
اولدیغینا جانلی بر شاهددر. خلق، عین روحی، عین سجهیی، عین بیکیتکی کور اوغلی
آغزنداندا شاه اسماعیل آغزنداندا عرب ئوزه نکلی آغزنداندا سویله تیر؛ بویوک
ددرین و حقیقی بر ذوق آلیر:

«چقار یوکسه کدن قایایا باقاریم
کلن دوشمنلری وورور یقاریم».

و:

چوقوندا آلمیشیم بونجا شکاری
کورورسک کلله دن برجی حصاری

(۱) کوهنه چاپیندا همین مصرع یرینده بو مصرع واردد:
ده لی سن اوغلان سن یوساکه بنکی

و:

«چوجوقسک ده کلسک میدانک ده نکلی،
قورقومدان کیچدی یوزونک زنگی»

کیبی غرور، اعتماد نفس، جبروت، (کبر و عظمت) استهزا و تعریض ایله دولو بیتلر
هپ او روحک محصولی در. کیم اولورسا اولسون، هر قهرمان بو سوزلری سویلر. ئوبله
کریلر واردرکه، بو سوزلری خلق قهرمانلارینک هر هانکی سینه سویله تمکده هیچ بر
(نه نکل)، هیچ بر فرق کورمز.

خلقک حسی و هیجانی ساده قهرمانلیق، باطریقدان عبارت ده کل، او خاصیت
ایله برابر اینجه حسلری، قلبی هیجانلاری، عشق و سودایی، عینی طبیعت، عینی
صمیمیت، عینی قوت و موفقیتله ترنم ایتمکدن کیری دورمیر. کلغدارلا شاه اسماعیلک
بو محاوره سینی اوقویاق:

کلغدار ایله بولوشدوقلاری زمانکی مشاعره لری:

شاه:

بنده ییلدیم تازه کلین اولموشسک،
کینمیش قوشانمیش ایله کیتمشسک،
ده رمیش ده وشیرمیش شیرین اولمشسک،
غنچه براقمیش کله کیمشسک (۱)

کلغدار:

سندن آیریلالی بردم کولمه دیم،
قلبمک نشانی یار صفا کلدک،
من میلیمی کیمسه لره ویرمه دم.
دردیمک درمانی یار صفا کلدک!

شاه:

یتهر اولدو بو ستملر یتیشیر
کوزکوز اولدو قارا باغیریم توتوشور

(۱) بو قطعلر (رادلوفدا) دا باشقا جور ضبط اولونمشدر.

شیمدی خبر کیتدی کلیر فرنگی
اونلاردا ایده رلر، بزیمله جنکی،
کور نهلر ایشله دی (عرب اوزنه کی)،
اویان هی سهودیکیم، کور نهلر اولدی (۱)

بو قوت افاده قلاسیق ادبیات وثیقه لرینده کورولمیر، خلق شعرینه مخصوص بر صمیمیت محصولیدر. حکایه پادشاهک (عرب اوزنه کی) طرفندن تولدورولمه سی ویرینه شاه اسماعیلک کلمه سیله قورتاریر.

بو حکایه ننگ ماهیتنی خلاصه ایضاح ایتدیك. منظومه لرینی ادبیات و بدیعیات قهقه سیندن تدقیق ایده رسه ك، ایچینده کی دینی قهقه لر مستثنا ایدیلیرسه، عمومیتله اثر چوق حسی، ربایی و حماسی یازیلمشدر. چوق ساده بر افاده ایله قوتلی بر حس کوستریلمش، یاشاتیلیمشدر.

بعضاً سکر هجالی، بعضاًده اون بر هجالی اولان تورکولر تماماً خلق شعرلری نوعریندن در. یا اوچ قهقه دن عبارت (قوشما)، یا دورت، بش قهقه دن عبارت (دیوان) ویا عینی اساس اوزره قورولموش داستان شکلنده بعضاً مانیلردن متشکلدر. وزنناً بعضی اهمالار کورولدو کی کبی، قافیله رده ده بوزوقلوقلار واردر، خهقنک آهنگ و ذوق حقه ده کی تلقیلرینه (آکلایشلارینا) هر حالدا اویغوندر. یایلاپا، داغلارا، چمنه خطاباً سوله ن سوزلر ساده حس ساده خیال و هیجان اعتباریله ده کل، بدیعیات و ادبیات جهتندن ده کوزهل، قوتلی و جانلیدر. بو روح و بو ذهنیت اساس اتخاد ایدیله ره ك، خلق دوغوسو تدقیق ایدیلیر و اوننگ اوزهرینه ادبیات قورولورسا، البته بر قوت قازانیلمش اولور. بو کونگ ادبیاتینه یکی بر معنا، یکی بر غایه، یکی بر تهخنیقاً لازم کلدیکی ده آشکاردر. شکللر اصلاح ایدیلیر، دیلک صحت و صفوتینه اعتنا کوستریلیرسه، بو خلق داستانا لریندن بره ر صحنه شاه اثری چیقارماق، نمونه اولاجاق برر داستان وجوده کثیرمک چوق آساندر.

بو یله داستان شکل و ماهیتنده کیلرده ن ماعدا خلق آراسیندا علی العاده ماصال قیینندن قهرمانلیغا حایدودلیغا و سائره به دائر بر چوق حکایه لر داها واردر که، اونلا ری طبیعتیله بو نوعلردن آیرماق لازم کلیر: خلق آراسیندا قوجا قاری ماصاللاری آدلانان بو نوع حکایه لردن آیرجا بحث ایده جکر.

(۱) بو منظومه ده (زادولوف) داکی منظومه دن فرقلیدر.

بن آغلاریم دودو (۱) قومرو ئوتوشور
کینمیش، قوشانمیش ایله کیتیمیشک

کلغذار:

یقیلین باغچه کلغذاری (۲) نه یله م،
دوکولسون ابواسی، ناری نه یله م،
سندن ئوزکه، شاهم یاری نه یله م،
قلبمک نشانی یار صفا کلدک،

کلغذارلا شاه اسماعیل اویورکن کلن دوشمنلرله چنکله شن عرب اوزنه نکینگ سوله دیکی بو منظومه ده قوتلی بر حماسه شعریدر:

یینه دومان چوکدی، هندک یولونا،
اویان هی سهودیکیم، کور نهلر اولدی،
دورت یانمز دوندی قارا دومانا،
اویان هی سهودیکیم، کور نهلر اولدی

شیمدی خبر کیتدی هنده، ایرانا،
آنلاردا سوسامیش بر آووج قانا،
بر آدرلان نه یله سین بر سوزو جانا،
اویان هی سهودیکیم، کور نهلر اولدی.

شیمدی تاتار کیتدی کلیر حبشی،
اونلاردا ایده رلر بزیمله جنکی (۳)،
ده ره لر دولدورور قان ایله له شی،
اویان هی سهودیکیم، کور نهلر اولدی.

(۱) طوطی.

(۲) گلزار اولاجاق.

(۳) اصلنده «جنکی» ضبط اولونمش ایسه ده قافیله نظر کوره شی اولسا موافق اولور.

لاکن حقیقی داستانلاردان اولان و تاریخی بر قیمت و عنعنهیی احتوا ایدن (اوغوزنامه) کبی «کتاب دهمه قورقود» دا، کرک حکایه اولونان حادثه لک و قوعبولدیغی یر و کرک افاده اعتباریله اوغوزلارک اورتاق خلقیاتیندان سایلمالی در. بوخالدا آذربایجان خلقیاتیندان بحث اولوندیغی سیرادا «دهمه قورقود» داستانلارینک قسماده اولسا ذکر ی طبیعیدر. کرک دبل، کرک شکل، کرک موضوع اعتباریله تدقیقلمی چوق دقته شایان و حتا تقلیده لایق اولان بو داستانلاردان هیچ اولمازسا بر نمونه ویرمک؛ اولاری یوقا ریدا مثال اولاراق کوستردیکمز (شاه اسماعیل) لر و دیگر قهرمانلق حکایه لریله، ساز عاشقلمی اثرلریله، حتا علمی جریان منسوب اولاراق کوستردیکمز قاضی برهان الدین کبی عالم شاعر لک یازیلاریله مقایسه ایشلرینی آسانلاشدیرمش اولاجاغیندان بر نیچه جهتن فایدالی درلار.

«دهمه قورقوت» داستانلارینک باشلانغیچلاری چوق خصوصیتی حائزدر. بوتون اسکی تورک قوملرینک سازجیلاری داستانا باشلارکن نوزلرینه مخصوص بر مقدمه و برالقب قولانیرلار. خانلار نؤکنده داستان اوقویان بر قوبوزجی اولدیغی کتابدا کی افاده دن آکلاشیلان دهمه قورقوددا، داستانلارینا «خانم هی!» دییه باشلابر. بو داستانلاردان برینی دیکله یه لیم: ۱).

درسه خان اوغلی هجاج خان بونی (بونی) بیان ایدره:

«خانم هی! بر کون قامغان (خان) اوغلی جان (خان) بایندر برندن طورمشدی. شامی کونلکی ۲) بر یوزنه دکدرمشدی. ایصوانی کونک یوزنه اشانمشدی ۳). ییگ برده ایپک خالیچمی دوشمنمشدی. خانلار خانی خان بایندر ایدره بر کره طوی ایدوب اغوز بکلرین قوهرلدی. کینه طوی

۱) مین ایلدن داها آرتق بر زمان اول دهمه قورقود طرفیندن ترتیب ایدلمش اولان بو داستان او زمانک اوغوز لسانیندا یازیلمشدر. او زمان اوغوز دیلینده ایشله دبلن بر چوق کلمه لر بزیم کونیمزده و لسانمزدا اونودلمش و ترک ایدلمش و یاخوددا املا و شکلی بزه کلینجه یه قدر اساسلی صورتده دکیشمش اولماقلا آکلاشیلماز بر حاله کلمشدر. بو سببه همین داستانک بوتون کلمه لرینی آیری آیری تکلکده باشا دوشمک و او زمان نه صورتله اوقوندیلارینی عینله تعین ایتمک غیر ممکن کبی بر شئیدر. بو مسئله خصوصی تدقیقات علمییه محتاجدر. بو داستان، آنجاق توبدان یعنی داستانک موضوعی اولان حادثه ننگ و بو حادثه ننگ نه بولدا و قوعبولدیغی باشا دوشمک صورتله آکلاشیلا ییلیر. املاسی دخی اصلینده اولدیغی کبی در. عین بر کلمه باشقا — باشقا یرلرده باشقا — باشقا یازیلمشدر: بونلار دکیشدر بیلیمده.

حکایه ننگ کتابه درجیندن مقصد ایسه، بو کونکی دیلمیزک اسکی بر اساسینی تشکیل ایدن دبلنگ ادبیاتیندان بر نمونه، بر فکر ویرمش اولماقدر. بونکلا برابر، داستانی ممکن مرتبه آسانلاشدیرماق ایچون صحیفه لک حاشیه لرینده و متن آراداریندا بعض ایضاحات ویریلمشدر. بو ایضاحات قسماً تخمینیه در. و داستانک خلاصه — مناسی داستان قورتاردیغی یرده یازیلمشدر.

۲) کویک چادر.

۳) یوکمه لیشدی.

ایدوب آتدن ۱) آیردن، دهمه دن بفره قیوندن قوج قوردرمشدی. بر یره آغ اوتاغ، بر یره قیزیل اوتاغ، بر یره قره اوتاغ قوردرمشدی.

کمون ۲) که اوغلی قیزی یوق، قره اوتاغا قوندردک ۳) قره کچه آنته دوشک قرقیون یحسینندن اوکه کنورن برسه یسون یمزسه طورسون کیتسون دیمشدی. اوغلی اولانی آغ اوتاغا قیزی اولانی قیزیل اوتاغا قوندردک، اوغلی قیزی اولمبانی الله تعالی قرغایید ۴) بر دخی قارغیز بللو یلسون دیمش ایدی.

آغوز بکلری بر یره کلوب یغناق اولماغا باشلادی. مکر درسه خان دیرلردی بر بکون ۵) اوغلی قیزی یوقدی.

صولمش (سویله مش) کورده لم خانم نه سویله مش:

صلقوم صلقوم طاک یلدری اسدکنده

صقلو یوز آج تورغای سیرادقمه ۱)

صقلی اوزن ۲) تات اری یکلدقمه

بدوی آتار اسنی کورب غقرادقمه (اوقرادقمه) ۳)

آقلی قرالی سجان چاغده. ۴)

قالن اوغوزک سکلنی (کلینی) قری بزین چاغده

کیوسی کوزل قبا کون طاغاره دکنده

بک یکتلر جلاسنره) بر برنه قبولن چاغده (چاغده)

آلار (آلا) صباح درسه خان قلوبنی یرندن اوروطورب ۶) قرق یکیدن بوینه آتوب بایندر خانک صحیینه کلوردی.

بایندر خانک یکتلری درسه خانی قرشولور (قارشولادیلار) کورب قره اوتاغه قوندردل قره کچه (کچه) آنته دوشدر (دوشه دبلر) قره قیون یحسینندن اوکه کتوردلر. بایندر خاندن بورق بویله در خانم دیدلر.

درسه خان ایدر: بایندر خان بتم نه اکسکلکم کوردی قیلجمدنی کوردی. صفرامدنی کوردی بدن آلچق کیشلر (کیشلری) آغ اوتاغه قزل اوتاغه قوندردی. بتم صوچم نه اولدیکم قره اوتاغه قوندردی دیدی. آیتدیلر: خانم بوکر بایندر خاندن بورق سویله درکیم اوغلی قیزی اولمبانی تکرری تعالی قرغاییدر. بر دخی قارغیز دیمشدر دیدیلر.

۱) قیردیرمشدی. ۲) کیملک. ۳) قوندردک ۴) قارغیمشدر. ۵) بکک.

۱) صقلو یوز آج تورغای سیرادقمه: آکلاشیلامادی.

۲) صقلی اوزن — ساقالی اوزون.

۳) بدوی آتلار سنی (Issini) کوروب غقرادقمه — بدوی آتلار صاحبی کوروب کیشته دیکده.

۴) آقلی قرالی سجان چاغده — آق ایله قارانک سه چیلدیکی چاغدا.

۵) جلاسنر — بو دخی یکیت و بهادر مناسینادر. داها اولکی بک یکتلر اساساً بک عائله سیندن اولان یکتلر اولمالیدر.

۶) اوروطورب — آباغا قاتوب.

درسخان یرندن اوروطوردی ایدر: قاتوبنی (۱) یکتلم یروکردن اوروطودن بو قریاب (فاره عیب) بکا یابندن دریاخاتوندندر، دیدی.
درسخان اونه کلدی چاغرب خاتونه صویلر کوره لم خانم نه صویلر:
صویلمه:

بروکل کل باشم پختی اوم تخی
اودن چقبوب یورینده (یورویه نده) سلوی بولم
طپوغنده صارمشنده قره صاچلم
قودلو (قودولو) یایه بکرر چاتمه قاشلم
قوشه بادم صتمین طار اغزل
کوز العاسنه بکرر آل یکا قلم
قادوغم دیره کم دولکم

کوردیسین نر اولدی: قاتوبنی خان یابندیرندن طوموش بر یره آغ اوتاغ بر یره قزل اوتاغ بر یره قره اوتاق دکدرمش. اوغلری (اوغول لیلری) آغ اوتاغه قزلری (قیز لیلری) قزل اوتاغه اوغلی قزی اولمیان قزه اوتاغه قوندک قره کیچه (کیچیمی) آنته دوشک قره قیون یخسندن اوکته کتورن یرسه یسون یرمزه طورسون کیتسون. انون کم اغلی قزی اولیه تکرری تعالی انی قیر غاییدر بر دخی قارغرز دیمش. کالوبنی قرشولادیلر قره اوتاغه قوندیلر قره کیچه التومه دوشدیلر قره قیون یحی سندن اوکمه کتوردیلر اوغلی قزی اولمیان تکرری تعالی قرغاییدر بر دخی قرغرز بللو بلکل دیدیلر.
سندیمی در بندیمی در تکرری تعالی بزه بریشان اوغل ویرمز ندن در دیدی صویلدی،
صویلمه، ایدر:

خان قزی یرمدن طورایمی
هاکله بو غزکدن (۲) طوتوبنی (۳)
قبا او کچم آلتیه صلایمی (۴)
قره بولات اوز قیلجم الومه آلایمی (۵)
اوز کودکدن (۶) باشکی کسیمی (۷)
جان طلتوسن بکا (سکا) بلدریمی (۸)
آلجه قانگ بر یوزنه دوکهنمی (۹)
خان قزی سببی ندر دیکل مکا
قتی قضب (۱۰) ایدرم شمدی سکا

دیدی.

درسخانگ خاتوبنی صویلش کوزه لم نه صویلش واریدر: های درسخان بکا قضب ایتمه. اینجبت آجی سوزلر صویلمه. یرکدن اوروطورغل. آله جادک بر یوزنه دکدر کل. اندن (۱۱) اینلردن دوه دن بغرا قیوندن قوج اولدر کل (۱۲) ایچ اغوزن طاش (۱۳) اغوزن بکلرین استوکه (۱۴)

(۱) قاتوبنی — قاتوبن.

(۲) بوغازکدان، (۳) دوتایمی (۴) سالایمی، (۵) آلایمی، (۶) کووده کدن (۷) کسه بیمی (۸) بیلدیره بیمی، (۹) دوکهنمی (۱۰) غضب (۱۱) آندن، (۱۲) آیدن آغیر، دوه دن، قیوندان قوج تولدور، (۱۳) طیش، (۱۴) اوستکه.

یغناق ائکل (۱) آج کورسک طوبرغل (۲). یالنجق کورسک طونانقل. بورجلوبی بورجدن قودترغل. دپه کیی آت (۳) بین (۴). کول کیی قمز صاغدر (۵). اولی (۶) طوی ایله حاجت دله (۷) اولا کم بر آغزی دعالی ننگ آقشیله تکرری بزه بایتمال عیال (اوغول) ویره دیدی.

درسه خان دش (دیشی) اهلنک سوزیله اولو طوی ایلدی حاجت دیدی. آندن آغیر دوه دن بوغره قیوندن قوج فرددی. ایچ اغوز طاش (طیش) اغوز بکلرین اوسته یغناق آتدی. آج کورسه طوبردی (۸) یالک (۹) کورسه طونانندی. بورجدن قودتردی دپه کیی ات ییندردی (۱۰). کول کیی قمز صاغدردی. ال کتوردیلر حاجت دیدیلر. بر آغزی دعالی ننگ آقشیله الله تعالی بر عیال ویردی خاتوبنی حامله اولدی.

بر نجه مدتدن سکره بر اوغلان طوغردی، اوغلانجوغنی دایه لره ویردی، صقلندی. آت آباغی کولک (۱۱) اوزان دلی جوک (۱۲) اولور ایکولو اولولور قبرغالی بو یوب (۱۳) اوغلان اون بش باشنه کیردی.

اوغلانگ باباسی یابندر خانگ اوردسه (۱۴) فرشدی، مکر خانم بانیدر (بانیدر) خانوک بر بوغاسی واردی. بر داخی بغراسی واردی. اول بوغا قتی طاشه بویتز اورسه اون کیی اوکدردی (۱۵) بر یازین بر کوزین بوغایله بوغرای صواشدرلردی. یابندرخان قانی (غیری) اغوز بکلرله تماشایا باقردی قراج ایدردی.

مکر سلطام که یازین بوغایی سرایدن چقردلر. اوچ کشی صاغ یانندن. اوچ کشی صول یانندن دمور زنجیرله بغلی طومشلردی. کلوب میدان اورتاسیندا قیووریدیلر.
مکر سلطام درسه خانگ اوغلنجی اوچ دخی اوردی اوشاغی اشوق اوینیرلردی. باغاین قیو (قویو) ویردیلر اوغلنجقره قاج دیدیلر.

اول اوچ اوغلان قاچدی درسه خانگ اوغلنجوغنی قجمدی آغ میدانگ اورتاسنده باقدی طوردی. بغا دخی اوغلانه سوردی کلدی دلدی که (دیلهدی که) اوغلانی هلاک قلیندی (قیله ایدی).
اوغلان یومروغیله بغانگ آنته قباطوتوب چاندی. بغا کونن کونن کندی. بغا اوغلانه سوردی کروکلدی.

اوغلان ینه بغانگ آلتیه یومروغیله قاتی اوردی. اوغلان بو قانله بغانگ آلتیه یومروغنی طیادی سوردی میدانگ باشنه چقردی.
بغایله اوغلان بر حمله چکشدیلر اکی طالوستک (کوره کیمیک سوری) اوستینه بغانگ طوردی نه اوغلان یکر نه بوغا یکر (نه اوغلان یکر نه بوغا یکر).

اوغلان فکر ایلدی ایدر: بر طامه دزک (دبره ک) اورولر اول طامه طایق (دایاق) اولور بن

(۱) ایتکیل، (۲) دو یور، (۳) ات، (۴) بیغ، (۵) صاغدر، (۶) اولور، (۷) دپله، (۸) دو یوزدی، (۹) یالین، (۱۰) ییغدردی، (۱۱) چایق، (۱۲) چویک، (۱۳) بو یوبوب، (۱۴) اوردوسینا، (۱۵) نوکودوردی.

آذربایجان ادبیاتی تاریخی ۱ حصه - 6

بونگ آلتنه بته (بیه) طابق (طابق — طابق) اولورین طورین دیدی اوغلان بوغانگ آلتندن بومروغن (بومروغن) کیدردی بولندن سالودی بفا آباغ اوسته طورهمدی دوشدی دپسنگ اوسته یقلمدی. اوغلان بچاغنه ال اوردی بغانگ باشنی کسیدی.

اغوز بکلری کلب اوغلان اوسته یغناق اولدی لر تحین دیدیلر. دهم قورقوت کلسون بو اوغلان آد قوسن بیلمنجه آلوب بیاسنه (باباسینه) وارسون بیاسندن اوغلنه بکلک استون تحت (تخت) آل ورسون دیدیلر.

چاغردیلر. دهم قورقوت کلور اولدی اوغلانی آلوب باباسنه واردی دهم قورقوت اوغلانگ باباسنه صویلش کوره لم خانم نه صویلش ایدر:

هی درسه خان اوغلان بکلک ویر کل تحت (تخت) ویر کل ادملی در (یکتندر بهادر در) بوشی اوزن (اوزون) بدوی آت ویر کل. بیز (بیت) اولسون هنرلی در اغاییلدن (اغیلدن) تومن (برجوق) قیون ویر کل بو اوغلان شیشک اولسون ادملی در قیتابدن قیزل دوه ویر کل بو اوغلان بو کلت اولسون هنرلی در آلتون باشلوبان (۱) او ویر کل بو اوغلان کولکه اولسون ادملی در چکن (چیکنی) — اوموزی) قوشلی جبه طون ویر کل بو اوغلان کیر (کییت) اولسون هنرلی در بایندر خانگ آغ میدانده بو اوغلان جنک ایتشدر بر بفا اولدورمش سنک اوغلگ آدی بوغاج اولسون آدی (آدینی) بن ویرر یاشنی الله ورسون دیدی.

درسه خان اوغلان بکلک ویردی تحت ویردی اوغلان تخته چیدی باباسنگ قرق یکیدن آکمز اولدی.

اول قرق بکت حسد ایلدی لر بر برینه سویلدیلر کلون اوغلانی باباسنه قولیلوم (قوغولایلم) اولا کم اولدره (نولدوره) که بزم عزتمز حرمتمز آنوک (آنک) باباسی یاننده خوش اولا آرتق اولادیدیلر.

واردی بو قرق یکیدک بکر می (لپکر میسی) بریکا بکر میسی دخی بریکا اولدی. اول بکر میسی واردی درسه خان بو خبری کتوردی ایدر: کوردمسن درسه خان نلرا اولدی یازمسون یاز جمسون سنک اوغلگ کور قوبدی. ارجل قوبدی قرق یکیدن بوشه آلدی قالن اغوزک اوسته یوریش (بوروش) اندی نه یرده کوزل قوبدسه (چقیدی ایسه) چکوب آلدی آغ صقلو قوجانگ آغزین سوکدی آغ برچکلر (برچکلو) قرینگ (قارینگ) سودین طرندی افن (آقان) طوری سولردن خبر کیچه (کچه) ارقوردی (ارقوردی) یتان (یانان) آلا طاغدان تراشا (آشه) خانلر بایندر (خانه) خبر واره درسه خانگ اوغلی بویه بدعت اشلش دیه لر.

کوردک دن (کزدیککن) اولدکک (نولدوکک) بک اولا بایندر خان سنی چاغره سکا قتمه قراب (غضب) ایله بویه اوغل سنک نکه کرک بویه اوغل اولمقدان اولمق بکدر اولدوزسکه (نولدور سه) دیدیلر.

درسه خان وارن کتورک اولدره م دیدی.

بویه دیکج خانم اول نامردلرک بکر میسی دخی جبه کلدی ویر قووا نلر دخی کتوردلر ایدر (ایدلر): قلقوبنی درسه خان سنک اوغلگ یرندن اورطوردی کوسکی کوزل قبا طاغه آوه چقیدی

سز وار ایکن آو اولدی قوش قوشلدی اناسنگ. یانته الوب کلدی ال شرابک ایتسندن (ایتسندن) الدی انجدی (ایچدی) اناسیله صحبت ایلدی اناسه قصد ایلدی سنک اوغلگ کور قوبدی ارجل قوبدی ارقوردی یتان اله (آلا) طاغدن خبر کیچه خانلر خانی بایندر (خانه) خبر واره درسه خانگ اوغلی بویه بدعت ایلش دیه لر سنی چاغره لر بایندر خانگ قاتنده سکا قراب (غضب) اوله بویه اوغل نکه کرک اولدر سکه دیدیلر.

درسه خان ایدر: وارک کتورک اولدوره م بویه اوغل مکا کرکمز دیدی.

درسه خانگ نوکرلری ایدر: بز سنک اوغلکی نجه کتوره لم سنک اوغلگ بزم سوزمز العز بزم سوزمزله کلمز. قلقوبنی یرکدن اورطورغل یکتلرک اوخشل (اوخشا) بو یکه اتل اوغلکه اوغراغل یانکه الوب اوه چقل (چق) قوش اچوب آو اولوب اوغلکی اوخلیب (اوقلاوروب) اولدره کورکل. اگر بویه اولدورمزسک بر دورلو دخی اولدورمزسن (نولدوره مزسک) دیدیلر.

صویلمه:

صلقوم صلقوم طان یلری اسدکنده

صقلو بوزاج تورغای سیرادقده

بدوی اتلر اسپن کوروب عقرادقده

صقالی اوزون تات اری پاکلدقده (پاکلدقده)

اقلی قرالی سچلین (سچلین) چاغده

قالن اغوزک سکلنی (کلینی) قری بزین چاغده

کوکسی کوزل قبا طاغله کون دکنده

بک یکتلر جلاسنلر بر برینه قیولن چاغده

آلار (الا) صباح درسه خان یرندن اورو طوردی اوغلنجوغن یانته آلوب قرق یکیدن بو یته صالحی (۱) آوه چقیدی.

آوالدی لر (۲) قوش قوشلادر. اول قرق نامردک بر قاجی اوغلانگ یانته کلدی ایدر: بابگ (باباک) دیدی کیکلری قوسون (۳) کتورسن (۴) بزم اوکمه دیلسون (۵) اوغلنگ ات سکر دیش، قیلج صالیش اوق آتشین کوره م سونایم (۶) قووانیم کوانیم (۷) دیدی دیدیلر.

(اوغلاندر نه یلسون کیکی قواردی کتوردی (۸) باباسنگ او کنده سه کیرلردی (۹) بیام ات سه کیر دشمه باقسون قوانسون اوخ اشمه باقسون کوانسون قیلج چالشمه فسون سوس (۱۰) اول قرق نامرد ایدرلر: سه خان (درسه خان) کوردمسین اوغلانی یازیده یانانده کیکی قوار سنک اوککه کتورکیکه آتارکن اوقله سنی اورر اولدر. اوغلگ سنی اولدرمیدین سن اوغلکی اولدردی کورکله دیدیلر. اوغلان کیکی قورارکن باباسنگ اوکندن کلوب کیدردی درسه خان قورقوت مسکرلی (۱۱) قاتی یابین ایته آلدی اوزنکوبه قاتلب (۱۲) قتی چکدی (۱۳) اوغلانی آکی (۱۴) طالوسنگ (۱۵) اراستده اورب چقیدی.

(۱) یائینا آلدی. (۲) اولادیلار. (۳) قوسون. (۴) کتورسون. (۵) ده په لسون. (۶) سهوینیم.

(۷) کوهه نه یم (۸) کتوریددی. (۹) سه کیریددی. (۱۰) سهوینین. (۱۱) قوتلی. (۱۲) قاتوب.

(۱۳) اوزانیدی (۱۴) ایکی. (۱۵) کوره ک.

بندی (۱) اوج (۲) طوقندی. ایجه قانی شورلدى (۳) قو (۴) طولدى. ۵) بدوی انتك بوین قوچلدى
یره دوشدی.
درسه خان استدی که اوغلنك لاشسنگ اوسته کورلیب دوشیدی اول قرق نامرد قومدی آنتك
جلاوسین دوندردی اردوسنه کلور اولدی.

درسه خانك خاتونى اوغلانچنك الك (اولمچى) آویدر — دیو آتدان ایغردن دهودن بغرا
قیوندن قوچ قودردی قتلو اغوزبکلرین قویلیام (توپلایام) دیدی. یومرلب (۶) بریندن
اروطوردی قرقچه (۷) قری بوینه آلدی درسهخانه قارشو واردی (ساغلن سولنه کردردی)
اوغلنچوغن کورمدی. قره بغری صارصلدی. دوم یوزکی اوینادی. قره قیبه کوزلری قان باش طولدی.
چاغرب (۸) درسهخانه سویلر. کورهلم خاتم نه سویلر:

بر وکلکل

باشم بختی اوم تختی
خانا بابامك کویکی (کوره کیسی)
قادین آنامك سوکی (سودیکسی)
آتام آنام ویردکی (ویردیکسی)
کوز آچوبن کوردکه
کوکل ویرب سودکم
درسه خان

قالقوبنی برندن (۹) اودی طوردک یلیسی (۱۰) قره قاضلق (۱۱) اتوک بطون (۱۲) بدن (۱۳)

کوکسی کوزل قیا طاعه آوه چقدک
اکى (ایکی) واردک بر کلورسن. یاوروم قنى
قره کردونده بولدغم اغول (اغول) قنى (۱۴)
چقسون بتم کوز کوزم درسه خان یمان سکریر
کسلسون اوغلان امن سود طعادم یان (یامان سنیرلی) سنرلر
سرو (ساری) یلان (ییلان) صوقمادین اغجه تم قالقوب شیشر
یالکوزچه کورنمز بغرم ینار
قورقرو (قوروقورو) چاپلر صوجو سالمدم
قره طولنی دروشلره ندرلر ویردم
اج کورسم طویردم یالنجق کورسم طوناندم
دبه کیی ات ینیدم (بیفدیم) کول کیی قییز صاغردم

(۱) بیقیدی. (۲) اوق. (۳) شورلاردی. (۴) قولونی. (۵) طولادی. (۶) توبارلاتوب. (۷) قرق ایچنه.

(۸) چاغروب. (۹) یرکدن. (۱۰) یلمسی. (۱۱) بسلمش آت. (۱۲) بوتون. (۱۳) بندک. (۱۴) هانی.

دیلك (دیلهك) ایله بر اوغلی کوجله بولدم
یالکر اوغل خیرین درسه خان دیکل مكا
قرشویا تن اله طاغدن بر اغول اجوردکه دیکل مكا
قامن اقان یوکرک صودن بر اوغل اقدکه دیکل مكا
قره طولواغین دینلو کافرله بر اوغلی المردکه دیکل مكا
خان بابامك قاتنه بن وارهیم
اغر (آغیر) خزینه بول لشکر آلاین (آلایم)
ازغون دینلو کافرله بن وارهیم
یاره لنوب قاضلق آتیمدن (آتمدن) ایتمیجه (ایتمیجه)
یکومله (یکم ایله) آلهجه قاتم سلمینجه
قول بود اونپ یر اوسته دشمنیجه
یالکوز اوغل یوللرندن دوتمیاییم (دونمیایم)
یالکوز اوغل خیرین درسه خان دیکل مكا
قره یاشم (باشم) قربان اولسون بوکن (بو کون) سکا

دیدى زاریلق ایلدى. اغلدى.

بويله دیکج درسه خان خاتوننه جواب ویرمندی اول قرق نامرد قرشو کلدى ایدر: اوغلنك
صاغدر اسن در اودهدر (آوداند) بو کن یازین قنده ایسه کلور قورقمه قایرمه بک سرخوشدر جواب
ویرهیم (ویرهمن) دیدیلر.

درسه خانك خاتونى قیتدی کرو دوندی قتلانمدی قرقچه قری بوینه الدی بدوی آنه بنوب
اوغلنچوغن استیو کیتدی قیشده یازده قاری بوزی اریمین قاضیلق طاغنه کلدی چقدی النچدن یوجه
یرلر چاپوب (چاپوب) چقدی.

بسه کورسه: بر دره نك ایچنه قرغه (قارغا) قرغون (قوزغون) انیر چر قونار قالقار.

بدوی اتن اوکجهلدى اول طرفه یوردی.

مکر سلطانم اوغلان اول ازاده یلمشیدی (اورادا ییقلمشیدی) قرغه قرغون قان کورب اوغلانك
اوسته قونمق استردی اوغلانك اکى کلنجو کرى واردی قرغه بی قوزغنی قواردی قوندرمزدی. اوغلان
انده یقلدقه بوز اتلو خضر اوغلان حاضر اولدی اوج قاتله (قاتله) براسن (یادراسین) ایله سیغادی
بو یرادن (یارادان) قوخمه اوغلان اولم (تولوم) یوقدر طاغ چپچکی انك (آنك) سودیله سنك یاره
که ملهمدر دیدی غایب اولدی.

اوغلانك اناسی اغلانك اوسته چاپوب چیقه کلدی. بسه کورسه: اوغلنچنی ایجه قاتنه بولشمش

یا تودر چاغروبین اوغلنچوغنه سویلر کورهلم خاتم نه سویلر ایدر:

قره قیبه کوزلرک ایخو (اویخو) المش ایچل اخی

اون اکجه سکوجکک اوزون المش بشار اخی

تکری ویرن طتلو (طاتلو) جانك سیرانده ایمش اتدی (این دی) دخی (اخى)

اوز كوزكده چانك وارسه اوغلدر (وير) خبر مكا
 قرە ياشم (باشم) قربان اولسون سكا
 قاضلق (قاضلق) طاغى اقر (آقار) سنك سولر
 آقار كىي اقمز اولسون
 يتر (يتر) سنك اولترك قاضلق طاغى
 يتر (يتر) ايكن يتمز (يتمز) اولسون
 قچر (قاچار) سنك كيكلكر قاضلق طاغى
 قچاركن قچماز اولسون — طاشه دونسون
 نه بلاين اوغل
 آرسلاندىمى اولدى بوخه قىلاندىمى اولدى
 نه بلاين اوغل
 بر (بو) قضال سكا نيره دن (نهره دن) كلدى
 اول (اوز) كودكده چانك (چانك) وارسه اوغل خبر مكا
 قرە ياشم قربان اولسون سكا
 اغز دلدن بر قاچ كلمه خبر مكا

ديدى

بوyle ديكچ اوغلانك قلاغنه (قولاغينا) سس طوقندى باش قالدردى يلابدق كوزين اچدى آناسنك
 پوزنه باقدى صويلمش كوره لم خانم نه صويلمش ايدر:
 برو كلكل
 آق سودين امدكم قادونم انا
 اغ برچكلو عزتو جانم انا
 اكار ايدە قارغمغل (قارغيمه غل)
 قاضلق طاغنك صونك كىهاى يوقدر
 بترليده اولترينه قارغمغل
 قاضلق طاغنك صوجى يوقدر
 قچار كيكلكر نه قارغمغل
 قاضلق طاغنك كىهاى يوقدر
 ارسلانك (ارسلانله) قىلانته قارغمغل
 قاضلق طاغنك صوجى يوقدر
 قارغرسك بيامه (بابامه) قارغه (قارغى)
 بو صوج بو كىاه باپمدن در (بابامدندر)

ديدى

اوغلان ينه ايدر: انا اغلامغل (اغلاماغل) مكا بو يرادن (يارادان) اولم (تولوم) يوقدر قورخمه
 غل بو زاتلو خضر مكا كلدى اوچ كره يرامى (يارامى) صفادى (صفادى) بو يرادن سكا اولم يوقدر
 طاغ چيچكى اناك سدى سكا مرهم در ديدى.

بوyle ديكچ قرق انجه قيز يابدى طاغ چيچكى ديوشردلر. اوغلانك اناسى امچكن بر صفدى
 سدى كلمدى ايكى صفدى سدى كلمدى اوچنچى ده كندوبه ضرب ايلدى قانى طولدى صفدى
 سوله قان قريشق (قاريشيق) كلى طاغ چيچكىله سدى اوغلانك راسته اوردلر (اورديلار) اوغلانى
 آتا (آته) بندردلر (بيندريدلر). آلونى (آلون) اوردسته كىتيدلر. اوغلانى حكيم لر اصميرليوب
 درسه خاندن مقلادلر (صاقلاديلار).

ات اياغى كولك اوزان دىلى چوك اولر. خانم اوغلانك قرق كوتده يراسى اوكلدى (ياراسى
 ساغالدى) صياصاغ اولدى اوغلان انا ييز قىليچ قوشاز اولدى او اولر قوش قوشلر اولدى.

درسه خانك خبرى يوق اوغلانجوغن اولدى بلور.

اول قرق نامردلر بونى طويدلر نه ايليه لم ديه طانشدلر: درسه خان اكر اوغلانچن كورده
 ارتومرز بى هب قرر (قىرار) ديدلر (ديديلر) كلوك (كليك) درسه خانى طوتلم اغ اللرين اردنه
 بعلايه لم قىل سجم اغ بوينته طقالم آلونى كافر ايللرينه بوناللم (بونله لم) ديو درسه خانى طوتدلر. اغ اللرين
 اردنه بعلدیلر قیل سجم بوينته طقدیلر اغ اتندن قان چقنجه دوكدلر درسه خان بيان (يايان) بوتلر
 اتلو يوريدلر الوبنى قالن كافر ايللرينه بونلديلر درسه خان طنساغ اولدى كيدر.

درسه خانك طوتسوق اولدغندن اوغوز بکلرنك خبرى يوق.

مكر سلطانم درسه خانك خاتونى بونى طوبيش اوغلانجوغنه قرش (قارشو) واروب صويلمش
 كورده لم خانم نه صويلمش ايدر: كوردمسن (كورورميسك) اى اوغل نه لر اولدى صرب قيار اوپانمى
 ير اورلدى (آكلاشلامادى) ايلده باغى بوغكن سنك بابا كك اوستنه بغى (باغى) كندى اول قرق نامرد
 بياكك يولداشلىرى بياكى طوتدیلر. اغ اللرين اردنه بعلدیلر قیل سجم اغ بوينته طقدیلر كندولر
 اتلو بياكى بياق (ياياق) يورتدلر الوبنى قالن كافر ايللرينه بونلديلر. خانم اوغل ققونى يركدن
 اورى طورغل قرق يكدن بويكه اللل بياكى اول قرق نامردن قوزترغل بورى اوغل بابك سكا
 قيديسه سن بابا كه قيمغل. (قيمه غل) ديدى.

اوغلان اناسنك سوزين صفادى: (دوندى، ديكلهدى) بچاچ بك برندن اوروظوردى قرە بولات
 اورقىلجن يىلنه قوشاندى اغ توزلجه قانى يابى اله آلدى التون جداسين اله ائدى سدى اتنى طوتدى.
 بطون بندى قرق يكدن بوينه الدى باباسنك اردنجه يورتب (يورتوب) كندى.

اول قرق نامردلر دخى بونى كودلر ايتدلر: كلون واره لم شول يكدى طوتب كوره لم
 ايكيسنى بر يرده كافره يتوده لم ديدلر.

درسه خان ايدر: قرق يولداشم امان تكرينك برلكنه يوقدر كمان منم الومى شيشك (جوزك)
 قولچه قىبوزم الومه ويرك اول يكدى دونده ريم كرك بى اولدرك دير كودك قيو (قويو) ورك
 (ويرك) ديدى.

النى ششدر قولچه قىبوزين اله ويردلر.

درسه خان اوغلانجوغى ايدوكن بلمدى قرشو كندى. صويلر كوره لم خانم نه صويلر ايدر:

بونى اوزون بدوى اتلو (اتلر) كيدرسه منم كيدر
 سنكده ايچنده بندك (بييتيك) وارسه يكيك ديكل مكا
 صواشمدين اورشمدين اله ويره يم دوتكل (دون كيل) كرو
 اغايلدن (آغيلدن) قومن (تومن) قيون كيدرسه منم كيدر

سنکده ایچنده شیشک وارسه دیکل مكا
 سواشمدين اورشمدين الی ویرهیم دونکل (دون کیل) کرو
 قیتباندن قیزل دوه کیدرسه منم کیدر
 سنکده ایچنده یوکلنک وارسه دیکل مكا
 سواشمدين اورشمدين الی ویرهیم دونکل (دون کیل) کرو
 التون یاشلو الی بان اولر کیدرسه منم کیدر
 سنکده ایچنده اورک (اوداک) وارسه بیکت دیکیل مكا
 سواشمدين اورشمدين الی ویرهیم دونکل (دون کیل) کرو
 اغ یوزلو الا کوزلو کلن لر (کلنلر) کدرسه منم کیدر
 سنکده ایچنده نشانک وارسه بیکت دیکل مكا
 سواشمدين اورشمدين الی ویرهیم دونکل (دون کیل) کرو
 آغ سقاللو قوجهلر کیدرسه منم کیدر
 سنکده ایچنده آغ سقاللو باک (باباک) وارسه یکید دیکل مكا
 سواشمدين اورشمدين الی ویرهیم دونکل (دون کیل) کرو
 منم ایچون کلدوکسه اوغلنجقم اولدورتم
 بیکت سکا یازغی یوق (یازیق) دونکل (دون کیل) کرو

دیدي.

اوغلان بوراده باباسنه صویلش کوره لم خانم نه صویلش:

بوینی اوزون بدوی اتلر کدرسه سنک کیدر
 منمده ایچنده بیندم وار (بینتیم وار)
 قوماغم یوق قرق نامرد (نامرده)
 قیتباندن قزل دوه سنک کدر (کیدر)
 منمده ایچنده یوکلتم وار
 قوماغم یوق قرق نامرده
 اغابله قومن (تومن) قیون سنک کیدر
 منمده ایچنده شیشکم وار
 قوماغم یوق قرق نامرده
 اغ یوزلو الا کوزلو کلن سنک کدرسه (کیدرسه)
 منم دخی ایچنده نشانم وار
 قوماغم یوق قرق نامرده
 التون یاشلو بان اولر سنک کدرسه (کیدرسه)
 منمده ایچنده اودم وار (اودام وار)
 قوماغم یوق قرق نامرده
 اغ سقاللو قوجهلر سنک کدرسه (کیدرسه)
 منم دخی ایچنده بر عقلی شاشمش
 بلکی (بیلکی) بتمش (بتمیش) قوجه بابام وار
 قوماغم یوق قرق نامرده.

دیدي.

قرق یکیدنه دلیند صالدی الایلدی قرق بیکت بدوی ان اویناتدی اوغلانک اوزرینه یفتاق اولدی.
 اوغلان قرق یکیدن بوینه الدی اتدیدی جنک و صواش (صاواش) اندی کیمتوک بوینن اوردی
 کیمینی ملتساق ایلدی باباسینی قورتدی قایتدی کرو دوندی
 ددرسه خان بورادا اوغلنجعی ساغ ایدوکین ینه بلدی.
 خانلر خانی اوغلاننه بکلک ویردی تحت (۱) ویردی.
 ددهم قورقوت بوی بویلدی، سوی صویلدی. بو اغوزنامه (نامه یی) دوزدی قوشدی یوله دیدی:
 انلر دخی بو دنیایه کلدی کچدی. کروان کبی قوندی کوچدی. انلری دخی اجل الدی.
 بر کرلدی (۲) فانی دنیایه قالدی.
 قره اولم کلدکنده کچت ویرسون ساغقله صاغیچین دولنک حق ازورسن. اول اوکدکم (۳)
 یوجا تکری دوست اولوبن مدد ایرسون.

یوم ویره ن خانم (۴) برلو قره طاغلرک یقلمسون. کولکه لیجه قبا اغاچک کلمسن. قامن اقان
 کورکللی صویک قوریمسن (۵) قنادلرک اوچلری قلمسون چپارکن (۶) آغ یوز انک بدرسون (۷)
 چالشنده (۸) قره پولات اوز قیلجک کدلسون دورتشرکن الا کوندن (۹) اوقانسون. آغ برچکو
 آنانک بری بهشت اولسون. آغ سقاللو بیان بری اچماغ (۱۰) اولسون حق یاندرن چراغک بنا (۱۱) طوز
 سون قادر تکری سنی نامرده محتاج ایلمسون (۱۲)

بو نمونه اولاراق کوستردیکمز دستان ماهیت اعتباریله آوروپادا وجوده
 کلمیش اولانلاردان هیچده فرقلی ده کلدر. بوندادا او صافلق و ساده لک، بوندادا
 او سرتلیک و طبیعیکل موجوددر. دیل قاتی، لاکن آیدین و قیصادر. افاده
 طبیعی و قوتلیدر؛ بو اسلوب اصلاح ایدیلسه اک کوزهل ادبی دیل اولاییلر.
 کلمه لرک چوغو آذربایجان لهجه سینده بو کون حالا ایشله دیلن اصل توزک کلمه
 لریدر. املانک عربجه یی تقلیدا، اوللری جرکه ایله یازیلیرکن، سوکرالاری جرکه نک
 آتیلماسی یوزوندن بوتون بوتون بوزولماسی بعض کلمه لرک اوقونولماز حالا کلمه سیه
 نتیجه لشمشدر که بودا معنانک آکلاشیلما مینا مانع اولماقدادر. بونکله یله هیئت عمومی سی
 جانلی، قوتلی بر تورک دیلی نمونه سیدر. منظوم قسملرینه کلنجه ده زین بر تدقیق ایله
 کره ک وزنلرئی، کره ک شکللری تثبیت ایدیلکم ایجاب ایتدیره جک بر حالدادز. هر حالدا
 شکللرده کی چشیدلی لک آشکاردر. وزن ده طبیعی هجه وزنی اولماقلا برابر مختلف
 نوع لی در.

موضوع چوق جانلی و حیاتی در. اوغوزلارک بوتون اجتماعی حیات و تشکیلاتلا
 رینی آکلانیدیگی کبی، عادات و عنعناتی، قناعت و سجه لرنی ده آیدین صورتده کوسر

(۱) تخت، (۲) بر کذاری خاطره سی، (۳) تعریفله دیکم، (۴) شوکوم (اوغور) ویرن خانم، (۵) قوروسون.
 (۶) قوشارکن، (۷) دوشمسن، یقیلماسین (۸) ووروشاندا، (۹) مزارق، (۱۰) اوچماق (۱۱) یانا، (۱۲) اکاب
 دده قورقوده مستسجی کیلسی معلم رفعت، استانبول، مطبعه عامره، ۱۳۳۲، صجیفه ۶ — ۲۱.

مکده در. بو اعتبار ایله ده هم تاریخی، هم اجتماعی و قومی بر آبد، بر تپدر. آرتیق اولاراق موضوعک همان بوتون روحی اسلاملیق اوزه رینه قورولموشدر.

ت—خارجدن کلمه حکایه لر. بو حکایه لر اساساً تور کلرک عادات، عنعنات و آداب اعتباریله یابانجیسی در. موضوعلری خارجی حیاتدان آلمیش اولانلاریدر. بعضاً اسکی یونان و یزانس بعضاً اسکی هند و عرب، چین و اسکی ایران آداب و عنعناتینه اویغون اولان حکایه لر در: مثلاً، (یدی عالمیر ۱) (هفت ییکر ۲) و (فرق وزیر ۳) و سائر کبی حکایه لری بو زمره دن صایماق ممکندر. بونیکله برابر بر چوق خلقیات چیلار مستقلا بویه بر نوع آیرماغی قبول ایتمز لر. اولار کوره همان بوتون حکایه لرده، یوقاریدان بهری کوستردیکمز تسمیاته عائد اساسلار تصادف ایدیه ییلیر. نه (تاریخی حکایه لر) ده مستقلا تاریخی اساسلار، نه (سودا حکایه لری) ینده ساده جه سودا اساسلاری، نه ده (قهرمانلق حکایه لری) نده یالکز قهرمانلیق اساسلاری وارددر. مثلاً، بر (کور اوغلو) حکایه سنی تدقیق ایدیه جک اولساق، اونداه قهرمانلق ایله برابر سودا چاشنی ده کورولمکده در. بویه اولماقلا برابر هر حکایه ننگ موضوعنی تشکیل ایدن اساسنگ قوتینه کوره بو تسمیاته تابع دوتماق ممکندر نیجه که ویردیکمز مثاللاردا بونی تایید ایدر.

حکایه لرده دینی اساسلار کلتیجه، آز چوق بو اساس بوتون حکایه لرده بولونماقدادر. لاکن تور کلر اسلاملیغی قبول ایتدیکدن سو کرا کره ک عربلر کره ک فارس لاردان آلتیناراق بنمسنن، کره ک دوغروندان دوغرویا تورک عنعنه لرله اسلامی قناعتی برلشدیره ره ک، وجوده کتیریلن حکایه لر پک چوقدر و بونلاری آسایجه آکلاماق ممکندر. تور کلرک، بالخاصه اوغوز قبیله لرینگ قهرمانلیقلارینی تاریخی و دینی عنصرلرله برلشدیره ره ک بزه حکایه ایدن (کتاب ده ده قورقوت) بو طرز حکایه لرینگ اک جانلی نمونه لریدر. بو

- ۱) (یدی عالمیر) یونانلردن کلمه در. بونکله برابر خارجی تاثیرلرده وارددر. بر چوق یرلرده تورک آداینا اویدورولموشدر. خصوصیه سوک طبعلری چوق ده کیشدر یلمشدر.
- ۲) (هفت ییکر) فارسجادان آلتما در. بودا بر چوق ده کیشیکلکره اوغرامیشدر.
- ۳) «فرق وزیر» حکایه سی آدی ایله یاد اولونان بو اثر اسکی بر هند حکایه سیندن اقتباس اولناراق عربجه، فارسجه، و تورکجه یازلمشدر. «حکایت اربعین صبح و مسامیله» «احمد مصری» طرفندن عربجه دن ترجمه ایدلمیش بر آل یازماسی «بریتیش موزه نوم» ده موجوددر (شارل دیو، تورکجه ال یازمالاری قاتا لوفی صحیفه ۲۱۶) فارسجاسی (کتاب سندباد) ویا (سندبادنامه) آدیله موجوددر. هر ایکسینده ده موضوع عینیدر. تورکجه سی ده هجری ۱۲۸۳ و ۱۲۸۵ سنه لرینده «فرق وزیر تاریخی» آدیله استانبولدا چاپ اولمشدر. مختلف زمانلارده فرانسیزجا و آلمانجا قسماً ترجمه لری یاپیلدیگی کبی ۱۸۸۶ ایل مکمل بر انگلیزجه ترجمه سی ده میستر (کیپ) طرفندن لوندوندا چاپ ایدلمشدر.

حکایه لر آراسیندا بویه لرینده تصادف اولونور که اساساً قناعت اعتباریله اسلامدان اولکی دورلره عائدایکن اسلامک ظهوریندن سو کرا اسلامی بر رنگ آتمیشلاردر. حاصلی بو حکایه لری ماهیت اصلیه لرینده کی قوته و دلالت کوره اکثریتله، تقسیم ایتمک ممکندر. بوتون بو حکایه لرده ن ماعدا برده خلق ناغل (ماصال) لاری وارددر. هر نه قدر بو ناغل لاردا عینی روحه عینی اساسلار مالک ایه لرده کره ک قورولوش، کره ک اسلوب، کره ک دبل و کره ک حس و خیال اعتباریله حکایه لرده ن چوق تفاوتلی در. بعض خلقیاتچیلار بونلاری عینی ماهیتده کورمکده و بر بریندن آیرماقدادر لر. دو قنوش (قونوش) هر ایکی نوعی بر اساسک ایکی شعبه سی اولاراق قبول ایتمکده در.

بو ناغلارک خیالی، تاریخی، و حیاتی اولانلاری دا پک چوقدر. دیو ناغللاری چین و پری ناغللاری، کهل (که چهل) اوغلان ناغللاری کبی خلق آراسیندا دولاشان چوق مشهور اولانلاری وارددر. و بونلار تمامیه خلقک و بالخاصه آشاعی طبقه ننگ، زحمتکتر صنفک یاراتمش اولدوغی اثرلر در. همان هاموسی ضعیفک غلبه سی، فقیرک موفقیتی، نو کسو زک سعادت کی نتیجه لر کوستریر. بونلارک موفقیتی ایچون بریلر، دیولر، معنوی قوتلر یاردیمچی اولاراق کوستریلیر. حقیقی خلق ناغلارینگ کریر کاهلاری، تکرله مه لری حکایه لرک کریر کاهلاریندان فرقلیجه در. بوتون قوجا نینه لریمزک آغزلاریندان دیکله دیکمز بر چوق ناغللار وارددر که فکر، حس، هیجان، بدیعی و ابداعی قیمت اعتباریله چوق زتکیندر لر. بونلار خلق آراسیندا (قوجا قاری) ناغللاری (ماصاللار) دینه شهرت تاپمشدرلار.

بونلارک نوع لری چوقدر. نمونه اولماق اوزره (شکی) قضاسی داخلنده (بوم Bym) کندی جماعتندن بالابک آغا طرفیندن سویله نیلوب عیناً ضبط اولونان (محمد و محمد ناغلی) نی آلیرز: ۱)

«محمد و محمد ناغلی»

وقتیه بر پادشاه وار ایدی که هیچ اولادی اولمیردی. کونلرک بر کوننده بوکا بر ددوش راست کلیر. بو پادشاه درویشه اولاد جهتندن صحبت ایتدیکده ددوش پادشاه بویه جواب وریر: من سنه بر آلمو ویره جکم. یارینسی سن و یارینسی آروانک یسون. و آلمانیده بو شرط ایله ویره دم که

- ۱) بالابک حقیقه الده ایتدیکمز معلوماتی عیناً درج ایدریک:
- «بالابک آغا مجلسلرینده و تویلاردا سازسز ناغل سویلر و تورینگک طبع شاعرانه سی وار. بالخاصه روحانیلری سوز، اولار حقیقه شه به ک (شه به ده) (هجویه) دیر. (۶۷) یاشلاریندا اولوب غایت فقیردر. قیش و یای ایاغی جورا بسزدر. اکیننده بر کوملک ایله بر کورکک تاشیر. توی سواد سزدر.»

اولادك اولدوقده اونلگ برینی بنه باغیشلیسان واونی ده ییلمه لی سن که سنک ایکی اوغلک اولاجقدر. برینک آدی محمد، دیکرینک آدی محمد و توزومده اون ایکی ایلدن سوکرا کله حکم. بو سوزلری دییوب درویش یوق اولدی.

آی دولانوب وقت کچوب پادشاهک ایکی اوغلی اولور. بو اوغلانلار اون یاشینا چاتدقه پادشاه بو نظری حضورینه چاغروب دیریکه بر نیجه آیدان سوکرا بر درویش کله جک که سیزک بریکری توزیله آباراجقدر. چونکه او وقت اوکا من سوز ویرمیش. بوکا کوره سیزه ایندی تاپشیریرام که اولمیا اولمیا اونکله کیشمهک راضی اولاسکر. اوغللری ده آتالارینک سوزلرینی قبول ایدوب حضوردن مرضی اولدیلر.

اون ایکی ایل تمام اولان کمی درویش پادشاهک آیونه وارد اولور. بر قدر صحبتدن سوکرا درویش محمدی چاغریر. محمد ایسه دیکر اودن درویشه نالایق سوزلر دیر: یعنی زهرمار دیر. درویش بر سوز دیمه یوب او بیرى محمدی سسلیر. محمد ایسه درحال بابا نه بیورورسان دیمه رهك دوز درویشک یائینا یو کورور. درویشک چوق خوشنه کلوب محمدی باغرینه باسیر و توزیله برابر کیشمکی تکلیف ایدیر. محمد ایسه درحال قبول ایدیر. بونلار یولا دوشمک ایسه دیکمه محمد قارداشی محمدی چاغروب دیریکه ای قارداش، من کیدیرم و بو قیرماچ ایله یوزوکی بوردا میخدان آسیرام. هانکی وقتی قیرماچدن قان آقارسه ییل که من چوق بو یوک ذله دوشمشم. و نه وقت که یوزوک میخدن دوشدی، ییل که من تولىمیش؛ بونی دییوب قارداشندان آریلیر.

محمد درویش ایله یولا دوشوب بر قدر کیتدیکن سوکرا درویش محمده دیر:

— ای محمد، من صورتی دیکشیرسم قورقمازان که، محمد:

— خایر بابا، قورقمارام — دیر.

درویش او ساعت توکلی بر دیو صورته کیریر. دیمه که بو درویش بدی قارداش دیولرک یوکى ایش. خلاصه کلوب منزله چاتیرلار. محمد بو دیولرک یاتندا چوق سهویملی ایدی. همان درویش بر قدر اول بر قیز دخی کوروب ایش.

کولرک بر کونی محمد درویشه آلتی یوز بوطلق بر اوخ — یای حاضر اینمکی تکلیف ایدیر. درویش ایسه بو جور اوخ — یایی دمیچی حاضر ایدم ییلیمه جکی و آتچاق بویه بر ایش توکمه دمیردن عمله کتیرمک ممکن اولاجاغنی بیان ایدیر.

هر نه ایسه بر نیجه مدتدن سوکرا اوخ — یای حاضر اولور و بدی قارداش دیو چوق اذیت ایله یومالایوب منزله کتیریرلر. محمد ایسه همان اوخ — یایی یونکول بر شی کبی آتوب دوتوردی. محمدده دیولر بو حالی مشاهده ایدوب، اوندان چوق قورقوردیلار.

بر کون دیو باشینک عورتی حامله اولور. بونلار دادا بر قاعده وار ایدی که بر آروان حامله اولارسه، کرهک انسان آتی بیسنلر. اوکا بناء همان عورت درویشه (دیو باشی) به دیریکه:

— بن کرهک محمد اتی بییم — درویش محمددن قورقدیغی ایچون نه قدر آروادینا عذر بهانه کتیریرسه، آروادی راضی اولمایر. آخرده نه واسطه ایله محمدی تولدورمک ممکن اولاجغنی آرواددان سوروشور. آرواد ایسه بویه بر حیله قورور و دیر:

— محمدی کوندک داغا که تدریر شاخی کتیرسین، اوله که شاخی کتیردی و تدریری اود لادی، او زمان «من حامله م، چورهک یایماغی باجارمیرام» دیمه رهك چورهک یایماغی اونگ بوئنه قورام. وقتاکه چورهک یایماق ایچون تدریره اکیلدی فرصتی فوته ویرمیوب، قولندن، قیچندن دوتوب تدریره آتاریق. اوراده جه بیشر. من درحال چقاروب اونگ آتندن ییوب، حامله لکی توزومدن

رد ایدم. او سوزلری دیوک قیزی ایشیدیرمش. دیو بو حیله به راضی اولوب محمدی چاغردی. محمد کلدیکدن سوکرا اوکا دیدی: چورهک بیشریمک ایچون داغدان شاخ کتیر.

محمد فرق قولاج کتیر کورتوب، داغه کیتدی؛ چاتدقدان سوکرا کتیری آچوب، اون آرابا شاخدن توزی ایچون بر شله (3 a l a) قاردی؛ چونکه دیوک تدریری او قدر یوک ایدی که اون آرابادان اکسیک شاخ ایله یاندیرماق ممکن دکل ایدی. و همچین محمدده اوله جه قولتی ایدی. نهایت محمد شله نی دالینا آلوب یولا دوشدی. دیوک قیزی محمده راست کلوب دیدی که:

— سنی تدریره بیشره جکلر. اولمیا اولمیا تدریره چورهک یاپاسان چونکه بو حیله ایله سنی تدریره آتاجاقلار؛ محمد کلوب منزله چاتدی. شله نی یره قویوب یاواش یاواش تدریری یاندیردی اوله که چورهک یاپیلاسی وقت اولدی، دیوک آروادی محمده دیدی:

— محمد، من حامله اولدیم ایچون چوره کی سن یاپاچاقساک. قیز بونی بولدا آکا ایتدیکی حیله نی او ساعت آتلا دی. اونکچون دیدی که:

— آنا جان، من هیچ چورهک یایماغی باجارمیرام. اول بر نیجه چورهک درویش باهام یاپسین، قالمشنی من یاپارام.

بو ایسه هاموسی راضی اولدیلار. اوله که دیو تدریره اکیلدی محمد درحال دیوی ایکی بارماغیله کورتوب تدریره آتدی و دیوک آروادنی دا اونگ اوستندن آتدی. هر ایکیسی یانوب تلف اولدیلار. سوکرا محمد اوخ — یایی کورتوب آوه چقیدی و دیوک دیکر آلتی قارداشنه راست کلدی. او ساعت اونلاری دا اوخ ایله تلف ایتدی.

بر قدر کیتدیکنده اوله بر سس ایشیدیکری بر و کوك تره یردی. قورقوسدن قاجماق ایستدی. آخرده بویه قرار ویردی که من بر قاشیق قاننن اوتری هیچ وعده قاجمارام؛ چونکه بکا محمد دیرلر بویه دییوب بر آز کیتمشدی که بر حیوانه راست کلدی. بونگ خایالاری آغاج آراسنده قالمیش ایدی. دیمه بودا قاپلان ایش. اول اوخ — یای ایله تولدورمک ایستدی ایسه ده، سوکرا یازینی کلوب دیمش که ایکی اکیده خورباقماز. بویه دییوب قاپلانی همین بلادن قورتاردی. قاپلان انسان اوغلندا بو جرتی کوروب اوکا ده کمه دی و یاقشیلینا عوض اولاراق، اوکا بالاسنک برینی ویردی و بر قدر توز توکندن ویروب دیدی:

— نه وقت که همان بالاسنک سوزیکه باقمادی، او وعده بو توکلری بر رینه سورت، او ساعت من اورادا حاضر اولوب اونی پارچا پارچا ایدم.

محمد اوخ — یایی ایله قاپلان بالاسنی کورتوب بر قدر کیتمشدی کوردی که براژدها آغاجا دیرمانیر. دیمه آغاج دادا زمرد قوشنک بالالاری وارمش. همان بالالار اژدها کلدیکنی حس ایتدیکنده جیولداشماغا باشلادیلار. محمدک بوکا رحمی کلوب اوخ — یایی ایله اژدهانی تولدوروب سالدی یره و توزی ده دینجه لمکدن توتری همین آغاجک دیننده یاتدی.

زمرد قوشی بالالارینک سسینی ایشیدوب کلدی و کوردی که آغاجک دیننده بر اژدها وزانمشدر.

ایستدی که همان اژدهانی جانیباغینا کورتوب کوکدن سالسوتکه تلف اولسون او ساعت بالالاری آناسینا دیدی:

— آنا جان، او اژدهانی اورادا یاتان اوغلان تولدورمشدر. بو سوزی ایشنجک زمرد قوشی یره اینوب محمدی کوشنک تاثیریندن قانادلارینی آچوب محافظه ایتدی.

بر وقتی محمد یوقودان آیلدقدم زمرد قوشی دیدی:

— نیچه ییلدر بالا چقاروب همان اژدهانگ ائندن بالا یوزینه حسرت قالمیشام. سن که منی بو بلادن آزاد ایتدک، اونگ عوضنده من ده بالالریمک برینی سنه باغیشلادم. و بر قدرده توز توکندن ویروب دیدی:

— نه وقت که سنک سوزکا باقمادی، همان توکی توقوشدیر؛ من کلوب بالایی بارچا ایدرم — بو سوزی دییوب، بالاسنک برینی محمده ویردی، محمد ایسه بولاری کوتوروب دیوک منزله کلدی و اورادا اولان قیزی ده نوزینه آلدی.

بر کون آروادیله منزلی دولاندندا آرواد دیدی که بورادا ایکی چشمه واردد؛ بری قیزیل، دیکری کوموش؛ اورا پاکیده، دییه کیندیلر. قیز محمدک برچکلرینی همان چشمه لرمالیدی، اوساعت محمدک بر برچه کی قیزیل، دیکر برچه کی ایسه کوموش اولدی و اورادان منزله قایتدیلا. بو ائشاده بولاری قونشو شهردن بر قیز دولیبر (دورین) ایله سیر ایدیرمش؛ محمدی کوروب عاشق اولور. محمدده همان قیزی کوروب ایتمش. اودا اوکا عاشق اولور.

بر کون محمدکهنه لاسده شهره وارد اولور، کوچه ده کیدرکن برقادیناراست کلیر. قادین محمدی کور چک دیر: — آی کیچل، منیم قرخ دانه دانام وار؛ اونلری کوده رستی؟ محمد کوده م دییه جواب ویریر. سحرسی کون محمد دانالری کوروب میشه طرف یونه لیر؛ و چوبوقدن توتری یوز ایلک بر چناری کورکدن سیندبروب چیکینه آلیر و دانالار بر برده دورمادیلارندان بش رآسنی ووروب تولدورور. آقشام میشه دن قانتیاق قادی محمدک چیکنده زوربا چنار آغاجنی و دانالریندن بشنی ننگ آکسیک اولدوغنی کوروب، کیچلندن (محمددن) دانالارک نیجه اولماسنی سورور. کیچل ایسه ووروب تولدوردیکنی بیان ایدیر. بو منوال ایله قارینک کونده ۳ — ۴ داناسی اسپک کلیردی، قاری ایسه چنارک زوربا لغندن قورقوب برده اهادا نارک نیجه اولدوغنی سورموردی. بو قاعده ایله بر نیجه کون دوام ایدیرلر.

بو شهر پادشاهنک اوج قیزی وار ایمیش، بونلرک آره کیتمک زمانی چاتمیش ایدی. کیچیک قیز محمدی دولیبر ایله کوردیکندن آرتیق صبر ایده میوب، باچیلرینه دیر: نه نوع ایله اولور اولسون آتامزدن اذن آلوب آره کیده ک باجیلار راضی اولوب بوستانچییه اوج بییش (فاوون) کتیر مکی تکلیف ایدیرلر. بویله که بری لاپ کهنه، دیکری اورتا، اوچنچسی ایسه ده کمیش و تازہ اوزولمش اولسون، بوستانچی ایسه بو تکلیفی قبول ایدوب بییشلری کتیریر. قیزلار بییشلری قبول ایدوب، بویوک قیز کهنه دن اوزولمه بییشک، اورتانجیل قیز اوندن بر قدر سوکرا اوزولمش بییشک و کیچیک قیز ایسه، لاپ تازہ اوزولمش بییشک اوسته بیچاقرینی قویوب، پادشاه کوندیرلر. پادشاهی، بییشلردن، چوق هر بییش اوستده بیچاق اولماسی تعجبه سالوب، وزیر دعوت ایدیر. وزیر ایسه کلوب بو وسیله ایله قیزلرک آره کیتمک ایستدیکلرینی بیان ایدر. او ساعت پادشاه حکم ایدرک بو شهرده نه قدر مخلوق وار ایسه حاضر ایدک. جماعت حاضر اولدقد! قیزلری دعوت ایدیروب، هر برینه بر قزیل آلما ویریر و دیر:

— هر کیسی یوره ککر سه ویرسه، بو آلما ایله اونی ووروک. من سیزک نکاحکری همین آداملارا کسدره چکم.

بویوک قیز بویوک وزیرک اوغلنه، اورتانجیل قیز — اورتانجیل وزیرک اوغلنه آلمانی آندیلار. بو قیزلارک کینی همان اوغلانلره کسیدلی. کیچیک قیز ایسه، آلماسنی کیچیک وزیرک اوغلنه آتمیوب، کوکه آندی، جماعتی بر داهانظردهن کیچیردیکده کهنه قیز آلمانی کوکه آندی. پادشاه بو ایشدن تعجبه نوب، شهرده آدام قالب، قالماسنی سوال ایدتی. بویله جواب ویردیله که آجاق قارینک کیچلی قالمشدر. همین ساعت آدام کوندروب کیچلی کتیردیلر. قیز محمدی کورچک انده اولان آلماسنی محمده آندی. بویله بر حالدن حاضرین تشویه دوشدی ایسه ده پادشاه قیزلرینه سوز ویردیکی ایچون کیچیک قیزک کینینی ده محمده کسیدردی. بو نوع ایله هر بریسی کف چکمکده ایدی.

کونلرک بر کونی پادشاه برك (bair) ناخوش اولور و بویوک و اورتا وزیرک اوغلان لرینی، یعنی کوره کن لرینی (۱) دعوت ایدیروب اولاردان آو ائی طلب ایدیر. بونلارده جان و باش ایله دییوب مرخص اولولار. او ساعت آنالرینی، نازیلارینی حاضر ایدوب کیچیک ایونه طرف کلیرلر. اورادا بر قدر آت اوینادوب کیچیکه طعنه، تعرض ایتدکن سوکرا، آو ایچون داغا کیدیرلر. بو حال کیچیک خوشه کلمه یوب، نوزونده اولان قاپلان و زمردک توکلرینی توقوندورور. همان ساعت قاپلان ایله زمرد قوشی ۶۰۰ بولوق اوخ — پای ایله محمدک یانه کلیرلر. محمد بولاری کوروب داغا کیدیر؛ و بولاردا دیرک نه قدر بو داغلاردا حیوانلار وار ایسه بورایا توپلاکیر. قاپلان دورت آباقلی حیوانلری، زمرد ایسه قوشلری توپلایرلار. بر قدر دابانمیشلاردی که پادشاهک کوره که نلری آو تاپمایوب، کلدیکده همان آلاری و یاندا بر آدام دوروغنی کوروب اونا طرف بولندیلر. قاپلان و زمرد بولاری بارچالاق ایستدی ایسه، محمد مانع اولدی. بولار یتشوب پادشاهک ناخوش اولوب آو ایستمنی و بولار کروب تاپا بیلمه دیکلرینی بیان ایدیلر و بو اولاردان ویرمنی طلب ایدیلر.

محمد دیدی بو شرط ایله اولاردن سیزه ویردم که سیزک هر بریکره بارماغیمدکی یوزوک ایله بر دامغا باسام، بولار راضی اولدیلر. محمد یوزوک ایله دامغا باسدیکن سوکرا آودان بولاردا ویردی. پادشاه ایسه همان آو ایتدن بییدیکده بر قدر شفا تاپدی.

کونلرک بر کونی خارجی بر پادشاه بو پادشاهک اوسته بویله بر تکلیف کوندردی:

— یا کرهک ۱۷ ایلک خراجاتی ویرسین یاخود دعوا اولسون، پادشاه وزیر لرینی جمع ایدوب مشاوره ایتدکده بویله فراقویدیلرک، دعوا ایشینلر؛ چونکه اوخرچی که دیکر پادشاه طلب ایدیردی، بولار دوزله لمه بیلمیدیلر. بو احوالانندان کیچل (محمد) خبردار اولوب یل آتینی منیدی. پای — اوخی، قاپلان و زمردی کوروب دعوا میدانه کیندی. حالا هیچ کس یوق ایدی. بر قدردن سوکرا هر ایکی طرفک قوشونی حاضر اولدی؛ و بیلمه دیلر اورتادا دوران هانکی طرفک پهلوانی در.

بولار چنکه شروع ایتدیکده محمد درحال توی اوخ — پای ایله و قاپلان زمرد هجمه ایله بر آنده خارجی پادشاهی محو ایدیلر. توی قاین آتاسی اولاسی پادشاه بو پهلوانک کیم اولدوغنی بیلمه یوب، یانه طرف کلدی؛ کوردی که نه ایسه بونک آلتی چیز مشدر. او ساعت جیندن ایپک پایلیغنی چقا زوب، محمدک الی ساردی و توی ایونه دعوت ایدتی. محمد ایسه کیتمه چکنی بیان ایدوب، یل آته منیوب یوق اولدی. پادشاه، ظن ایدتی که بو کوکدن ایشیش بر ملائکه ایدی. خلاصه بولار شهرلرینه یتشمه مش محمد توی منزلیه چاتمشدی.

بر نیجه کوندن سوکرا پادشاه ضیافت ایدیردی. آروادینه ناپشردی که اولمیا اولمیا کیچلی بزم مجلسزه قویاسکر. اولاردا مطبخده بر قدر بمک ووروب بولا سالارسکر.

قوناقلر وقت معینده حاضر اولدیلر. او جمله دن محمد ایله پادشاهک کیچیک قزی مطبخده اوتورمیشدیلر.

وقتا که صحبتک شیرین وقتی اولدی، کیچل درحال دوروب مجلسه کیردی. بونی پادشاهک کوره که نلری کوروب، هر کسی بر طرفه بوزینی دونده ردی. نهایت پادشاه غیظلی دیدی:

— سنی بورایا کیم دعوت ایدتی که کلدک؟ کیچل دیدی:

— پادشاه منیم بورادا ایکی دانه دامغالی قوللام واردر، اونلری آپارماغا کلدم.

(۱) کوره کئی ناغلیچی کو (۹۵) دیه آدلاندیرمشدر.

چك صورتده آیدینلاشیر. مثلا، تورکمنلرده کی قوشماق، نشان آلماق، اسیر آلماق، باسقین یاماق، قیز قاچیرماق کبی باشلیجا اویونلاری تدقیق ایتسهك، تورکمنلرک چوجوقلاری و کنجاری طرفیندن اوینانیلان بوتون بو اویونلارک حیاتی، سجهوی و قومی بر ماهیتی حائر اولدوغی ده نیله ییلرکه چوجوقلوق داها ایلک یاشلاریندان حیانتا تطبیق ایده جکی بوتون حرکتلرک اصوللارینی ئو کره نمکه، ملکه ومهارتنی الده ایتمهک آلیشیر. أسکی تورکلرده کی و بو کون حالا قیرغزلار و تورکمنلر کبی آز چوق کوچری حیات کیچیره ن تورکلرده ایمدی ده یاشایان، جرید اویونلاری، قیلیچ قالقان اویونلاری، آت یاریشدرمالاری کبی بر چوق اویونلارک هاموسی عشرت حیاتله باشا یان قبیله لرک حیانتدان دوغما و حیانتی دوام ایتدیرمهک الویریشلی اویونلاردر. هله قیز قاچیرما کبی ابتدائی دورلرده ن قالان بعضی اجتماعی حادثه لر همان هر قومده بو کونه قدر یاشاماقدا و بویوک بر اهمیتی حائر کورولمکده در. بو یوزده ن اجتماعی چوق بویوک عارضه لر (سوکرادن حاصل اولان اکسیکلر) وجوده کلمکده، عائله لر، قبیله لر، کویلر آراسیندا ووروشمالار اولماقدادر. کرهك عربلرک، کرهك تورکلرک هر آیری قبیله سنده، کرهك کورد و چرکسارده بو حادثه لر حالا کورولمکده در. خلق حکایه لرینک بر چوقلاری بو موضوعلردن بحث ایتدیکی کبی، خلق نغمه لری ایچینده ده بو وقعه لری ترنم ایدن شدید ویا حزین، قانلی ویا ماتملی یوزلرجه، حتا ییکلرجه مانیلر، نورکولر وارد.

آذربایجاندا چوجوقلار و کنج قیزلار طرفیندن اوینانیلان بویله بر چوق اویون لار اولدوغی معلومدر. مثلا، «هاخیشدا» کبی (۱). بو اویون ایکی دسته قیز آراسیندا اوینانیر قیزلار قارشى قارشى یا دوروب بری بریلرینه آشاغیدا کی پارچالارکبی مانیلر سویلر و سویله دیکجه برلرینی ده کشیرلر.

هاخیشداها هخیشدا

هاخیشدا بر قوش ایدی،

باغچه ده قونموش ایدی،

شاه اوغلو کورمش ایدی.

اوخن (۲) وورموش ایدی

—

(۱) «آرودا آغیسی» صحیفه ۲۱؛ بو اویوندا سویله نیلن مانیلرک بویوک بر قسمتی ده «آذربایجانى نوکره ن جمعیت» طرفیندن نشر ایدیلک اوزره حاضرانان خلق ادبیاتی ماتریاللاریندا کورمک ممکندر.

(۲) اوق ایله .

من بو کوچه دن ئوتمه ره م

چادرامی یئله تمه ره م

دول کیشی به کیتمه ره م

کللی یوز اوغلان کرهك

حقه باز اوغلان کرهك... (۱)

(قلندرا قلندر) اویونودا چوجوقلارک اوینادیقاری اکلنجه لی اویونلاردان بریدر. ایچلریندن بری آنا اولور اینه بر تورنا آلاق اورتادا دورور، دیکر چوجوقلار اونک اوغلاریدر، اونلاردا یاریم دائره شکنده قارشینا دیزینیرلر. اوغللاردان باشدا کی کلوب، آنانک آئنده کی تورنانک اوچندن دوتار. آنا باشلار:

بر قوشم وار بو قارتانا

دیمدیکی وار شو قارتانا

دیبه ایله بویوک ویا کوچوک اشارتلیر یاپار، بوتون اوغوللار «قلندرا قلندر» دیرلر؛ تورناتی دوتان: «باشی بنم، آیاغی سنک، تاپ کورهك!» سوزی اوزهرینه یاپیلان تعریف نرده ن حیوانی تاپماق مجبوریتنده در. تاپامازسا (یالان) دیرلر و (یالان ویر ببله)، (یالان ویر قارغایا) کبی تعبیرلر قوللانیرلار، تاپارسا (آنا): (پالان) دیرر، او زمان تورناتی دوتان چوجوقلاری قووالاماغا باشلار. آنا برده ن (یالان) دیرسه، دیکر چو چوقلار تورنالی بی یاقالارلار، همان آنانک یایننا قاجوب قورتولمالی.

حاصلی بو جور چوق اویونلار واردر. بوتنلر حقنده آیریجا و اساسلی بر تدقیق لازمدر. اویونلارک هاموسی بویله نغمه لی و دوزکولو اولماز بر چوغی دا یوقاریدا تورک منلرده اولدوغندان بحث ایتدیکمز اویونلار قبیلندن حیاتی بر حاضرلق در.

۴ — رقصلر

خلقیات متخصصلری رقصلری اویونلاردان آیری و خلق بدیعیاتنک مهم بر قسمی اولراق کوستریرلر. خلقک، صنایع نفیسه نک هر قسمنده کی قابلیت و ذوقینی تدقیق ایتمهك، اوندکی ده رین و توکه نمز کوزه للیک و دیغو خزینه سنی آکلاماق ایچون بوتون بو ققطه لره آیری آیری اهمیت ویرمکده لازمدر.

(۱) «بالالار هدی» فریدون بک کوجرلسکی، صحیفه ۳۴ — ۳۳ «کودو — کودو» و «وور ماغارا — پیچ فراغا» یا اینکه «ایکنه ایکنه» اویونلارینا بافکر.

بوتون تورك قبیله و زمره لرینده رقص لر موجود اولدوغی و چوق زمان رقص، موسیقی و شعر یكدیكرینه باغلی بولوندوغی ایچون رقص لریده آیری آیری و اساسلی تدقیقه تابع دو تماق، اولاردا کی بدیعی قیمت و تاثیر آراشدیرماق ده لازمدیر. آذربایجان توركلری آراسیندا بر چوق قیمتلی رقص لر موجوددیر؛ هر برینك طورلر، حرکتلر، آدالار، نه کیلوب بو کولمه لر و جولانلارلا (دولاشما) حسلری و هیجانلاری افاده ایدیشینده کی سوک درجه کوزل قدرتی و صنعتکارانه افاده پی اطرافیه آکلتماق فیقور (۱) ده نیلن شکل لرینی ضبط ایتمک لازمدیر. بعضی رقص لرك، بسته لری، آهنگ لری اولدوغی کیی گفته لری یعنی سوزلری ده وارد، بولار ادبیات ایله دوغرودان دوغروبا علاقه داردر.

رقص لر آراسیندا بعضلری تامامیه توركلرك اسکی عنعنه لرینك جانلی، حیاتی، اجتماعی، بدیعی و حرکی بیرر افاده سیدر. بعضلری ده توركلرك، تاریخ بویونجا، مناسبده بولوندوقلاری قومشو قوملرك حرث و مدنیتلریندهن آلاق و یا اولاردا بکزه تهرک وجوده کتیردیكلری رقص لرده هر حالدا بولار بوتون بر قومك بدیعی، حسی ذوق و قابیلرینك یاشایان بره معیاری (تولجوسی) در. تدقیقلری بر جهتدن موضوعمزی علاقه دار ایندیکی حالدا دیگر جهتدن ده موضوعمرك خارجنده مستقل بر موضوع تشکیل ایدر.

انکلیز خلقیاتچیلارینك آیری بر قسم اولاراق کوستردیکلری قیافت و البسه لری ده بو رقص لرله مطالعه ایتمک ممکندر. بویله برابر بو ایکی جهت بریم بورادا کی تدقیقمز ده ن خارج قالیر.

۵ — شیطانیات

کرهک عنعنه، کرهک قناعت و اعتقاد، کرهک حرث و مدنیت جهت لریله چوق مهم بر موضوع تشکیل ایدن بوقسم سوک زمانلاردا همین (شیطانیات) تعبیرله ایضاح ایدیلیمک ایسته نیلیر. بعض خلقیاتچیلار بوقسمی عادت و عرف ده نیلن قوتلی اجتماعی مؤسسه لره استناد ایتدیرمکده درلر. بولار معنوی بر طاقم قوتلره اینانماقدن دوغولور. بو اعتقاد و قناعتلر خلق آراسیندا داغیلا داغیلا، اینانیا اینانیا برله شیر، کوکله شیر و قالقیر. بولاری باشلیجا آلتی مهم قسمده توپلاماقدادرلر:

(۱) فیقور — رقصك حرکت لری.

(آ) اوغورسوزلوق حقنده کی اعتقادلار.

(ب) قیافت و البسه لر حقنده کی اعتقادلار

(پ) اوتلار، چیچکلر و رنگلر حقنده کی اعتقادلار

(ت) جینلر، پرلر، بویولر، سحرلر حقنده کی اعتقادلار

(ث) کونلر، آیلاز و حیوانلار حقنده کی اعتقادلار

(ج) بوتون بو سایدیقلا ریمزله آز چوق علاقه دار اولان ضرب مثل لر.

بز بورادا بولاردان بش قسمنی تماماً براقوب کیچه جکر، لاکن خلق ادبیاتیه

بو یوک بر علاقه سی اولان بلکه او ادبیاتك اك جانلی، اك كه نیش، اك حیاتی و فکری بر

قسمنی تشکیل ایدن ضرب مثل لردن بعضی نمونه لر ویرمهک چالیشا جاغز.

(ضرب مثل لره) ک بو یوک بر قسمی عموم تورکلر ایچون مشترکدر. بعضی اوافق

تفک کلمه ده کیشیکلیکی ایله هر لهجه ده تصادف ایدیلیر. بر چوق برلرده (مقال لار،

(ماصال لار ۱) (هانال لار) کیی شکل لره کیره ن بو کلمه اصلا عربجه (مثل) کلمه

سیدر. هر لهجه ده کی تلفیظینه کوره بوقاریکی شکل لردن برینی آلمیشدر. تورکلر عمو

میتله بولار (آتالار سوزی) دیمکده در؛ برچوق قسملره آیریلما سی ممکن اولان ضرب

مثله ک اهمیت یی چوق بویو کدر. برفومك فلسفی، اجتماعی، حیاتی، دینی و لادینی

(دینسز لکه دائر) فکر لرینی، قناعت لرینی اک دوغرو کوستره ن ضرب مثل لردر. بولار

رک بر بو یوک قسمی تامامیه تورك حياتك، تورك یاشایش و کودوشونك ایجاباتندن

دوغولمش، تورك و تاتار عنعنه لرینك اك قوتلی، اك آیدین ترجمانی اولموشدر. بو نوع

ضرب المثل لری تحلیل ایتدی کمز زمان آتالارمرك نیجه بر حیات کیچیردی کلرینی، نه

قناعتلر، نه مفکوره لر (idea) نه حسلر بسله دیکلرینی آساجا آکلارز. بولاری او

قناعتلره کوره زمانی و تاریخی بر صورتده ترتیب و تصنیف ایتمک ممکندر. او زمان

آتالارمرك فلسفی و اعتقادی تکامل لرینی کورمش و آکلامش اولاجاغمز کیی او اعتقاد

ایله صیقی صورتده علاقه ده اولان حکومت طرز لرینی، یاشایش شکل لرینی ده بولوب

چیتارا بیله رز. آتالارمرك کرک حیانا، کرک جهان، کرک خاقانه، کرک سائر بکلر،

آغالار کیی آمرلره قارش ی نه جور باقدیقلا رینی بو ساده، جانلی و قوتلی سوز لرینده

کورمک اولار.

ضرب المثل لردن بر قسمی ده سوکرادان یا ترجمه، یا خود اولاردان آلماق ویا که،

اولاردا بکزه تمک بویله دیلیمزه کیچمشدر. لاکن اساسلی صورتده آراشدیرملاجاق

(۱) ماسال تورکیه ده (ناغل) یرینده قولانیلماقدادر. آتالار سوزی ایچون داها آرتیق (مثل)

و (ضرب مثل) دینیلیر.

اولورسا، بونلارک اويله کليشي کوزهل حياتا کيچمش اولماديقلاريني، مطلقا اولنلارک وجودلاريني ايجاب ايتدیرن، طبعيلشديرن اجتماعي بر چوق عادتلرک قناعتلرک، فعاليت لرکده حياتمزا کيچمش اولديقلاريني کوروزز. بو حالدا او ضربالمثللرک بزجه بنمسه-نمش اولمالارينک سبيليني داها آيدين آکلامش اولور. مثلا، تور کلرده چينليلر دن، هندليلردن، ايرانيلاردان آلنمش بر چوق ضربالمثللر اولديغي کبي، بر زمانلار يهوديلک (۱)، خرستيئانلق (۲) دينلريني قبول ايتمش اولمالاري اعتباريله او اعتقادلارلا علاقه دار ضربالمثللرده تصادف اولوناجاغی طبعيدر. هله اسلاملقدان سوکرا کرک فراندان، کرک حديثدن، کرک عرب ديليندن آلما وبا بکره تمه صورتيله، ترجمه شکليله، بلکه مينلرجه ضربالمثل ديلمزه کيرمشدر، آنجاق بونلارک همان هاموسيني جانلاندیران بر چوق عادتلرده بو کونکي معيشت و حياتمزا حاکم اولماقدادر. ضرب المثللرک بر چوقلاري دا خلق آراسيندا يردوتان خرافلردن، باطل اعتقادلاردان، سحر و افسونلارا اينانماقدان دوغمشدر. بو قطعهده متناقض يعني بر برينه اويمايوب بر بريني چورودن مثللرده تصادف اولونور. اما بونلار حقيقتده متناقض دکل، بلکه لازم وملزوم (يعني بري اولونوجه دیکرينک دخي اولماسی لازم اولان) قيبلمدهدر؛ چونکه بر عصرک قناعت و دوغوسى هر زمان بوتون کتله اوزرينده عيني ايزی براقماز. کتلهنگ بر قسمينه تاثير براقيرسا، دیکر بر قسميندهده بر عکس. «réaction» اويانديرير؛ بو نوع مثللرده او تاثير وعکس تاثير لردن دوغولديغي ايجوندرکه، بر-برينه اويمازوير-برينه ضد کبي کورونورلر؛ يوقسا بونلارک هاموسيني دوغان عيني قناعت، عيني حياتدر. باشقا باشقا محيظلرده، باشقا-باشقا تاثير براقمش، باشقا-باشقا وجدانلارا باشقا — باشقا عکس ايتمشدر.

سوکرا بو ضربالمثللرک تماميله حياتي اولانلاري، اقتصادي، اجتماعي و حياتي تجربه لردن، مادی منفعت و ضررلردن دوغانلاري دين ايله خرافه ايله هيچ علاقهسي اولماياملاري تماميله عملي بر ذهنيتمدن و حس سليمدن يعني دوز درست دوغودان ايلري کلنلري دخي واردرکه، قرمک حياتي قابليتيني، حرثي و مدني قدرتيني اثبات ايدنلرده اصل بونلارددر (۳).

(۱) خزدرک يهودي دينينده اولديغيني سويلهين عالملر واردر.

(۲) شاماني، زردشتي، نسطوري دينلرینه کيرن تورکلر خريستيان دينينده علاقه دار اولمشلاردور بودا طبيعتلرينده کي اوصالقدان ايلري کلمکدهدر.

(۳) ضربالمثللر حقيقتده حنفي زينالي طرفيندن توپلاناراق تصنيف ايديلن و (آذربايجان تدقيق و تتبع جمعيتي) طرفيندن نشر ايديلمکده اولان «آتالار سوزي» آدلي اثره مراجعت ايدک.

آزی ييلمهين چوغی ده ييلمز

—
ايشکه مين آتا چاتانا کيمي

—
آزاجيق آشيم آغريسز باشيم

—
ئوزکه آتينا مينن تيز دوشهر

—
آهیل (۱) ئوکوز جوتہ (۲) کيتمسه اوشاقلار آجیندان ئوله
ئوکوزک جوتہ کيتمهيني آتینگ آدینا ساتیلار

—
ايشه کيتمهز اوغوم اولسون، جوتہ کيتمهز ئوکوزوم

—
باغا، باقارساک باغ اولور، باقمازساک داغ اولور

—
بر قولتوغا ايکي قارپوز صيغماز

—
بر قويوندان ايکي دهري چيغماز

—
بو کونکي يومورتا يارينکي تويوقدان ياقشيدر

—
بو کوننگ ايشيني صباحه قوبما

—
بر تيکه ني (۳) ييلمهين مين تيکه ني ده ييلمز

—
بالاسا بورون ايل ايله سورون

(۱) آهیل — جاهلک — جوانک قارشوليني ديمکدر.

(۲) جوت — جفت معناسنهدر.

(۳) تيکه — پارچا لقمه

سورو چوبانسز اولماز

—
عقل یاشدا اولماز، باشدا اولار

—
عقل عقلدن ئوتکوندور

—
عقلسیز دوستدان عقللی دوشمن باقشیدر

—
قارین قارداشدان ایلریدر

—
قوشویا امید اولان شامسیر یاتار

—
قورتدان چوبان اولماز

—
قالان ایشه قار یاغار

—
قویون یوز اولونجا دریسی مین اولور

—
قویونک اولدی اللی آدک اولدی بللی

—
قویونک اولدی یوز، کیر ایچنده اوز

—
کور آتک کور نالیندی اولور

—
کیچی نك قوتوری بولاغک کوزیندن سو ایچر

—
لالک دیلنی نهمسی بیلر

—
ملانک قارنی بشدر، دائما بری بوشدور

پولوکی ویر اینکه، آبار باغلا دیره که،
نه اینکه ویر قویونا، ئوزیککی سال اویونا

—
تنبل همیشه خسته بم دیهر

—
توقک آجدان خبری اولماز

—
جفایی چکمه یه ن آدام صفانک قدرینی بیلمز

—
جوانلیقدا داش داشی، قوجالیقدا یی آشی

—
چوره کی چوره کجی به ویر، بر چوره کده اوسته ویر

—
چوبانک میلی اولسا تکه دهن بنیر قایرار

—
دوست بیگ ایسه آزدور، دوشمن بر ایسه چوقدر

—
داما داما کول اولار، دادا، دادا هیچ

—
ده وه نی یاتیر ماینجا یو کله مه ک اولماز

—
ده کزده بالق سوداسی اولماز

—
دیلمنچی نك تورباسی دولو اولار، یوزی قارا

—
زحمتسز بال یمز لر

—
زحمت چه کمین راحتلیکک قدرینی بیلمز

ميوه سيز آغاچا داش آتمازلار

—

نه تو كسهك آشيكاء، او چيقار قاشيغيكاء

—

نيتك هارا منزلك اورا

—

هر نه اكرسك، اونى ييچهرسك

—

هيچ كس ئوز آيرائينا تورش ديمز

—

وير ايوى كرم ايوى، يوق ايوى ورم ايوى

—

ياغلى اينك تو كوندن بللى اولار

—

يازور يازر يا شهردهن سفر

—

يو كورهن ييقيلا

—

تيمه جان جان ديهن چوق اولار، چورهك ويرهن آز

—

يول ايله كيدن يورولماز

—

يمه نك مالى ييهرلر

—

ياقشيلغا ياقشيلق هر كيشينك اشيذر، يامانليغا ياقشيلق ار كيشينك اشيذر.

—

بونك كىي بيكلرجه ضرب مثل كوستر مك ممكندر كه هاموسى حياتك مختلف ايجا با تندان دوغولمش، اقتصادى اجتماعى تاثير و تاثر لرك ترجمانى اولوب كلميشدر. بونلارى حقيقه تدقيق ايده جك اولساق بوتون بر قومك اوزون تجربه لرى، آجى طاتلى ماجرا و سرگذشتلى نتيجه سينده ميدانا چيقمشدر. همان هاموسى تورك روچينك دويغولاريني،

فناعتلرني، مفكوره و امللرني كوسترير. بر چوقلارى حكيمانه، دور انديشانه، بر چوقلارى اقتصاد كارانه، فعالانه، بر چوقلارى تريفكارانه، استهزا كارانه در. خيالدن، قورونتي دن، طفيليلردهن و طفيليليكدهن تفرتى كوسترير. بونلار ايجينده ئوبه لرى واردد كه طبيعت و حياتدان باشقا حقيقت، ايشدهن و حيثيدن يعنى ده كر و شرفدن باشقا آمر تانيماز، ياراديليشى، سجهسى اعتباريله آزاد و مستقلدرد. بو اعتبار ايله در كه بوتون ضرب مثل لرى منشالرى، مفكوره لرى، غايه لرى و موضوعلرى اعتباريله آيراق تدقيق، تحليل و تصنيف ايتمك چوق فائده ليدر. وباشلى باشينا علمى بر موضوع تشكيل ايتمكده در.

—

چنگیز اوردولاری ایرانی باشند باشا دولاشمشلاردی. چنگیز ئولکەسی اندوسدن قارا دکره، وولغا قیراقلاریندان چین اووالارینا، بصره کورفرینک یاقوب قاووروجی ساحلریندن سبیریانک دوکمش چوللرینه قدر امتداد ایدیردی (۱).

یاپلان ظلم و حقسز لکلرک حد و حسابی یوقدی. هله مسلمان مورخلرینک سایوب توکدوکلری ظلملر مبالغه درجهسینی بولماقدادر. چنگیزک بوخارا کتبخانه لرینی حیوان آخوری یابدیغنی ییله روایت ایدر (۲) کتابلارک یاقیلدیغی، دینی اثرلرک حیوانلارک آياقلاری آلتیندا قصداچیکنتدیریلدیکی ده برچوق تاریخلرده ده مقیددر. لاکن، نتیجه ده چنگیز یابدیغی بو تخرباته چوق پشیمان اولمش و برچوق یکی شهرلر تیکیلمه سینی دوشونمشدی (میلادی ۱۲۲۶—هجری ۶۲۴).

چنگیز ئولمزدن اول اراضیسینی دورت اوغلی آراسیندا تقسیم ایتمش ايسه ده بویوک اوغلی جوجی خان ئوزیندن بر نیچه آی اول ئولدیکیندن ئوزینک یتمش اوچ یاشیندا ئولمه سی اوزرینه مملکتی اوچ اوغلی آراسیندا بولوندی.

چنگیز خان ئولندن سوکرا خاقان یعنی ایمپراتور تاجینی چنگیزک بویوک اوغلی (اوکتای خان) قویدی و بوتون تاتارستان ایله جنوبی چینه وارث اولدی. تاریخک کوستردیکینه کوره عالیجناب وانسانیتلی اولان اوکتای آتاسی چنگیز خانک انسانیته آچدیغی یارالاری سارماغا اوغراشمشدر و قارداشلارینک اک مکملی اولان (جغتای خان) ک عقللی و تدبیرلی نصیحتلریله حرکت ایتمشدر.

(جغتای خان) چنگیزک وصیتی موجبجه بلخ، بدخشان و کاشغار ایالتلرینه وارث اولدیسادا او، ئوزینه قارشى بر شاگردک معلمینه معامله سی کبی حرمتکار معامله ایدن قارداشی (اوکتای) ک یانیندا قالمش و ئوزلرینی مامورلار ایله اداره ایتمشدی (۳). بزى اک چوق علاقه لندیره ن ایران و آذربایجان جهتلریدر که بودا بوتون ایران، خراسان و (قبول) داخل اولدوغی حالدا چنگیزک دوردنچى اوغلی (تولی خان) ه قالمیشدی.

لاکن (تولی خان) چنگیزک ئولومیندن همان سوکرا (میلادی ۱۲۵۳ و هجری ۶۵۱) ده ئولموش، بر چوق وارث بر اقمیشدی. بونلاردان ایکسی شهرت تاپمشدر. بری (اوکتای) ک اوغلی (کیوک خان) ه تاتارستاندا خلف اولان (منکو خان) در.

(۱) ایران تاریخی، جلدی ۲، صحیفه ۱۰۷.

(۲) ایران تاریخی، جلد ۲، صحیفه ۱۰۷.

(۳) ایران تاریخی، سیرجون ماقولم، جلد ۲، صحیفه ۱۰۵.

ایکینجی قسم

میلادی اون اوچنجی عصردن اون بشنجی عصره قدر

موغوللار استیلاسی آلتیندا ایران و آذربایجانده اجتماعی، اقتصادی و حرثی وضعیت و ادبیاته تاثیر — تیمورلک و تیموریلر — جغتایجانک انکشافی — اوغوز لهجه سه تاثیرى — آذری لهجه سی — آذربایجاندا ادبیات و ادبیلر — تصوف و حروفیلکک برشمه سی.

میلادی اون اوچنجی (۳—۱۲۰۲) و هجری یدنجی عصرک (۶۰۰—۵۹۹) باشلاری بوتون آسیا حکومتلری ایچون یکی بر استیلا تهلکه سی دوغورموشدی. بو استیلا موغول استیلاسی ایدی. بوتون تاتار و موغول قبیله لری ده میر پنجه سی ایچینه آلان تیموجین (۱) (چنگیز خان) (کرایت) لرک رئیس (اونغ خان «Oung Khan» ک ۲) اوردولارینی بوزاراق همان بوتون خانلارک نظرینده بر خاقان، بر ایمپراطور موقعنی قازاناجاق وضعیته چاتدیقندن سوکرا قورولتای طرفندن (چنگیز خان) نامیله خاقان انتخاب ایدیلمشدی (۳).

بوندن سوکرا یاواش—یاواش بوتون بکلیکلری، خانلیقلاری الده ایده ایده نهایت معظم بر موغول حکومتی قورموش اوزینه رقیب اولایله جک بویوک تورک حکومت لرینی ده اورتادان قالدیر میشدی. بوتون جلادت (بهادرلق) و قهرمانلیغنا رغماً نهایت مغلوب اولان خوارزم سلطانی جلال الدین ده اورتادان قالدقدان سوکرا چنگیز قوتینه قارشى قویاجاق قوت قالمامیشدی.

(۱) تیموجین) ک نسب و حیاتی حتده (له تون قاهون) ک «آسیا تاریخته مدخل» آدی اثرینده مفصل معلومات وارددر. (آسیا تاریخته مدخل، اوچنجی کتاب، «موتوللار»، صحیفه ۱۹۹).

(۲) میلادی (۱۲۳۰) تاریخلرینده تاتارستاندا سیاحت ایدن و ندیکلی راهب (مارق پاولو Mark Paolo) بو پرسنه (اوم خان Um Khan) آدینی وریر. (راهب ژان) آدیله ده یاد ایدیر که، بو آد دیگر بعضی مؤلفلر طرفندن ده ویریلیمشدر؛ لاکن داها چوق تاتارلارک باش (راهبی) دایلا، (Dalai Lama) یا عاندیتی کورولمکده در.

ایران تاریخی سیرجون مه لقوم، جلد ۲، صحیفه ۱۴۱ (۱۸۲۱ پاریس).

(۳) ایران تاریخی سیرجون مه لقوم جلد ۲، صحیفه ۱۴۱.

او برسیده بوتون ایرانی استیلا ایدرهك غربه دونن و خلیفه لرك او مشهور نولكه سنی تخریب ایله ن (هلاکوخان) در.

ایرانی اطاعت آلتنا آلماق ایچین قارداشی (منکو خان) دان آیریلان (هلاکو) مورخ لرك روایتنه کوره— یوز اللی بیك سوازی ایله حرکت ایدرهك، اسماعیلیه طریفته ۱) منسوب اولان و شقاوت و جنایتدن باشقا بر شئی بیلمه ن بر هیئتک کوکنی قازیمیشدی. ایلك آرزوسی داقسططنیه اوزه رینه یورومکدی، لاکن حیاتی قورتاردیغی فیلسوف ناصر الدینک توصیه سی اوزرینه بغدادا کیتدی. خلیفه (مستعصمی) ده ویردی. اهالی نی قتل عام ایتدی (میلادی ۱۲۵۶ ۶۵۴ هجری) خلیفه ایله یکانه اوغلو نی دا تولدیردیکن سوکرا مه زوپوتامیا (بین النهرین) و سوریه نی ضبط ایتدی. حکومت مرکزی اولاراق آذربایجاندا (مراغه نی) ۲) سه چدی. (هلاکو) نك دهشت و وحشیلکینک سوکی اولمادیغی آکلانان بر چوق اسلام مورخ لرينه قارشى اولنك بو خرکترنی عقله موافق (معقول) و لازم کوسترن آوروپالی مورخ لرده وارد. دوغرودان دا بونلرك هاموسیندا بر دین کوزلوکی وارد. اسلام مورخ لری (هلاکو) یا اسلام اولمادیغی ایچون لعنت ایدر لر، خریستیان روحی و حسیله محاکمه ایدن آوروپا مورخ لری ده (هلاکو) نی خریستیان طرفدار ایدی دییه، سه وهر و تقدیر ایدر لر ۳). (هلاکو) نك فارسی (دوقوز خاتون) دا خریستیان ایدی. (هلاکو) نك خریستیانلی حمایه ایتمه— سینده بونك دا چوق تاثیر کورولمکده ایدی.

حقیقته موغوللارک، او معاسز و ضررلی تعصیبی قیرماق خصوصیندا خیلی خدمت لری اولمشدر.

(هلاکو) مراغه ده تولموش و برنه اوغلی (آباقا خان) کیچمیشدی. تاریخ آباقا خان دا جسارت، درایت، کیاست، ملایمت و عدالتله توصیف ایدر. آباقا خان باباسنک عسکر لری طرفدن مملکته ویرلمیش اولان ضرر لرك یرینی دولدورماق ایچون چالیمیشدی.

آباقا خانک زمانی بعضی عارضه لر و سرای اترقالارینا شاهد اولموشدی و بو یوزده نده سوک ایل لری خیلی آجی کیچمیشدی؛ حتا بر روایت کوره کوزده ن دوشن وزیر (شمس الدین) آلیشمیش اولدوغو قدرتی الدن قاچیرماق ایسته مه دیکی،

(۱) بو طریقت خنده شیملک بختنه بافکر.

(۲) مراغه — او زمانلار آذربایجانک تبریزدن سوکرا اک معمور و مدنی شهر ایدی.

(۳) هلاکو نك خریستیانلی قبول ایدمکجهکی روایتی (سن سه ز). قدر کیمش (پادوردنجی الکساندر)

ده هلاکوبه متعدد مکوبلار کوندرمشدی.

Introduction à l'histoire de l'Asie - Leon Cahun, Paris 1896(p., 428)

رفیلرینی خاقانک اطرافینده کورمکه تحمل ایدمه دیکی ایچون آباقا خان زهرله— مشدی. (میلادی ۱۲۸۱ هجری ۶۸۰) ۱).

(آباقا) نولونجه موغول بکلری توپالاناراق قارداشی (نیکودار) ی تخته چیقاردیلار. وقتیه (نیقولا) آدیله آدلاندیغی روایت اولونان بو پرنسک بالاخره یا قعاتی و یا سیاسی ایجابی اولاراق اسلامنی قبول ایتدیکی کورولور. حتا دینده کی صمیمیت و خالصیتی انبات ایچون متعصبانه قانلار دوکمکده نده ذوق آلمیشدر. (احمد خان) نامینی آلان بو (نیکودار) وقتیه یاپدیردیغی بوتون کلیسار لری یقده ردتدان باشقا بوتون خریستیانلارک مملکتندن قوغولماسنی ده امر ایتمشدی. حتا بو حرکتدن خوشنود اولمیان خریستیان موغول بکلری تاتارستان ایمپراطوری (قولای خان) ه شکایت ایتمشلر اودا اونی تهدید ایتمیشدی. حال بو که احمد خان شکایتچی لرك برنجیسی اولان قارداشی دولدوروب تولدورتمش و یه کنه نی (آرغون) یده الده ایتمیشدی. آتجاج موغول زادکانی طرفیندن قاچیریلان آرغون، احمد خانک تاج و تختنی و سوکندا جانی ده آلمیشدی.

(آباقا خان) ک اوغلی اولان (آرغون خان) (۱۲۸۴ میلادی و ۶۸۳ هجری) تاریخینده ایران، عربستان و سوریه حکمداری اولموشدی. زمانیندا ایران خریستیانلاری بو بلوق وراحتلیغه ایریشدیکلری حالدا مسلمانلار بوتون مهم ایشلرده ن اوزاقلاشدیریلمش نظام کورمش و تولدیریلمشلردی. حتا بو خدمتیندن دولای دا خریستیانلارا ایدین همین یاقنیلقلارا قارشى پایا طرفیندن تشکر ایدلمه سی ایچون (روما) دان بر سفارت هیئتی کوندریلمشدی. سعدالدوله لقبیه آرغون خانک وزیر ی اولان بر یهودی نك بو حاللارا سببیت ویردیکی کوستریلمکده در.

(میلادی ۱۲۹۱ و هجری ۶۹۰) دا آرغونک تولومی اوزرینه قارداشی (کیخاتو) آنادولو والیکیندن تخته کتیریلمشدی. اودا حکومتک پای تختی اولان (تبریز) ه کیتمشدی. حقیقته ایی و فنا شهادت ایدن مورخ لردر. هر حالدا تنبلکی سوز کورومز درجه ده آیدیندر. بویه که، اداره نی ده وزیرنک الینه بر اقمشدی. نوزی ایچکی به و شهوته دوشکون اولماق یوزیندن مملکتی اکلنجه ایچون لزومسز مخارجه سوقمش، یوقسوللوق و احتیاجه سورو کله مشدی. نهایت ممنون اولمایانلار آراسیندا بولونان هلاکونک کیچک اوغلی، (بایدوخان) عصیان ایدرهك (کیخاتو) نی اسیر ایتدی. و بعضی بکلرله مشاوره نتیجه سینده (میلادی ۱۰۹۴ و هجری ۶۹۴) تاریخینده تولدیردی.

(بايدوخان) آنجاق بر نيجه آي ايران تختينده قالا ييلمشدى. (آرغونخان) ك اوغاي (غازان خان) طرفيندن انديريلوب تولديريلمشدى. تاريخلر ك روابتينه كوره (غازان خان) بو خيانتى ئوز حياتيني قورتارماق ايچون ايشلمش و موغول «ياسا» سى موجبنجه قوزولتاي طرفيندن انتخاب اولونمايىتجا تاج و تختيه ده قبول ايتمه مشدر. قوزولتاي انناسيندا مملكتده اصلاحه محتاج بر چوق جهتلر اولديغيني، بونلارنى اصلاح ايتمك يكانه آرزوسى بولونديغيني، بو خصوصدا خلقك و امرانك يارديملازى بلكه — ديكيى قطعى و قوتلى بر ديل ايله آكلاتمشدر. دوغرودان دا ماليه ايشلرني، ويركى تويلاق اصوللازى، اوردونى بسلمكه تخصيص ايديلن توپراقلارك پايلاشديريلماسى يوللازى، اداره ايشلرني دوزه لشمش، خرسزلغك ئوكونى آلمش پارا ايچون بر آغيرلق و قيمت معين ايتديرمشدى. بوتون بو ايشلر تبه سينك اخلاقيى يو كسلىتمك و حكومتينك قوتلنمىسى و ايلريله مەسى كىي اجتماعى بر منفعت اساسيله ياپديغى ادعا اونونور. (غازان خان) ك وجوده كتيرديكى بو قانولار و مؤسسلر (1) ئوزيندن سو كرا كلن شاهلار و حكمدارلار طرفيندن دخى عمومى سلامتك تاميني ايچون اك موافق يول عد ايديله رك تقليد و تطبيق ايديلمشدر. غازان خانك مصر سلطانلارينا قارشى مجاربه لرى اولمشدر (2). حتا سو ك روم سلجوق حكمدارلارى بو غازان محمود خانك فرمانيله حكومت سوره بيليرلردى. موجوديتلرى بر كولكه دن عبارت ايدى. موغوللارك روم سلجوقلارينا قارشى حكم و فوذى داها اون برنجى سلطان اولان غياث الدين كيخسرو بن علاء الدين كي قباد (3) زمانندا باشلامشدى. نيجه كه سو ك روم سلطانى اولان (علاء الدين كي قباد بن فرامرز) غازان خانك فرمانيله سلطان اولمش ايكن (699) تاريخنده ينه اونك فرمانيله خلع و حبس ايديلمشدى (4) اسلام خادمى اولاراق شهرت. تاپان سلطانلارى بويله نصب و خلع ايدن غازان محمود خانك آوروپا حكومتلريله وبالخاصه پاپا (سكرنجى بونيفاس Bonifas) ايله ياقشى مناسباندا بولونماسى ئوزينك اسلامنى يوره كدن قبول ايتمه ديكي (5) شبهه سيني اويانديرمشدى.

(1) (غازان خان) ك قانون مجله سى عالم و مستشرق جه نرال (فرق باترىق Kirkpatrick)

طرفيندن فارسجادان ترجمه ايديلمشدر: Vewtsiat miscellany دا واردر.

Historie de Perse vol II sir Fohn Malkolm

(3) نخبت التواريخ والاخبار (page 180) Paris 1821 قسم 1 صحيفه 23.

(4) نخبت التواريخ والاخبار قسم 1، صحيفه 23.

(5) «694 ده عامه امرى مغول ايله قبول دين اسلام ايدوب غازان محمود خان اسميله مسمى اولدى...»

نخبت التواريخ والاخبار قسم (صحيفه 31).

سير جون ماقولم:

«اوله ظن اولونور كه فضيلترى بو بويوك فوذى ايله (غازان) لازم كورون مشهور امير نوروز (1) اونا محمدك ديننى قبول ايتمه ديكيجه ايران تختينه كيچمك چين اولاجاغىنى سويله مشدره. دير 3) مع مافيه غازانك يوز مين عسكريله برابر، اسلامنى آنى صورتده قبول ايتمه سينك دفته چوق شايسته اولديغيني و سو كيندا اسلام حاميسى اولاراق اورتابا آيتلديغيني و يوره كدن مسلمان اولديغيني قوزولتايدا آچيق اولاراق بيلديرديكيى علاوه ايدير. قازان خانك اوغلى خدا بنده نك ئولدو كى زمان اون اوچ ياشلارنده اونك يرينه كچن ابو سعيدك زمانى قاريشقلى كچدى.

نهایت (میلادی ۱۳۳۵ و هجری ۷۳۶) تاریخلرینده قپچاقدان کله ره ک شیروانی ضبط ایتمک و بوتون ایرانی استیلا ایله مک ایستین بر قوته قارشى کیدن ابو سعید بولدا یا قالانديغى بر ایصیتمه (قیزدیرما) نتیجه سینده خسته لنه ره ك ئولوب کیتدی. سلطاننده باباسینك مزارینه کومولدی. اساساً خدا بنده دن سو کرا موغوللارك ایران تختنده کى فوذلاری قیریلیمشدی. ابو سعیدك تخته چیقدیغى زماندان اعتبارا حکومتده عمومی بر قوه سزلك کورولموش هر ایالت مستقل اولماغا قالقیشمیشدی. نهایت قوتلى بر تاتار اوردوسى باشیندا کلن یكى برخاقان بوتون ایرانه حکمران اولدی: بو آفساق تیمور ایدى. بو تاریخی خلاصه دن چیقاراجاغمز نتیجه لرده ن برهمی بودر که حکومت اداره سى ماهیت اعتباريله سلجوقیلر زمانندا اولدوغى کبی، موغوللار زمانندا بر فئودال (دره بکی) اداره سندن عبارت ایدی. یالکر اجتماعی، اقتصادی و علمی چهره سینده کى خصوصیت فرقلرینی بر آز داها آیدینلاشديرماغا چالیشاجاغز.

موغوللارك قوردوقلاری حکومتده قومی بر خصوصیت واردر که اودا عسکری و اداری بر ماهیتده در. جنکیز حد ذاتینده مستننا و خارق العاده بر شخصیتدی. قوبدوغى قانولار اوزه رینده ن سو کرادا اوزون مدت یاشامیشدر. طوتدوقلاری یوللارا کوره بر نوع حریت وجدان و حریت نفس موجود ایدی. ادراى قانولارینی ئوزیندن سو کرا کلنلر تماميله حیاتا کیچیرمه مشلرسده، عسکری قانولاری تماميله حیاتا کیچیریلیمشدی. «چنکیز خان تاریخی» نی یازان (پوتی دولا قرووا— Poti dola Kryva) «چنکیز خان تبه سینك اکثریسی بتیرست ایدیلر. بونکلا برابر هاموسی بر حکمدار و قدرتلى بر یارادانا تابع اولماق امرینی آلمشلاردی. بو اساس قناعتی قبول ایده نلر ئوزلرینه اك ایی کورونن صورتده آیین یاپماغا دوام باره سینده مختار ایدیلر» دیر.

(1) (نامق کمال) ک (امیر نوروز) آدلئ اثری بو تاریخی قطعه نی تریبنا یازیلیمشدر.

Histoire de Perse vol. II (p. 180)

دوغروداندا چنکیز خان ایله اوندان سوکرا کلن بر چوقلاری زمانلاریندا دین مسئله لری تامیله اورتادان قالدیریلیمش دکلدی، حتا بعضاً خریستیانلغک بعضاًده اسلاملغک ایلری ده دوتولدیگی کورولوردی. بو قدر وار که خلقی سویان دین طفیلیرنیک بر چوقلاری بومقصد لرینه موفق اولماقدان چوق اوزاقلاشمشاردی. حتا خریستیانلغا میلی اولان خاقانلار زمانیندا علمی بر ماهیتی و فلسفی بر قیمتی حائر اولان شخصیتلر حرمت کوردیکلری حالدا (۱) اسلامیتی قبول ایدن خاقانلار زمانیندا ساخته دین حامیلکی کوستره حکومترلرله محاربه لر یاپیلدیگی کبی خریستیان دینینده بولونان تبعه یهده هیچ بر ضرر ویریلمه— مشدر (۲). بعضاً سیاست ایجابی اولاراق یا خریستیانلق ویا اسلامغا انتساب ایله غیری بر جماعتی ازن حکمدارلاردا یوق دکلد (۳). لاکن عمومیت اعتباریله موضوعلاردا دین بویوک بر رول اویناماقدا؛ حکومتک اساسی عسکرلک اوزرینه قورولماقدا ایندی. حاکم اولان قانون (یاسا) ایندی.

بونکلا برابر غازان خاندا اسلاملق دوینوسی یواش—یواش غلبه چالدیقان سوکرا، ایراندا خریستیانلار قارشی مسامحه ایله باقان اولمادیگی دا کورولمکده در. له نون قاهون دیر:

«خریستیانلق سونمکه باشلادی سیرالاردا اسلاملق جانلندی، چاریشما و ظفر (غلبه) قطه لری معجزه لی بر کوزله سهچمکه، باشلادی. قپچاقدا چاغیرچی تعلیم ایله قبول ایتدیرچی؟ ماوراء النهرده متوف ایراندا ادبی بر وضعیت آلدی. چینده برینی بوددیزمه بر اقدی».

موغوللارک حرث و مدنیته اولان تاثیرلری ده آز دکلد.

خلافت مرکزی اولان بغدادی آلت اوست ایدهن هلاکو آذربایجاندا پایتخت اتخا ایتدیگی (مراغه) بی بر مدنیته مرکزی حالینه قویموشدی. «ایران تاریخی» صاحبی سیرجون مه قولم دیر:

«تولکه لرینک هر طرفدن منجملر و فیلسوفلر چاغراق معتمدی ناصرالدینک نظارتی آلتندا علمی ایشله سوق ایتدی: مراغه جوارینده یوسک بر داغک تپه سی دوزه لته رکه بر رصدخانه یاپیلار که تمللری حالا دورماقدادر و ناصرالدینک (زیج ایلخان) سی حاضرلادیگی بر دیه سیاحلار کوستریلمکده در» (۴).

(۱) هلاکونک (ناصرالدین) ه حرمتی کبی

(۲) غازان محمود خانک خریستیانلاردا معامله سی کبی.

(۳) یته عینی هلاکونک خلیفه ایله اوغلینی قتل، غازان خانک سلجوق سلطانلارینی خلقی کبی که، بولاردا آیریجا اداری و سیاسی مقصدلر اولدیگی دا آشکارد. حقیقته او خلافت بر فسق و فساد اوجانی، او سلطانلاردا بر عجز و مسکت یوواسیندان باشقا بر شی دکلدی. خلیفه لر بره اویونجاق سلطانلار بره درویش حالندا ایدیلر.

(4) Histoire de Perse vol. II (p. 160)

یو رصدخانه حفته «حیی السیر» ده کی تفضیلاته باقکر.

و (۱۸۱۰) تاریخلرینده بو رصدخانه نیک اوچوقلاری کوردو کونی و اوستینده تیکلمش اولدیگی داغ ایله مؤسسه نیک پلانلارینی یاپدیردیغینی دا سویله بر. هلاکو باره سینده (له نون قاهون) دا، خلافتی یقیدقدان سوکرا نوز مملکتینده بر سینناریا، بر حقوق مکتبیندن باشقا برده علمی مؤسسه یاپماق دوشونجه سینده اولدیغینی سویله دیکدن سوکرا: رشیددن نقل:

«هلاکو تیکلی قورماغی چوق سه ووردی؛ یاپدیگی تیکلی لریک بر چوق رشیدالدینک اثرینی بتردیگی تاریخ اولان (۱۳۱۰—۱۳۰۹) یعنی هجری (۷۱۰) تاریخلریندن اوله قدر دورماقدا ایندی. (الاقاغ) شهرینده بر سرای (خوی) دادا پتخانه لر (بودا کلیسالاری) تیکدیرمشدی. هجری (۶۶۰) ده خاقان زمانینی معمارلق و حکومتینک ایشلرینی اداره به، اوردو و اهالینک قیدینه قالماغا قسیم ایتمشدی. سوک بهاردا (مراغه) یا کلدیکی زمان رصدخانه نیک بتردیگی کورمک ایچون بویوک بر عجله کوسترمشدی. یو خاقان بویوک بر فلسفه مراقیسی ایدی. علم آداملارینی قدیم علملر حقیقته مباحثه به سوق ایده ردی، بوتون بو آداملاردا معاشلار، بخشلر ویریردی. سرائینک عالملر و فیلسوفلارک وجودیله بزه ندیکینی کورمکدن خوشلایردی. بالخاصه (سیمیا یا) مراقیدی (۱) بو نوع آرایجلقدا بولونانلاری حمایه ایده ردی. اولاردا بوش خیالدار، بالانچی فنلر آرقاسیندا هر طرفده آتشلر یاقار، مختلف ماده لر صرف ایده درلر، هیچ بر فائده سی اولمیان، ایریلی اوقاقلی کوروکلر ایشله تیرلر، علم لرینک مبدأل موجینجه ترکیب اولونموش توپراقلاردا قازانلار یاپارلار لاکن بوتون بو شیلر نوز لرینک صباح و آقشام یمککری تایندهن باشقا بر شیه یارمازدی»

دیدیکدهن سوکرا:

«رشید هلاکونک آلیمبستری (کیمی ایله مشغول اولانلار) حفته حسزلق ایدیر، کرچه اولار (اکسیر اعظم) ی-۲) بولامیشلاردی لاکن «علملرینک مبدألری موجینجه ترکیب اولونموش توپراق ایرانک یکی صنعتی میدانه کیرمن او کوزهل کاشان قایانسلاری ایله او قیس چینلردن باشقا بر شی ده کلد» (۳).

سوزلرینی علاوه ایدیر.

«هونلرک تاریخ عمومی» آدلی اثرینده دوکینی منکوخانک اوغلی و خلقی (نوزندن سوکرا کلن) اولان قویلائی خانندان بحث ایده رکه دیرر که:

«او زمانه قدر سرت و باربار اولان موغوللار حکومتی تامیله چینلیرک آداینی قبول ایسهن و بنسه بهن بو پرنسک زمانیندا ماهیتینی دکیشدیردی. چینلیر طرفیندن بیله نوزنه ایمه راتورلارینک اک مشهورلاریندان و اک ایی لریندن بری کوزیله باقیلماقدا ایدی. زمانی بویوک آداملار و بویوک ایشلرله شرفلنمکده ایدی. سببه ده بالذات حکمدارک بویوک بر شخصیت اولماسیندا ایدی. اونک عهدینده علملرک و صنعتلرک ایله یله دیک کورولدی. بوتون آرزوسی، زاست کلدیکی لاهلی و اهلیتی

(۱) alchimie) سیمیا دیبلن بر نوع بالانچی کیمیاد. اسکی علملردن ایدی که، هر شیئی آلتون

یایماق علمی دیمکدی.

(۲) هر شیئی آلتین یاپان تاش.

(۳) «آسیا تاریخته مدخل» له نون قاهون، صحیفه ۴۳۰

اولانلاری مکافاتاندیر اراق زراعتی تشویق، تجارت و ال صنایعنه رغبت ایندیره رک بوتون خلقتی مسعود ایتمکدی... ۱»

حاصلی کورولور که چینلیلرله دوغرودان دوغروبا تجاری، اقتصادی، علمی، سیاسی و حیاتی مناسبتده بولونان موغوللار چین مدنیتیندن بر چوق شئیلر ئوکره نوب؛ برانه کتیره رک ایران مدنیتته دولایسیله ده اورتا آسیا و آذربایجانا حتا بغدادا قدر آنادولویا قیصاجا دیلیرسه آسیادا تورک مدنیتته بیر چوق تاثیرلر بر اقدیقلاری کبی بوددیزم تاثیرلرینی ده آشیلا مشلارددر. لزومسز و ذوق اکلنجه ایچون چوق مخارج باپان و بویه لکله حیات کیچین (کیخاتو) خان زمانیندا چین یلردن ئوکره نیلرک کاغذ پارا احداث اولوندوغی کبی بو پارالاری باساجاق بر نوع باقالاردا یاراتیلمشدی. بونلار چینجه اولدوغی سویله نیلن (tshau) چو کلمه سیله چوخانه دیرلردی. بو فکری اورتایا آتان کیخاتونگ وزیرى عزالدین مظفرک چین و تاتارستان ایمپه راطورینگ ناظريله مشاوره ایتدیکن سوکرا خاقانه تکلیف ایله دیکى روایت ایدیلیمکده در. تجارتده مبادلده (ده کیشمه) واسطه سی اولاراق ویا سائر بر صورتده خاقانگ امری اولمادیقجا قیمتلی معدن استعمالی بر امرنامه ایله قدغن اولوندی. بوتون غریبه لکنه و اکسیکلرینه باقمایاراق بو پلان حیاته کیچیریلمش ایدی. بونلار، اوزه رنده چین حروفاتيله قیصا بر جمله احتوا ایدن اوزونسو کاغذ پارچالاریندان عبارت ایدی. اورتاسیندا بره ر دائره ایچنده ده قیمتلی و چاپلاری تاریخی یازیلی ایدی بو تشبث ایراندا (۱۲۹۴) ایلده اولموشدی. بو تاریخدن ایگرمی ییل اول چین و تاتارستان ایمپه راطوری اولان قآننگ سرایندا بولونان (مارکوپائولو Marko Paolo) چینده کاغذ پارا باصیلیمیش اولدوغونی سویله ییر ۲).

موغوللار زماندا قسطنطنیه، روما و سائر آوروپا حکومتلریله سیاسی و اقتصادی مناسبتلرک موجودیتی دخی تاریخلرده قید اولونمشدر. بو قدر وار که بوتون بو خصوصیتلر یینه بو حکومت چهره سنی ده کیشدیره مده دی. دینینه باغلی قالدیغی قدرده نستوریلق، خریستیانلق، اسلاملیقلا علاقه باغلا دی، هاموسندان بر چوق ایزلر آلدی، بر چوق قطه لر بنمسه دی. (یاسا) سینا صادق قالدیغی حالدا (شریعت) ده صداقت کوستردی. بر زمانلار دینگ حکملرینه قارشى دقتسزلك و اهمیت ویرمه مک دخی بر موده ل اولدی. تاریخ آرغون خانگ خلقي کیخاتو (۱۲۹۵ — ۱۲۹۱) خاندان بحث ایدره کن:

«بو قدسی قرال آتالارینگ یولیندان آریلمادی. هر برینی تونز یرنده دوتاراق، ایستر خریستیان، ایستر عرب، ایستر یهودی، ایستر مشرک (اهل کتاب اولمیلار) اولسون بوتون دین ریسلرینه حرمت کوستردی... ۱»

سوزلرینی له تون قاهون، بطریق اوچنجی (مارزا بالاها) ننگ تاریخندن قلا سویله ییر. نهایت غازان محمود خان زمانندا آرتق موغول (یاسا) سینگ ایراندا تولدوکنی و (ایلخانیلر) حکومتگ (ساسانیلر) اداره سینگ اسلاملیغه اویدوریلمش بر شکلی اولان سلچوقلیلر حکومتی نمونه (ئورنگ) اولاراق دوتدوغنی کورورز. مکه، مدینه کبی اسلاملار طرفندن مقدس سایلان ئولکه لرده یاشایان بیگ اوچوز سید، شیخ و امامگ خاقانگ احسانیه بسله ندیکنی کورورز. چوق قلوغندا خریستیان آیینیه (وافتیز) ایدیلن الجایتو خانگ ده نهایت شیعیلیکده قرار قیلدیغینا شاهد اولورز. هله ابو سعید بهادر خان زماندا بوتون ایران اسلاملاشمیشدر. سوک بوددیست لامالار مملکتی ترکه هجیورا اولدوش صوفی ادبیاتی بوتون دیکر ادبیاتلاری تولدوره مشدر؛ اسلامی کومروک اصلولاری غرب تجارتینه بوتون یوللاری ئورتموشدر. موغوللارک تجارت یوللاری و چین و آوروپا ایله مناسبتلری حقتده چین آتالاریندا یعنی سنه لک مجموعه لر نده که نیش معلومات واردز. هر حالدا حکومت بویوک برفه ئودال ایمپه راطورلق حالنده ایدی. قیچاق و ئوزبک خانلاری، ایران خانلاری، پکین، قآنینا باغلی بره رمحمی ایدیلر. خانلیقلاری اوراداجا تصدیق ایدیلر. محصول اولماق یوزندن حصوله کلن آجلیق و غیره طبیعی فلاکتلی حادثه لرده اورادان یاردیم کورورلردی ۲). اون دوردنجی عصرک ایکنجی یاریمینا قدر، روسیه، ایران و ماوراءالنهر چنکیزیلری ایله پکین قآن اعظمی، یعنی حمایه ایدن ایله حمایه اولونانلار آراسیندا کی اتفاق رابطه سی بوتون کهوشه کلیکنه باقمایاراق تمامیه قوبامیش، یاشاماقدام دوام ایتمشدر. قاراده کردن بصره کورفرینه، بحر محیط هندی به قدر حاکم اولان ایمپه راطور چین قآنی ایدی. او بوددیست اولدوغی حالدا تابعی اولان حکومتلر، خانلار، خاقانلار مسلمانا لاشمیشلاردی.

بو حکومتگ دیلی اولاموغول، سوکرا فارس و قسما ده عرب ایدی. شهبه یوق که بورادا چینجه ننگ ده تاثیر آشکاردر. موغوللار، خصوصیه ابتدالاری، قومیتلرینه چوق اهمیت ویردیکلری ایچون موغول دیلی همان عمومیتله اعتبارده ایدی. بو دیلده یازیلیمیش بر چوق اثرلرک وارلیغی دا محققدر. اله ایدیلیمش چوق وثیقه لر موجود ایسه ده تمامیه

۱) «آسیا تاریخته مدخل» له تون قاهون، صحیفه ۴۳۳.

۲) «آسیا تاریخته مدخل»، له تون قاهون صحیفه ۴۳۹.

1) Histoire general des Huns, De guigens vol. IV. (p. 267).

2) Histoire de Perse vol. II (p. 171-172)

اوقویوب حل اولونموش ده کلدر ۱). بو دورده ادبیاتک قسم اعظمی موغول دیلنده اولدیغی کبی اوزر لرینده قناعت، ذوق، صنعت و ذهنیت اعتباریله چن تاثیریده آشکاردر. وثیقلر حل ایدیلدیکیجه بو جهتده بر حقیقت اولاراق میدانا چیقاجاقدر. دیگر طرفدن موغوللارک اشغال ایتدیگیلری ایران و آذربایجان محیطینده تمامیله ایران حرث و مدینتی، ذهنیت و قناعتیله وجوده کتیریلمش بر ادبیات اولدیغی دا محققدر. بر طرفدن سلجوقیلار زمانیندن بهری دوام ایدن فارس ادبیاتی موغوللار زمانیندا دوام ایتدیگی کبی، آذربایجان محیطینده فارس، عرب دیلرینک تاثیریله ادبی بر دیل حالتی آلان اوغوز دیلیله وجوده کتیریلن ادبیات دا هر حالدا دوام ایتمش و چوق طبیعی اولاراق موغول دیلی عنصرلریده اوغوزجا یا تاثیر ایدرهک، دیله یکی بر خصوصیت ویرمشدر. بو جهتی حقیله آیدینلاشدیرماق ایچون او دورهنک یاراتدیغی ادبی محصوللاری آراشدیروب تدقیق ایدرهک میدانا چیقارماق لازمدر.

مثنوی محرری مولانا جلال الدین رومی بلخی ۲) آباخانک تبعه سیندن اولدیغی روایت ایدیلیر. مثنوی محرری مولانا جلال الدین رومی قونیدا روم سلجوقیلری زماننده تصوف (صوفیک) اوقوتماق ایله مشغول ایدی. قونیهده تدریسات ایله مشغول اولدیغینا کوره سلجوقلارک تبعه سی اولماق لازم ایسهده بو زمانلاردا سلجوقی حکومت و حکمدار لارینک بوتون قدرت و موجودیتلری موغوللارک الینده بولوندیغیندان مولانک آباخان تبعه سی اولدیغی حقیقته کی روایت بو جهتدن ینه حق قازانیر.

فارس دیلنده وجوده کتیردیگی ادبیات تمامیله تصوفی (مستیک) ایدی. کورولور که موغوللار زمانندا کی ادبیات دا متصوفانه ایدی. دیگر طرفدن کستان و بوستان آدلی اثرلرک صاحبی اولان شیرازلی شیخ سعدی ده هلاکونک اوغلونا تقدیم ایدیلدیکنی یلدریر ۳) کورولور که کرهک ایران ادبیاتینه کرهک دولایسیله تورک ادبیاتینا، بانخاصه ایرانه مربوطیتی دولایسیله آذربایجان ادبیاتینا بویوک تاثیرلر براقان مهم شخصیتلردهن بر قسمی ده موغوللار زمانندا یتیشیش و زمانلارینا کورهده مهم اثرلر یازمیشلاردر. لاکن ایران حرث و مدینتینک تاثیری بو وقتلرده دخی ئوز تاثیر و قوتی

(۱) له نینفرد، شرق موزه سی، موغولجه وثیقلر جهتیله اک زنکن موزه لردهن بریدر.

(۲) جلال الدین رومی نک حیات و ترجمه حالی خصوصیندا «تورک ادبیاتی تاریخی» نک عثمانلی قسمینک

ایلك دوره سینه باقمالی.

(۳) «ایران تاریخی»، سیرجون مه تلوم، جلد ۲، صحیفه ۱۶۳.

غیب ایتمه مشدر. هر نه قدر شیخ سعدی ۱) نک بعض تورکجه غزل لرینه مولانا نک ۲) جغتای لهجه سیله فارس دیلی قاریشیق ملمع یعنی هر مصراعی غیری بر لسانده اولان بعض یازیلاری وارسادا بونلارک تورک ادبیاتی ایچون قوتلی بره ر دیل، ذوق، صنعت و ضعیفلیکک اوستنده بر کورلکک و امثالسزلق آبده سی تشکیل ایتمکدهن چوق اوزاقدر. بونکله برابر موغول لهجه سینک و موغوللارک حکمرانلغی زمانده کی شاعرلرک اوغوز دیل و ادبیاتینا مهم بر تاثیر اولدوغی حتا آذربایجان لهجه سی آدیله بر ادبی لهجه نک آیریلیش و قورولوشنا سبب اولان عامل (فاقتور) لردن برینی تشکیل ایدهنده بو تاثیر بولوندوغی آشکاردر.

چنکیز خانک موغولجادان باشقا بر دیل بیلمه سی و بعض عالم لریک ادعایرینه کوزه میلادی اون اوچنجی و هجری یدنجی عصرک اولرینده یازیلدیغی ظن اولونان جمال الدین ابن مهنا نک (کتاب حلیت الانسان وجبت اللسان) ۳) آدلی عربجه دن فارسجا، موغولجا و تورکجه یه لغت کتابی دا موغوللار زمانیندا بو دیل لریک دوریندهده اثرلر وجوده کتیره بیله جک درجهده اعتباردا اولدوغونی و موغولجانک دا او زمان خلق آراسیندا آکلاشیلدیغینی اورتایا قویور.

* * *

میلادی اون دوردنجه عصرک سوکلاری بالخاصه (تیمور) ک ظهوریله بر خصوصیت آلماقدادر. بر چوق مورخلرک موغوللاردا منسوب اولاراق کوستردیکی تیموری ۴) دیگر بر چوق مورخلرده تمامیله تورک قومینه نسبت ایتمکده درلر.

(تیمور) ک تاریخده کی موقعنی و او موقعک حیات اجتماعیه و دولایسیله فکری و ادبی حیات اوزرینده کی تاثیر چوق قوتلی و پارلاق لاکن چوق آز دواملی اولمشدر. موغوللارک حکومت و حاکمیتی درجه سینده اوزون اولامیشدر. اک پارلاق دوره سی بالذات (تیمور) ک دوره سیدر که اودا میلادی (۱۳۸۷) تاریخلریندهن اون بشنجی عصرک باشلارینا (۱۴۰۵) تاریخنه، یعنی تیمورک تولومینه قدر اولان دوره در. بوندان

(۱) سعدی به اسناد ایدیلن بعض تورکجه غزلر موجوددر.

(۲) بو نوع یازیلاریندان نمونه کورمک ایچون «تورک ادبیاتی تاریخی» عثمانلی قسمینک مشارفینی کوشترن جلده مراجعت ایدیلمه لی.

(۳) این مهنا اثری یازما اولاراق استانبول موزه سینده موجود اولدوغی کبی معلم کیلیلی رفعت بک دلاتیلهده استانبولدا مطبعه عامر دهه باسدریلیمیشدر.

(۴) تیمور «تیمور نامه» مؤرخه نظرا (کسن) شهری قضا لاریندان (سیره) ده میلادی (۱۳۳۶) و هجری (۷۳۶) تاریخلرینده دوغولمشدر.

باغلامشدی. اک سوکرا تیمور دین و دنیا نامینا قوتلی بر ماکیاوه لیزم (۱) ایله ماورالنهره حاکم اولدوغی کبی قدرت و نفوذینی داها ایلریله کوتوره ره، قارشیسینا دورماق ایسته نلری ازه ره ک ایرانی، آذربایجانی، آنادولوی، اطاعتی آلتینا آلماعا موفق اولدی. یاپدیغی ظلملری، صورت حقدن کورونه ره ک ایشله دیکی اشکنجه لری، خلقجی و حقیقتجی پرده سی آلتندا خلقی چیکنه مکده ن چکیمه دیکنی شرق و غرب تاریخلری اوزون اوزون ذکر ایدرلر (۲).

(ابوالمنصور) لقبی آنان (تیمور) اسلاملیغک حایسی صفتیه میدانا آتلمیش سیدلری، شریفلری، حاجیلاری، خوجالاری جانلاندیرمش اسلامی اسلاسلازک حکومت ایشلرینده کوکشمه سینه، تورک، تاجیک بر چوق خلقک اسلام دینی ایچینده قایناشوب کیتمه سینه سبب اولمیشدی.

لهئون قاهون:

«اونکله چین تریه سی، چین آدابی، چین مراسم دینیسی نهایت بولوب کیتمشدی. او اسلاملیغک ید ضبطه کچیمیش بر تورک ایدی. حاکمیت و انضباط فکری، بویوک بر اینجه لک، امین بر کوروش، سالم بر محاکمه، فطری بر شجاعت (یارادیلشدان ایکیتک) قالمشدی؛ لکن آرتق نه او بویوک امملر، نه ده او اختلاجی تقلیر واردی. عقل سلیم، ظریف (نازک) بر آدامک ذوق صنعتکارانه سی، بر آز افسانه وی بر بدیعات قالمشدی، بو تام جه تیلنن ایله آسیانک انحطاطی (آلچالما سی) باشلار. تورک تیمور، تورک دهاسینی بوغمشدر. (۳)»

دییرکه: لهئون قاهون بو سوزلرینده هیچده حقیر دکلدر، حقیقتاً اسلاملی او دهرین و معنوی استبدادیه روحلاری، بهیلری ساراراق تورکک فکری، حرثی، اقتضا دی، اجتماعی، حیاتی بوتون قابلیت و استعدادینی بوغمش نتیجه سز بر اقمش، بو کلمه سینه انکل اولمشدر.

مدنیت، حرث هاموسی بو دینی ذهنیت ایچینده ایلریله یه یلمکده، اقتصادیات، اجتماعیات، ادبیات، صنعت همان هاموسی دینی چرچیوه ایچینده حیاتا کچیریله یلمکده ایدی. بو اداره آذربایجاندا حاکم اولدیغی مدته او محیطده وجوده کتیریلن فکر محصوللارینکدا هاموسی عینی قهر ایدیجی تاثیرک وجوده کتیره ییلدیکی محصول

۱. ماکیاوه — (۱۴۱۹) ده دوغولوب (۱۵۲۷) ده تولن فلورانس (ایتالیا) لی نیقولو ماکیاوه للی آندن کلیر. ملی قدرت فکریته دایانان دولت نظریه سنی اک اول ماکیاوه اورتایا چقارمشدر. بو مسلک ماکیاوه لک نامینه نسبتله ماکیاوه لیزم دیرلر.

۲) بو خصوصدا تورک تاریخلرینده ن ماعدا لهئون قاهون، سیرجون ماقولم کبی فرانس و آنکلیز مؤرخلر برچوق مؤرخلر تیمورک قدرت وشوکتیه برابر ربا، ظلم و وحشتیه آکلانماقدا مقدرلر.

۳) لهئون قاهون، «آسیا تاریخینه مدخل»، صحیفه ۴۸۱.

سوکرا کره ک ایران و کره ک آذربایجان اوزه رینده کی حاکمیت و قدرتک بالخاصه تورکمنلر اینه کچیدیکی کورولور.

بو قیسا دورده تورکجه آز چوق جانلانمشدر. دوغرونداندا تیمور زمانینک برچوق شاعر، ادیب، مورخ و عالملری اثرلرینی عربجه وبالخاصه فارسجا اولاراق وجوده کتیرمشلر سده، تیمور اولادی زمانیندا دوغان جغتای ادبیاتینک بر ادبی لهجه اولاراق که نیشله یوب ایلریله مه سی بالخاصه آذری لهجه سینک میدانا چیقما سینا و حتا تاسیسنه بویوک تاثیر ایشله مشدر. تیمورک وجوده کتیردیکی مدنیت وحکومتده اساساً ته ئوقراتیک (روحانی) بر دره بکلکدن باشقا بر شی دکلدر.

تیمور اصلتی، جساتی، متاتی سایه سینده خلقک توجهنی قازانماقدا کچیکمه مشدی. ئوز (توزوکات) ینده دییرکه:

«داها اون ایکی یاشیمدا ایکن کندیمه درایت و بویوکلیکک اماره لرینی (دلیل) سه زیوردم؛ بنی کورمه ککلری ظاهری بر علویت (بویوکک) و وقار ایله قبول ایدردیم. اون سکر یاشلاریمدا داها جنکاورلک و آویلیق میاره تیک بنی تمامیه چکوب آلامدینی زمانلاردا دینی کتابلر او قوماق، شطرنج اویناماق و هر نوع سلاح استعمالینده ملکه پیدا ایتمکه وقت کچیریردم» (۱).

لهئون قاهون:

«شهسبز، قرآن و دینی کتابلارلا برابر کنج تیمور ملکته چوق مشهور اولان (ساین باطور) کبی تورکجه و (شاهنامه) کبی فارسجا بعضی رومان و قهرمانلق حکایه لرینی او قوشدی.»

دییر (۲) بو طرز تریه و تحصیل ایله یتیشن تیمورلنک تمامیه بر سرکدشجوه دره بکی تیپی اولاراق تاریخده رول اوینامشدر. داها ایلک استیلا و محاربه لری زمانندا، تاجیک مملکتلرینده آمرلریندن بهزکین و یایلیغین نه قدر آدام وارسا، هاموسی تیمورک اطرافندا توپلانماغا باشلامیشلاردی. فضله اولاراق تیموردوغروندان دوغروبادا اسلاملیغک قوجاغنا آتلمشدی؛ اطرافینا توپلانالار آراسیندا شیخلر، درویشلر، طفیللر، چوق ایدی. اک چوق اعتماد ایتدیکی بالآخره «صدر» تعیین ایله دیکی متصوف قطب الاقطاب زین الدین ابوبکر ایدی. بو آدام تیمورک پیری ایدی. بوندان ماعدا متشرع میرسیدشریف، هثن بندیه طریقتی مؤسسسی عد اولونان خوجا بهاء الدین هاموسی اونا دینی پروپاگاندا و تلقینلرده یاردیم ایده نلردن ایدی.

تیمور دین آداملاریله بو صورته اوزلاشوب قوت آلدیقدان سوکرا بر چوق ایلری کلن و دشمنلری طرفنده بولونان امرایی ده پاراوسیاست و کیاست واسطه سیله ئوزینه

(۱) Langles ک فرانسجه ترجمه سی ۱۷۸۷.

(۲) «آسیا تاریخینه مدخل» لهئون قاهون، صحیفه ۴۴۷.

لاردان عبارت ایدی و آنجاقده نوبله اولای بیلیردی. دینه بیلیرکه، تیمور اون دوردنچی عصر سو کلاریندا آسیادا بتمیش بر شرق ناپولیونی رولی اوینامشدر. زمانندا هر صنف خلقی توزینه بند ایده جک چاره لرك هیچ بریندهن چکینمه مشدر. بو خصوصدا نوکونه کیچه جک هیچ بر قید و بند موجود ده کلدی. مونغولار زمانندا موجود اولان (یاسا) موجبنجه قانونه باغلی و عینی زماندا مسئول اولان حکمدار تیمور زمانندا شریعته باغلی ایدی و آنجاق حقه قارشی مسئول یعنی غیر مسئول ایدی. نامینا تاریخلر یازیلدیغی کبی بو کون حالا قیرغیزلار و سیریا تاتارلاری آراسیندا ایرلانا (چاغریلان) شریقلر و چالینان مارشلار واردر.

معافیله بونلار آراسیندا تیموره قارشی چارپیشان و تورکلیکک عنعناتی، آدابنی اسلاملیغا قربان ایتمه مکه چالیشان (توقتامیش) حقه ده بر چوق شریقلر و قهرمانلق داستانلاری یازیلیمشدر.

توقتامیش (۱) متعدد دفعه لر آذربایجاننی تیمورک الیندهن آلماق ایسته مشدی. (۱۳۸۷) ده میرانشاه زمانندا استیلا ییله ایتمیشدی. تیمور مقابله ایده مه مش، صلحه رضا کوسته ره ره ک زمان قازانیمش (۱۳۸۹) ده انتقام آلماق اوزره قیچاق اوزره رینه آتیلمشدی.

تیمور واحضادی زمانندا کره ک ماوراءالنهرده کره ک اداره لری آلتندا بولونان سائر یرلرده تصوف بویوک بر رغبت و قوت بولدوغی کبی حروفیلک دخی تیمور زمانندا جانلامیش، کرچه بر تشویق کورمه مش ایسه ده، بوتون آنادولو ایچلرینه قدر یاییلوب کیتمشدر.

تیمور و احضادی زمانندا کره ک ماوراءالنهرده کره ک اداره لری آلتندا بولونان زمانندا حکما، علما، شعرا و مؤرخلر یتشدیکلری کبی تشویق ده کورمشلردی. اساساً نوزونک علم و صنعه میلی چوقدی نیجه که، اولادلاری اوزره ریندن سوکرا یرینه کلنلر آراسیندا شاعر، عالم، فیلسوف بر چوق کیمسه لر یتشمیشدی. بو تشویق و ترغیب (۲) خلقدن زیاده معین بر طبقه بی، معین بر صنفی، یعنی مدرسه یتشدیره لرینی کوزده دوتیر دی. علم، صنعت، ادبیات هاموسی او متبعک محصولی ایدی. بونلار هاموسی سقو

(۱) (توقتامیش خان) آدیله بر حکایه رادلوفک دوردنچی جلدینده (صحیفه ۱۶۴) آلمانچایا ترجمه ایدیلیمش اولدوغی کبی (به زین) طرفدن (۱۸۰۷) ایلده قازاندا طبع ایتدیرلمش اولان (Турецкая хрестоматия) ننگ برنجی جلدینده تورکمن شیوه سی نمونه لری آراسیندا نمونه اولاراق کوستریلمشدر.

(۲) ترغیب — رغبت ایتمک سوروکلمک.

لاستیق، و اسلامی ماهیتده ایدی. شبهه یوق که، بو اسلامی صنعت و علمک اوزره رینده تیمورک فتح ایله دیککی ایران و هند کبی قدیم دیارلارک آداب، عنعنات و قناعت کبی مؤسسه لرینک تاثیر یوق ده کل، بلکه چوقدی. لاکن ینه خلحقیلقدان آیری و اونک آکلایا ییله جکیندن باشقا بر ماهیتده ایدی. مثلا، بر چوق مینیا تورلار یاپلیر، تاریخلر و ادبیاتلار وجوده کتیریلیردی. و بونلارک مهم و بویوک بر قسمی فارس دیلینده و فارس صنعت اسلامیه سی و فارس ذهنیتی تاثیرینده ایدی. کرچه له نون قاهون:

«تیمور ایله تورک دیلی ایران دیلینه قارشی ظفر بولمشدی، ماوراءالنهر تجدد (یکیک) آداملاری آتیق فارسجا ده کل جغتایجا یازیلاردی. اولاردان اولده تورکستانلی خوجا احمدیوسی عوام دیلینده یازمشدی؛ فقط علمی دیل و سرای دیلی فارسجا ایدی. مونقول پرنسلیکک سپارشلاری اوزره رینه جوبنی، رشیدالدین، و صاف و غیره طرفلریندن یازیلان تاریخی اثرلرده کورولدیککی کبی. تورکجه، بالخاصه احمدیوسیدن سوکرا او درجه حاکم اولوشدیکه معراجنامه (۱) ۱۴۴۲، بختیارنامه ۱۴۳۲، (تذکره الاولیا) کبی دینی پروباغاندا اثرلری اونیفور لهجه سینده و اونیفور حروفا تیلهدر (۱۴۵۰) دن سوکرا مسلمانلق اسکی نسطوری القیاسنی آتاراق برینه عرب — فارس یازیینی قوباق درجه سه قوت کب ایتیشدر...» (۲).

دییر: آنجاق بو انکشاف تیمور زمانیندا ده کل، بلکه تاریخلرکده اثبات ایتدیککی وجهله اون بشنجی عصر ایچلرینده و تیمورک اولادلاری زمانیندا و بالخاصه (بابر) لارک و (حسین باقرا) و (نوائی) لارک دواملی غیرت و پروباغاندا و تشویقلری ایله اولمشدرکه، اودا ایسته نیلدیکی درجه ده دکلد. حتا نوائی ننگ بو نقطه یه یازیلارک اهمیت ویرمه دیکلرینی (محاکمت اللغتين) نده آجی — آجی شکایتلرله یازدیغینی کورورز. تیمورک زمانیندا بالذات نوز تاریخی یازانلار ییله التزام اوزره فارس دیلینی ترجیح ایتمشلردر. بونکلا برابر فارس دیلی یانیندا جغتایجانک انکشاف ایتدیککی، ادبی اثرلرک وجوده کلمکه باشلادیغی و نهایت اون بشنجی عصر اورتالاریندا جغتایجا ننگ که نیشله یوب ایلریله دیککی کورونمکده درکه، بونکدا آذری لهجه سینک شکل و عینی زماندا ادبی بر زمینده ایلریله مه سینه بویوک خدمت ایله مشدر. بو تاثیر، او زمانه قدر تمایله بربرلک کوسترن اوغوزجانک آیری — آیری لهجه لره آیریلما سینا سبب اولمشدر. آذربایجان محیطینده دها چوق تورکجه ننگ که نیشله یوب ایلریله مه سینه خدمت ایدنلر قارا و آق قویونلارلا صفویلر اولمشدر. اصل آذری لهجه سینک انکشافینی او دورلرده کورورز.

(۱) معراج — محمد کویا کورکله چیقوب الهی و غیره کورمه سی. معراجنامه — بو خصوصه کی یازی.

(۲) «آسیا تاریخنه مدخل»، له نون قاهون، صحیفه ۵۰۸ — ۵۰۷.

دینی جریان

صوف (مستیسیم)

صوف ندر؟ — مختلف قطع نظرندن تعریفی؛ ماهیتی — ظاهریلر و باطنیلر — صوف فلسفی بر مسلکیندر؟ — بو مسلک اسلامقاندانی دوغمشدر؟ — حیاتی، اجتماعی و اقتصادی قیمتی ندر؟ تورکک حیاتنا نه درجه قدر اوغوندر؟ — صوفک ادبیاته تاثیر — بو تاثیرک نتیجه قیمتی فائده لیمی، ضرر لیمی اولمشدر؟ — صوف بر فلسفه سیستمی اولدوغینا کوره حیات و ادبیاته نیجه تاثیر ایتدی؟ — شیخک خلق حثا سرای اوزه رینده قوذی — صوف بر پروپاگاندا واسطه سی اولدو غینا کوره حیات و ادبیاته نیجه تاثیر ایتدی؟ — شیخک خلق اوزه رینده قوذی — شاهلق دعوا سینا قاتقان شیخلر — مدرسه و تکیه — سرای مدرسه یی و خلق تکیه یی بنمسه دی — حروفلیک ندر؟ و صوفله نه مناسباتی وارددر؟ — ظهوری — فضل الله نعیمی استرآبادی و حروفلیک — تاریخی بر باقیش — فضل الله مریدلری — ادبیاته حروفلیک — سید عمر عمادالدین (نسیمی).

صوف دینی بر فلسفه در دیمک ممکندر. غریبلر تصوفی تعریف ایده رکن:

«حقیقتی بولماق ایچون عقلی براقوب حسلیله حرکت ایده نلرک مسلکی در».

دییرلر. بو تعریفه کوره تصوفده حاکم اولان جهتک حس اولدوغنی کوروریز. بونی تایید ایده ن بر چوق متصوفانه منظومه لرده وارددر. شعریمزده بول بول تصادف ایتدیکمز «مجنون»، «آبدال»، «دیوانه»، «مست»، «سرخوش» سوزلرینه متصوفلرجه ویریلن قیمتک سببی ده بودر. چونکه متصوفلرجه عقل حقیقتی بولماق، اوز تعبیرلرنجه «سره ایرمکن»، «الهی بولماق» دان عاجزدر: شاعر خرابی بر «هس» ینده:

«بز عبدیتله حقر بو سره عقلک ایرمز
دنیا و مافیهانک خاقان و خسروی یوز».

دییر:

«سرسم علی بابا» آدلی بر خلق متصوفی:

«تمنای اماملردن کتوردوم

طوافک قبولدر آبدال دیدیلر

قرقلر ایله بر مجلسده اوتوردوم

طوافک قبولدر آبدال دیدیلر...».

یتلریله آبداللغینی افتخار اولاراق کوستریر.

«شاعر فیروزی» ده:

کوکول جام الستی نوش ایده ن مستانه لردندر

قمو رسوالم حالا ازل پیمانله لردندر

کوره نلر حال بر بادیم عجب بی عار ایمیش دیرلر
دیمزلر زنجیر عشقی چکن دیوانه لردندر
سکا منزل دل ویراندر کل ای پری پیکر
پرلر ۱) جوربله راحت بولان ویرانه لردندر
عبث سوزدر بکا تکلیف مسجد قیلماق ای واعظ
ده کل ممکن دماغم لذتی میخانه لردندر
یانوب شمع فدا ای جان ایده ن پروانه جک اما
(فیروزی) بزم عشقک شمعنه پروانه لردندر

غزینده مستلک، بی عارلق، دیوانه لک کبی رصفرینی بویوک بر شوقله بنمسه مکده
تردد ییله کوسترمه دیر.

(خرابی) نک بو دیوانی ده بونک جانلی بر نمونه سیدر:

ای زاهد شرابه ایله احترام
مسلمان اول ترک ایت بو قیل و قالی
اهله ۲) حلالدر نااهله ۳) حرام
بز ایچهریز بزه یوقدر وبالی
ثوابه کیرمکچون ایچهریز شراب
ایچمه زسه ک اولورز دوچار ۴) عذاب
عقلک ایرمه ز سنک بو باشقا حساب
میخانه ده بولدوق بز بو کمالی
قاندیل کیجه لری، قاندیل اولورزه
قاندیلک ایچنده فتیل اولورز
حقی کوسترمکه دلیل اولورز
فقط کور اولانلار کورمز بو حالی

۱) جور — اذیت ویرمه، اینجیتمه.

۲) اهل — باجاریقلی، اهلیتلی.

۳) نااهل — باجاریقسز، اهلیتسز.

۴) دوچار — چانماق، کرتار اولماق.

۵) برنجی قاندیل، چراغ مناسینه در. بیغمبرک دوغدیغی کیجه لر جامه لرده، اولرده قندیل لره
فانلار یاندیریلاراق مراسم یاییلر اوکا (قاندیل کیجه سی) ده نیر؛ ایکنجی (قاندیل) سرخوش معناساندر.
(کور قاندیل) دیرلرکه (مست لایقل) دیمکدر.

سن منكرسك (۱) سكا حرامدر باده (۲)
بكله كه ايچسك او بر دنياده
بجث آچما (خرابی) بوندان زياده
چونكه يلمهز حرام ايله حاللي.

حسين دانش بك تصوفی تعريف ايده ركن (۳):

«تصوف اك يو كك مناسيله توبله بر حالدر كه اوند ا عقل كندی حدودینی آشراق «سجوده» (۴) اولور، ياخود «مراقبه دینه» (۵) تدريجا «مكاشفه» (۶) منقلب (۷) اولراق، كرهك اويانك، كرهك فلسفه نك آرادینی بعض حقایق الهییه بر طاقیم حجب و سرادقات آراسیندان مشاهده ایدیر».

روایت ايده رلر كه بر كون بو يو ك فیلوسوف (ابن سینا) بو يو ك متصوف (ابوسعید ابوالخیر) ه تصادف ايدهر. بونلار بری بریله كوروشوب آیریلدیقدان سو كرا، اولكیسی (بنم ییلدیكمی او كورویور) دیمش.

ایکینجیسی ده (منیم كوردیكمی او ییلیر) دیمش، سوزلریله تصوفك فلسفه دن نیجه آیریلدیغینی اثبات ایتمك ایستیر (۹).

(ابو محمد الجریر) ه كوره: «تصوف اخلاق حسنه تخلق ایتمك و اخلاق زمیمه دن واز کیچمكدر».

(جنید) ه كوره: «تصوف آلا له ايله بلا علاقه برلكده اولما قدر». تصوف حقیقته ویریلن تعریفلك مینی کیچدیكینی سوبله ین (سهروردی) یه كوره ده: «تصوفك اولی علمدر، اوسطی علمدر، آخری موهبه در. علم مرادی كشف ايدهر، عمل ایسه طلبه معین اولور. موهبه ده (۱۰) غایه امله یتشدیریر».

(۱) منكر — اینانیمان، انكار ایدهن.

(۲) باده — شراب.

(۳) «دارالفنون ادبیات فاكولته سی مجموعه سی» تموز، ۱۳۳۲، سای ۳، صحیفه ۲۹۵.

(۴) سجود — عبادت ایدركن یوزینی یره سورمك، سجده ایتمك.

(۵) مراقبه دینه — دینی دهرین فكر له دالوب وجدانیتی دوشونمه.

(۶) مكاشفه — بعض اهل اولان آدمالارا كویا كه اللهك سرلرنك عیان اولماسی.

(۷) منقلب — غیرى بر شكل و صورته كیرمه.

(۸) حجب و سرادقات — بعض پرده لر.

(۹) تصوف و بالخاصه اسلامی تصوف حقیقته کی تدقیقانه مشهور اولان (قه میریج — Kembiric

دارالفنونى فارسجا مدرسی (ده بنولدا الله بن یقولسون — Rejnold Aliejn Nikolson

تصوفك یتمش سكر مختلف تعریفی نی. توبلا مشدر.

(۱۰) موهبه — ویرکی، احسان.

تصوفی: «بر علم باطن (۱)، بر علم لدن (۲) بر علم حالدر» دییه نلر بو اعداد اولار.
«بو علمك طریق، دیگر ظاهری علملرده اولدیغی کی، نظری؛ آتی و واسطه سی ده عقل دکدر. محاکمه ده، منقده اساس اولان تللیل (۳) واستراء (۴) اصولار یله نتیجه و ارلمان بالعمس بوتون بولی تصفیه در (۵). بو بول ریاضت (۶)، مجاهده (۷) بولیدر. بوسایه ده (ماسوالله) دان (۸)، تجرد و فنا فی الله (۹) وادیلیر».

دین عالمیری ایکی زمیره یه آیریلما قداد اولار که، بونلاردان بر قسمینه ظاهر یلر دیگر قسمینه ده باطنیلر دیلمکده در.

بونلار دینك نظری قسملرینده ده عملی قسملرینده ده بر بریندن آیریلیرلار و آرالار ریندا دائمی مناقشه لر و حتا تولومی انتاج ایدن دوشمنلکلر واردر. ظاهر یلر چوق قاتی و قابا صوفیلدر. اسلام اورتودوقسلاری اسلام زاهدلری (۱۰) شریعتچیلدر. دینی اولدیغی کی آلا، قرانی اولدیغی کی آکلار آدمالاردر.

باطنیلر بر نوع پروتستانلار، بر نوع لیبراللاردر. بونلار (تاویل) (۱۱) طرفدارلار ریدر. کندیلر نتیجه اك بو يو ك علم؛ علم «تاویل» در. قرانی بر تاqm متشابهات (۱۲) بر تاqm رموزات (۱۳) دان عبارت عد ایده رلر. اونی تاویل لزومینه اینانیرلار.

تصوف، انتخابی (eklektik) بر فلسفه در. اسلامدان اولده هندده، مصرده، ایراندا، یوناندا تصوف واردی. عبرانیلرده و خریستیانلقدادا قوتلی بر تصوفك وجودینی كوروزر. اصلی، وجودیه ویا وحدت وجود (panteizm) دیلن فلسفه یه استناد

(۱) علم باطن — کیزلی سرلرک علمی.

(۲) علم لدن — آلا هك سرلرنك و کیزلی شیلرک علمی.

(۳) تللیل — ده دوکسیون، استدلال صورتیله بر نتیجه و ارماق.

(۴) استراء — ایندوکسیون، قیاس صورتیله بر نتیجه و ارماق.

(۵) تصفه — خارجی شیلردن تمیز له مک، پاک ایتمک.

(۶) ریاضت — آلاها یاقین اولماق ایچون نفسی قیرماق و پرهیز ایتمک.

(۷) مجاهده — انسانك ئوز نفسینه اوستون کلمک باره سنده غیرتی.

(۸) ماسوالله — آلاهدان غیرى بوتون موجودات.

(۹) فنا فی الله — بوتون دنیادان ال چکوب الملاک برلکینه غرق اولماق.

(۱۰) زاهد — آلاها عبادتله وقت کیچیرن.

(۱۱) تاویل — بر سوزی خارجه کی معناسیندان غیرى بر معنادا ایضاح ایتمک.

(۱۲) متشابهات — خارجه کی معنالاری مقصد اولونما یوب مثال اولاراق و کتیریلدیکلری ادعا اولونان

بعض قران آیتلری.

(۱۳) رموزات — رمز کلمه سینك ایکی قاتلی جمعیدر. رمز اشارت ايله فکرینی آکلتما یا دیر لر.

ایدن تصوف نو افلاطونیه کله (۱) علاقه‌داردر. اسلامی قناعتلرکده بو انتخابی فلسفه‌یه کیرمه‌سی نهایت (صوفیه شرقیه) دییلن اسلام تصوفینی میدانا کتیرمیشدر. بو فلسفه‌نک زمین اساسی نهدن عبارت اولدیغینی آکلماق ایچون قیساچا تدقیق ایده‌لیم:

بو عالم، (تجلیاتدان ۲) عبارتدر. او واقع اولمازدان اول ساده بر وجود مطلق واردی و او (عالم)، کتمان یعنی کیزلی لك عالمینده بولونان وجود مطلقده مندمیج (۳) بولونوردی.

وجود مطلق؛ کمال مطلقدر. بونک ایچونده جمال مطلقدر. عین زماندادا حقیقت مطلقدر. جمال مطلق کیزلی قالاماز، عشقی استلزام ایدر. یعنی جمال ایله عشق لازم و ملزومدر، بربرینی ایجاب ایدن ایکی حالدر. لاکن مادام که ازلده (۴) وجود مطلقدن باشقا بر وارلق یوقدی، او حالدا جمالدا عشقده اوند ایدی. وجود مطلق ئوز جمالینه عاشق اولدی (۵) و ئوز جمالینی کورمک ایسته‌دی بو عشق جلوه‌نی (۶) اقتضا ایتدیردی. سببی‌ده بو اولدی.

بو جلوه بالخاصه بش جمله‌ده وقوعه کلمش و بری برندن فرقلی بش عالم ظهوره کتیردی. افلاطونک فکرلرینک بو قناعتده اساس اولدیغی کورولور (۷). وجود مطلقدن اک اول ظهور ایدن عالم، اسلام صوفیه‌سی اعتقادنجا اعیان (۸) ثابته عالمی‌در (۹)؛ بو عالم صرف عقلی جسمانی و غیر مادی‌در که، بونا عالم غیب (۱۰) دخی دیرلر؛ بونک مقابلی مادی یعنی عالم حاس‌در که، بونا عالم شهود (۱۱) دخی دیلییر. بو ایکی عالم آراسیندا

- (۱) نو افلاطونیک — میلاددان (۴ — ۳) عصر سوکرالاری اسکندریه‌ده دوغولمش بر مسلکدر که، افلاطونک اسکلی فلسفه‌سیله صوفک قاریشماسیندان میدانا کلمشدر.
- (۲) تجلیات — کورونوشلر، ظاهر اولمالار.
- (۳) مندمیج — ایچینه داخل اولماق.
- (۴) ازل — ابتدای اولمایان زمان.
- (۵) ان‌الله جمیل یحی‌الجمال. مناسی: آلا‌ه کوزهدر و کوزه‌لکی سه‌ور.
- (۶) جلوه — بورادا تجلی، کورونوش و عیان اولما مناسیدر.
- (۷) افلاطون — (idées) فکرلی باشلی باشینا قائم و ثابت حقیقتلردن عد ایدردی. بونا فلسفه‌اسلاحتیندا (مستقل وارلق — entite) دیلییر که، عربجه‌ده مقابلی (عین) سوزیدر.
- (۸) اعیان — بورادا ذات و جوهر مناسیدر.
- (۹) افلاطوندا — le monde des idées (فکرلر عالمی‌در).
- (۱۰) ذالم غیب — کورولمه‌ین و روحانی عالم.
- (۱۱) عالم شهود — کورولن عالم.

اوج عالم داها واردر. بونا اسلام تصوفلری حضرات خمسہ (۱) دیمشدر (۲) بو حائدا کورولور که وجود مطلق بوتون بو مادی و معنوی عالمی ئوز وارلیغیندان (۳) اظهار ایتمیشدر؛ یعنی بوس بوتون یوقدان وار ایتمه‌مشدر (۴). ئوز وارلیغینک جلوه‌لرینی اظهار ایتمک صورتیله افشا (۵) ایله‌میشدر؛ چونکه هیچ یوقدان بر شی وار اولماز، و وار اولان بر شی‌ده بوس بوتون یوق اولماز؛ بونک عکسنی عقل قبول ایده‌مز. او حالده معنای حقیقیسی ایله خلقت، یعنی (علی سبیل‌الابداع) (۶) یازاتیلمش بر شی یوقدر (۷).

(غیبی) نک بو منظومه‌سی بو قناعتی آچیق صورتده کوستریر:

«حق بودر کیم واجب بالذات اولوبدر ممکنات
صورت ممکنده اظهار ایتدی کن‌دین عین ذات
ممکناتک هر بری آیین اولدی کندویه
روی وحدتدن جمالک کوستریر هر شش جهات
کشتی بو ممکناتک عین وحدتدر شها
بحر ذاتین عیندر فهم ایله امواج صفات
عشق یادی باعث اولدی ذاتک امواجه
دور دائم تا تجلی اوزره اولا کائنات...»

بوتون عالمک وجود مطلقک ئوز وارلیغیندان، ذاتدن توره‌دیکی قبول ایدیلینجه اونلارک مستقل وارلیقلاری اولمادیغینی قبول ایتمک، هاموسنی بره‌ر خیال، بره‌ر رویا عد ایتمک‌ده ضروریدر. نیجه که نوفلاطونیلر و اسلام متصوفلری بوتون عالمی طاقیمیله نزل (۸)، خیال باطل (۹) عدایدلر. اونلار بزم‌حسن لرمزک بر شعبه‌سی یعنی بر حقه‌بازلیغی‌در.

- (۱) حضرت، حضره؛ بر شیک کیزلی ایکن میدانا چقماسی دیمکدر، ظهور مناسیتادر.
- (۲) بونا ظهور (emanatio) نظریه‌سی دیلییر که، اساساً افلاطونک نظریه‌سدر.
- (۳) بوکا فلسفه‌ده (نقلاء نفس) دیرلر که ئوز وارلیغی دیمکدر.
- (۴) یوقدان وار ایتمک محالدر. متصوفلرک قناعتلرینجه (محاله قدرت خالق تعلق ایتمز).
- (۵) افشا — میدانه چقارماق.
- (۶) علی سبیل‌الابداع — یوقدن وار ایتمک یولیه.

(۷) متصوفلرک بو قناعتلریله علمای ظاهره‌نک، شریعتیلرک قناعتلری آراسیندا بویوک بر شدت واردر. بوتون دینی کتابلارک یازدیغی و بوتون دینلرک تلقین ایتدیکی اعتقاد کوره: الله بوتون موجوداتی بر آنده (کن) یعنی (اول) دیوب یوقدان وار ایله‌دی. شریعتیلرک بو قناعتلری متصوفلری دینسز کوسترمکه قدر واردر. اک بویوک مناقشه‌ده بورادان چقار.

- (۸) نزل زائل — کچیجی کولکه.
- (۹) خیال باطل — بوش خیال.

یوق اولان شئی وار کوروز، دییرلر؛ لاکن حقیقته یوق اولدوغی ادعا ایديلن، خیاندردن ده نیلن بر داش، بر آعاج، بر انسان، بر شی اولماق لازم کلیر. بونلارا نه دیمه لی؟ سؤالینا قارشى متصوفلر: «اونلار وجودمطلق صایسینز جلوه لری (کورونوشلری) اول دینی ایچون هر بری سایسوزسوکسز آد و صفیلرینک بره مظهریدر (۱). موجودنه قدرشئی وار ایسه، اونلارک هر بری وجود مطلق بر آدینی داشییر و او آدک مظهریدر. لاکن آزادا مرتبه لر وارددر. بر داش ایله بر آعاج مرتبه اعتباریله بر دکلدرد. آعاجدا باشاماق و بویو یوب بیتشمک قابیلیت و وارددر. آعاجلا حیواندا فرقلیدر، چونکه حیواندا آرتق اولاراق، بر حسن قابیلیت و وارددر. بو مظهرت و قابیلته بوتون موجودلارک اک مکملی انساندر. «انا خلقنا الانسان فی احسن تقویم» (۲) بونی تایید ایتمکده در دییلیر. دیمه لی متصوفلر انسانا بویله بویوک بر قیمت ویریرلر. اونلارک کوزینده برده انسان کامل (۳) وارددر که، آلالها اک حوق یا قلاشمش اونک مثلی کبی اولمش بر شیدر. صوفیه بویله کوره انسان اسم اعظمک مظهریدر (۴).

مادام که (آلاه) هر شئیده بر صورتله تجلی و تمثیل ایدير، انساندا دخی «احسن تقویم» اوزره یعنی اک کوزهل شکل اوزره تمثیل ایدير، دیمکدر. بو خصوصدا قرنادا بر چوق آیتلر اولدیغی شاهد اولاراق کوستریلیر، مثلا: «و خلقنا الانسان فی احسن تقویم» و «خلق الله آدم علی صورته و علی صورت الرحمن» (۵) کبی.

بونک ایچونده انسان (کون جامع) یعنی هر شئی نفسینده خلاصه ایدهن بر عالم، بر وازلق عد اولونور. نسخه کبرا، برزخ کبرا دیه یاد اولونور؛ الله وازماق ایچون انساندان کیچمک لازم کلیر، کیچید اودر ده نیلیر. «انسان؛ اللهک یاراتا ییله جکی مو جوداتک اکملی و اقصاسیدر. (یعنی اک مکملی واک سوک درجه سیدر). اوندان داهای مکملینی یاراتامازدی. بونک ایچونده انسانی یاراتدیقدان سوکرا خلقته نهایت ویردی. تویزیده اک عیان اولاراق انساندا کوروندی. قرآنداکی (وعلی الله عرش استوی)

(۱) (Philan) اونلارک هر بری بره (logos) در، یعنی سوزدر، دییر.

(۲) بر انسانلاری اک یاقشی ترتیب و نظامدا یاراتدیق دیمکدر.

(۳) بو خصوصدا (Nicholson - ثقولسون) Studies in Islamic Mysticism

آدلی ارینده اوزون اوزادییه ایضاحات ویرمکده در. (Θησ. norfed. Man) بحثی صحیفه ۷۷.

(۴) مظهر — ظهور ایتدیکی بر.

(۵) الله انسانی تویز صورتده و رحمان (اللهک اسملرندن بری) صورتده یاراتدی، دیمکدر.

آیتنک معناسی خلقتی دورودردی، وجود بشر عرشدر (۱). اللهده اوندای مستویدر» (۲) دییرلر.

(غیبی) ننگ بو غزلی بو ادعالری تایید ایدهن اک جانلی و اک سبیهوی بر شاهدر:

«ای کتاب الله منکر حق تعالی سنده در

صورتک عرش خدادر ذات مولی سنده در

آسمان معرفتدن ذات پاکه ایت عروج

لیلت الاسرارده مرئی وجه اعلی سنده در

قادر مطلق در اول کیم سنده کنیدن کوستریر

قاف دلده ساکن اولان روح عنقا سنده در.

کیجه کوندوز سعی ایدوب کندیکدن آگاه اولا کور

یره کوکه سیغما یان تور تجلا سنده در

(غیبی) مطلق، ذاتینی آدمده اظهار ایله دی

عین حصک جمله دنیا و عقبا سنده در».

خلقتک سببی «عشق» اولاراق قبول ایدن باطنیلر متصوفلر انساندا موجود اولان عشقی ده بویله ایضاح ایدهرلر: عشق؛ عشق مطلقدر، یعنی عشق الهیدر. ظاهرده کور دیکمز شئیره، حیوانلار و انسانلارا اولان عشق و محبت عارضیدر (۳). هر وجوده، وجود الهیدن بر نیدهیه (۴) مالک اولدیغی یعنی هر وجوده، وجود الهینک بر تجلیسی، بر تعینی (۵) اولدیغی ایچون او شئی، او وجوده کوستریلن محبت دوغرودان دوغرویا او شئیره او وجوددا موجود و مکنوز (۶) اولان حقیقی کوزلکه، حسن مطلقه، حسن الهیه عائددر (۷).

(۱) عرش — دوقونجی قات کوزده اللهک وازلتی فرض اولونان نختی که: اللهک موهوم اولان قوت و عظمتدن کتابدر.

(۲) مستوی — دوز، برابر.

(۳) عارض — اساسدان اولما یوب سوکرادان کلن.

(۴) نیده — بالاجا بر مقدار.

(۵) تعین — معین اولما.

(۶) مکنوز — خزینه به قبولمش.

(۷) افلاطونک عشقی ده بونک عینی ایدی بونا amour Platonique افلاطونی محبت

(حسنه الله محبت) دییلیر که، ضدی amour Socratique (سوقرانی محبت) آدبلا شایع

اولمشدر.

بو تلقی به سبب اولان بر حدیثده ذکر ایدیللمکده در پیغمبره «سن معراجدا آلا هی کوردک نه صورتده ایدی؟» دینه سورمشلار اودا جواباً «توکسیز بر شاب امرد (کنج) صورتده ایدی» دیمش. بو تلقینک نه چیرکین، نه فبیج نه غیر اخلاقی نیتجه لره یول ویردیکی، حتی دین اوجاغی آدی آلتندا قورولان بر چوق تکیه لرك بر فحش و رذالت یاتاغی، بر شهوت و سفاقت یوواسی اولدوغی کورولمشدر. بونک حیات اجتماعیه اوزه رینده بو قدر الیم بر تاثیر، بو قدر شیع بر ایز براقدیغینی سویله دیکمز کبی، دیله و ادبیاتده مدھش بر ایز براقدیغینی شاهد بازلق، حرف اندازلق (۱)، پرده بیرونلق (۲) کبی اخلاقی دوشکونلیکلرک، انسانی ضعف لرك منبعی اولدوغنی ده ادعا ایله مکده حقلی یز. ده کل ساده متصوف کیچین لر، تصوف ایله هیچ علاقه لری اولمیانلار بیله او پرده آلتیندا کیزله نه ره ک، یوزلرینه او ماسکهنی کیچیره ره ک، هر جور لایبالیکلره، هر جور مناسبت سزلیکلره، هر جور حیثیت سزلیکلره یول آچمیشلاردر؛ بو یول آشاغی یوقاری ادبیاتک هر صفحه سینه کیرمیش، میقروب کبی دبلک ایچینه یایلمشدر. بو تاثیرده ن تونینی اگ چوق قورویان خلق ادبیاتنده بیله بو منحوس تاثیرک قارا و ایکره نیچ ایزلرینی کورورز. «کور اوغلی» کبی بعض قومی، و حماسی دستانلاردا بیله خلقک ساده، طبیعی، معصوم ذکا و ابداعینک نکه ندیکینه تاثیر لره شاهد اولورز.

تصوفک تاریخینی (۳) اونک کبی اجتماعی، اقتصادی و سیاسی تاثیر لر آلتیندا اسلا میتده ده دوغدیغینی تحلیل ایته ایدیک، اونک تورک — تاتار خلقلرینک حیاتینا، عنعه سینه و آدینا نه قدر یابانجی، نه قدر ضررلی اولدیغینی داها آیدین کوروردیک. بونکلا برابر بو قطعه نی مختصرده اولسا کوزدن کیچیرمکی فایدالی بولورز.

تصوف، بو حیاتی بوتون بو کائناتی بر ظل زائل، بر خیال باطل عد ایتدیکی ایچون اوندان الینی، اتکینی چکمه کی، (ماسوا الله) دان سیرینماغی، سکون و توکلی، قناعت و ریاضتی، (فنا فی الله) ی توصیه و تلقین ایدره. اونک بو حیات ایله علاقه سی یوقدر. انسانک حیاتدا بوتون وظیفه سی، بوتون بورجی آلاھاک وصالینه ایره رک (حق ایله حق اولماق) در. بونک ایچون ئولمه دن ئولمک، وجودی محو ایتمک لازمدر. بونک ایچون ده

(۱) ساتاشماق.

(۲) حیا سزلق.

(۳) بو خصوصدا داها اطرافلی معلومات ایته نلر (Gustave Dugat) کوستاو دوغاتک Historie des Philosophes des Bheéoloqiens Musulmans 1878 Paris آدی اثرینه مراجعت ایتیلر.

بر چوقی یوللار واردر که اولارادا (طریق) ده نیر. خلقی بو یوللارا چکن شیخلر، در ویشلر بو تلقینلرله حیاتدان اوزاقلاشدیرمیشلار. انسانلاری حقیقتاً ئولمه ده ن، ئولدور مشلر، جانلی بره ر جنازه حالینه کتیرمیشلر، دینلجی روحی، طفیلی ذلتی آشیلامیشلاردن. (غیبی) نک تلقیناتی:

«ای طالب حق درویش اول درویش
شیخی سهو مطلق درویش اول درویش
غیری بی ترک ایت عشق یولینا کیت
ساکه باش ئوکوت درویش اول درویش
ماسوایی سیل عاشق اولسون دل
حتی سن ده ییل درویش اول درویش
چله (۱) وحدت باعث غفلت
عشق قیل عادت درویش اول درویش
دوشمه اسمایه قالما رویاه
ایر مسمایه (۲) درویش اول درویش
(غیبی) درویش حق عشقدر مطلق
عشقدن آل سبق درویش اول درویش»

بو نصیحتلرله عامل اولانلارک حیاتدان نه نصیبیزی قالدیر.

بوددیزم، مازده ئیزم، مانیخه ئیزم و عیسویلک کبی مختلف دینلره سالک اولان تورکلر اسلاملیقله قارشیلانلاردا زمان بویوک بر قورقو دویموشلاردی. حتا اوزون مدت اسلاملیغه قارشى حرب ایتیشلر و فارسلاز پریشان اولوب حکومتلری بیقیددیغی، شهنشاهلاری یزدجرد تورکلره سیغیندیغی زمان عربلره قارشى شدتله چارشمیشلاردی. تورکلرک تا اسکیده ن بری کیچیردیکلری حیات، تصوفک ذل و سکونت توصیه و تلقین ایدن طریقتلرله اوپوشا بیله جک حالدا ده کلدی. نتیجه که بو دین بویوندوروغنی، بو تصوف خالتاسینی بویونلارینا ناقماماق ایچون بیلرجه چاریندیبار. حتا دینک اوقاتی قانونلا زینا نظرا داها سر بست، داها لایبالی بولدوقلاری طریقتلره آیتلیدیلر که بودا بی چاره لرك قانلارینی زهرله دی. حیاتی قابلیتلرینی ئولدوردی. تورک بارادیلشی اعتباریله حیات آدامیدر.

(۱) چله — طریقت اهلینک چکدیکلری قرق کونلک ریاضت.

(۲) مسما — بر آد ایله آدلانان آدم.

اوجیغلی، چوبانغلی، قاوغاجیغلی و یینیجیلکی ایله سرباز و سر آزاد بر حیات کیچیره ن تورکی، سحر لرله و بوبوله رله (افسونلارلا) توزاغا دوشورده نلر تمامیه بو شیخلر و درویشلر اولمشدر.

سیاسی، اجتماعی، اقتصادی بوتون ساحه لرده تاثیرینی کوستره ن بو تصوف، ادبیاتادا تاثیر ایتمکده کیجیکمه دی. بالخاصه ایراندا، یوقاریدا آدی کیچن شیخ ابو سعید بن ابی الخیرک تاثیریه داها یابلمش و (اهل خراسان) آدیله شهرت تاپان (ملاهیته) زمره سینه منسوب صوفیلر واسطه سیه اطرافدا تاثیرینی داها آچیق بر صورتده کوسترمکه باشلامیشدر. ایراندا بیتشن بو متصوف شاعرلرک اثرلری اکثریتله فکر محصولی، تعلیمی و اخلاقی اثرلردر. تصوفه قلباً باغلی اولاراق، اومنبعدن صمیمی بر الهام آلان هیجانلی شاعرلر آزدی. ابوسعید بو خصوصده قوتلی بر نمونه تشکیل ایدیردی. ملای رومی نلکده (دیوان کبیر) ینده کی او الهام قوتی، او حساسیت تاشقیغلی (مثنوی) سینده کورولمه یردی. مثنوی ماهیتاً تعلیمی بر اثردی.

شعرده بر الهام منبعی اولماقلا برابر تصوفک ادبیاته، بالخاصه تورک ادبیاتینا کیر مه سی فائده دن زیاده ضرر ویرمیشدی. تورک حس و فکرینده کی، تورک ذوق وخیالینده کی صافلیق، ساده لک، ساغلاملق اورژیناللقی تولدوردیکی کبی، یاراتیجلیق، جانلیق، و هیجانلیغی ده بوغمشدی. بوتون فکر، حس، خیال و فلسفه دار بر چرچیوه نلک ایچینه صقیسوب قالمیشدی.

حیاته تاثیر ایدن تصوف جانلی انسانی، جانسز بر هیکل حالینه کتیردیکی کبی ادبیاته سوقولان تصوفده ادبیاتی فورو بر وهم (۱) نامه حالینه سوقمشدی. بر تصوفک باشلیجا ایکی صورتله تاثیرینی کورورز. بری علمی، تعلیمی و اخلاقی بر ماهیتده در. بورادا بر فلسفه سیستمی شکلنده و بالخاصه ضیالی کتله یه خطاب ایتمکده وعادتاً بر علم اولاراق معین و اعتبارلی شخصیتلر طرفندن اشغال اولونان کرسیلردن تدریس اولونماقدا، یاخودده معین تصنیفات و تعبیراه مالک کتابلار حالندا یازیلوب داغیتلماقدا ایدی.

او بیرسی تمامیه ارشادی، تلقینی بر ماهیتده بر پروپاگاندا واسطه سی حالنده، اجتماعی، اقتصادی و حتا چوق زمان سیاسی بر عامل وضعیتده کورونمکده و بالخاصه خلقه خطاب ایتمکده ایدی؛ هر ایکی صورتده ده ادبیات بر واسطه، بر آلت کبی قوللانیمیشدر.

تصوف اساساً باطن علمی، تاویل علمی ساییلدیقندن ادبیاته ده بو یولدا تاثیر ایده رک، بر نوع رموز و تمثالرک میدان آلماسینا، استعاری، تمثیلی بر افاده نلک جانلانماسینا ادبیاتدا بر نوع سمبولیزمک (۱) دوغماسینا سبب اولموشدی.

بر علم، بر فلسفه صورتده انکشاف ایدن تصوفک یاراتدیغی ادبیات شکلا، روحاوبدا عتاً (۲) تمامیه فارسی ایدی. چوق زمان دیلی یله فارسجا ایدی. ملای رومینک مثنوی کبی تور کجه اولانلاری ده فارسجا چوق یاقین اولدیغی کبی وزن، صنعت، ذوق و ذهنیت و آکلایش و حتا شکل اعتباریه ده فارسلاشمیشدی. سلطان ولدک ربانامه سی، عاشق پاشا نلک غریبنامه سی، سنان پاشانک تضرعاتی (۳) کبی.

لاکن تلقینی بر ماهیتده اولان و بالخاصه خلق آراسینا سوقولان، چوق زمان سیا سی، اجتماعی و اقتصادی بر عامل اولاراق قوللانیلان قسمی داها چوق قومیشدیر یلمش، تورک کشدیر یلمش، خلقلشدیر یلمش بر شکلده ایدی. وزنی، آهنکی، شکلی، ذوقی. اسلوبی، دیلی تمامیه قومی ادبیاتک (folklor) چرچیوه سی داخنده ایدی. بونس ایمره نلک و بوتون تکیه شاعرلرینک اثرلری کبی.

برنجیلر شاعرلر عینی زماندا عالم اولدوقلاری کبی آز چوق بر صنعت اندیشه سی بسله مکده، بدیع (۵) و بیانه (۶). صنایع لفظیه و معنویه رعایت کوسترمکده درلر. حال بو که دیکر لرینده بوبله بر غایه یوقدر، چوق زمان شاعرلر جاهل، آغردان قولاغا تصوف اساسلارینی توکره نمیش درویشلردر. اوزلرته (عازف) سوسی ویره ن بو طقیلیلر (اللهه وارماق)، (حقیقه ایرمک) ایچون علم ده کل، عرفان، عقل ده کل، وجدان لازم دیه ره ک علمک وجود و فائده سنی انکاره قدر واراراق ییک بر یالان دولانله صاف خلقک وجدانلارینی تسخیره چالیشیرلاردی.

چوق زمان شیخلر بوبوک بر نفوذ صاحبی اولاراق اوقومش و اوقوماش طبقه خنقلر ده ن یوز ییکلرجه مرید توپلامیشلار. حتا بونلار آراسیندا سلطانلار، شهنشاهلاردا بولونمشدر (۶) بونلار تدریساتلاریندا هیچ بر سیاسی غایه تعقیب ایتمه دن دوام ایتدیکلری

(۱) سمبولیزم — افکار و حیاتک مثالار ایله تصویری مسلکی.

(۲) بداعت — امثالی اولمایان اثرلر، یاراتما ایشی.

(۳) تضرع — ئوژنی آلجالداراق یالوارماق.

(۴) بدیع — کلامک لفظی و معنوی بهزه کلتمه سی صنعتیندن بحث ایدن علم.

(۵) بیات — بلاغک تشبیه و استعاره و کتاپه کبی صنعتلریندن بحث ایدن قسمی.

(۶) تسخیر — اله کتیرمک.

(۷) سلطان العلماء بهاء الدین ولد کبی.

مدتجه او سلطانلار و او شهنشاهلارک حرمت، حمایت و التفاتلارینا مظهر اولمشلار (۱) سرایلار تکیه لریک تابعی اولمشدر. لاکن بر آز سیاسی بر وضعیت آلدیقلاری زمانلاردا سرای ایله تکیه بر برینه قارشلی و دوشمن وضعیتده قالمیش، شیخلرله شاهلار چارپشمیشلار. بعضاً شاهلار غلبه چالاراق شیخلری کسمیش، مریدلری داغتمیش، تکیه لری قاپامیشلار (در ۲). بعضاًده شیخلر شاهلارا غلبه چالاراق آخرتی دنیایه، تکیه نی تاجه و سراه ده کیشمیشلردر (۳). چوق زمان بو شیخلر خلق اوزه رینده کی فوؤدلارینی بویله سیاسی بر مقصده آلت ایتمک ایسته یولردی. بو کا موفق اولمیانلار، او قوتی ثروت و اقتصادک منبعی حالینه قویاراق چالیشمادان یاشاماغا، خلقک قانتی، ایلیکنی امه ره ک بر طفیلی حیاتی یاشاماغا، اجتماعی بر مقروب کبی، جمعیتک وجودینی که میرمکه اوغرا شیرلار، بونک ایچونده افسونلی سوزلرله خلقی او بوتماق ایسته یولردی. بونلارک اللری و دیللی اولان سیاح درویشلر، سیار شیخلر کند کند، قصبه قصبه دولاشاراق، معصوم خلقی زهر لیر، او بو شدورور، دنیادان سوغوتاراق، مخیل و موهوم سعادتلر، یالانچی، آلدادیچی حقیقتلر؛ آرقاسیندا قوشدوراراق، ملایمیکه، فقیرلکه، اختیارلی نولومه سورو کله یولردی. خلقک میللرینی، اندیشه لرینی و دویغولارینی آیدن آیی به، اینجه دن اینجه به تدقیق و تحلیل ایدن بو دین شارلاتانلاری اولنلاری آولایاجاق جانلی قطه لری چوق آیی بیلیر، چوق آیی قاورار و دینک کوچ که لهن بعض قاعده لرینی، لزومسز کوستره دک، قدغن ایتمیکه، حرام دیدیکه بعض شیرلی بالعکس حلال و فائده لی دیبهره ک تاویل ایدیر و بر چوق طرفدار قازانیرلار. تکیه لر آچاراق طریقتلر تاسیس ایدره ک، خلقه تورلو تلقیناتدا بولو نورلاردی. خصوصیه کندلر حکومتک رسمی نظریندن اوزا قدا بولوندوغندان، بونلار بو رالاردا ایسته دیکلری کبی حرکنده آزاد قالیرلاردی. بوتون کندلرک، قصبه لریک تربیتکا هی، علم اوچاغی تکیه لر، علملری ده شیخلرک، درویشلرک آغزلاریندان شفاهاً آلینان و (اسراز) نامنی داشییان «عرفان» دان عبارت ایدی.

اسلامی و سقلاستیک ذهنیتک تربیتکا هی اولان مدرسه نی سرای و منور قسم دوتدو غنی حالدا تکیه لریک طرفدار و قوروجوسی ده خلق طبقه سی اولمشدر. خلقی هر جور املده ن، مفکوره دن، حیاتی آرزو، اقتصادی فعالیت، اجتماعی وارلیقدان اوزا قلاشدیران ساده کله جک بر سعاده، مخیل و موهوم بر سعاده مظهر اولاییلیمک ایچون وارلیقدان ییله سیریلماغا دعوت ایدن بوتون برادیات واردر. بو تصوف ادبیاتی چوق زمان خلقیات ایله

(۱) جلال الدین رومی، شیخ اده یالی کبی.

(۲) بابا الیاس خراسانی فضل الله آسترابادی کبی.

(۳) شیخ مخلص پاشا شیخ اسماعیل کبی. بو خصوصدا لازم کلن برلرده ایضاحات و بریلیمیشدر.

قاریشمیش نوعی شخصینه منحصر و ساده جه تور کلیکه خاص بر خصوصیت بر سجه بر اصلی لیک آلمیشدر؛ حتا خلق، قرآنی ده کل، آیتلری ده کل، حدیثلری ده کل، بلکه اولنلاری خصوصی بر طرزده تاویل و تفسیر ایدن بو ادبیاتی، بو ییتلری، بو منظومه لری نسخه کبی قونوندا داشییر، حافظه سینه قازییر، بنمسه یوب از بر لیر، دیلینه پرسنک (۱) ایدیردی. شاعر (غیبی) ایله برابر:

«یا الهی نیلهر ایسه ک ایت بنی
تک همان بنده ن کو کول اینجیمه سین
بو کماله لایق ایت جان و تنی
تک همان بنده ن کو کول اینجیمه سین
نه عبادت ایله مغرور اولایم
نه معارف ایله مسرور اولایم
مطلبمدن جمله مغدور (۲) اولایم
تک همان بندن کو کل اینجیمه سین
خلق ایچینده اولایم خاک و گیاه
کیجه کوندوز ایدیم بیک آه و واه
وارلیغم آل بوندان اولو یوق کناه
تک همان بنده ن کو کول اینجیمه سین
هر طرفدن باشیما یاغسین بلا
کورمه یم عمریم اولدیقجا صفا
چه که یم هر بر کناهه یتک جفا
تک همان بنده ن کو کول اینجیمه سین
اولماسین عالمده بکا فتح باب
جور و محتندن کو کول اولسون کباب
قائلم هر نه قدر وارسا عذاب
تک همان بنده ن کو کول اینجیمه سین
یا الهی ویر بکا خلق عظیم
قوللارک قلبنده اولایم مقیم

(۱) پرسنک — دانشما آراستدا لزوملی لزومسز سویله تن سوز.

(۲) مغدور — حقیرلیق — و ضرر کورده ن.

راضی یم مسکن بکا اولسون ججیم
تک همان بندهن کو کول اینجیمه سین
یره کو که صیغمايان خلاقه باق
کو که صیغیش آنی دوتمش دوراق
هر عملدن (غیبی) اولام اوراق
تک همان بندهن کو کول اینجیمه سین».

دییه الهیلدر سوله یر. ایمی دی بو تلقیناتک تاثیر و نتیجه سنی آکلماق ایچون بر آن اولسون خلقی و افرادی تمام بو ذهنیت و تمام بو آکلاییشده اولان بر جمعیتی کوزومزک ئوکونه کتیره لیم. اونک حیاتنی، اجتماعی، اقتصادی وارلیغی نه اولور؟! بویله بر جمعیتدهن مدنیت نامنا نه کوزلنیر. تصوف کیردیکی ئولکه بی جانلی بر مزارستان حالینه سوقور، حیات آدمی، جانلی، یاشار، کورور، دیوار و ایستر انسانلار یتشدیره جک مکتبلر یرینه، ئوز اختیار یله ذلیل، مسکین، منفور بر ئولومه قوشان امیدسین، املسز، باطل اعتقادلی، خیالپرست، سفلی، (آلچاق) طفیلی معلولر، مجدوبلر حاضرلایان تکیه لر آچیردی.

قیصاجا کوزدن کیچیردی کمز تصوفک بر چوق تعبیرلری، اصطلاحلاری، رمز و تمثاللاری واردر که صیراسی دوشدو کجه، شاعرلر و شعرلریندن بحث ایتدی کجه او خصوصلار دادا مختصرده اولسا معلومات و یرمه که چالیشاجاغز؛ چونکه او اصطلاح و تعبیرلر ادبیاته یرره استعاره قیلیشه سی یرره فکر قالیبی کبی یرلشمیشدر. بوتون تورک زمره لرینک ادبیاتندا تاثیر کورولهن تصوفک آذربایجان ادبیاتی اوزرینده قونلی بر نفوذی کورولمکده در.

تمامیله تصوفه و بالخاصه وجودیه (پانته ئیزم) اساسلارینا استناد ایدهن و قابالیزم (۱) ایله بویوک بر قوه مقل کوستره ن حروفیلککده آذری ادبیاتی اوزرینده بویوک بر ایزی واردر.

بو حالدا حروفیلکک نه اولدوغنی، تصوفله نه رابطه ده بولوندوغنی و نه زمان ظهور ایدهرک اسلامی بر ماهیت آلدیغنی و ادبیاته کیردیکنی قیصاجا کوره لیم.

اساسنده حروفیلککده انتخابی بر فلسفه در؛ و بو فلسفه یهودیلرک قابالیزمی ایله نوافلاطونیلکک برلشمه سندن و ایچینه اسلامی قناعتلر صیقیشدیر یلماسیندن حاصل اولمش قاریشیق بر شی در. هر حالده علمی و فلسفی بویوک بر قیمتی اولمایان و آنجاق یوز

(۱) قابالیزم — توراتک باطنی معنا سنا اهمیت و یرن و روحلر عالمی ایله علاقه ده بولونماق ادعا ایدن منک.

ییکلر، بلکه میلیونلار جا خلقک فلاکنه، فنجیم، قانلی ئولوملرله قربان اولمالارینا سبب اولموش بولونان غریب بر فکر اویونجاغیدر.

حروفیلک، نوفلاطونیلرک:

«انسان کامل الله اک باقین اولان و اوکا تمثیل ایدن احسن قوم اوزره یارادیلمش بر

موجوددر».

فکرینی قابالیزم ایله یرلشدیریر.

قابالیزمه کوره:

«بوتون وارلیقلارک و موجودلارک مبدئی وجود مطلقدر، یعنی اللهدر. الله ئوز وارلیغنده کیزلی ایکن جلوه کوسترمش، تجلی ایتمش، میدانا چیقمشدر. اونک ایلك تجلیسی کلام (logos) در. لاکن کلام یکی بر کوروتوش ایله کلام نفسی و کلام لفظی دییه ایکی به آیریلر. سوکرا بو تلفظ اولونان (کلام لفظی) کلام ملفوظ یکی بر قسیمه اوغرا بازارق ایکر می سکر حرف اولورکه، بودا یهودی الفباسینی میدانا کتیریر. بو حرفلر بوتون کائنات و موجوداتک عناصر اصلی می در. هر موجود بو ایکر می سکر حرفک بر قسیمندن وجوده کلیر. کائناتدا، اشادا کورولن انظام بو ایکر می سکر عدددن عبات اولدیغی کبی بوتون اشیا آراسیندا کی نسبتدره تمام بو ایکر می سکر عددیه منجر (۱) اولایله در. هر حرفک بعضی خاصه لری واردر، بونا (خواص الحروف) دیرلر. (علم اعلا) دیلین اک مهم علم بودر. بو علم کیزلیدر، سردر؛ آنجاق آغیزدان قولغا ئوکره نیلوب ئوکره تبه ییله و بو علمی ییلن بوتون خلقک سرلرینی، بوتون کائناتک وقع لرنی بیلیر».

بویله لکه؛ نوفلاطونیلککله، وجودیه بی و قابالیزمی اسلامی قناعتلرله سوسله یره که،

قرآنک آیتلریله و پیغمبرک حدیثلریله اثباته اوغرا اشاراق حروفیلکی میدانا کتیرمشلدر در.

حروفیلر، «هر شی کلامک واسطه وجودی اولان حرفلدر».

دیرلر؛ بوتون موجودات آنجاق حرفلر سایه سینده وجوده کلیر ادعاسیندا بولونور

لار. اصلی یهودی الفباسی اولان و ایکر می سکر حرفدن عبارت اولان (أجدی) هر

شیک اصلی عد ایدر لر، بو جهتده حروفیلکک، ماسقارالتق و اویونجا قچیلق جهتیدر.

بوتون جهان بو ایکر می سکر حرفدن چیقیشدر دیهن و هر شی ایکر می سکره چاتدیر

ماغا چالیشان بو آداملار بر اکسیک کلیرسه (باء بسمله نی)، ایکی اکسیک کلیر (حالیته

و محلیته) ی، اوچ اکسیک کلیرسه (اقانیم ثلاثه نی)، دورت اکسیک کلیرسه (عناصر

اربعه نی)، بش اکسیک کلیرسه «حواس خمس» نی، آلتی اکسیک کلیرسه (سته ایامی)

ویا (شش جهاتی) یدی اکسیک کلیرسه (هفت اقلیم) ی، سکر اکسیک کلیرسه (سکر

جنتی)، دو قوز اکسیک کلیرسه (نه فلکی) علاوه ایتمه کبی زه وزه کلیکلر یاپارلار.

بو حرفلر بعضاً اساس اولاراق ایکر می دقوز، بعضاً ده اوتوز ایکی به قدر چیقا

ریلماقدادر. بونلار ایچونده بر چوق وسیله لر بولماقدادرلار؛ فارس دیلنده اوتوز ایکی

(۱) منجر — بر حاله منقلب اولان، واروب نهایت بولان.

حرف بولونماسی بالخاصه ایراندا جانلانان بو مذهبتک طرفدارلارینی اوتوز ایکی حرفی اساس اتخاذا ایتمکه بر نوع مجبور ایتمیش؛ اونلاردا ایکی بر تاویل ایله اصل اولاراق اوتوز ایکی حرفی قبول ایتمیشلردر.

حروفیلر اوتوز ایکی حرفتک (کلام نفسی) ننگ آیریلماز صفتلری اولدوغنی ادعا ایدیرلر (کول بایا) (مفتاح الغیب) ۱) آدلی اثرینده بو آشاغیداکی منظومه ایله بو ادعایی آچیق صورتده کوستریر:

«سی و دو اولدی صفات ذوالجلال

بر کونشدر کیم اکا یوقدور زوال

کندیی کشف ایتمکه قیلدی ظهور

یوقسا بردر مطلق اوتوز ایکی نور

اوتوز ایکی حرفدر اصل جهان

کاولمش اول اشیا دروننده نهان

لیک بونلارک قیامیدر حروف

آکلار ایسهک حقدن اولدک فیلسوف

اونلار ایلهدر قیام کائنات

کاولددر ظاهر صفت، باطنده ذات

ذات حق واحددر ایسترسک جواب

سوز بودر: الله اعلم بالصواب!»

(غیبی) ننگ بو دیوانی ده (سوز)ک حروفیلرده کی تلقی سینه و قیمتته جانلی بر

شاهددر:

«تاج معرفت تاجیدر

صانما غیر تاج اولا!

تقنید ایله توق اولان،

معرفته آج اولا!

—
بو دنیا بر آغاجدر

چه کیرده کی نوزیکدر

سوزسیز بو آدم عالم،
بر آندا تاراج اولا!

—
سکا دنیا کورونن

حقیقتده اللهدر

الله بردر والله

صانماکه بر قاج اولا!

—
حق ده نیلن سوزیکدر،

سوزک ده کیل نوزیکدر،

(غیبی) نوزیک یله نه

ربویت ۱) تاج اولا!...»

حروفیلر بالخاصه انسان کامل، تاویل، علم لدین، و رموزات مسئله لرینه بویوک قیمت و اهمیت ویرمکده و بو صورتله ده (ظاهری) لرله ۲) آرا لاریندا بویوک ضدیت و عداوتلر چیقماقدادر. حروفیلرجه مصحف (قرآن) کوزهل یوزدر، اودا پیغمبرک معرا جدا (شاب امرد) (کنج) شکلینده کوردیکی آلاهدر. آلاه دیمک، حروفیلکی ایجاد ایتمش اولان فضل الله دیمکدر ۳) بونگ ایچونده حروفیلرده کوزله عبادت ایتمک اک بویوک عبادتدر.

ادیاتمزا کیرن «چار ابرو» لار، «خطسز» لک هاموسی بو یوزدندر. انسانی نسخه صغری و پرینه کوره نسخه کبری عد ایدن بو آداملار اونی عینی زماندا (ام الکتاب) یعنی (قران) عد ایدرلر و انسانک یوزی ده قرانک ایلمک سوره سی اولان (سورت الفاتحه) در دیرلر که یدی آیه دن تشکل ایدیر. انسانک یوزی (فاتحت الکتاب) اولدیغی ایچون اوندادا یدی (خط)، یعنی او یدی آیه ننگ خلاصه لری واردر که بونلاری فضل الله آچیغنا چیقارمشدر. یوقسا اونلار باشا دوشولمز بر سر اولوب قالاجاقدی دیرلر.

فضل الله جاودا ننامه سینده:

۱) ربویت — اللهق.

۲) (ظاهری) لر: (نحن نحکم بالظاهر والله يعلم الحقایق) یعنی «بکوزونوشه کوره حکم ایدره، کینزلی اولان شئی لری آلاه ییلیر» دیرلر. حالبوکه، نوزارینی «عرش حقیقی» یعنی معبود، آلاه ییلن باطنیلر ظاهره اهمیت ویرمز لر.

۳) حروفیلکی فضل آدلی بریسی ایجاد ایتمشدر.

چارمزه (۱) هر دو ابرو (۲) موی سر
هفت خطند از خدای داد کر».

دیبر و بونلارا اساس خطلر اولدیغی و آنادان دوغارکنده موجود بولوندیغی ایچون (خطوط امیه ۳) دیبر لر، سوکرادان حاصل اولان ییق، ساققال کبی خطلریده آریجا یدییه تقسیم ایدهرک بونلارادا (خطوط امیه ۴) آدینی ویریرلر.
حاصلی دین نامینه مذهب نامینه قویلان بر سیرا ماسقارالقا خلقک صفوتینی ده، عصمتینی ده، بولوشدیریرلاره».

(رسالة مفتاح الغیب) بنده «کل بایا» ده تورکجه اولاراق بویله یازیر:

«یدی خط اصدر ام الکتاب
مصطفادان اوقو کیم بودر خطاب
لیت المعراجده یزدانی اول
بودی خط ایله کوردی آنی اول
چونکه بو شکل ایله کوردی ذاتی،
آبده بولدی معنی، آیاتی،
صورت رحمانی کوردی آشکار
آکلادی کیم مظهریدر هر نه وار،
یلدیکیم دیدار ذاتی کندودور
آکلادی کیم تن صددر کندودر (۶)
دیدی آنک چون بنی هر کیم کورور
حقی کورور فهم ایت ای ارباب نور

حروفیلر قرآنه (کتاب صامت)، انسانه ایسه (کتاب الله الناطق) دیبرلر.

(۱) مزه — کیریک.

(۲) ابرو — قاش.

(۳) خطوط امیه — آنا خطلری.

(۴) خطوط امیه — بابا خطلری.

(۵) دینک ویاکه مذهب و طریقتلرک توزلرینک بره ماسقارالق اولدیغینا کوره اولار نامینه ماسقارالق

یا ییلمادا طبیعی کورولمه لیدر.

(۶) (دور—durr) اینجی.

حروفیلک چوق قدیم زمانلار ظهور ایدودر، اولا (قابالیزم) ده حروفیلکک اساس لارینی بولدیغیز کبی (شیخ اکبر) ده ده (۱) بر نوع حروفیلکک وجودینی کورمکده یز. عباس خلیفه لریندن (المقتدر بالله) ک (۲) خلافتی زمانیندا بغداددا یاشایان و مخرجتک (۳۲۲) نجی ایلینده دوتولاراق محاکمه و اعدام ایدیلن (محمد بن علی الشلمغانی) داها دوردننجی عصر هجری اورتالاریندا حروفیلکی نشر و تعمیم ایتمشدر.

حروفیلکک ایران، تورکستان، آذربایجان و تورکیه داخلنده یا ییلماسی بالخاصه سکرنجی عصر هجریده فضل الله حروفی واسطه سیله اولموشدر. (فضل الله النعمی) آسترآبادی) تیمورلنک زمانندا یاشامیش آسترآبادلی بر متصوفدر. یوقاریدا اساسلا رینی قیساجا کوستردیکمز حروفیلک مذهبی یایاراق عمومیلشدیرمش و اللهلق دعوا سینا قالمیش غریب بر شخصیتدر. تبریزی (ابومحمد) آدلی برینک اوغلی اولان (فضل الله) (آسترآباد) دا دوغولمش و سیاسی و اجتماعی وضعیتک یکی بر مذهب چیقاراراق خلق اوزهرینه بر حاکمیت تاسیسینه الوریشلی اولدوغنی کورمشدی. بر چوق شیخلرک اطرافینا بیکلر، یوز بیکلرجه مرید تویایاراق اولا استقلاله قیام ایتدیک لرینی، سوکرادا بره مذهب وجوده کثیره ره ک (هادیلک)، (مهیدیلک)، (پیغمبریلک) دعواسینا قالدیقارینی، حتا زمین و زمانی موافق، فرصتی ده مساعد بولورلارسا اللهینغا قدر قالدیشدیقلارینی کوره ن فضل الله ده قرآندا ذکر ایدیلن (ذلک فضل الله) یعنی «آلاهک احساندر» و (الله ذوالفضل العظیم) یعنی «آلاه بویوک احسان و کرم صاحبی» کبی سوزلردن استفاده ایدهرک «من آلاه!» (آنا الحق) ادعاسینا قالمیشدر. بو ادعاسینی فعلا حیاتا کیچیرمک ایچون قوتلی بر حکمداری توز معنوی تاثیر آلتینا آزاراق داها امین و قطعی صورته ایشه باشلاماق ایسته مشدر. مریدلری آراسیندا (شیخ علی الاعلی)، شاعر نسیمی کبی چوق معروف سیمالاردا واردی. فضل الله، مذهبنی یایماق ایچون بر چوق یرلری دولاشمش، آذربایجاندا، خصوصاً باکودا بولونمشدر.

مقصدینه ایرمک ایچون تیمور لنکه مراجعت ایدن فضل الله تیمور طرفندن اعدامه محکوم ایدلمیش و تیمورک اوچنجی اوغلی میرانشاهه التجا ایتمش. میرانشاه طرفندن ده (هجری ۷۹۶ و میلادی ۴ — ۱۳۹۳) ده قتل اولونمشدر.

(۱) «محمد علی عینی» نک (شیخ اکبری نیچین سه وهریم) آدلی تحقیقنامه سیله، (کوپرولو زاده فؤاد) ک (ایلک متصوفلر) آدلی اثرینه مراجعت (صفحه ۳۶۴).

(۲) جعفرالمقتدر بالله ابن معتضد (۳۲۰—۲۹۵) تاریخنه قدر بغداددا خلیفه اولمشدر. عباسیلردن در (زبدت القصص صفحه ۲۹۳).

فضل اللهك اعدامی حروفیلیکی اورتادان قالدیرامامشدی. اونك مریدلری اللهیغنا قاع اولموشلار. جاودان کبیر، ویا جاودان نامه آدلی کتابنی حقیقی قرآن اولاراق تانیمشلار و خلقه تلقیناتا باشلامیشلاردی. «الله، فضل حروفی شکلنده تجلی ایتدی» دییه ایراند، تورکستاندا، آذربایجاندا و آنادولودا پروپاگاندا لار یاپاراق، بر چوق حلفی حروفیلیکه جلب ایتمشلردر. بوتون حروفی ادیاتی بو پروپاگاندا لارا دولودر. کرهك (علی الاعلی) نك، کرهك (فرشته اوغلی) نك، کرهك شاعر (نسیمی) نك، کرهك (شاه خطائی) نك اثرلرینده بوخصوصه دائر بر چوق صراحتلر اولدوغی کبی خلق متصوفلری آراسیندا بر چوق حروفی شاعرلر موجوددر. بورادان آنادولوه، استانبوله قدر یاییلان بو آداملار بر چوق فلاکتله اوغرامیشلار؛ ده ریلری سوبولمش، دیری دیری یاقلمیشلار، لاکن یینه قناعتلرینده دنمه مشلردر.

حروفیلیکه بکتاشلیککده بعضی قطه لر ده برلشدیکی کورولور.

عسراوغلی

سیاسی و اجتماعی تاثیرلر آلتیندا اوغوزلارک دبل و ادیاتلارینک آیریلیرکی اولماسی الده ایدیلن تک — توك وثیقه لره نظرا هجری یدینجی عصر سوکلاریندا و سکرینجی عصر باشلاریندا در. اسکی عصرلردن بهری اوغوز تورکلرینک صرف تورکجه اولاراق قوللاندیقلا در، تمیز بر دیلک وارلغی، عینی دیلله وجوده کلمش بر ادیاتکدا وارلغینا شاهد اسه ده بو کونه قدر حقیقی و تاریخی وثیقه لره الده ایدیله مہمسی بو خصوصدا قطعی بر سوز سوبله مکه، صریح بر حکم ویرمکه میدان براقمیر. بونکلا برابر روم سلجوقلری آراسیندا تورکجه یازان شاعرلر اولدوغی محقق عایدیلیمکده در (۱) سلجوق سلطانی (عزالدین کیکاوس) ک (۲) ظهیرالدین ایللی پروانه یه یازدینگی بوتورکجه قطعه:

(۱) «روم وحتا ایران سلجوقلرینک، حتا غزنه وبلرک ییله زمانیندا تورکجه نك همه حال یازیلدینغنا شهبه یوقساد بزیم الیمزه کچمه دی». تورک تاریخی، استانبول، نجیب عاصم.

(۲) «عزالدین کیکاوس کندیس شاعر اولدینگی کبی عهدینده ارباب شعر و انشایه زیاده رعایت ایده ردی. صنایع قیسبه میلی پک زیاده ایدی. قبری سواسدا انشا ایتدیردیکي دارشفا دونینده در. (آذربایجان) ملکی فخرالدین بهرامشاه بن داود شاهک کریمه سیله ازدواج ایتمشدی» تورک تاریخی، استانبول، نجیب عاصم.

سل خسته لکیندن ارتحال ایدن عزالدینک ترهسی قاپوسینا کندی یازدینگی بو بیتلرک حک ایدیله مہمسی وصیت ایله مش اولدینغی (تواریخ آل سلجوق) ذکر ایدیر:

«بر جهانن ترک ایدوب کیتدیک رنجنی دیلده برک ایدوب کیتدیک
شمددن کبرو نوبت ایردی سیزه نه کیم اول ازمشیدی بزہ»

«شمع که بودم یاندی و دو کندی تم
هیچ اولمادی بر وجهه خندان دهنم
پروانه که یارغام اولمشدی منیم
راضی کاوره لم یونسی دوشه بدینم» (۱).

دخی بو حقیقه دلیلدر:

عزالدینک (۶۱۷) تاریخلرینده تومش اولدینغی دوشونیرسهک اوغوزلارک هجری آلتنجی عصر سوکلاریندان باشلایان تورکجه ادیاتلارینا شاهد اولوز. بو قدر وارکه بو تورکجه ادیات سونوک و محدود بر حالدا قالیر.

بر طرفدن ایران مدنیته مقلدلیکی (۲)، دیگر طرفدن اسلامینک تاثیر ادیاتدا دخی کوتلی ایزلر براقمشدر (۳).

(۱) (تواریخ آل سلجوق) (ابن بیبی) ترجمه سی (صفحه ۱۰۰).

همین شعر ۲۸ نجی صحیفه ده علاءالدین کعبادک شعر اولاراق کوسریلیر. هر ایکسینده دخی ماخذ ابن بیبی ترجمه سیدر، بو اثر اله کچمه دیکي اچون همین شعرک (علاءالدین کعباد). ویاخود عزالدین کیکاوسه عائد اولدینغی تحقیق ممکن اولمادی. هر حالدا بورادا بر یاکیشلق واردر. (اداره).

(۲) «هله بو دوردده ایرانک، تورکلر مادتا مغلوب اولان بو قومک، معنویاتی، عادات و اطواری سلجوقلرک قانینا قدر ایشله دی. لسان ادیات، مراسم هب ایرانی اولدوغی کبی چوجوقلارا ویریلن (قیلیچ آسلان) کبی اسملر یرینه ایران تاریخ قدیمیندن (کیکاوس)، (کیخسرو) کبی اسملر چقاریلاراق ویریلدی. ایرانلیک تجدید ایدیلدی». تورک تاریخی — نجیب عاصم.

(۳) «ممالک اسلامیه ده تاسس ایدن تورک دولترلی زمانتدا کبی ادیاتا کلتجه بونلاردا ملی ادیات کورولمز. تورکلرک محافظه لانه اعتنلالریله برابر محیطه قایلدیقلاری دا جای انکار دکدر. آبدان دولایی بو دولتر محیطه اویماق یولینا کیندیکلریندن عربی و فارسی ادیاتک حمایه و ترقی سینه چالیشمشلاردر، بالخاصه ادیات فارسیه بونلار دورینده و آنلارک تشویقه درجه ششمه به اصل اولمشدر. ادیات فارسیه نك آثار مخلده سیندن بولونان شهنامه سلطان محمود غزنه یی طرفدن یاز دیرلمشدر. ملکشا سلجوقی ده کاشغردن قودا هو بلیکک تالیف اولوندینغی دوردده ایراندا اصلا ایرانی اولان وزیر نظام الملکه فارسی سیاستنامه یازدیرمشدر.

آنادولو سلجوقلری قطعه مذکوره نك تورکشمه سینه سبب اولدیقلاری حالدا ادیات خصو سیندا فارسی نی ترجیح ایدرهک تشویق و ترغیبلی سایه سینده آنادولودا ادیات فارسیه رونق (پارلاقلق) بولمش و دعوتلری اوززین بر طاقم ادبای عجم آنادولویا کلمشدر. سلجوقلر بونکلا قالمایوب تاسس دولتریندن اعتبارا فارسینی لسان رسمی اتخاذ ایتمشدر. قبودات و دفاتر حکومت تماماً فارس اولاراق یازیلرلاردر.

خوارزم شاهلاری دخی لسانلارینی افعال ایتشلر و بر درجه به قدر فارس ادیاتینک ترقسینه چالیشمشلاردی».

عثمانلی تاریخی — انجمن نشریاتی — مطبعه اورخانیه (۱۳۳۵، جلد ۱، صفحه ۲۷۵).

ساجوقیلر کبی ایران و آذربایجانا حاکم اولان تورکلرک حمایه لریله فارس ادبیاتی چوق ایلیله مش و فارس ادبیاتینا بویوک بر شهرت و شعشه ویرن (خاقانی شیروانیلر) (ملکی شیروانیلر) (ابوالعلی کنجویلر) (نظامی کنجویلر) کبی قیمتی آذربایجان شاعرلری یتیشیش، ایچلرینده بر چوققلاریدا اصلا تورک اولدوقلاری حالدا فارسجا دان باشقا دیل ایله یازمادیقلاری ایچون قومیتاری بیله مناقشه لره و شیهه لره سبب اولموش و اولماقدادرا).

دین تاثیرینه کلنجه یوقاریدا، صیراسیندا، سویله دیکمز کبی، دینک و بالخاصه تصوفک، بوتون تورک ادبیاتلارینا اولدوغی کبی، آذربایجان ادبیاتینا بویوک تاثیری اولموشدر.

بر کره عربلرک استیلالاریندان بهری باشلایان و متمادیا دوام ایدن ضبط و تسخر آقینلاری بوتون تورک نولکه لرینی آباق آلتندا براقدیغندان غزنویلر، خوارز میلر، آتابکلر، موغوللار، تیموریلر الخ... کبی بر چوق آقینلارک متمادیا کلوب کیچمه سی، سیاسی اجتماعی و اقتصادی حیاتدا هیچ بر استقرار بر اقامامشدی. تهدیدلر، تضییقلر، اشکنجه لر، قتل عاملار قوربانلری اولان خلق دائما ایلری و کیری حرکتلره تابع اولاراق گاه مهاجرلکه، گاه مقاومه مجبور قایلر، تابعیدن تابعیته، دیندن دینه کیچیر، شاشقین، بزکین ییلغین بر حالدا بولونوردی. بو وقتلرده اساسلاری سیاسی و شکللری دینی (۲) اولان بعض باطنی

(۱) بورادا بالخاصه تورک دیبله یازان تورک شاعرلری موضوع تدقیق ایدیلدیکندن تورکجه یازما یانلاری اساس اعتبارله بختمزدن خارج دوتورز.

(۲) «بو دوره ننگ بر حادثه سی ده اورتا آسیادان طرفه اولدوغی کبی، آنادولویادا «شیخ درویشلر آقیت» ننگ اولماسیدر. بونلار آنا دولونگ هر طرفته چکرتکه کبی داغیلشلار، هر یرده تکیلر یاپمیشلار، تصوفه عجم (فارس) ادبیاتینا رواج ویرمیشلر. عجم جه ننگ دولنگ رسمی دیلی اولماسیندا بونلار مهم عامل اولمیشلار. بو شیخلر درویش آدی آلتندا اطرافلاریندا مهم قوتلر تشکیل ایدرک، دولنگ سیاست فعالانه قاریمیشلار، پادشاهلاری، رجالی تکیلرینه اتساب ایدر بره درویش حالینه کیرمکه بیله مجبور ایتمشلر. بوندان دا سیاست چوق ضرر کورمشدر. بونلارک ضررلری ساده سیاست ساحه سنده قالمایوب ملی، حرثی، و اجتماعی مهم فانیقلاردا یاپمیشلار. ملته تنبلیک، دنیا با لاقیدلیق، میستیکلیک کبی اک مضر آشیلاری آشیلایمیشلار. ملنگ جهانلته، و سوکندا فلاکنته عامل، هم بویوک و مهم عامل اولمیشلار. تورک تاریخی (رضا نور جلد ۳، صحیفه ۱۴۳).

تشکیلاتلارک خلقک حریمینه (۱) قدر سوقولمه سی و تصوفی ادا لارلا اوصانمش و امیدسز بو انسانلار (تسلی ۲)، توکل (۳)، سکون (۴) و یرمه سی دینی جریانک، تصوف فکرلرینک سرعت و سهولته یایلمه سنی انتاج ایدیردی. شیخلر، درویشلر بر طرفدن موغله لری، تلقینلری، دیکر طرفدن نسا ری و شعرلری ایله خلقک روحنی، وارلیغنی الهه ایدیرلردی. تورکستاندا بالخاصه (احمدیوسی) ایله (۵) باشلایان تصوف جریانی آذربایجان و دولایسیله ده بوتون آنادولویادا یایلمشدی.

بو تورک صوفیسی هجه و عروض وزنیه یازدیغی تورکجه حکمتلریله تورک دیل و ادبیاتک دیرلمه سینه بر نوع خدمت ایتیش اولوردی. یدنجی عصر هجری سوکلاریندا و سکرنجی عصر هجری باشلاریندا یکی دن یکی به دیریلن اوغوز دیل و ادبیاتک دینی و تصوفی بر کسوه آلتندا جانلانماقدا اولدوغینی کورورز.

کرهک یازدیغی سلیس فارسجا منظومه لریله عجم ادبیاتدا قیمتی و خصوصی بر موقع دوتان، کرهک عروض وزنیه یازدیغی صنعتکارانه شعرلریله باشلایان ادبیاتدا بر چوق شاعرلره یول کوسترن، استادلق ایدن و بالخاصه هجه وزنیه یازادتیغی صاف، صمیمی و عاشقانه تورکوک (۲) لریله بر یکی عصر آذربایجان و آنادولو خلقینک لسان احترامینده دولاشان برنجی و قیمتی ممثل (شیخ عزالدین پورحسن اسفراینی) در. متصوف بر شیخ اولان عزالدین اصلا (اسفراین) تورکلریندندر.

حسن اوغنونک مشهور تورک متصوفی (احمدیوسی) ننگ تاثیر آلتندا یتشدیکی، اولنگ (حکمت) لرینی (۱) اوقوباراق الهام آلدیغی محققدر.

«دولت شاه سمرقندی» (۲) بوننگ حقتده بو سوزلری قید ایدیر:

- (۱) حریم — هر کسک کیرمه سی قدغن اولان حرمتلی یر.
- (۲) تسلی — بر آجی بی اونوتدماق ایچون یاخشیلک ویا نصیحت (بند) ایتمک.
- (۳) توکل — ایشنی اللهه تاپشیروب نه اولورسه راضی اولماق.
- (۴) سکون — راحت.
- (۵) بو خصوصدا کورولو زاده محمد فؤادک «ایلك متصوفلر» آدلی اثرینده (احمدیوسی) بختنه

باککر.

- (۶) «تذکره» صاحبی «عاشق چلبی» موسیقی شناس شاعرلردن «مقامی» و (سلیمان برووسی) دن بخت ایدرکن (حسن اوغلو) تورکولرینک او دور حیاتیندا پک زیاده معروف اولدرغنی آکلانته قدادر. کورپولوزاده فؤاد «ایلك متصوفلر» صحیفه ۲۰۰.

وجهه، اونک آذری شیوه‌سیله یازدیغنی کوسترمکده‌در. اسکی عثمانلی شاعرلریندن (احمد داعی) نك مشهور بر غزلی، شبه‌سیز (حسن اوغلو) نی تنظیرا یازیلیمیشدر.
حسن اوغلو نك فارسجا و تورکجه ایکی دیوانی اولدیغنی سوبله‌بن دولتشاه تذکره سی فارسی شعرلرینه نمونه اولاراق بو غزلی یازیر:

«شوخ و بی رحم فتادست نکارم چکنم
برده اندیشه اوخواب (۱) قرارم چکنم

سرزئش میکنم خلق که زاری تاکی
من دل سوخته چون عاشق زارم چکنم

ماه رویم چوبدیدار نیامد روزی
شب تاریک ستاره شمارم چکنم

یا زدل برد و پرداخت بدلداری من
او زمن غافلی (۲) و من یدل یارم چکنم

غم مشوق دزافکند زپایم چه دوا
کشت از عشق پریشان سروکارم چکنم

چون خدا دز دو جهان زوی نکو دارد دوست
من که (پورحسین) دوست ندارم (۳) چکنم».

بو یوک ایران متصوف شاعرلرینی تدقیق ایله اولاردا نظره یازمش اولدیغنی آچینا چقان حسن اوغلو سوک الده ایلدیلن تورکجه غزلیله‌ده بر چوق تورک شاعرلرینه، او جمله‌ندن‌ده ییلدیریم یازیدک شهزاده‌سی (میر سلیمان) نك سراپی شاعرلریندن اولان (احمد داعی) یه تورنه‌ک اولمشدر:

- (۱) بعضی نسخه‌لرده «صبر و قرارم»‌در.
- (۲) بعضی نسخه‌لرده (فارغ)‌در.
- (۳) بعضی نسخه‌لرده (نکارم)‌در.

«عارف و موحد و مجذوب بر آدم‌در. شیخ جمال‌الدین احمد ذاکرک مریدیدر. شیخ جمال‌الدین‌ده شیخ الاسلام المسلمین رضی‌الحق‌والدین‌علی‌لایلا آدلی بر ذاتیک مریدلریندندر. پورحسن بر چوق برلرده اولیا سلسله‌سی میاتندا داخلدر، آنجاق شاعر لکجه‌ده قیمتی یوکسک و دیار رومده مرغوبدر. فارس شعرلرینده «پورحسن» و تورکجه شعرلرینده (حسن اوغلو) مخلصیه یازاره.

(احمدی‌سوی) ایله مناسبتدار اولان علی‌لالانک حیاتی و مقبله‌لری (۳) معلوم اولدوغنی کبی وفاتی‌ده (هجری ۶۴۲) ده‌در. حسن اوغلو علی‌لالانی مریدی شیخ جمال‌الدین احمد ذاکرک مریدی اولدوغینا کوره اوزینک‌ده هجری یدنجی عصرک سوکلاری و سکرنجی عصرک باشلاریندا یاشامیش اولدوغنی آکلاشیلیر.
کوپرولو زاده فؤاد (۴):

«سیاسی و معنوی قارشیلقلار، بحرانلار نتیجه‌سینده طرفت‌لرک قوتلندیکی، تصوف اثرلرینک چوغالدیغنی بر دوردده تشهره‌ک، اثرلرینی آذربایجان و آنادولو تورکلری آراسیندا عصرلرجه یاشاتان بو شاعرک هر حالدا آذری لهجه‌سنی قوللادیغنی محققدر؛ باشقا تورلو اولسا «آذربایجان» و «روم»‌دا شهرت قازانماسی امکانشیز اولوردی. بزجه «روم»‌دان مقصد آذری لهجه‌سینک حکمران اولدوغنی «شرقی آنادولو» ساحسی دیمکدر. بو اعتبار ایله «عاشق چلبی» نك اونونجی عصرده غربی آنادولودا معروفیتینی سوبله‌دیکی «حسن اوغلو تورکولری» «عزال‌الدین پورحسن اسفراینی» عطف‌ایتمک قابل‌ده کل‌کبی کورونور. مع‌مافیه بو اثرلرک اوزون‌مدت‌شرقی آنادولودا یاشادیلان سوکرا، مؤاخرا خلق آراسیندا بر آز لهجوی تبدیلاته اوغرا یارق — غربی آنادولودا سرایت‌ایتمه سی امکانی یوق ده‌کلدره.

دبیرکه بو مطالعه‌سی حسن اوغلو نك تورکجه یازیلاری اله کیچمه‌مش اولدوغنی بر زمانه عائد بولوندیغندان تخمین‌در. بالاخره‌یینه کندیسسی طرفندن بولونان تورکجه بر غزه‌لی حسن اوغلو نك بوتون آنادولودا معروف اولدوغنی اثباته کفایت ایتمکده‌در. شاعرک بو کون اله کیچمه‌بن دیواننک هر حالدا او زمان کورولوموش، اوقونوموش و تنظیر (۵) ایدیلمش، حتا بر چوق پارچالاری از برله‌نمیش اولدوغنی محققدر.
کوپرولو زاده (۶):

«سکرنجی عصرده شعرلری قیچاق و مصر حوالیسینه قدر انتشار ایدن بو بو یوک شاعرک تورکجه دیوانی هنوز میدانا چیقمامیشادا، اخیرا الیزه کیچن صنعتکارانه بر غزلی اولجه تخمین ایتدیکمز

- (۱) حکمت احمدی‌سوی نك دیوانی‌در.
- (۲) «تذکره: دولتشاه» ۱۴۷ M. S. O. ال یازماسی. فنا بر تعلق قیرماسیله یازیلیمشدر. له‌تینتراد — دارا‌شون، کتبخانه‌سی.
- (۳) بر ذاتک فضیلتنه و یاقشیلکنه دائر اولان یازیلار.
- (۴) (درگاه) (استانبول ۱۳۳۷ نومرو ۶ صحیفه ۸۳).
- (۵) تنظیر — بر شعره بکره‌ده‌دک غیری بر شعر یازماق.
- (۶) فضولی دیوانی سوک استانبول طبعی (مقدمه) و (آذری ادبیاتینا عائد تدقیقلر) آذر نشر، پاکو ۱۹۲۶، کوپرولی زاده فؤاد، صحیفه ۱۱۱.

غزل (۱)

آیردی کو کوهی برخوش قبر یوز جانفزا دلبر
 نه دلبر، دلبر شاهد، نه شاهد، شاهد سرور
 من اولسه سن بت شنکل صراحی ایلمه قل قل
 نه قل قل، قل قل باده، نه باده، باده احمر
 باشیدان کیمه دی هرکز سنکلن ایچدی کیم باده
 نه باده، باده مستی، نه مستی، مستی ساغر
 شها شیرین سوزوک، قیلیر مصرده بر زمان کاسد
 نه کاسد، کاسد قیمت، نه قیمت، قیمت شکر
 توتوشما نیچه در آتش بلورماز خصلت عنبر
 نه عنبر، عنبر سوزش، نه سوزش، سوزش مجمر
 ازه لده جام ایچنده یازیلدی صورت معنی
 نه معنی، معنی صورت، نه صورت، صورت دفتر
 (حسن اوغلو) سکا کرچه دعاچیدر ولی صادق
 نه صادق، صادق بنده، نه بنده، بنده چاکر

بو طرزده یازیلیمش فارسجا منظومه لره بر نوع نظیره اولان بو غزل یازیلدیغی عصره نظرا بر صنعت بدیعسی سایلا ییلیر. وزنی، آهنگی قافیهری، خصوصیه تکرار ایدیلهن بر نیچه قافیهری شرق ذهنیتله یازیلان اک صنعتکار منظومه لردندر. حسن اوغلینک عروض ایله یازدیغی شعرلده موقیته و صنعتینه، تکده اولسا بو غزلی قوتلی بر شاهدر. بو قدر وارکه، ینه فارس تاثیر آلتیندا فارس صنعتینه بکزه دیلرک یازیلیمش و او صورتلده ئوزیندن سوکرا کلنره شکلی، آهنگی و طنطنه سیله کوکل چکن بر نمونه اولمش منظومه در. بزجه حسن اوغلینک اک قیمتلی اثرلری او خلق آراسیندا یایلمش، خلقک حسیاتینا ترجمان اولمش و عصرلجه تکرار ایدیلمش اولان تورکیلریدر، لاکن تاسفلر اولسون که، بونلار بو آنه قدر هیچ اله دوشمه مشلردر. بز اوللاردا حسن اوغلینک حقیقی شاعرلکینی، صمیمیتینی حقیقی الهامنی، حقیقی عشقینی کوره

جکز. بو منظومه سینده سقولاستیک مدرسه شاعرلرینک تصنفلی تکلفلی عظمتی کورو لور. دیلده تورکک صاف و صمیمی دیلی دکل، دینک و مدینتک تاثیرله فارسلاشمش بر غربلشمش قاریشیق دیلدر. او زمانک آذربایجان ادبی دیلی ایله آنادولو ادبی دیلی آراسیندا هیچ بر فرق یوقدی. بونی دا حسن اوغلینا نظیره اولاراق یازیلان بو (احمد داعی) نک غزلینده تدقیق ایده لیم:

«أیاخورشید مه پیکر،
 جمالك مشتری منظر؛
 نه منظر، منظر طالع،
 نه طالع، طالع انور...
 جمالکدان جهان کلشن،
 دوداغکدان زمان کلشن؛
 نه کلشن، کلشن جنت،
 نه جنت، جنت، کوثر!
 بوزو کدر آیت رحمت،
 ئوزو کدر مظهر قدرت،
 نه قدرت، قدرت صانع،
 نه صانع، صانع اکبر!
 سلیمان سیرتی سنده،
 سکندر صورتی سنده
 نه صورت، صورت یوسف،
 نه یوسف، یوسف سرور
 فلک شطرنجی اوتدوک،
 سعادت مسلکن طوتدوک!
 نه ملک، ملک دولت،
 نه دولت، دولت قیصر
 فاپو ددا فولارک بی حد.
 ولی کمتر قولک (احمد)
 نه احمد، (احمد داعی)،
 نه داعی، داعی چاکر».

داعینک بو غزلی، چوق طمطراقلی، چوق تصنفلی اولوب، دیکریندن بر آزداها ایشلهن میش اولماقلا برابر روح، ذهنیت، تلقی اعتباریله، حتا دیل اعتباریله اولکینک عینیدر. اساساً دیل عینی دبلک دوامیندن باشقا بر شئی ده کلدر. زمانک محیطک، تاثیر لرك و اجتماعی عامللرک باشقلاشماسی یوزوندن، محیطاً عربلره داها یاقین اولان اوغوز لارك دیلرینه عرب دیلینک آرتق بر تاثیر کورولدوکی کبی فارسلا داها یاقین اولان اوغوزلارك دیلرینه فارس دیلی بویوک بر تاثیر یامیشدرکه، بو تاثیر لر آلتندا جانلانان ادبیاتدا او تاثیر لری بارز صورته کوروریز.

داعی تصوفی بر تریه آلمیش بر شاعر اولدوغی حالدا دیلیه، صنعیه، ذهنیتیه تام بر مداح سرای شاعریدر. دیلی و معناسی اعتباریله عینی روحی "esprit" ویره (حسن اوغلو) حقنده ده بو حکمی ویره یلمک ایچون اونک حیاتی حقنده، کیملرله و ناصل مناسیته بولوندوغی خصوصدا معلوماتمز اولماق لازم کلیردی. داعی ادیاتی، علمی، حتا تصوفی معیشت ایچون بر واسطه، بر آلت قیلیمیش، حیاتیلمیش شعری اقتصادی بر یول حالینه قویموشدر. اوندکی تصوفی تعبیرلر، فلسفی ورموزی ماهیتلرینی غائب ایده رک مبالغه ایله تعریف و ستایش اصطلاحلار حالینی آلمشدر.

«آبردی کو کلمی بر خوش قمر یوز، جاقزرا دلبر
نه دلبر، دلبر شاهد، نه شاهد، شاهد سرور».

و:

«شها شرین سوزوک قیلیر مصرده بر زمان کاسد
نه کاسد، کاسد قیمت، نه قیمت، قیمت شکر».

و:

«حسن اوغلو سکا کرچه دعا جیدر ولی صادق
نه صادق، صادق بنده، نه بنده، بنده چاکر».

دییه (حسن اوغلو) نک مخاطبینی بیلهمه یورز. اونک مخاطبیه ده (داعی) نک (میر سلیمان) کی کبی بر شاهزاده ویا بر سلطان ایسه او کادا تصوفی آلت ایشمش، شعری حیات و اقتصاد واسطهسی قیلیمش بر مداح شاعر دیمکده تردد ایتمه یز. یوق اگر مخا طبی حسن مطلق و معشوق حقیقی اولان وجود مطلق ایسه چیقاراجاغمز نتیجه طبیعی بوتون بوتون باشقا اولاجا قدر. هر حالدا ئوزونک جذب ایدیجی بر شیخ اولدوغی سویله بن قیصا و محدود ترجمه حالی اونک صادق بر دیندار و صوفی اولماسی لازم کلدیکنی کوستریرکه، او زمان بز، یازدیغی غزله ده استعاری و تمثالی بر معنا ویرمک

و بوتون (قمر یوز) لری، (جاقزرا دلبر) لری، (دلبر شاهد) لری، (بت شنکل) لری، (باده احمر) لری، (بنده چاکر) لری بره استعاره، بره رزمز و تمثال اولا راق قبول ایتمک مجبوریتنده یز.

هر حالده (حسن اوغلو) نی هجری سکرنجی عصرده یاشایان و اسکی سقو لاسیتک ادبیاتدا شهرت بولان یوکسک شاعرلردهن بری اولاراق تانیماقدا حقلی یز. اونک کرهک دیلده، کرهک وزن و نظم کبی تاقیقادا قوتلی بر صنعتکار اولدوغی کوروریز. بو اعتبار ایله سکرنجی عصرده آنادولودا، روم سلجوقلارینک منقرض اولان حکومتلری اوزرینده حکومت قوراراق معنا سیز بر صورته ده (عثمانلی) نامنی آلان اوغوزلارك انکشافه باشلایان ادبیاتلاری اوزرینده ده قوتلی بر نقودی بولوندوغو نادا شاهد اولورز.

(حسن اوغلو) تورکولری دییه یاد اولونان و خلقی بر ادا ایله و خلق وزنیه یازیلیمش اولدوقلاریندا شبهه ایدیلمه یین اثرلریندن بعضی پارچالاریندا تصادق ایسه ایدیك (حسن اوغلو) حقنده کی حکم و قناعتمز حقیقه داها یاقین اولوردی. او تور کولر بزه اوزلرینک یا (یونس ایمره) لره، (غیبی) لر و سائرله کبی، دینی تلقیناتجی شاعر و درویش بر سیاح اولدوغی اثبات ایده جک، یا خودده تصوفی فکری، دینی آکلایش صاحبی بر عاشق شاعر اولدوغی کوستره جکدی. بو کونکی معلوماته کوره او متصوف بر شیخ، مجذوب بر تلقیناتجیدر. تاثیرینک بوتون آذربایجان، آنادولو، قیپچاق و مصره قدر یایلمش اولماسی دا بو احتمالی قوتلندیره ن اجتماعی بر سبیدر.

قاضی برهاله الدیه

حیاتی. هجری سکرنجی و میلادی اون دوردنجی عصر بوتون کوچوک آسیا و اورتا آسیادا اجتماعی و اقتصادی بر بوزغونلیغک باش کوستردیکی هیچ بر قرادلی حکومتک قورولوب اوزون مدت دوام ایده مه دیککی بر آنارشئی دوره سی در. عصرلرجه دوام ایده ن بویوک حکومتلر ییقیلوب یرینه بر چوق کوچوک حکومتلر به لیرمش ایدی. بوتون بو مملکتلر (طوائف ملوک)، بر دهره بکلک حیاتی یاشایرلاردی. اساساً حیا نک فورولوشی ایله اجتماعی و اقتصادی اساسلارک تماماً اورتا عصرلر اصولیندا دوام ایدیکی، حرث و مدینتک سقلاستیک و مدرسه محصولی اولدیغی، دینک حیات اوزرینده دهرین بر حکمی بولوندیغی زماندی.

بر طرفدن — اجتماعی وضعیتک قرارسزلغیندن استفاده ایدن دره بکله ایله سر کرده لر ییله، جرئت و احتیاط قوتینه بر چوق خلقی آردیندا سورو کله یوب کو تورور؛ دیگر طرفدن — دینک شمولی (۱) و کولکی تاثیریندن استفاده نی دوشونن فورناز، جین فکرلی شیخلر و درویشلر صاف خلقک و جوانلارینی الده ایده رک اولاری ئو کله قاتوب کیزلی مقصدلرینه ایرمک ایچون قوشدورورلاردی. هر حالدا خلق بو ایکی اجتماعی بلانک قانلی و قائل تاثیرلری آلتیندا بر برلرینه کیره رک عصرلرجه چارپشمش، پارچالامش و پارچالانمشدر. قاضی برهان الدین ده اجتماعی حیاتک بویه کشمکشلر ایچینده چالغاندینی بر زماندا میدانا آتلمشدر.

قاضی ننگ زمانیندا یانیندا یاشامش و (بزم و رزم) آدلی (مفصل ۲) اثرینده قاضی برهان الدینک ترجمه جالبینی دیگر محرر و مورخلردن داها صحیح یازمش اولان عجم مورخلریندن (عزیز بن اده شیر آستر آبادی) (بزم و رزم) ک ایلك فصلینده قاضی برهان الدینک آدی احمد اولدیغینی کوستریر. (عزیز بن اده شیر) ک بو قیدینی قیصر یه ده قاپان خانی دییلن یموق خانی جوارینده بر چشمه اوزرینده کی کتابه سی ده قوتلندیریر.

(ابن حجر) ک (۳) افاده سینه کوره احمد برهان الدین ارزجاندا دوغولمشدر. لاکن قاضینک معینده یاشامش اولان عزیز بن اده شیرک روایتی داها قطعی و صحیحدر. برهان الدین هجری (۷۴۵) ایل رمضانک اوچنجی کونی قیصریه ده دنبایه کلمشدر. اصلا تور کدر. ئوز بویوک آتالاریندان محمد (خوارزم) دن قسطنونینی یه کلمشدر. محمدک اوغلی جلال الدین حبیب قیصری قاضیسی اولموش و سوکرا بوتون اوغوللاری صیرا ایله قاضیلق ایتمشلردر (۴). حسام الدین، سراج الدین سلیمان و نهایت شمس الدین محمد کلمشدر که، بو احمد برهان الدینک باباسیدر.

(۱) اطرافلی

(۲) «ابن حجر العسقلانی» الدرد الکانم فی اعیان المات الثامن» آدلی تذکره مشاهیر صاحبی بر عرب مؤرخیدر. هجری دوقوزنجی عصرک اورتالاریندا مصرده تولمشدر. (دیوان قاضی برهان الدین در سعادت ۱۳۳۸).

(۳) «قاضی برهان الدین احمد فی الاصل تورک اولوب اوغوزلار (سالور) شعبه سندن ایدی. پدری «قاضی شمس الدین محمد» ایدی. بو چوق عصر قدر قیصریه قاضیلینی اباعن جد بلا فاصله بونک نسلته مخصوص اولموش ایدی. کندی ده اورادا يتشوب مصر و شام و حلبی دور ایله کمال تحصیله همت کوسترمشدی. ایگرمی بر یاشندا ایکن بابالارینک موقعی اولان قیصریه قاضیلینه نائل اولموش ایدی.»

(۴) (میلادی ۱۳۶۴ هجری ۷۶۶) عثمانلی تاریخی — انجمن نشریاتی — جلد ۱ — صفحه ۸۲.

قاضی برهان الدین هم سلجوقیلره، هم ده موغول امیرلرینه منسوب اولدوغنی ادعا ایدرمیش، بویوک آناسی موغول امیرلریندن برینک قیزی اولدوغنی کبی جدی قاضی حسام الدینک قاریسی دا سلجوق امیرلریندن برینک قیزی ایمیش. برهان الدینک ئوز آناسی دا جلال الدین محمد مستوخانک اوغلی عبدالله چلبینک قیزی ایمش و برهان الدینی دنبا یا کثیر دیکدن بک آز سوکرا تولمشدر.

برهان الدین اون دورت پاشینا قدر چوجوقلغینی قیصریه ده کیچیرمشدر. داها کیچیکک بر چوجوق ایکن ذکاسینک کسکین لکیله دقتینی جلب ایدن برهان الدین بش یاشلاریندا ایکن باباسیندان درس او قوماغا باشلامش؛ اون ایکی یاشلارینا کیر دیکسی سیرالاردا تورک، عرب و فارس دیلرینی ئوکره نمش، آرتق اولاراقدا منطق و حکمته قدر اولان درسلی تحصیل ایتمشدی.

برهان الدینک اصل فعالیتی بوندان سوکرا باشلاماقدا و که نیشله مکده در. اون دورت یاشلاریندا ایکن تحصیلینی قورتارماق آرزوسیه مصره (۱) کیدرک، فقه، اصول، حدیث، تفسیر، هیئت و طب درسلی کورمش و اون دوققوز یاشیندا ایکن باباسیه برابر حجه کیدوبدر؛ قایدارکن بر ایله قدر حلبده (۲) قالاراق علمی تبعلرله (۳) مشغول اولمشدر (۴).

کو پرولو زاده محمد فؤاد:

«ابتدا پدریندن تدریس ایتدیکدن سوکرا شام و مصرده تحصیله دوام ایدی. ۷۶۴ ده باباسیه حجازه کیتدیه ده عودته باباسی مصرده وفات ایدتیجه حلبه کلدی و بر مدت اورادا قالدیقدان سوکرا تکرار «قیصریه» یه دوندی. (۵)

دیر.

- (۱) «... برهان الدین قیصریه قاضیسینگ اوغلی اولوب صباوتینده تحصیل علم ایچون مصره واروب علمی تحصیلدن سوکرا بر قیصریه صدقه وردیکده قهر برهان الدینه سن بوندا مکت ایتمه (دورما). سن سلطان رومسین. دیکک تعجب ایدرک رومه کلوب سیواسدا درس تلمیمه مشغول اولدی» (مرئی التواریخ صحیفه ۴۱۱)
- (۲) ابن حجره کورده ده «حلبده دروس مرتبه نی (ترتیب اولونمیش) تحصیل ایتدیکدن سوکرا منقطه رأسینه عودت» ایتمشدر. دیوان قاضی برهان الدین — ۱۳۳۸.
- (۳) تتبع — اطرافلی اولاراق تدقیق ایتمک.
- (۴) دیوان قاضی برهان الدین — در سعادت — ۱۳۳۸.
- (۵) «درگاه» نومرو ۲۴ — سنه ۱۳۳۸ صحیفه ۱۸۰.

نهایت قیصریه عودت ایدن برهان الدین میل و محبتی (توجهی) قازانماغا موفق اولدوغی امیرغیاث الدین محمد طرفندن، باباسنڭ یرینه قاضیلغا تعیین ایدیللمشدی، هنوز ایکرمی بر چاغلاریندا ایدی (۱).

بلده نڭ کنج قاضیسی که نیش و اطرافلی معلوماتی، اداره و معامله ده کی موقتیلری ايله غیاث الدین محمد اوزنی داها چوق سه و دیره ره که، بنی ارتاخاندانندن بو امرک دامادلیغنی ده الهه ایتمشدی (۲).

خلقک امنیت و محبتی قازانان احمد برهان الدین زماننڭ بر چوق امیرلری و بکلری آراسیندا کی چارپشمالاردان، بنی ارتنا، قره مان اوغوللاری، موغول بکلرینڭ چکشمه لریندن استفاده یی قاجیرمیر، هر دفعه سنده یا بر وزارت، یا بر امارت قاپیردی. نهایت سلطانلیغی یینه اله کچیرمه که موفق اولموشدی.

بوتون بهادرلقلارینا، بو سیاستلرینه رغماً قاضی برهان الدین احمد دخی باشینی قلیجیدن قورتارامادی. نهایت اوزی ده، وقیله ئوز دوستلاریندان و امیرلریندن ایکن کوجه توب کیده رک آق قویونلو عشرتنی تاسیس ایتیش اولان (قره یولوک) نئیهله منهور قارا عثمان بک الینده جان ویرمیشدر.

قاضی برهان الدین سیاسی اولدوغی نسبتده ده عالم و شاعر ایدی. سیاست تاریخینده بر اقدیغی آد اونوتولوب کیتسه ده، ادبیات تاریخینده بر اقدیغی آد هیچ بر زمان اونو تولمیا جاقدر. علما آراسیندا چوق معتبر اولان (ترجیح التوضیح) و (اکسیر العادات فی اسرار العبادات) آدلی ایکی عربجه اثری وازدر.

بزجه قاضینڭ اک قیمتدار اثری آذری لهجه سیله یازدیغی (دیوانی) در. قیمتدار بر نسخہ سی «بیریتیش موزه ئوم» دادر. بو نسخه حقنده جناب شهاب الدین بو معلو ماتی ویریر:

(۱) «بعضی غرضکارلارک سعایتله ابتدا قصریه قاضیلغنی یا قلامایان برهان الدین، بر آز سوکرا بو املینه موفق اولدی» درکاه ۳۴، — صحیفه ۱۸۰ کوبروؤ زاده محمد فؤاد.

(۲) «اما عقلمدان اولماقده هر حرکتی ناسه خوش کلوب محبوب قلوب (قلبرک سوکیلیسی) اولوب کتابلار تالیف ایدر. حنا «ترجیح علی التلویح» آنکدر. و هزاره صدقه ویرمه که مائل و عسکری و علما ايله کوروشور ایکن سیواس پادشاهی فوت اولور. یرینه صغیر اوغلو محمد اجلاس اولونوب و زردان و علمادان بر قاج کیمسه تدبیر امور ایدرلر ایدی. بو ائتاده برهان الدینڭ باباسی فوت اولماقده یرینه سیواس قاضیسی اولدی. اما حکومت و ریاست اجراندان عالم خط ایدوب منکت کویا قاضیه مفوض (عهده سینه بر اقلمش) اولدی...» (مرئی التواریخ — صحیفه ۴۱۲)

«قاضی برهان الدینڭ دیوانی کره ارض اوزرینده بر تک نسخهدر. بو نسخه «خلیل بن احمد الملکی السلطانی» نڭ خط دستی ايله یازیلمش و فوق العاده بر اعتنا ايله تذهیب (۱) و تجلید (۲) ایدیللمشدر؛ (۷۹۶) تاریخینده یعنی ناطمینڭ وفاتیندان دورت سنه اول یازیلمش و ازهر جهت مظهر اعتنا اولمش اولدیغینا یاقیلیرسا، بالذات قاضی برهان الدین ایچون احضار ایدیلدیکی زهاندیه اولان لارا حق وریله ییلیر. بو تک نسخه اون دو قوزنجی عصرک نصفاً آخیریندا انکتره نڭ درسعادت سفارتی کاتلریندن «طوماسی هیوزه اسمینده بر ذاتک آنادولودا سیاحتی ائناسیندا اله کچیریلمش و توزینڭ حین وفاتیندا یعنی علی التفریب اوتوز سنه اوله بیریتیش موزه ئوم طرفیندن ساتین آلمشدر. بو دیوانڭ وقیله مملکت مزده موجودیتیندن بلکه بز خبردار ذکل ایدیک، فقط اسلاف مزه (۳) قاضی برهان الدین مجهول بر شاعر قالمامشدی. خواجه سعدالدین، مورخ عالی، طاشکیری زاده قاضینڭ شعرلرینی ئناده یکر باندردلار (۴).

بونی دا دیسه لی مکه، قاضی برهان الدینڭ دیوانی بو کونکی تورکلر ایچون آسانقلا اوقونور و آسانقلا آکلاشیلیر اثرلردن دکندر. اوقومانی چینلشدیریر: ایکی شئی چینلشدیر: برنجیسی؛ املانڭ بزه یابانچیلیغی؛ ایکینجیسی؛ خطاطک بازارکن یاکیلوب اونوتولاری؛ مثلا (نون) یرینه تنوین علامتی کوزورسکر: «اوندان هی ائتاده» شکلینده، و «یازدن هی» «باردا» شکلینده یولور. زماننڭ (ق) لاری چوق وقت (خ) کی یازیلیر. مثلا، چوق یاقشی ییلدیکنز «آساق» کلمه سی «آسخ» شکلینده یازیلیر.

قاضینڭ دیوانی ایکی قسمدن تشکل ایدر. بو بوک قسمی غزلیاتینی حاویدر. ایکینجی قسمی ایکرمی رباعی ايله، شاعرک «التیویغات» نامی آلتیندا جمع ایتدیکی (بوز اون دو قوز) قطعه دن ترکب ایدر.

تورک کلمه سی قاعده عربیه اوزره جمع شکلینه قوبولمشدر. «تویوغ» اسکی تورک شاعرلرینجه مرغوب بر شکل نظم ابعش. هر تویوغ بر رباعی کی برنجیسی، ایکینجیسی و سوکینجیسی عین قافیه اولان دورت مصراعدان تشکل ایدر.

تویوغات، نوز لغت معناسیندان آکلاشیلماقچی اوزره بر حساب محفوظه سیدر. تویوغلارک بوژ اون دو قوز تویوغ عاشقانه اولدیغی کی، عاشقانه اولما یان قومشولاری دا عشقه پک یابانچی دکندر. تویوغاتک اکثری «فاعلاتن، فاعلاتن، فاعلاتن» وزیننده در. فقط بعضیلری «بارماق حسابی» ايله یازیللمشدر.

غرب تورک ادبیاتینا قاضی برهان الدینڭ اوچ خدمتی انکار ایدیلمه ز: بری بشری عشقی ادبیاتمزا کتیرمه سی، زیرا او وقته قدر که، شعریمزه عشق، حضور دونی ايله کیرزدی. دیگرکی ایلک دفعه اولاراق، عرب تورک لهجه سیله رباعی تنظیم ایتمه سی، اوچونجیسی تویوغلاری بز تانیش اولماسیدر. اسکی شاعرلر مزمک بو تویوغ وادیسینه التفات ایتمه سی؛ تویوغ نمونه لری یازمیشده دیوان قاضینڭ رقیسز قالمش مستشرقلردن مسلک داشمز معلم لطفی لئوین افندینڭ همتیه حب ایدین بو کتابدا قاضی برهان الدینڭ رباعیات و تویوغاتینی کاملا غزلیاتینی قسماً بولماق اولار.

(۱) بز نمه.

(۲) جلد نمه.

(۳) اسلاف — کچیمش نسل.

(۴) ئناده یکر باندردلار — دیل ايله تعریف ایدرلر.

دیلی، صنعتی و ذہنی

ایللرجه قاضیلک ایدن برهان الدین اوزیندن اول و سوکرا کلن بر چوق شیخلر و حتا شاهلار قدر نیله دینی ادبیاتا یاقلاشمامیشدر. اونک دیلی، حسی، فکری و افاده سی ده نوز زمانی شاعرلرنیڭ همان هاموسندان. حتا اوزیندن سوکرا کلنلرکده برچوقلاریندان چوق داها حیاتی در. شهبه یوق که، قاضی برهان الدین ده معاصرلری حتا اوزیندن اولکی شاعرلر کبی فارس ادبیاتندان بر چوق تاثیرلر آلمیشدر. نوزی فارسجا و عربجه شعرلر یازمیشدر (۱). لاکن وجوده کتیردیکی دیوان آذری لهجه سینده در. اگر دیلی تدقیق اولونورسا، قولاندیغی عرب و فارس کلمه لری باشقا شاعرلرله نظر اچوق آز و محدوددر. تورک کلمه لرینه قاضینک آریجا بر اهمیت ویردیکی کورولور. بو جهتند ده نظمینده بر آز چوق دوشکونلک، چوق اکسیکلک وارددر. بر کره عرب و عجم وزنلرنیڭ، یعنی عروضیڭ تورکجه یه تطبیقی یکی و ابتدائی اولدوغندان وزنلرله بو خصوصدا آلیشقلق اویغونلوق آزددر. حالبوکه: دیلده عرب و فارس کلمه لری نه قدر چوق اولورسا وزنه موافق دولایسیله آهنگ و انتظامدا آرتاجاغیندان موفقیته داها چوق اولور. لاکن قاضی برهان الدین بو آسان موفقیته، کورونوشده کی بو صنعتدن قاچمش بر آز دوتوق و آهنگجه ضعیفده اولسا تورک کلمه لرینی وزنه سوقماغا چالیشمیشدر. کوکل ایستردی که، او بوتون توپوغلارینی هجه وزنیه، بارماق حساییله یازا بدی. لاکن زمانینک قطعی اجتماعی تاثیرلرله، عنعنوی ذهنیتنک چه نبریندن قورتولوب، باشلی، — باشینا او یولا کیتمکده آسان دکلدر. بو قدر وار که، قاضی برهان الدینک دیلی ده، شعری ده، صنعتی ده، خلقک نوز مالی اولوب؛ اونک طبیعی و صمیمی ترجمانلغینی ایدن خلق ادبیاتی ایله لسانی، شعری و ادبیاتی غیر صمیمی، یاپما، اویدورما و چکی دوزه نلی بر حالدا بولونوب مدرسه لرله سرایدان قوت آلان علمی جریان آراسیندا بر «حد و صل» تشکیل ایتمکده در. دییه ییلهرز که قاضی برهان الدین دیلی، فکرلری، حسلری و خیاللاریلله داها آرتق خلقه یاقیندر:

(۱) مؤرخ (عینی) به کوره عربجه و عجمجه شعرلری ده اولان قاضی (برهان الدین) ک برجه اک شایان دقت جهتی آذری لهجه سیله یازان اک آسکی «شرقی آنادولو» شاعری اولماسیدر. فی الحقیقه دوغدوغی (دوغولوغی) و یاشادغی ساحه اعتباریه آنا دیلی (آذری لهجه سی) اولان قاضی برهان الدینک اثرلرینی لسان اعتباریه بو ساحه یه سوقماق طبیعیدر. (کوپرولو زاده محمد فؤاد، درگاه، نومرو ۲۴، سنه ۱۳۳۸ صحیفه ۱۸۰)

کو کولومه من دیدم که قنده سین (۱)
غمزه سینک اوخلاریلله قنده سین (۲)
کیسوسیلله بنده دوشدم در کوکل
دیدم اکا نوله چونک (۳) بنده سین
نولا نویدم کوزمه سوردم سنی
سن دخی عالمده بر ترونده سین (۴)
بنده سین سن بنده یم بن طاپوکا
بنده یم بن نیجه که سن بنده سین
کوزلرم کریان و بریان در کوکل
لبلارون شکر اوزون پرخنده سین

غزلی او قومش، بر خلق شاعرینک قوشماسی ویا دیوانی دوغوسنی ویرر. بوتون جناسلار، تشبیهلر، استعاره لر خلقک مالی... عجم افسانه لرینه، عجم عنعنه و قناعتلرینه، دینی ذهنیت و دوغولارلا تلمیحلر، ایهاملار ی یوقدر.

دیدمی: کو کلکده ناوردر (۵)؟ دیدم: هم (۶)
دیدمی: کوزکده ناوردر؟ دیدم: دم (۷)
دیدمی: ناور (۸) بو عالمده مرادک؟
دیدم: بر دلیر زیبای (۹) همدم.
چودردک بویله مضمهر (۱۰) در کوکلده
نیچون اولمز جانوک جانومه مدغم (۱۱)

(۱) قنده — هارادا، نزهده.

(۲) قنده — (قان) دا، قان ایچینده.

(۳) چونک — چون که.

(۴) ترونده — ترفنده — تازه بیتیش.

(۵) ناوردر — نه وارددر.

(۶) هم — غم، ألم.

(۷) دم — کوز یاشی، قان.

(۸) نادر — نهدر.

(۹) زیبا — سوسلی، کوزل.

(۱۰) مضمهر — کیزلی.

(۱۱) مدغم — عینی جسدن ایکی حرفک برلشوب شد (تشدید) لی بر حرف اولماسی. بوزادا ایکی جانک بر بریله قاریشوب برلشمسی دیمکدر.

لبوك درديله فانم سو اولدی
نولا کر دردمچون اومسم امسم

عزلیده خلقک شعریلرندن آیریلیمیاچاق و آیریلایماچاق قدرطبیعی در: تصنف چکی و دوزنسر بر صنعتی، حیاتی، جانلی بر افاده سی وار. آکلاتماق ایسته دیکی سهوکی یاشایان بر انسانک سهوکیسی، دویان و دویورماق ایسته بن، سهوون و سهویلکم آرزو ایدن مادی بر وارلیغک مادی بر دیله کی در.

قاضی برهان الدینک اک صنعتکارانه یازدیغی:

کلشنه کل نکارا بلبلج کور
حسنچون عالم ایچره غلغلی کور
آینه آل الوکا باخ یوزوکا
کوتش ایچنده دانه فلفلی (۱) کور
ساقی سیم ساق سون (۲) آیفی (۳)
آز چوخ (۴) عمر ایچنده مل ملی کور
بلبل آوازی دکدی قولغنه (۵)
باخ صراحیله بو قلقلی کور
بلبلوک زارمسیچون اغلرکن
کوکل ایدر بکا که کل کلی کور

و:

تک شگری لعل لبوک تنکه کوردی
طوطیش بو کوکلمک آهنکه کوردی
کوکلی بن قومشدم کوکلی یولینه
چاره ندرر شیشه (۶) چون سنکه کوردی

(۱) فلفل — قره بور دیمک اولوب بورادا شاعر (بنک) خال قصد ایدر.

(۲) سون — صون، ویر.

(۳) آیفی — آباغی، قومی.

(۴) چوخ — چوق.

(۵) قولغنه — قولاغینا.

(۶) شیشه — شیشه یی.

قوردی قشی (۱) باین وکرلاردی کوزی اوخ (۲)
مکر که بو ترکیلرین اول چنکه کتوردی
جانومی سچی (۳) قیلی یاخر عود کبی چون
فانون بودر هر نه که (۴) چنکه کتوردی
ویر کل انه ساقی طولو جامی واکله
شول لطفی که اول باده کلرنکه کتوردی

و:

بن نجاسی دیریلیم سندن اراخ (۵)
بیلمازم نه قیلیم سندن اراخ
کوزلارم یاشی درر سایل (۶) شها
بن دخی هم سائل (۷) سندن اراخ
دل دیرسین جان ویرورم بن عوض
دیلرم که دل دیلم سندن اراخ
قل قلچون کیسو کوک مسکن اولوب
بوینومی قل قیلیم سندن اراخ
کوزلارم کیورور کوکولم قانته
کوز قانینه مایلیم سندن اراخ
جان جنوکه متصل در ای نکار
هم ینه بن حایلیم سندن اراخ
سندن اراخ سندن اراخ یانارم
صنمه که بن غافلیم سندن اراخ.

بو غزللری بیله بریم (علمی جریان) دیدیکمز (مدرسه — سرای) ادبیاتینک
چورویوب پوزولمش کوزه للکیندن، قومش ظرافتیندن اوزا قدر. قاضی برهان الدین
یازیلاریندا وحشی بر کوزه للیک، طبیعی بر وحشت کوسترمکی آلی پوللو، اویالی
بویالی، ساخته مدنیت رباکارلیقلارندن اوستون دوتیر. هر حالده قاضی برهان الدینک
یازیلاری اسکلی تورک شعری ایچنده اک صمیمی، اک حیاتی، اک طبیعی اولانلاریدر. بو:

(۱) قشی — قاشی، (۲) اوخ — اوق، (۳) سچی — ساچی، (۴) هر نه که — هر نه بی که، (۵) اراخ —
ایراق، (۶) سایل — آقان، (۷) سائل — دینچی.
آذربایجان ادبیاتی تاریخی ۱ حصه - 11

اولموش تنومه عشقی آنوک روح دکلمی؟
 غمزه سیله دل دخی مجروح دکلمی؟
 عشقیله قوشندی کو کلم بولنه آنوک
 عشقیله قاخیلن قپو مفتوح دکلمی؟
 کیرپو کی نه قلدوغنی سن صنمه معما
 کو کلدن آنوک یاره سی مشروح دکلمی؟
 بک ییلده اکر نوح یشادیسه بک یاش
 اول یاش بکا بر لحظه ده ممنوح؟ دکلمی؟
 معشوقله عاشق بر اولور عشق اودیله
 مادح دخی پس هم ینه ممدوح دکلمی؟

غزلینک سوک بیتنده حس اولونان «تصوف رنگی کبی بعض یازیلاریندا تصوفه
 بویله بر یاقینلاشما یوق ده کلدر. لاکن بو یاقینلاشما عصرینده کی متصوف شاعرلرک
 یازیلاریندا کی تصوفدن چوق اوزاقدنر. هیچ بر زمان تصوف قاضی برهان الدینده بر
 غایه اولاراق کورولمه مشدر. بوتون حیاتی و اجتهادی اعتباریله بر حیات آدامی اولان
 بو جانلی شاعر فکرلرینک، حسلرینک، هیجانلارینک ترجمانی اولان شعرلرینده ده
 تعامیله حیاتی اولموشدر:

یار ییزومیلینا، کور که نه آل ایلدی
 تا که یاشوم قان اولا یا کفن آل ایلدی
 آغزنی کورالی درلیکم اولدی کمان
 ییلینی کوسدارلی (۱) بیننی خیال ایلدی
 جانومی آلدی کوزی کو کلم اپردی (۲) طوزی
 شهد و شکر تک سوزی عقلومی لال ایلدی
 هجرنه دویمیزم وصلنه ایریمزم
 شول صنمک که یوزی بدری هلال ایلدی
 حسنی که حق لطفی در ییزا حرام ایدین (۳)
 کوزلری عاشق قانن نیشه حلال ایلدی

(۱) کوسدارلی — کوستره لی، (۲) اپردی — آپاردی، (۳) ایدین — ایدوبین.

ییل داخی آواره در طولشالی (۱) زلفنا
 پری در اول اکا چون قیلله قال ایلدی.
 کرچه کباب ایلدی عشقی اودینا جانی
 یار آغزنگ یارنی ییزا (۲) زلال ایلدی

غزلی، تلمیحلری و تشبیهلری اعتباریله بر آز (علمی جریان) محصوللاری آراسینا
 کیریرسه ده، تعامیله او چارچیوه ننگ ایچینده قالما ییر (تویوغ) لاری آراسیندا:

کو کلدن کرلو بولسا بر تاسه در
 عمرلا اجل دخی همکاسه در
 دنیا بزمنده ایکی عالم دخی
 عشق اری قاتندا هم بر کاسه در

و:

بلو (۳) در حق قاتنده کردارمز
 ایله کم وار مسمل (۴) و مردارمز
 ساقی ویر کل الوما (۵) طلو (۶) ایخ (۷)
 کم کیدا (۸) بو کو کلدن (۹) ژنکارمز

و:

نطعوکک یوزنده پک آیات اولور
 کم که اولور آنده فیل و آت اولور
 شخرخو کی کم کورسا حق طنوخ (۱۰)
 شه دمدن (۱۱) اول یوزکده مات اولور

و:

عشق اری اولدر که مست اوله مست
 نچه که نیست اولا اول هست اوله هست
 نچا که باشی کو کا بیتاریسه
 یازیلو اراسنده پست اولا پست

کبی تصوفی آشکار کوستره ن پارچالاری واردنر: نویله اولماقلا برابر او طریقت پرست

(۱) طولشالی — دولشالی، (۲) ییزا — بزه، (۳) بلو — بللی، آشکار، آبدین، (۴) مسمل — تمیز،
 (۵) الوما — الیمه، (۶) طلو — دولو، (۷) ایخ — آباغ، (۸) کیدا — کده، (۹) کو کلدن — کو کولده ن،
 (۱۰) طنوخ — طانوق، (۱۱) دمدن — دیبمه دن.

و تنقیناتچی بر شاعر ده کلدر. اوندا تصوف آنجاق بر علم بزه کیدر. بو توپوغینی کوزدن کیچیره لیم:

اوزینی آلیشخ (۱) کورن سردار بولر

انا الحق دعوا قیلن بر دار بولر

ار اولدر حق یولنا باش اوینایا

دوشکدا (۲) اولن (۳) یکت مردار بولر

دیهن (قاضی برهان الدین) ه بو توپوغی سویله تن تصوف روحی ده کل، بلکه ییکیتلک، قهرمانلق ساقه سیدر.

أرنلر اوز یولنده أرتک کرهک

میدانده ارکک کشی نرتک کرهک

یاخشی، یامن (۴) قاتی، یومشخ اولسه خوش

سرودم دین کشی ارکک کرهک

دیهن چارپیشاجاق رقیب آرایان قاضی برهان الدینک بو یازیلاری بره در حماسی شعردر. بو طرزده کی شعرلری حرارتلی، جوشغون، خلیجانلی کولکلنک بره در فریادی، بره در نعره سیدر ده نیله بیلیر.

سیل آخر (۵) هاله (۶) بو دم یاشم بنم

یورکم قانیله در آشم بنم

غیرتیچون بر قوشخ (۷) قوشانلم (۸)

آنوکچون کیدسر یاشم بنم

کبی یازیلاری عادتاً قهرمانلق شعرلری نمونه لریدر. اسکی شاعرلریمزدن همان هیچ برینده بز بو یولدا افاده و معنایی کوره میرز. بونلار ئوز حیاتیکنک، ئوز تجربه و سرگذشتلریکنک بره در حکایه سی دیمکدر و بونلاری آچیق بر یوره کله، آچیق بر دیلله سویله بر، مثلاً:

کوزله چوخ آراسنده دلبر قانی

طاشلر کوپ اورتا بیردا جوهر قانی

(۱) آلیشخ — آلیشوق، (۲) دوشکدا — دوشکده، یاناقدا، (۳) اولن — ئولن، (۴) یامن — یامان،

(۵) آخر — اقرار، (۶) هاله — هله، (۷) قوشخ — قوشاق، (۸) قوشانلم — قوشانایلم.

چوخ و بغرا ایغری چوخ کورمشوز
آدمی لر ایچنده سرور (۱) قانی

توپوغی، زمانداکی (سرور) لری هیچه سابان حقیقی ییکیت، حقیقی قهرمان کورمه دیکنی بر آزدا تاثیر، بر آزدا ألمله اورتایا آتیر.

قاضی برهان الدین ساده آذری تورک ادبیاتندا ده کل، عموم تورک ادبیاتندا تک قالمیش، نوعی شخصینه منحصر بر شاعردر. ییکیت، قاوغاچی، ییلماز و اوصانماز بر سیاستچی در. عزمننده، اراذتینده ساغلام در. تلقی و ذهنیت اعتباریله جدا تدقیقه ده کر بر تپیدر. آبی و فنا هامو خصلتلی آز چوق یازیلاریندا کورونمکده در. قاضی بوتون دیندارلیغنا، بوتون مسلمانلیغنا رغماً اوزینی توکل زنجیرینه ییله باغلی کورمک ایسته میر، او قیدلره ییله عصیان ایدر. قوللق، کولهک ایتمکه ئنکهل اولان بر غروری، یالتاقلانمایا دشمن بر بنلیکی وار:

رعیت (کیلیلری) (۲) شول شاهه در

کیجیی (۳) کندز (۴) قلماخ (۵) شول ماهه در

قورقمزم بو دنیا ده هیچ کیشی دن

جانومک امامتی اللهه در

دیهن قاضی بوراداکی (الله) سوزینی ییله قافیله خاطرلی ایچون قوللانمیشدر دیه بیلر. وقت وقت حقه صیغناقدان بحث ایدن قاضی:

هر زماندا تنکری یاخری (۶) بر چراخ (۷)

اکایامن (۸) ساغنین قالور ایراخ

دشمنی حاقا (۹) سغینب (۱۰) باسرزا (۱۱)

ساقی تیز طوت بیزا طلو (۱۲) آباخ

مُزینده توپوغلار یازار که بز بورادا «حقه سغینماق» سوزینی ساده جه دوستلارینک، آرقادا اشلارینک و فاسزلیغنی، نامردلیکنی کوشترمک ایچون یازدیغنی، ئوزوندن، قیلیجندان باشقا دایاناجاق، کووه نه چک کیمسه سی اولمادیغنی آکلاتماق ایچون

(۱) سرور — بر طاقه ننگ اک ایلری کلنی.

(۲) اوفوناماشدر (مؤلف) — کوله لری اولمالی (اداره).

(۳) کیجیی، (۴) کوندوز، (۵) قیلماق، (۶) یاقاز، (۷) چراغ، (۸) یامن، (۹) حقه، (۱۰) سغینوب،

(۱۱) باساریز، (۱۲) دولو.

سویه دیکنی ظن ایدرز. بر کره ترجمه حالی اطرافینک رقیبلرله دوشمنلرله دولو اوندوغنی کوستردیکی کبی بو:

یار کرهک یاریلا (۱) همرنک اولا

کر نشاط و عیش و صلح و جنک اولا

اول ایکی یاروک که اویشمز (۲) بلا (۳)

ایشلری اورتاده شیشه سنک اولا

تویوغودا بونی کوسترر. قاضی ذوق و صفا مجلسیندهده حرب و قاوغا عالمیندهده «همرنک یار» آراییر و اونو بولامادیغنی کوستریر:

یار اولدر که یارلا همدرد اولا

یارندا (۴) یوز قایتارا (۵) یاز سرد اولا

ییمک، ایچمک یاخشلیخ (۶) کونن کورن

ار کوننده کردونا (۷) نامرد اولا

تویوغنی بو حقیقتی داهادا آیدینلاشدیرر. بیکیتلکه قارشنی بر عشق دویور:

اوتوروب جمع ایچون یارانلردر

کم بونی یلیریسا آر، آنلردر

کیمه کم باخارسان هی باخما

قنچارو (۸) باخارسان ارنلردر

ارنلر دشمنلری اولا شورلر

غمزه لر بر برینی قولاشورلر (۹)

بن قولیم دنیادا اول نرلرک

که بو دم میدانده کوکراشورلر

تویوغلاریله افاده ایدیر. لاکن چوق کیچمیر که اطرافینده کی ادرلرک وفاسیزلیقلارینی آجی تجربه لرله آکلایر:

أرنلرک هر ایشی آرانهدر

قیلانلر طوتدوغنی ایش شیرانهدر

(۱) یاز ایله، (۲) اویوشماز، (۳) بیله، (۴) یاریندن، (۵) قایتاران، (۶) یاقشلیق، (۷) دونه، (۸) هانسی یر، هانسی طرفه، نه یانه، (۹) قوولاشورلار.

مایه لر مایه لغین اتسا نولا
بوغرالخننی (۱) قلسا ایش نرانهدر

دیرر و:

ارکشی ارعینندا (۲) کور اوله کر

دنیدا آدمی لر یولر بشر

محکمه طوتماینجه کم نابلا (۳)

صافی میدر یاخود قاتخلومی (۴) زر

تویوغنی ایله ده باشا دوشمه مەدیکینی آلدانیدیغنی عادتاً ضرب مثل قوتینده بر افاده ایله آکلایر:

جانه جان ویرماینون (ویرمه یه ننگ) نه جانی وار

جان ویرانون آدیله (آدی ایله) صانی وار

ارکشینون متاعی ادرلک اولور

جوهرینون لعللا مرجانی وار

ارمی در سر باز و زربان (۵) اولمین

الجا (۶) اورد کلرا باز اولمین

ییمک ایچمک کلکم (۷) اوینامخ (۸) حرام

ار کوننده یاره دمساز اولمایان

دیبه استهزالی و غرورلو بر مقایسه دن سوکرا:

شول کشینون که جانتدا دردی وار

اشک سرخ و رنگ روی زردی وار

الده یش بر معنی (۹) دوز کم کورمش

مرد اولان ییردا لابد نامردی وار

تحقیرله تویزینی تسلی ایدیر و:

(۱) بوغرالغنی، (۲) عیبیدن، (۳) نه بیله، (۴) قاتقلمی، قاریشقی، (۵) بو مصراع هر حالده خطئی ضبط اولونمشدر (زربان) کلهمسی صریح اولمادیغنی کبی، موقعی ده (سرباز) دان اول اولماق لازم کیلیر، چونکه (سرباز) قافیله تشکیل ایتکدهدر. (۶) آلاجا، (۷) کونمهک، (۸) اویناماق، (۹) بارماق.

کو کول آلن دنیا دا دلبر دلبر
 که اوخرز (۱) حسنی اذیر اذیر
 عالمده بگ قارغیا (۲) بر ساپان بس
 دنیا دا سرور کرک سرور سرور

دیه قاوغا میداندا (یولداش سیز) قالان برهان الدین عیش و عشرت مجلسینده ائش
 آزاماغا دورور. عشق عالمینده (سرور) و (وفالی دلبر) آرایان قاضی تونینی بو
 توزاغا دوشورمک ایسته میر، حتا ضعیف کوستره ن کو کلینه قارشلی:

کو کل تک کورمدم بر چین کو کل
 قامو کو کل کو کلمه پرچین کو کل
 طولش (۳) زلفو که یتیرمش اوزون
 ای کو کل، قارا کو کل، مسکین کو کل

دیر و:

دلبروک ایشی عتاب و ناز اولور
 چشم جادو، غمزه سی غماز اولور
 ای کو کل صبر ایت، تحمل قیل اکا
 یاره ایرشمک ایشی آز اولور
 دیه کو کلونی آوتماغا چالیشیر، لاکن سوزینی کیچیرمه بر.

بولکا جانین ویرن جانبازمش
 عشق اری معشوقه دمسازمش
 کرلیم دیریدی عاشق زارینی
 کوز یاشی یوز صاروسی غمازمش

دییه عشقنی ساقلا یامدیغنی اعتراف ایدیر. قاضی برهان الدینک عاشقانه یازیلاری
 قیمتلیدر. بونلاردا دا نظره چارپان ساده لک، صفوت و صمیمیلیدر.

دیدم لبوکی صورسم وامسم اولامی
 بو دردمه بنیم عجب ام سم اولامی
 چوق ایرمز الموم و صلوقه دوشمیشم ایرخ
 دوشده خیالو کلک لبن امسم اولامی

شاد اولورسم و صلوقه غم اولامی
 بن ایرمزم نسنه سیزه کم اولامی
 صد پاره و مجروح ایدر ایدم جگری
 لعلو کله بلسم اکا مرهم اولامی

شاهای یوز کلک کونتی دیرسم اولامی
 نه چکدو کمی یوز که دیرسم اولامی
 پسته لبو کلک دیلا کی (۱) بدن جاندر
 رد ایلین سوز کی سیرسم (۲) اولامی

رباعیلری دینله ییلیر که کوزهل بر (قوشما) ویا عاشقانه وشوخانه (دیوان) ک آیری
 آیری پارچالایردر. بو شعرلرک نه معنالاریندا، نه ادالاریندا، نه شکل و صنعتلرینده
 عجم اصولی تعریفده مبالغه لر و صنعیلرک کورولور. تمامیه انسانی، تمامیه طبیعی
 حسر و آرزولردر.

بن لبروکی جانومه ام سم کورورم
 کوزک یاراسن کو کله مرهم کورورم
 عشقون اودنی که یاخه ایکی جاننی
 بن کندو جانومه یالوکر کم کورورم

رباعیسنی اوقورکن بوندا فضولینک او یانیق، او دردلی افاده سنی دویماماق، ممکن
 اولماز. هله «کوز یاراسینی کو کله مرهم کورمک» هم عاشقانه همده شاعرانه بر
 افاده در. بو رباعیلرک فضولیلره بر صنعت و شعر استادی اولدوغندا شبهه وارمیدر؟
 هله بو:

دیدم که: لبک! دیدی: نه شیرین سویلر
 دیدم که: ییلک! دیدی: نه نازین سویلر
 دیدم که: جانوم! جمله فدادر ساچو که
 دیدی که: بو مسکین هله وارین سویلر

دیدی که: نیچون کوزوکی پرتم کورورم؟
 یا کو کولوکی بن نیشه پرتم کورورم؟

دیدم: صنما آنوکچون که لبوکی
دایم کورمازم ولی دم دم کورورم

رباعیلری کبی شوخانه و ظرفانه یازیلیمیش اینجه و نارین خیاللر، حسلر و بدیهه لرا له
دولو شعرلرنیڭ حبیبه ره، فضولیره (دیدم — دیدی) شعرلرنی یازدیرماغا سائق
اونمادیفنی کیم ادعا ایده ییلیر:

اول کوز که یوزک کورمه کوز دیمه اکا
شول یوز که توزک سیلمه یه یوز دیمه اکا
شول سوز که ایچنده صنما وصفک یوق
سن باد هوا طوت آئی سوز دیمه اکا

شعری یازیلما سایدی (ذاکره):

«مشتاق (۲) لبک ساغر صهبایه باخارمی؟
بر کوز که سنی کورمه دنیا به باخارمی؟
آلوده قد و رخ (۳) و چشمک اولان عاشق
سروه، سمنه، نرکس شهلا (۴) به باخارمی؟...»

غزلی میدانا کلیر میدی؟

الته قاضی برهان الدینک تورک ادبیاتیندا بویوک بر ایزی و بویوک بر تاثیر
وارد. لاکن نه یازیق که توزندن سوکرا کلن شاعرلر کرهک دیل، کرهک صنعت،
کرهک ذهنیت و کرهک الهام اعتباریله اونک قدر تورک روحینه، تورک عنعنه سینه، و
تورک دویغوسینا رعایت ایده مه مش (عرب—عجم) صنعتینک، اسلام قوزدینک بویومسینه
(سحرته) باغلانوب کیتمشلردر.

قاضی برهان الدینک دیوانیندا بوتون قلاسیق دیوانلاردا کورولن مناجاتلارا
نعتاره، قصیده لره تصادف اولونماز. اونک سرکشی روحی ایران عنعنه سینک بو
چه بنه رینه ده بویون ویرمه مشدر. قاضینک غزللری داها چوق «عروض» ایله یازیلیمش
بره «قوشما» بره «دیوان» در. هله قاضینک اوستون دوتدیغی (رباعی) و خصوصیه
(تویوغ) شکللری سوکراکی شاعرلرده آز کورولمکده هله (تویوغ) بوتون بوتونه

(۱) بدیهه — دوشونمکسزین بردنبره سویله نهن شعر.

(۲) مشتاق — بر شیه جان آتان.

(۳) قد — بوی. رخ — یاناق.

(۴) شهلا — قویو، مائی.

اونودولوب کیتمکده در. قاضینک شعر و صنعت خصوصیندا برجه کاهی عروضه التفات
ایتمش اولماسی، هجیی ٹوکسوز براقماسیدر دیبه ییلیرز. عمومیتله هجیی قوللانسا
ایدی. بلکه توزندن سوکرا کلنلره دخی جانلی بر نمونه اولوردی.

هر حالدا قاضی برهان الدین، یازیلارینک شکلی اعتباریله اولسون، معناسی،
موضوعی و الهامی اعتباریله اولسون، بوتون تورک ادبیاتی ایچنده اُشسیر بر تورک
صنعتکاری سیماسیله یاشاماقدادر.

نسیمی

هجری سکرنجی و میلادی اون دوردنجی عصرک سوکلاریندا یتیشن و تورکجه
یازان شاعرلرک اک قدرتلی، اک قوتلی و اک صنعتلیسی شهبه یوق که (نسیمی) در.

همان بوتون تورک عالمنده شعرلیله درین بر ایز، قوه لی بر تاثیر براقان
(نسیمی) نک کرهک دوغولدیغی یر، کرهک منسوب اولدوغی قومیت حقتده اسکی
تذکره لریمزک ویردیکی معلومات بری برینی پوزماقدادر.

نظیفی (۱)، قینالی زاده حسن چلبی و بیانی تذکره لری (نسیمی) نک (بغداد) لی
اولدوغنی سویله یورلر. و (نسیم) آدلی ناحیه دن اولدوغی ایچون (نسیمی) تخلص
ایتمیشدر ادعاسیندا بولونورلار.

(مرئی التواریح) اونک منشایدن بحث ایتمه دیکی حالدده اصلتی و قومیتتی میدانا
قویازاق: «نسیمینک اصلی ترکماندر». دیرر که:

«اگر چه جهانده سن جانندن نهان سن
دکولسن جانندن آیرو بلکه جان سن»
مطلعلی غزلینده کی بو:

(۱) «سادات صحیح الانسابدان اولیا، ولایت مابنددر. دیار بغداددا (نسیم) آدلی ناحیه دن
اولدیغی مناسبتله (نسیمی) تخلص ایتمیشدر. اسم شریفلری سید عمادالدیندر و ابدالان زمره سینه
رئیس و رهبندر. (بول کوسترن) ترکی شعرله اول اول شهرت بولمشدر. و مرادخان غازی دورنم
رومه کلیمشدر».

تذکره نظیفی در سعادت ۱۳۲۴ صحیفه ۳۳۲.

«عرب نطقی دو توملشدور دیلونگون

سنی کیم دوردین کیم ترکمان سن» (۱)

ییتنده کی (ترکمان) کلمه سیله ئوزونو کده ئوز اصلینه اشارت ایتیمیش اولدوغی ادعا ایدیه ییلیر.

سائر بر چوق تذکره لرده بغدادلی اولدوغنی قبول ایتمه لرلر؛ مثلا، (تاریخ ادبیات عثمانیه) مؤلفی فائق رشاد بک (دیار بکر) لی اولدوغنی سوبله بر. فائق بکک بوقناعتی: «ترکمان جنس و آمدی دیراردر» دییه ن تذکره صاحبی (عاشق چلبی) نڭ سوزلرینه استناد ایتدیریر. «عثمانلی مؤلفلری» صاحبی بروسالی محمدطاهر بکده بو قناعته در. لاکن اثرینڭ بر ییرنده ده نصیبین لی اولدوغی یازما بر دیوانی نڭ ظهرنده کورولدی. دیر (۲) (نسیمی) حقنده تدقیقاتدا بولونان کچلردن محمد خالد (۳):

«... بر بعض مورخلره و از جمله این حجره استناد، نسیمینگ نه بغدادلی، نده دیار بکرلی اولمادیغنی ایری سوره ییلیر.»

دیر، لاکن نره لی اولدیغنی کوسترمه بر. هیچ بر ماخذ و هیچ بر وثیقه کوسترمه دن (نسیمی) به بر، یورت تعین ایدنلرک سوزلری هیچ بر قیمتی حائر اولماز.

بوتون بو ادعالارلا؛ نسلی، نسبی و یوردی معین اولمایان (نسیمی) حقنده «تاریخ ادبیات درسلی» یازان ابراهیم نجمی ده:

بن که بو کون نسیمی م، هاشمی م، قریشی م

بندن اولودر یتم آیته، شانه صیغمازم

ییتنی شاهد کتیره ده ک:

«فائق رشاد بک» جنسی تورکمن و مولدی دیار بکرده، بو افاده ایله ساداتان اولدوغی ادعاسی و بالاداکی بیتنڭ دلالت صریحه سی آراسیندا مابیت واردر.

دیر:

کوپرولو زاده فؤاد کرک «ایلك متصوفلر» (۴) آدلی تشبعنامه سینده، کرک سوک

(۱) یازما دیوان، صحیفه ۱۷۱ — ۱۷۰.

(۲) عثمانلی مؤلفلری (صحیفه ۴۳).

(۳) تذکره نویسریمزه نظرا نسیمی نڭ حیاتی مقاله سی (یکى نسل) سایى ۱۳۳۸.۲ (صحیفه ۱۱).
(۴) «عثمانلی ادبیاتدا بیوک و مهم بر موقعی حائر اولان — چوق قوتلی بر روایت کوره «فضل حروفی» شاکردلریندن — سعید عمادالدین نسیمی» مشهور اولدیغی و جهله حلیده (۸۲۰) ده تولدورولمشدور (کشف الظنون، ج ۱، ص ۴۰۱، لطیفی تذکره سی، ص ۳۳۲) اونڭ عراق، شرقی آنادولو، آذربایجان ساحه لرینده بک معروف اولان دیوانی و منافیی، دها دوقوزنجی عصر اثناسیندا «خراسان» و ماوراءالنهره پایلمیشدی. (۹۰۴) ده «سلطان حسین باقرا» طرفیندن صادرة تعین ایدیلن «امیر کمال الدین حسین» ک «مجالس العشاق» پندا بر مجلسی ده (نسیمی) به تخصیص اولونمشدور. ایلك متصوفلر — کوپرولو زاده فؤاد — صحیفه ۱۳۹.

زمانلاردا استانبولدا باسیلان فضولی دیوانته (۱) یازدیغی مقدمه ده (نسیمی) دن بحث ایتدیکی حالدا بو جهتلری قاپالی اولاراق کیچیر.

نهایت معلم ناجی ده بغدادلی (نسیم) قریه سندن (۲) اولدوغنی؛ (رضاقولی خان، هدا یت) ده (ریاض العارفین) (۳) پنده (شیرازلی) و شیراز سیدلریندن بولوندیغی ادعا ایدیر. بو مختلف روایتلری برقطه به طوبیلا باجاق، تاریخی قیمتی اعتباریله هاموسنا وستون کله بک قوتلی بر وثیقه الدهه ایدیلوب ده (نسیمی) نڭ هارادان چقدیغی و نسیمی تمامیله آیدین اولونجایا قدر قطعی و علمی بر حکم و بر حکم ممکن ده کلدیر. اوزینڭ فریشلیک و هاشمیلیک ادعاسینده بولونماسی و بالخاصه سید اولماسی اولدوقجا قوتلی دلیللردن سایلسه ییله، آذربایجان شیوه سیله دها سکرنجی عصرده یازدیغی اوقوتلی، اوجوشغون دیوانیله بوتون تورک ادبیاتی اوزرینده ئولمز بر تاثیر بر اراقان سید نسیمی تورکدر دیمکده تردد ایتمه یز. هر حالدا اصلا تورک اولوب دا بر سطر اولسون تورکجه اثر بر اقامیان شاعرلره تورک شاعری دیمه مزوافق اولمایا ییلیر. لاکن اصلا تورک اولماسادا بزه تورکجه بر دیوان بر اقمیش اولان و تورک ادبیاتینا بیوک بر استادلق خدمتی ایلمیش بولونان بر شاعره عربده اولسا، عجمده اولسا (تورک شاعری) دیمه مزلاپ طبیعیدر (۴).

(نسیمی) نڭ آدی عمر عمادالدیندر. (امیر) دییه یاد اولونماسی اونڭ امرادن اولدیغنادا دلالت ایدر. زمانی نڭ عین زماندا عالم لریندن اولان نسیمی ظاهری و باطنی علملری ئوکره نمیش، زمانی نڭ سقولاستق مدرسه تربیه سنی آلمیش بر شاعردی. اوچ اسلامی دیلی آنا دیلی قدر ییلهن بو شاعرک هر اوچ دیلده ده بره دیوان وجوده

(۱) «لاکن آدی ادبیاتینڭ بو عصرده کی اک بیوک شخصیتی، تاثیراتینڭ وسعت و دوامی اعتباریله بوتون تورک ادبیاتی نڭ اک بوکک ممثلریندن سایا ییله بکمز (نسیمی) ده. (فضولی (فضولی دیوانی مقدمه سی) — کوپرولو زاده فؤاد

(۲) «نسیمی (سید) بغدادده (نسیم) ناحیه سیندن نشات ایتمشدور.»

اسامی — معلم ناسی ۱۳۰۸ استانبول صحیفه ۳۲۱.

(۳) «نسیمی شیرازی طاب ثراء نام آجنتاب سید عمادالدین از سادات رفیع الدرجات شیراز و از محققین زمان خود ممتاز ارادت بختاب سید شاه فضل متخلص به نیمی داشته...»

ریاض العارفین — ۱۳۰۵ — (رضاقلیخان، هدایت) صحیفه ۳۳۵.

(۴) عثمانلی شعرینڭ مجددی (یکیلک کتیره ن) سیلان و فاتحک حوجالغی و وزیر لکته قدر بوکسه لن ولی الدین اوغلی شاکر احمد پاشادا اصلا تورک اولمادیغی سید و عرب اولدیغی حالدا تورک شاعری دییه یاد اولونماقدادر. غریبده بولهدر بر چوق آیری قومیتدن اولان، لاکن فرانسوزجا اثر یازمش بولونان شاعرلره فرانسوزلار (فرانسوز شاعری) دیرلر. روسلارک (قرازمین و نادسون) روس شاعری دیمه لریده بو قییلدندر.

کثیرمیش اولماسی علمدهده، شرعهده نه درجه قوتلی اولدیغنا بر جانلی دلیلدن. لطیفی:
«السنة ثلاثه نك هر برنده بر دیوانی، علم سوکدن و اسرار مشاعدن عرفانی واردن».

نه ییر.

نسیمی، تحصیلنی تماملا یوب، حیانا آتیلاجاغی زمانلاردا صوفیلک یولونا کیرمیش و یاواش یاواش حیاتدان چه کیله رک جذبہ (۱) درجه لرینه واران بر متصوف اولمشدر. لطیفی:
(اصل حضرت شیخ شبلینک (۲) جمله فقراسیندن ایدی. سوکرا فضل الله حروفینک خلقاسیندن اولدی. ایکسی دخی سلوکلرین حروفله قیلیمیشلار و اوتوز ایکی حروفی شکل انساندان یولمشلارایمیش. «منصورانالحق سوبله دی—حقدرسوزی حق سوبله دی» (۳) دیر که بوندان بز نسیمینک اولا تصوفده شیخ شبلینک دوتدیغی طریقتی قبول ایتمش اولدیغنی نوکره نیریک. بر غزینده شبلی ایله منصوردان بحث ایدیر:

«دون کیچه بر دلبر ایله عیشمز معمور ایدی

لکن اول خونخوازه کوزلر او یقودن مخمور ایدی

کوزلرین سوزمش و اوزمش جاننی عاشقک

اصیلی زلفنده یوز ییک شبللی و منصور ایدی...»

طبیعی بورادا بحث ایتدیکی دلبر (فضل اللهی) در، عاشقکری شبللی، حتا منصورلار کیی مجذوب متصوفلردر. اولجه (نسیمی) ننگده بکتاشی طریقتدهن اولدوغی، حتا یازما دیوانداکی بر چوق غزللرینده کورولن (حسینی) مخلصنی ده بو مناسبتله قوللانمیش اولدوغی ظنی نی قوتلندیرن:

«یارونک جفاسی جمله وفادور جفا دکول

یاری جفا قیلور دین اهلی وفا دکول»

مصلعلی (۴) غزلنده کی بو:

«صورتده کرچه بکتاشی چوخدور حسینی تک (۵)

معنی ده آدی هر حجرونک کیمیا دکول»

(۱) جذبہ — طریقت اهلنک کویا الله طرفدن چکیلوب تویینی غیب ایتسی.

(۲) «ابوبکرشبللی، علما و فههای صوفیه دندر آرا سیرا وعظ ایدر، بک لطیف و مؤثر سوزلر سوبلردی.

(۳۴۱) ده بغداددا ایتیمیشدر...»

اسامی — معلم ناجی — صحیفه ۱۸۲

(۳) تذکره لیلیغی درسمادت ۱۳۱۴ صحیفه ۳۳۲.

(۴) مطلع — غزل ویا قصیده ننگ اولمچی بیی.

(۵) دیگر مطبوع دیوانلاردا (حسینی) مخلص (نسیمی) دییه ضبط اولونمشدر.

(۶) حجرونک — حجرك، طاشک.

یتیدر. هر حالده علی به و احفادینا اولان حرمتی آشکاردر.
بر غزینک بو:

«کافک نفسی لندن اوترو کل کور ای کوکل

کر شهید اولماق دیلرسن چون (حسین کر بلا)

آدم آل عبادر شمس (زین العابدین)

شول (محمد باقر) کور محرم ذوالکبریا

اول و آخر اولردر ظاهر و باطن اولر

(جعفر صادق) چو (کاظم) هم علی موسی الرضا...»

دییه بحث ایتدیکی اسملرده قناعتنک جانلی شاهدلریدر.

سوکرالاری استرآبادلی (فضل الله نیمی حروفی) ننگ ترویج و نشر ایتدیکی حروفیلیکه سلوک ایدرک، فضل اللهک اک یاقین و اک جانندان مریدی اولموش و بویوک بر اعتقاد ایله سازیلدیغی بو مذهبده مجذوب بر پروباغانداچی میسیونر حالیندا بوتون جهانی دولاشاراق حروفیلیکی نشر واعلانا باشلامیشدی. فضلک اللهلیغینا قدر واران (نسیمی) «اسرار حروفی» بر چوق فارسجا و تورکجه غزللریله خلقه داغتیر و کویا «اسرار حقیقت» و «حقیقت اسرار» ی میدانه چیقارماغا چالیشیردی. بعضیلری (نسیمی) ایچون «حروفی ده کل نعمت اللهی» در دیرلر بوتون دیوانی بو مذهبیک تلقیناتیله دولودر. بر غزینده:

«یوزونکدر قبله معبود تحقیق

سن اولدونک مسجد و محراب و منبر

قمر قاشی انونک شکلینی کوردوم

دوغوب دور ماه تابان نورا نور

(اوتوز ایکی) یوزونکدن اولدی ظاهر

که یوزونکدن جهان دولدی سراسر»

باشقاسیتدا:

«قرا ساچونک که ظلماتنده دور نور

ینکاغندن عیان اولدی انالحق

نظیرونک یوخدر ای دلبر نظیرونک

نعکا مقصود ایکی عالمده سنسن

ندور آنونک آدی نور علی نور

خاچن صورت اولور کوز کوده مستور

زهی صاحب نظر پاکیزه منظور

که سنسن جنت و جنتدا کی حوز...»

بر باشقاسیندادا:

«یوزونک مصحف دورای روح مصور تعالی شانہ الله اکبر
سکر قاپوسی دور جنات عدنونک قاشونکله کیر بوکونک زلفونک معنبر
الم نشرح ساچونک وشمس یوزونک بو یونک طوبی لبونک دور آب کوثر...»
دییه قناعتی نثره و آیتارلده تفسیر و ایضاحا چالیشیر.

کوپرولی زاده فؤاد:

«سکرنجی عصرک سوک زمانلاریندا عراق، آذربایجان، ایران، حلب و آنا دولو ساحه لرینده
سرعتله یایلان (حروفیه) مسلکینک اک مهم ارکاندان یعنی مذهبک اساسی قویان (فضل الله خروفی)
نک خلیفه لریندن اولان بو یوک شاعر، صمیمی بر وجد (۱) صوفیانه ایله فارس و بالخاصه تورکجه
شعرلر یازمش، حروفیکک انتشاری تاریخده بو یوک بر رول اوینایاراق آنا دولودا دوقوزنجی عصردن
اعتبارا (فیضی) کبی مهم شاکردلر یتشدیرمشدر...» (۲)

دییر:

فی الحقیقه نسیمی نک کرک مسلک، کرک ادبیات اعتبارله تاثیر ایتدیکی شاعر
لرک عددی پک چوقدر.

اونک ترجمه حالندن بحث ایدن (خلاصه الاشعار ۳) حیاتی و طبیعتی حقنده
بعض ایضاحات ویریر: «نسیمی کوزله، لطیف، و خوش کلام بر آدم ایمیش،
کنجلیکینده نکتهدان (۴) عاشق اولموش، نهایت عشقی او درجهیی بولموش که حروفدان
بر ظاقیم (جوهر اسرار) چقارماغا باشلامیش:

حق ین نظری باید تا روی مرابیند

چشمی که بود خود ین کی روی خداییند

دل آینه او شد کو شاهد دیداری

کوهمچو کلیم الله بر طور لقا بیند

از مشرق دیدارش آنرا که بود دیده

انوار تجلی را پیوسته چوما بیند

ای چشم (نسیمی) را از روی تو بینایی

آنرا که تو منظوری غیر از تو کرا بیند

(۱) وجد — توزنی غیب ایده چک مرتبه اللهک محبتنه دالماق.

(۲) «فضولی دیوانی» مقدمه سی — کوپرولو زاده فؤاد

(۳) (خلاصه الاشعار) — له نینغراد کتبخانه عمومی نومرو ۳۲۱ — ایکرمی ایکی ساتیم اکینده و
اوتوز دورت ساتیم بو یوندا یازما نسخه در. جدلی مذهب دری. خطی تعلق، بحث باشلاری نسخ قیرماسی،
کاغذی ساریمتراق بومورتالیدر. هر صحیفه وسطی (۲۴) سطر یازی واردر. (۳۷۰) صحیفه دن عبارتدر.
(۴) نکتهدان — اینجه سوزلرک معناسنی باشا دوشن.

و:

کاف هایا عین صاد و قاف والقران منم
سوره طاهها ویاسین نون و الرحمن منم
کبی منظومه لرله اوز قناعتی اشاعیه (نشر ایتمکه) باشلانینجا...
نسیمی جوشغون قناعتنک شوقیله:

ای نسیم صبحدم بالله یاروم خوشمیدور

شول حبیبم، دلبروم عالمده وارم خوشمیدور

شول مطرا (۱) زلف مشکین دن (۲) صباه ویرکل خبر

شول یوزی کل، قامتی سرو چنارم خوشمیدور

شول لبی لعل و کوزی آهوی شهلا دل فریب

شول صجی (۳) ظلمت، بوی مسک نثارم خوشمیدور

حق تعالی سرینی زلفکده پنهان ایلمیش

اول امین پیر مقدم کرد کارم (۴) خوشمیدور

غنج ایچنده غنج اولپ (۵) درج اولور درعدن

شول چمن صحنده آچیلش بهارم خوشمیدور

بیل المده، صو کوزومده اود ایچنده خاک اولور

دینم انده حشر اوله اول سیزه زارم خوشمیدور

چون (نسیمی) صادی اوزین عشقکا پروانه تک

ای یوزی کلشن سکا بو آه و زارم خوشمیدور

دییه عاشقانه شعرلر سوبلیه رک شهر شهر دولاشماغا باشلامیشدی. بو عشقی، بر عشق

طبیعی، بر عشق انسانی ده کل، عشق فلاتونی (عشق الهی) ایدی. حسن مطلقه قارشی

بسله ن عشق ایدی. فقط (نسیمی) نک نظرینده حسن مطلق، حسن فضل، وجود مطلق

(فضل الله) اولدیغی ایچون عشقی ده فضل الله منحصر دیمکدی. نسیمی ده داخل

اولدیغی حالده بوتون حروفیلر فضل اللهک الملهغنی ادعا ایدیرلر.

«نسیمی»:

«فاوضاد ولامه دوشدی کو کلمز (۶)

کعبه و احرامه دوشدی کو کلمز

(۱) مطرا — تر و تازه. (۲) مشکین — مشک فوقولی (۳) ساچی (۴) کردکار — الله. (۵) اولپ — اولوب.

(۶) (نسیمی دیوانی) استانبول اختر مطبعه سی ۱۲۶۰. صحیفه ۱۷۰.

آذربایجان ادبیاتی تاریخی برنجی جلد — ۱۲.

عشق بی انجامه دوشدی کو کلمز
جاودانی نامه دوشدی کو کلمز»

«فضل حقدر واقف اسرارمز

فضل حقدندر قمو انوارمز

فضل حق کو سترمیشدی کارمز

فضل حقدر فضل حق معمارمز»

«فضل حقدن چون هدایت بولدی حق

صورتک تفسیرینی ویردی سبق

لا تحرك آیتندن بر ورق

اوقیانلر (۱) استواسن قیلدی شق»

«فضل حقیق جاودانی در یوزک

عالمک دوغرو گواهی در یوزک

اهل اعرافه چو معنی در یوزک

بت پرستک شمع خوانی در یوزک»

طرزینده یازدیغی رباعیلرله فضل‌اللهی تالیه (۲) ایدیر. یا لکر او قدرلده قالمیر. یاواش
یاواش (من عرف نفسه فقد عرف ربه) یعنی نفسنی ییلن اللهنی ده ییلر، فحواسنی
شرحه چالیشاراق، نفسینی ییللمک وجه انسانداکی چیزکیلری یعنی الله اولان اللهک
یوزونی کورمک دیمک اولدیغنی تفسیر و تاویل ایدرک منظومه لر یازیر و نهایت نهیه و
نره به باقساک، حقیق یوزینی کورورسک معناسنی تایید ایدن «فاینما تولوافتم وجه الله»
آبته استنادا تلقیناتینی داها ایلری به واردیریر. حقک توز نفسینده اولدیغنی ادعا یا قدر
و ادریر:

ای موحد کل بروکم حق نشانی سنده در

علم الاسماء ییل کم ترجمانی سنده در

(۱) اوقیانلر — اوقیانلار.

(۲) تالیه — الله اولراق تانیماق.

دورت طبیعت، (۱)، اوچ موالید (۲) اکلله حقدن شش جهات

من عرف سری اینن بللو بیانی سنده در

کر ییلورسک تفسیکی عین‌الیقین ییلدون حتی

شبهه سز ایتمه کمان سبع‌المثانی سنده در

حی و باقی اول حقیقت دنیاده ای متقی (۳)

منزلی توحید عمر جاودانی سنده در

آشنا لقدن اکر واقف سن ای اهل نظر

و عده قلوبلی عهد امانی سنده در

اوز که یرده ایسته مز حتی یقین ییل دائما

نطق اولوب سویلر کمانسز حق مکانی سنده در

کاف و فونک سریدر بو کائناتک وارلیغی

زبده کون و مکانک این و آتی سنده در

کر ییلورسک بو حسابی ای (نسیمی) عارف اول

هر طرفده سویلین حقک لسانی سنده در (۴)

بوتون متصوفلرک و حروفیلرک (سر) تلقی ایتدیکلری و آنجا (محرم) اولانلارا

افشا ایدر ییلدیکلری بو (حقیقت) لری بویله آچیقجا سویله مکه آیشمش اولان (نسیمی)

آرتق هیچ بر شیدن چکنمیر:

هر نهیه باقدیکسه آنده سن اللهی کور (۵)

قنجر و کیم عزم قیلسه ک ثم وجه اللهی کور

بو ایکیلک پرده سینده کچ حجابی رفع قیل

کل بو برلیک وحدتیندن باق بو سراللهی کور

کچ انایت سوزندن کو کلیکی ویرانه قیل

نیجه سین تیزجک ییلورسین کت کره اللهی کور

حج اکبر قیلماق استرسن کل ای زاهد برو

عاشقیق قلبی ایچنده سن بو بیت‌اللهی کور

(۱) دورت طبیعت — صو، آتش، توراق، هوا.

(۲) اوچ موالید — جمادات، نباتات، حیوانات.

(۳) متقی — کناه و حرامدن ساقینان.

(۴) (دیوان نسیمی) یازما نسخه — علی امیری — ملت کتبخانه سی.

(۵) (دیوان نسیمی) استانبول، اختر مطبوعه سی، ۲۶۰، صحیفه ۷۳.

جان کوزیله باقدیک ایسه کائاتیک عیننه
 آندن اوزکه نسنه و ارمی حسب اللہی کور
 منکر رویت ده کیسیک صورت حق کورمه که
 باقدوگیکا هر نظرده عین ذات اللہی کور
 لوح اخلاص ایلدکسه کو کلیکی ای متی
 کرسی رحمانه آغذن کندو عرش اللہی کور
 اولمدین نفس اولدرسن جسمکه بولور نجات
 فسخه (۱) روح القدسده محض روح اللہی کور
 علم حکمتدن ییلورسن کل برو کل ای حکیم
 سن (نسیمی) منطقدن دیکله فضل اللہی کور

دیبه فریادا باشلایان نسیمی بویله لیکله بالذات فضل اللمهدان باشقا بر شی ده کلدرد.
 رسمی و تعصبی دیندن اوزاق تکیه لریک، درویشلرک متصوف و باطینلرک سیغیندیقلاری بر
 اولان آنا دولودا سر بستجه کروب دولاشان (نسیمی) هیچ بر نه نکلله هیچ بر تهلهکه یه
 اوغرامادان فکر لرینی، قناعت لرینی، آچقدان آچیغا آکلاتمیش، اطرافینا بر جوق
 طرفدار توپلامشدر. حتا پروسیایا کلدیکی (۲) زمانلاردا ایلک عثمانلی شاعر لریندن
 شیخی ایله مناسبتده بولونمشدی. (۳) شیخی ده متصوف تریبه سی آلمشدی. لاکن او
 تصوفینی سرایه یاراتماق ایچون واسطه ایتمش. «علمی جریان» نماینده لریندن مقتدر
 بر شاعر ایدی. شیخینک صوفیلکی ده فضولینک صوفیلکی کبی علمی و انفعالی یعنی حر
 کته کچمه ن بر ماهیتی حائز دی. (نسیمی) ده اولدیغی کبی تلقینی و فعال حالده ده کلدی.
 نسیمی ده عادتاً مرضی دینه جک بر تاشقینلق دائمی بر هیجان کورولوردی. کو کلی همیشه
 بر جوش و خروش ایچنده ایدی. بونک حالینی خبر آلان و حیاتدان اندیشه یه دوشن
 قارداشی، ژولیده (۴) مو تلقیب اولونان شاه خندان اونا بر مکتوب یازمیش و ایچنده:
 «کل بو سری کیمسه یه فاش ایلهمه
 خوان خاصی عامه یه آش ایلهمه».

(۱) فسخه — اوفورمه.

(۲) «مراد خان غازی دورینده رومه کلمشدره. لطیفلی تذکره سی صحیفه (۳۳۲).

(۳) «شیخی — شهر کوتاهیدندر. مراد خان غازی دورینده کلمش و سید نسیمی ایله بروسه ده
 جمع اولمشدر. زمانیندا «حکیم سنان» دیمکه معروف ایدی و اطبا یاندا صادق و مهارتله موصوف ایدی.
 شعرای رومک قدما سیندان و شیخ حاجی بیرام اهرونیک خلفا سینداندر.» تذکره لطیفی صحیفه ۱۲.

(۴) ژولیده مو — ساچلاری قارما قاریشیق، طاراناماش.

دیبه خواهانه نصیحتلرده بولونمشدی. لاکن «نسیمی» او کا قارشی:

دریای محیط جوشه کلدی
 کون ایله مکان خروشه کلدی
 سر ازل اولدی آشکارا
 عارف نیجه ایلسون مدارا
 هر ذره کونشدهن اولدی ظاهر
 توپراغه سجود قیلدی طاهر
 تقاش بولندی هتش ایچنده
 لعل اولدی عیان بدخش ایچنده
 آچی سو شراب کوثر اولدی
 خر زهره (۱) نبات و شکر اولدی

دیبه دوام ایدن و نهایت:

«الفاظ (نسیمی) کور نه جان دور
 دریای محیط و در کان دور
 الحق بو (نسیمی) آیتندن
 کل اوخی بو کون نهایتندن
 دال بحر و آل بو جوهری سن
 تا کیم ییله لار که جوهری سن»

دیبه بیتن اوزون منظمه سیله جواب ویردی که، بو منظومه نوز روحی و جوشقولیغینک
 بر شاهدی اولدیغی کبی او غریب الهامینک و قناعتنک بر نمونه سی، طریقتنک جانلی بر
 تلقینی در.

نه یازیق که بو قوتده، بو صمیمیتده و بو حساسیتده یازان و یازدیقلارینا تلقینی
 بر قوت ویرن نسیمی معناسیز بر بولک بولجیسی اولوب قالمشدر. ذهنی او یونجاقلارک
 فلسفی مغالطه لرینک (۲) زواللی بر قربانی اولوب کیتیشدر.

او آندان سوکرا:

اگر انا الحق سوبله مکدهن داره آصلسام نه غم
 بونجا منصورینک آصلمیش باشی بر دار اشته کور

(۱) بعض نسخه لده (هرزه) یازلمشدر.

(۲) مغالطه — هیچ دلیله آرقالانمایان سوزلر.

دوغرادی تخمدن قراقیڭ باغریمی شول یازهدن
 یوده کیم قانی کوزمدن آقار آی یار ایشته کور
 ای کل خندانم آخر پردهدن چیق غنچه تک
 کیم بنی عشقیکده مجروح ایلدی خار ایشته کور
 تا (نسیمی) نڭ وجودین نورینه یاندردی نار
 ناره دوشمشدر حسددن نیجه اغیار ایشته کور
 دییه میدانا آیلدی:

کلمیشم حقدن انا الحق کور نه منصور اولمشم
 روح قدسک نطقیم سر تا قدم نور اولمیشم (۱)

دییر و:

ایکی عالمده سن سلطان مطلق
 فئحنا شانیکه کلدی محقق
 سکا منزلدنر — طاها و یاسین
 قمر اولدی جمالیکن مشقق
 جمالیڭ والضحی واللیل زلفڭ
 سنڭ شانکده در آیات محقق
 بقا بولدوم فنادن قانی اولدم...
 بقادن ایچمشم جام مروق

دییه قناعتنی افشا (اوستنی آچیر) المهلغنی ادعا ایدیردی. کرچه بو ادعالاری
 تاویل و تفسیر ایده نلر (پوزوب ایضاح ایده نلر)، تصوفی بر ادا ایله معذور کوسترمکه
 چالیشانلار وار، لاکن علمای ظاهره بو تاویل و تفسیر لره آلدیرمایور تصوف، بکتاشی،
 حروفی (۲) هانسی طرفتدن اولورسا اولسون، تکفیر و اعدام ایتدیریرلردی؛ (نسیمی)

(۱) «دیوان نسیمی» اختر مطبوعه سی، ۱۲۶۰ صحیفه ۵۳.

(۲) حروفلیک ایله بکتاشلیکڭ برلشدیکی چوق یرلر اولدوغنی، حتا (نسیمی) نڭ بکتاشی اولدیغنی
 ایلری سوره نلر واردد.

اساساً بو حروفلیکه، بکتاشلیکه، علویکه و شیعیکه عائد ادبیات همان و عین ادبیاتد.
 «بکتاشلیکه» خاندان رساله فضلده محبت کوستریلیر. بو محبت اطرافه، تشیعه (شیعه اولماق)
 قدر واریر. حتا بکتاشلیکی «مذهب اعتباریله جعفری، عرفان و فلسفه اعتباریله حروفی» دییه تعریف
 ایله نلرده واردد.

ده حله کیتدیکی زمان یینه تلقینات و افشا آیتنا باشلامس و زمانڭ متعصب عالمیری
 طرفیندن تکفیر ایدیلیمیشدی.

معلم ناجی (۱): «طبیعی شطحیاته میال اولدیغندان حلبده سویله دیکی پرده بیرونانه
 برقاچ سوز اوزرینه فتوای شرعی ایله قتل ایدیلیمیشدر». دییه قید ایدیر (خلاصه الاشعار) (۲)
 بو خصوصدا بو تفصیلاتی ویریر:

«کندی قناعتنی بو طرزده اشاعیه باشلانجا بوشعر لری برکنجڭ اینده کورورلر و اوکا «بو
 سنکمی، نسیمینڭ می؟» دیرلر. اودا «بنمدر»، دیر. اونی آسماغا قرار ووردیکلری آنده (نسیمی)
 بشیر و «شعر بنمدر، بو کنج منیم خاطریم ایچون کندینه استاد ایشمدر» دیر. بونڭ اوزرینه چوجوغی
 براقیر، نسیمینڭ ده ریسینی سویولار... و درسی سویولدیغی زمان آقان قاندان بوزینڭ ساراماسی
 اوزرینه:

«من عین آفتاب سهر مودتم از مطلع عشق طالع شده بودم، اکنون محل غروبست و آفتاب در
 محل غروب زرد شود و لهذا باین بر آمده ام» دیمش و بو فارسی رباعی نی بالبداهه انشا ایش:

آندم که اجل موکل مردشود
 آمم چو دم سحر کھی سردشود
 خورشید که پردل ترازان چیزی نیست
 در وقت فرو شدن رخس زرد شود...

داها بر چوق ایضاحاتدان سوکرا فارس دیوانیندا بر چوق پارچالارا ویریر. برزوایته
 کوره کفرینه و قتلینه فتوا ویرن قاضی:

«بو اوپله بر کافر دزکه قضا را مردار قانی انسانڭ اعضای وجودیندن برینه سیچراسا، اوزاسینی
 کسمک لازم کلیر».

دیمش و غریب بر تصادف اثری اولازاق نسیمینڭ ده رسی سویولورکن سیر ایندن
 قاضینڭ بارماغینا بر داملا قان سیچرامش: بونی اونا سویله هشلر، قورقو و تلاشیندن شا
 شیران قاضی:

«من او سوزی مثال اولسون دییه سویله هشدیر».

دییه تاویله باشلامش. او زمان (نسیمی) بردن بره بو یتتی سویله هش:

(۱) «اسامی»، معلم ناجی، ۱۳۰۸ صحیفه ۳۴۱.

(۲) «خلاصه الاشعار»، یازما لهین غراد، عمومی کتبخانه، نومرو ۳۲۱، صحیفه ۹۶.

حقیقتاً آنا دولو بکتاشیلری — علویلر، جعفری مذهبده اولدوقلارینی آچققدان آچقفا سویلرلر.
 مذهبده جعفری، طرفته بکتاشی و علوی بولوندوقلارینی اعتراف ایدرلر.
 بکتاشیلیک و ادبیاتی، یسم آنالای مطبوعه عامره ۱۳۴۰ (صحیفه ۴) بکتاشیلیک عادات و آداب
 حقدنه بو اثره مراجعت اولونسون.

«زاهدك يك پارماغين كسمهك دونهر حقدن كيچهر
كور بو مسكين عاشقي سربا سوبارلار آغلاماز» (۱)

في الحقيقة ده ريسي سوبولديغي زمان كوزلريندن بر داملا ياش كلمه ديگيني روايت ايدرلر.^{۱۱۵}

(مجالس العشاق) ۲) نسيمي به تخصيص ايديلمش اولان «مجلس چهل هشتم» نده ده يوقاريكي سوزلري آكديران بر چوق ايضاحات واردر. و بو ايضاحات ايله (خلا صته الاشعار) ده كي معلوماتي تكرار ايتمش هم ده آرادا كي دشمنلكك سبيليني بر آزداها آيدنلاتمش اولور.

(نسيمي) نك و فواتني بر چوق تذكره لر هجري (۸۲۰) تاريخينده كوستريرلر. اميرالشعرا هدايت رضاقليخان (۸۲۷) ده كوسترير:

«درسه ۸۲۷ منصور وار پابر دار شهادت گذاشته. بعضي كويند درحب شهيدشده و بعضي مرقدش را درخارج زرقان شيراز ميدانند.» (۳)

«مجالس العشاق» ده:

«اين واقعه در هشتدوسي و هفت بوده در حلب مدفونست» (۴)

ديير. نسيمي نك بو فلاكتي ساده حروفی و متصوف شاعرلرک ده كل، بر چوق خلق شاعرلر نك و سراي شاعرلر نك ديبلرينده ييله بر مثال حاليني آلميشدر. اوزي كيي متصوف و حروفی بر شاعر و بر شيخ شاه اولان خطائي: (۵)

«مهر و وفا بری برندن آزدي

بهلول يقوش لين ويرانده كردي

(سيد نسيمي) يي زاهدلر يوزدي

اينجيمه دي حقدن كلن جفايه

بو ايشلرک جمله سيني حق ايتدي

طاقدوق بحري اولوب عمانه باتدي

(۱) كيب «اشعار عثمانيه تاريخي»، برنجي جلد.

(۲) مجالس العشاق (له نينغراد شرق موزه سي ۱۰۲۴).

(۳) «رياض العارفين»، طهران، ۱۳۰۵، صحيفه ۲۳۵.

(۴) «مجالس العشاق تاليف سلطان حسين باقره له نينغراد، دارالفنون كتيخانه سي، آل يازماسي، (نومرو

۱۰۲۴) صحيفه ۲۰۷

(۵) «منقبات الاسرار بهجت الاحراره كوپرولو زاده فؤادك خصوصي كتيخانه سي — ايلك.

يونس قرق كون باليق قارنده ياتدي
اينجيمه دي حقدن كلن جفايه»
ديير. شاعر رفيقي ده بشارتنامه سنده (۱):

«بكا اولدن (نسيمي) دستكير

سجده ايدر قرشومه بدرمير

ايرمسيدي حق نعيمندن نسيم

بيزه يول كوسترمسيدي اول كريم

جاهل و محروم و سرگردان ايدوم

هر نفس بر فكر ايله حيران ايدوم

اول نسيم رحمت (فضل خدا)

اول (عمادالدين) و سرمرضا

جان وتن كوزيله كورن ادمي

اول كه چوقلر اندن اول ادمي

اول شهيد عشق (فضل ذوالجلال)

بند و زندان لرده ياتن ماه و سال

اول بلادن آه و فغان ايتمين

سويلر اسرار پنهان ايتمين»

سوزلرني ديير. (نسيمي) نك (۱۲۶۰) ده استانبولدا اختر مطبعه سينده باسديريلان توركجه ديواني قصاندر. تام بر نسخه سي استانبولدا (كتبخانه عمومي) ده اولدوغی كيي (۹۰۹) تاريخ هجر سينده (سلطان احمد هروي) خطيله نيس بر تعليق (۲) ايله يازيلميش بر نسخه سي ده (آيا صوفيا) كتيخانه سينده در. بر نسخه سي ده فاتحه علي اميري افندي نك (ملت كتيخانه سي) نده در. (نسيمي) نك او ائيله يازيلميش بر ديوانك ده (ارضوم) دا «جنت زاده» كتيخانه سينده بولونديغي روايت ايديلمكده در. يازما بر نسخه سي ده له نينغرادده آقاده ميانك شرق موزه سنده در. هنوز طبع ايديلمه مش بر فارس ديواني دا واردر. بو پارچا فارسي بر «تركيب بند» يندندر.

(۱) «بشارت نامه»، بر يازما نسخه سي، «بريش موزه نوم» ده در نومرو (Rien — ۵۹۸۶) — صحيفه ۱۶۴).

(۲) ايرانلارا مخصوص خط.

«ما مظهر ذات کبریا ایم (۱)
 ما جام جم جهان نما ایم
 ای تشنه بیا که در حقیقت
 ما آب حیات جانفزا ایم
 ای در غلط از ره دو بینی
 ایا تو کجا و ما کجا ایم
 معلوم شود که غیر حق نیست
 از چهره قاب اگر کشایم
 مارا عدم و فنا نباشد
 زان روی که عالم بقایم و الخ.

دیگر بر بندی:

مایم جهان لی مع الله
 ما اعظم شانه الله الله
 هستیم ز غیر تا فقیریم
 در هر دو جهان بفضل حق شاه
 یک قطره ز هفت کشور ماست
 از ماهی هفت بحر تاما
 ای سرو بلند قامت دوست
 دور از تو همیشه دست کوتاه الخ...

«خلاصه الاشعار» نسیمی نك سیمایلیدیکنی وسید حسیندن اخلاط تعلیم ایتدیکنی «ده
 بعض مؤلفرک روایتلرینه عطفاً سویله بر (۲) (نسیمی) نك حیاتی و اثرلرینه عائد معلوماتی
 قورتار برکن توزنك (بحر الاسرار) آدلی فارسی بر قصیده سندن ده بحتی لازم کورورز.
 «بحر الاسرار» دا توزندن اول یازلمیش بو طرزده کی قصیده لر کبی تمامیه متصوفانه در.
 له نینغراددا ال یازماسی بر مجموعه ده تصادف ایتدیکنمز بو منظومه یی ده قسماً آشاغی به
 قل ایدیرز:

بحر الاسرار سید نسیمی علیه الرحمه فرماید (۳):

- (۱) «نسیمی دیوانی» استانبول، اختر مطبعه سی، ۱۲۶۰ صحیفه ۱۴.
 (۲) «خلاصه الاشعار»، له نینغراد، عمومی کتبخانه، نومرو ۳۲۱، صحیفه ۹۶.
 (۳) «بحر الاسرار» فرق آلتی بیتدن عبارت بر منظومه در، له نینغراد شرق موزه سینده فضولی و

«مشعل خورشید کز نورش جهانرا زیورست
 کرم در مهرش چرا باشی که طشتی آذرت
 داغها دارد فلک بر سینه از مهر رخس
 پنهای داغ باشد آنکه کویند اختراست
 تازد اید ژنک از اینه چرخ کبود — و الخ...
 زشت و زیبا هر چه بینی دست رد بروی منه
 عیب صنعت هر که کوید غیبت صنعت کراست
 چشم غیب از مردمان بر دار و عیب خودنکر
 هر که عیب خویش بیند از همه بینا تراست»
 «سید نسیمی» نك:

«آدم از خاک چون هویدا شد
 در دریای عشق پیدا شد
 کنت کنزا بیان این معنیست
 سر معنی بمن هو اشد...»

بندیله باشلایان دوقوز بندلیک قوتلی بر تصوفی دیل ایله یازلمیش (ترجیع بند) ی
 ده له نینغراد شرق موزه سی ال یازمالاری آراسیندا بر مجموعه ده مذکوردر. (۱)
 کرک کاغذینک و جلدینک اُسکی لیکنندن، کرک یازی و املا سینک خصوصیتندن
 هجری دوقوزنجی، اونونجی عصر لره عائد اولدیغی آکلاشیلان یازما بر دیوانی دا آذر
 بایجاندا باکودا (۲) موجوددر که حاوی اولدیغی اصلی تورکجه و بالخاصه آذری لهجه سی

(۱) له نینغراد شرق موزه سی ال یازمالاری آراسیندا (۲۷۳) نومروده عقید فارسجا، عربجه، تورکجه،
 مختلف شاعرلرک منظومه لرله بعض متور اسراد نجومه و سائر به عائد پارچالاری احتوا ایدن غایت اینجه،
 لاکن بعضاری چوق کوزهل بر تعلق (خط) ایله یازلمیش بر مقطعات (توبلانشلار) مجموعه سیدر.
 (۲) باکو په داغوزی تحقیقی رسم معلمی قازانلی نیهه قشایووا غازیووا خانمه عائد اولان بو
 دیوان (۱۲) ساتیم اکتیده، (۱۸) ساتیم بویوندا، (۲۰۵) ساتیم قایلینغندا قایلین مشین قابلی، طحنی مات کت
 اوزه ربنده ایکی ستونلی کوزهل بر تعلق ایله یازلمیش ۲۹۱ صحیفه نك اسکی و قیمتلی بر اثردر.

امیدی دیوانلارله برابر (۳۰۰) نومرولو ال یازماسی نسخه ده در. (نسیمی) نك بو قصیده سی (امیر خسرو
 دهلوی) نك، ملاجی، امیر نوایی و شاهی طرفلریندن تنظیر اولونان.

«کوس شه خالی و بانک غفلش درد سرست
 هر که قانع شدی خشک و ترشه بحر و برست»

مطالعیه باشلایان (دریای ابرار) آدلی قصیده سینه نظیره اولاراق یازلمیشدر. (شاهی) بختنه باقکر.

خصوصیتلرینه عائد تعبیرلر و املا شکللری اعتباریله لسان ایچون تاریخی اهمیتلی بر وثیقه در؛ فضلہ اولاراق بر چوق غزلرینده مذکور اولان «حسینی» مخلصینده (نسیمی) ننگ بر زمانلاردا «حسینی» مخلصینی ایشلتدیکنی کوستریر که بودا ادبیات تاریخی قطعه سیندن مهم بر وثیقه تشکیل ایتمکده در.

هر نه قدر بو مخلصده باشقا آذربایجانلی بر شاعرک موجود اولایلمه سی احتمالی ده خاطرہ کله بیلیرسه ده (۱) اسلوب و افاده ننگ، روح ذهنیتک دلالتی آشکار صورتده کوستریر که سید عمادالدین نسیمی بر زمانلار «حسینی» مخلصی ده قوللانمیشدر، حتا یازما دیواندا «حسینی» مخلصیله کوستریلن منظومه لریک بر قسمی طبع ایدیلمش دیوانلاردا «نسیمی» مخلصیله قید اولونمیشدر؛ مثلاً:

| | |
|------------------------------|-----------------------------|
| «یوزوننگ برک کل تر دور کل تر | بویوننگ سرو سمبدر دور سمبدر |
| سنونگ شمع جمالونکدن وجودم | منوردور منوردور منور |
| خطونکدن شمع رخسارونگ همیشه | معتبردور معتبردور معتبر |
| خرامان قامتونگ بر چشمه چشم | صنوبردور صنوبردور صنوبر |
| منکا پیوسته شول محراب ابرو | برابردور برابردور برابر |
| سنونگ هتس خیالونگ جان ایچنده | مصوردور مصوردور مصور |
| دماغوم عشق بویندن دماغ | معطردور معطردور معطر |
| زهی دولت که وصولونگ کاه کاهی | میسردور میسردور میسر |
| صنایعدن نه صنعت دور (حسینی) | مکرردور مکرردور مکرر». |

غزلی اولاردان بریدر.

ینه عینی دیواندا مذکور بر غزه لدن «نسیمی» ننگ بعضاًده «سید حسینی» و «سید» مخلصیلرله شعر یازدیغینی دا نوکره نیرز:

«ایراخدان کلدوکم سن یار ایچون دور ملامت چکدوکوم دیدار ایچون دور
چمن کورمدی صایردی بلبل بو بلبل ناله سی کلزار ایچون دور
دولرسم دال (۲) تکی نازک بویونکا نکارا مقصودوم بر نار ایچون دور

(۱) «حسینی» مخلصی و بغدادلی بر شاعر وارد که تذکره صاحبی (عهدی) ننگ عمجسیدر و آذری ادبیاتینا منسوب سیمالردندر. بو اثرده ذکری کیچه جکدر. تفصیلات ایچون «حسینی بغدادی» باقکر.
«حسینی» مخلصی دیگر شاعرلرده وارد. بر مشهوری ده (۱۵) نجی میلادی عصرده جاغاتای شاعر لریندن بری اولان تیمور نوه لریندن سلطان میرزا حسین باقادر. تفصیلات آلماق ایچون «تورک ادبیاتی تاریخی» سلسله ننگ جاغاتای قسمینه باقکر.

(۲) دال — بوداق و غصن معناسینا او زماندا قوللانیلریش (دولاماق) کلمه سی ده (ساریلماق) معناسی

افاده ایتمکده ایمیش.

قولونکی کر دورور عشق بازارنده
قولونگ مقصودینی دیدار ایچون دور
کل ایمدی سویلاکیل (سید حسینی)
بو سوزلر معنیسی ستار ایچون دور

«ای حبیبوم دلبروم ای سو کولو یاروم منوم
وی دلاراموم نکاروم بخت بیداروم منوم
ای کلسانوم کلوم ای بلبلوم کلزار ایلن
عشرتوم، عیشوم، طربوم، طرفه عیاروم منوم
راحتوم، روحوم، روانوم جان ایچنده سن میسن
قوتوم، پشتم، پناهوم، سراسراروم منوم
کولجکم، خوبوم، لطیفوم، مهربانوم تازه کل
مونسوم، جانوم، رفیقوم، شول وفاداروم منوم
چنتوم، حوروم، نعیموم، کوثروم ماء معین
نون ایچنده کوبدن آبرو حسن دلداروم منوم
سروروم، شاهوم، امینوم سن همایون کل کلوم
هم ینه سندن دوزه لمیش اوش بو بازاروم منوم
یوسفوم، مصروم، عزیزوم، دولتوم باشوم تاجی
شکروم، قندوم، نباتوم، مشک تاتاروم منوم
صبروم، آداموم، قراروم قیمتوم، قدروم بیلن
فکروم، اندیشم، خیالوم، وارلیغوم، واروم منوم
کعبدم و قبله، سجودوم، قاشلرونگ محرابی دور
یوزومی دوندزمزم کر آسه لار واروم منوم.
(سید) ونگ راز و نیازونگ مخزنی سنسن بو کون
هم سنکا کلمیش ازلدن صدق و اقراروم منوم».

غزلرینده ده بو کورولمکده در.

(نسیمی) ننگ نوز لهجه و املا سینا عائد خصوصیتلری حاوی اولان بو دیوان ایله مطبوعلری آراسیندا بویوک فرقلر وارد. طبع ایدیلمش نسخهلر چوق بویوک تحریفاتا (۱) اوغرامیشدر.

(۱) تحریف — بر کتابک عباره سنک ده کیشدیریلیمسی.

دیلی، صنعتی و ذهنیتی. (نسیمی) ننگ دیلی یا شادبغی زمانه نظرا چوق ساده، چوق جانلی و چوق صمیمی در. تور کجه یه هیچ اهمیت ویریلمه دیکي، بوتون شاعرلرک فارسجا یازدیغی و فارس صنعتکارلارینا بکندیرمک ایچون اثر یازادیغی زمانلاردا (نسیمی) ننگ بویله صیجاق، بویله جانلی بر دیلله یازمیش اولماسی اونا ادبیات تاریخده قیمتلی بر یار قازاندیریر. دوغرونداندا تور کجه شعر یازماسینا مسلکینک و تعقیب ایندیگی تلقین و ارشاد مقصدینک بویوک بر تاثیر اولموشدر. نهده اولسا بو تور کجه یه آچیق بر خدمتدر. سکرنجی عصرده تورک دیلله بالخاصه آذری لهجه سیله یازدیغی غزللری اوزیندن ایکی عصر سوکرا یا شایان بویوک شاعر فضولی به هم دیل، هم صنعت، هم ده ذهنیت و تلقی اعتباریله بویوک تاثیر بخش ایتمیشدر:

بر یوزی کل، غنچه لب دلدار دیر لسه اشته سن
سن که بلبل کبی کیم زار دیر لسه اشته بن
زلف عنبر، بویی عرعر، سرو قد و لاله خد
بر صنوبر بویلو، خوش رفتار دیر لسه اشته سن
محنت درد و غم غصه که اولموش باشی خوش
بر بلاکش، بر جفاکش وار دیر لسه اشته بن
پر صفا، پر شیوه، پر ناز و پر نازن اصول
بی ترحم، بی وفا دلدار دیر لسه اشته سن
سحر له جان و کوکل ملکنی یغما قلور
بر قاشی ساحر، کوزی مکار دیر لسه اشته سن
حسرتکدن خسته حال اولموش فراقکدن ضعیف
غم بیجاغنده (۱) یاتور بیمار دیر لسه اشته بن
هردم ایدر بو (نسیمی) های عمرم حاصلی
زلفک دارینه کم بردار دیر لسه اشته بن (۲)

بعض تکرارلارینا، حشورینه (۳) رغماً چوق آیدین و صمیمی، عین زماندا ظریف یازیلیمیش بر غزلدر.

(۱) بوجاق،

(۲) «مجموعه الاشعار»، له نیغراد، عمومی کتبخانه، نومرو (۵۰۴)، ال یازماسی، اون ساتیم اکینده و ایگرمی ساتیم بوینداد آرالاریندان صحیفه لری اکسیکدر.
(۳) حشو — سوز آراسیندا سوبله ن آرتیق و معناسز لاقیرتیلار.

بو:

«زهی شول کمسه کیم واردر حیسی سین تکی مهر و
شکر گفتار و کل رخسار و مشکین خال و عنبر بو
هیچ اولمایه سکا بکرر جهانده بر دخی دلبر
سعید اختر، ملک منظر، پری پیکر، فرشته خو
زهی صانع که صنعندن یراتمش (۱) کندو لطفندن
بلی انچه، لبی غنچه، قدی رعنا، رخنی نیکو
کل ای صراف قیمت کر نظر قیل کوهر معدن
زهر دخط سمندر بو لبی لعل و دیشی اینجو
قشکله (۲) کرپکک کوزک یوزکده بکلرک داخی
بری عیار، بری طرار، بری مکار، بری جادو
همیشه عاشقک حالی بو دورت ایشدن دکل حالی
کهی سودا، کهی غوغا، کهی دیوان، کهی یورغو؟ (۳)
قبوکده قوللرک چوقدر (نسیمی) جمله دن کمتر
بسی ترک، بسی تاجک بسی زوم، بسی هندو» (۴)

غزلی آدا و صنعتجه (حسن اوغلو) ننگ کوردیکمز غزلیه مناسبتداردر. (نسیمی)
ننگ حسن اوغلو منظومه لرینی اوقودیغی تمامیله آشکاردر. نیجه که عثمانلی شاعر لریندن
(نسیمی) معاصری (احمد داعی) ننگده نسیمی ایله کوزوشموش اولماسی هیچ اولماز
سا اثر لرینی کوزوموش بو نونماسی چوق میکندر.
نسیمینک چوق داها تمیز و استادانه یازیلیمیش (سقولاستیک) ادبیاتک ائک جانلی
نمونه لری اولان غزللری ده واردر:

سن بکا دلبر یترسن اوز که لهر یار اولمسون
بر اولور یار ایکی اولمز ایکی زنه ار اولمسون
بغرمی طوغرار فراقک خازی ای جنت کلی
نوبهار اولسون کل اولسون آره ده خار اولمسون

(۱) یاراتمیش، (۲) قاشیکلا.

(۳) بو کلمه دیگر نسخه لرده (یرغو) طرزینده در، مثلا یازما نسخه ده:

سنی سین لرونک حالی بودور ایشدن دکول حالی کبی غوغا کبی سودا کبی دیوان کبی یورغو
ایا کیم قولرونک چوخدور نسیمی خامودن کمتر بد ترک و بد قبیق با زکی بد هندو
(۴) له نیغراد؛ عمومی کتبخانه، (B ۵۲۵۵۵) نومرولو ال یازماسی، مجموعه.

طوغریدر یارک یولی طوغری قیرمه یاره دن
 کیمکه طوغری یول ویریر انک یری دار اولسون
 ای سه کیز جنات عدنیگ باغ و بستانی یوزک
 کلدنک انک کلشنی بی برک و بی بار اولسون
 کیمکه دیدار کدن اوز که نسته ایستر یا دیلر
 یتسون حقدن نصیبی اهل دیدار اولسون
 فرقتک دردنی بنی بی خواب و کریان ایلدی
 دشمنک عمری دو کسون بختی بیدار اولسون
 طوتشم عشیکله پیمان، قيلمشم حسنکله عهد
 اندن اوز که عهد و پیمان قول و اقرار اولسون

زلفنک دارنده شاها اصیلان منصور ایدی
 هر که منصور اولمادی زلفکده بر دار اولسون
 ایمدی غینیکدن آبرو کیمسه خوش بیمارکن
 یارب اول نر کسدن اوز که کیمسه بیمار اولسون
 ای (نسیمی) قیلمه یارک سرینی اغیاره فاش
 تا که یار اولسون بو سره محرم اغیار اولسون

بوندان آلتی عصر اول یاشامیش بر شاعرك ایشلتدیکی بو تور کجه بو کون حیرتله
 قارشیلانماغا ده که جک درجه ده سلیس و تمیزدر. اوندان ایکی عصر سو کرا کدن و تورک
 ادبیاتدا صمیمیت و ربایلیکیله یوکسک بر موقع دوتان فضولی نسیمینک صنعتده ده،
 هجران و المده ده، یاس و ملامتده ده (۱) شاکرد عرفانی در، فیضنی اوندان آلیشدر:

سن بکا دلبر یترسن اوز که لهر یار اولسون

دیبه فریاد ایدن، سز ییلدیان بر کو کول شبهه یوق که حقیقی بر شاعر، صمیمی
 بر عاشق کو کلدر. نه یازیق که بو افاده لر مجازه اسراف اولونور؛ اوچالقا تیلی کو کول مو هوامته
 عاشقدر، او یارارلی قلب خیالات ایچون سز لایر. بوتون بر آه و این بر هیچ اولور،
 یوقلوق عشقی، هیچلیک فدا کارلیغی یولینده بی چاره نسیمی دیری دیری ده ریسنی سویبدو
 راجاق قدر صداقت کوستریر. البته بو جوشقونلق اعتباریله یوکسک بر شاعر، حتا فضا
 لیده نه یوکسک، فضولیدن ده لیریک، فضولیدن ده عاشقدر:

(۱) ملامت — سرزنش.

«جانیمی یاندیردی شوقیک ای نکارم قنده سن
 کوزله رم نوری، ایکی عالمده وارم قنده سن
 بفرمی قان ایلدی آجی فراقک کل ایرسن
 ای لبی وصلت شراب خوشکوارم قنده سن
 فرقتک خاری بنی کور کیم نه مجروح ایلدی
 ای کوزی نر کس حبیب کلغدارم قنده سن...
 ... یار ایچون هر گوشه ده بیگ دیو، ولور دشمن بکا
 ای سواد اعظم و محکم حصارم قنده سن
 چون (نسیمی) در بو کون ایام عشقک سروری
 ای شکر لب یار شیرین روز کارم قنده سن» (۱)

غزلی باشند آشاغی قلبی بر فریاددر. یاقیجی بر اوددر. اوننی بویله حیاتی بر کو
 روشله آلماق، حقیقی بر عشقک آجیارینی و ألملرینی آکلاتماق ایچون نه قوتلی بر شاهد
 اولور. قدیم طرز شعرلر ایچنده نه یوکسک بر موقع دوتار. شاعر حسینک تاثیر لری
 آلتندا قیورانان بر عاشق، مجذوبدر. آجاق تلقیسی ذهنیتی مفکوره سی تمامیله تصوفی
 زهدی (۲) او کوزله، او حرارتلی افاده سی ده باشند آشاغی، تماماً استعاری و تمثالی در.
 (نسیمی) ننگ «کوزلرینک نوری، ایکی عالمده وازی...» اولان او یار (الله) در،
 الله ده (فضل حروفی) در. ایسته عاشق شاعری شاشیرتان، (چیقمازلره دوشورده ن) حس
 یا کلیشلیکی، عشق یا کلیشلیکی بورادا... چوجوق ذهنیتک ییله قانع اولمایاجاغی حرو
 فینیک اویونجاغینا (نسیمی) ننگ نیجه اولوب دا قایلیمش اولدیغنا شاشماق آلدن کلمز.
 طبیعی بو ذهنیتک حیاتی، اجتماعی، اقتصادی هیچ بر مثبت، یاراتیجی و یاشاتیجی
 قیمتی یوقدر. بالعکس بوتون وارلق قوتینی یاراتماق و حیات قابیلتی فلجه (۳) اوغراتان
 دماغی بر اغلوطه یعنی غیر طبیعیک در.

کوپرولو زاده فؤاد اوندان بحث ایدرکن: (۴)

(۱) یازما نسخنه نگ املاسی داها باشقادر:

«جانومی یاندیردی شوقک ای نکاروم خاندن سن کوزلرؤم نوری ایکی عالمده واروم خاندن سن.
 باغرومی قان ایلدی آجی فراقونک کل ایش ای لب و صلی شرابی خوشکواروم خاندن سن...»
 (۲) زهد — زاهدک.

(۳) فلج — اینمه، نزول.

(۴) «فضولی دیوانی»، مقدمه سی، کوپرولو زاده فؤاد.

«... بو الهی صنعتکار، لهجه نظمی اعتباريله تماماً (آذری) دائره سینه منسوب اولدیغی حالده عثمانلی ادیبانی اوزه رینده پک درین ایزر لر بر اقدی، (فضولی) ده داخل اولماق اوزره بوتون آذری شاعرلری، ایکی عصر، اونی کندیلرینه مقتدا (۱) بیدیلر؛ بو عصر لر ائنا سیندا بیتیش آذری شاعرلرینک اکثرینله حروفیلیکی قبول ایشمه لرینده (نسیمی) ننگ بو یوک تاثیر ی اولدیغی کبی، حتا (فضولی) ده بیله سان، آدا، طرز تحس اعتباريله اونک قوذی پک قولای ترقیق و تشخیص اولونا بیلیر»

دییر که بوده چوق دوغرودر. یوقاریندا ویریلن نمونه لر بو کا قوتلی برز شاهدر. دیوانی دا آیریجا بو دعوا یی قوتلندیریر:

یوزیک ی بدن نهان ایتمک دیلرسن ایتمه کل
کوزلرم باشن روان ایتمک دیلرسن ایتمه کل
برک نسرین اوزره مشکین زلفیکی سن طاغیدوب
عاشقی بی خان و مان ایتمک دیلرسن ایتمه کل...
چونکه عشقک مسکنی در کو کایمک ویرانه سی
حسرتا انی مکان ایتمک دیلرسن ایتمه کل
چون یقین بیلدی (نسیمی) آغزینک وار اولدین
اول یقینی سن کمان ایتمک دیلرسن ایتمه کل

(نسیمی) ننگ بالخاصه بو عاشقانه و ربابی شعرلری بوتون باشقا یازیلارندان اوستوندر. اونک صنعتکارانه یازیلیمش فکر و محاکمه محصولی یازیلاری دا واردر. صنعتکار لیکد ادا قونی انکار اولونماز نسیمی، قلبی یازیلاریندا اولان صمیمیتی صنعتنده کی تکلف و تصنع ایله ثورتمز. هله تعلیمی و تلقینی یازیلاریندا مجذوب بر متعصب که سیلیر. یارجانی، خالق و یزدانی فضل اللهینی، تانیمایانه انسان آدینی بیله چوق کوروز. عفو ایتمک ایسته مز:

«ای اوزکدن بی خیر غافل اویان
جقه کل کیم حق دکل باطل اویان
اولمه فانی عالمه مائل اویان
مرفتدن نسنه قیل حاصل اویان»

رباعیسی ماهیتاً تعلیمی و دینی بر منظومه در. جناسلاری، تلمحلی و شکلی اعتباریله صنعتکارانه در. لاکن تصنعلی و تکلفلی بر فکر محصولیدر. اولکی منظومه لرینده کی شوق بوندا یوقدر.

(۱) مقتدا — دالندن کیدبلن اویلان.

«آدمی حقدن نسیمی یازرم
بیل بو معنیدن نسیم یازرم
هم هدایت ایلرم هم آزرم
هم بتی آوارچی هم آزرم»

رباعیسی ده بویله تجنیس صنعتلری، کلمه اویونجاقلاریله دولو بر فکر ممارسه سیدر. زندانه (شوخ) بر آدا ایله یازدیغی بو غزلده بر صنعت اثریدر، آنجا ق اولکیلرده اولان آتش، اولکیلرده اولان عشق بوندا یوقدر:

«خطینه بو رسمه خال اولورمی
سوداسی کبی خیال اولورمی
جادو کوزک آینه آلندم
شهلا ایله نرکس آل اولورمی
زلفک کوتور ای قمر یوزکدن
بدرک کیجه سی هلال اولورمی...»

(نسیمی) ننگ بوتون عالم و متصوف شاعرلرده اولدیغی کبی شرق اسلام صنعتی، سقولاستیک ذوقه مستند اولان تصنعدر؛ او دارچرچوه ننگ ایچینه سیقیلوب قالمیش اولان صنعتکاردا اثرلرینی او اسکی قالبه سیقیشدیرماغا چالشمیشدر. دیوانی، بوتون دیوانلار کبی، فلاسک دیواندر. بو قدر وار که اوندکی قصیده لر شاهلارا، سلطانلارا ده کل، لاکن نسیمی ننگ قناعتنجه «شاهلارک شاهی، سلطانلارک سلطانی» اولان فضل اللهدر. قلینده آکلاشیلماز، تحلیل اولونماز ده رین، کوکلو بر یر دوتان بو دیلی اعتباریله ساده و صمیمی، لاکن صنعت و ذهنیتی اعتباریله ایرانی و اسلامی اولان شعرلرینی عروض ایله یازان، یازیلارینا طنطنه لی بر آهنگ ویره ن نسیمی، خلقی، او هر کسک کوزیندن قاپوب، قاچان طبقه یی، هیچده کوزدن قاچیرما میشدی. کرک وظیفه سی مقتضاسی، کرک خلقده کی احتیاجک سوقی (نسیمی) ده صمیمی بر روح، مثلن بر هیجان اویاندر میشدی. (نسیمی) ننگ دیلینده بو کون قسماً اونوتولموش، قسماً آتیلیمش چوق چوق حقیقی تور کجه عنصر لر واردر. مثلاً (خال) معناسینه (بک):

شربتی شول قرا بکونک ینکاغی شرح ایدر ولی
جان ندورور فدا قیل ینکاغینونک شواینه

(اومماق) امید ایتمک معناسینا:

واری محنت دور جهانوك نه اومرسن ای کونكول
لغت اولسون بو جهاه هم جهانونك وارینه
(سوسق — سوساماق) تشنه اولمق معناسینه:
لبرونك شربتینه چشمه حیوان سوسدی
سویو اینجورونکا تشنه کبی جان سوسدی
اوشاتماق (۱) ضعیفلاتماق، مجازا سیندیرماق، پوزماق معناسینا:
ساقیا جامی کتور کیم من اوشاتدوم توبه
ایسکی قویموم منوم بی اعتبار اولدی

کندو — ئوزو — ئوزی معناسینا:

صونماق — ویرمک معناسینا:

نرکسی کور شمع اولوبدرمی صونر عارنفلره
جمله سین مست ایلدی کندو خمار اولدی

دامماق — تامماق (۲)، داملاماق یعنی داملا داملاماق معناسینا:

اول ژاله که دوشدی رخ کلزارونکا قارشو
بر قطره یاغیش دامدی دمینک قطره تر اولدی

دانوغ — دانوق، تانوغ — تانوق (۳) شاهد، برهان معناسینا:
(اوشته — ایشته):

سویدیلا یاندوردیلار کور نه ملامت قیلدیلا
دانوغ اوشته حالون ییلکیل که رحمن رحیم

کلمه لری کبی.

لهجه اعتباریله نسیمینک چغتای ادبیاتینادا چوق تاثیری اولموشدر؛ یازدیغی غزلرک
بر چوغی حسین باقرالار، نوائیل طرفیندن تقلید و تنظیر اولونموش و آذری لهجه سینه
عائد بر چوق عنصرلر چغتایجا یا کیچمیش و نوائی زهانی چغتایجاسی آذری لهجه سینه
چوق یاقینلاشمیشدر.

(۱) اوشاتماق چغتایجادر، آذری لهجه سینه کیچمیش چغتایجا کلمه چوقدر.

(۲) تامماق چغتایجادر.

(۳) تانوغ چغتایجادر.

کر دیککی بوتون شهرلرده خلق کتله لری آراسینا کیره ن نسیمی اونلارک ییلکلیری،
ساده دوشونجه لری درجه سینه اویغون اولاجاق ساده دیل، ساده وزن و هجه وزنیلده
منظومه لری یازماقدان کیری دورمامیشدر. دیمک اولور که خلقک روحنی و روحیاتینی حقیله
آکلایان نسیمی خلقک دیلیندن، خلقک ادبیاتیندا آیریلماق، اوزاقلاشماق کبی
بر مهارت و قابلیت کوسترمیشدر که بو جهته بر چوق شاعرلریمزدن اوستوندر. خلق
ادبیاتی شکللرینک صمیمیتی و قیوراقلیغی، وزن و آهنگینک طبیعی حسن و سودایا
اویغونلیغی عروضدان داها قوتلیدر. بونی آراسیندا یاشادیغی خلقک سینه سینده تدقیق
ایدن (نسیمی):

باق شو دلبرک اوینونا

کناهن آلمیش بوینونا

سحرده عاشق قوینونا

کیره ن دلبرک قولی م (۱)

قطعه سینده اولدیغی کبی آچیق، لاکن جانلی و قوتلی یازیلا یازمیشدر. هجه وزنیله
ینه خلقی ارشاد ایچون یازدیغی بو (نفس) ی اوقوبالیم:

کر اصلیم صورارسه ک بن بر نیازم

صبر علمی دیرلر یردن کلیرم.

اول قطره ایدم شیمدی خاک اولدم

عرشده کی قانیدلن، نوردن کلیرم

بن (قالوبلی) ده ییلدم ایزیمی

دوندرمدم بردم حقدن یوزیمی

آتش عشقیکه یاقدم ئوزیمی

خلیل ابراهیم نه نازدن کلیرم.

سوال ایلر ایسه ن بنم سرمدن

جمله مزى وار ایله دی وارندن

باراندی محمد علی نورندن

حق ایله حق اولان سردن کلیرم. — الخ....

(۱) تودک وزنی — عزت علوی — (استانبول ۳۳۰).

تاسفلر که بو طرزده یازیلاری الیمزه کیچمه میشدر. هر جالده (یونس ایمره) کبی (نسیمی) نڭده خلق وزنی و خلق دیلی اسلوبه یازیلیمیش الهییری، قوشمالاری، بلکهده تور کولری اولدوغی احتمالی چوق قوتلیدر.

(نسیمی) نڭ هم آذری، هم چاغاتای، همده عثمانلی شعر و شاعرلری اوزرینده کی بو یوک تاثیر اولدیغی چوق آیدیندر. اوتائیری حسین باقرالاردا، نواتیلرده، فضولیلرده، نباتیلرده، شیخیلرده، احمدیلرده و حتا داها سو کراکی شاعرلرده کورمک ممکندر. حتا دیلینڭ چغتایجا یا اولان یاقینلغی (هرمان وامبری) نی، (نسیمی) نی و حتا (فضولی) نی چغتای شاعرلری آراسیندا ذکر ایتمه قدر کورتوره شد: وامبری نسیمی نڭ بو ایکی غزلنی چغتای شاعرلرندن وجوده کتیردیکی خریستوما تیا ده ذکر ایدیر:

عاشقا کیل بری جان برله جانان منده دور
زاهدا سین قدسین نور برله ایمان منده دور
منده اول یتی کوکینڭ (۱) حکمتی هم قبرتی
اوت یل توفراق صو چون (۲) یرله یکسان منده دور
حق تعالی اسماندین ایندور و بدور تور ت کتاب
من آنی منظور قیلمان چون فرقان منده دور
دناسنه پهلو انلار رستم زال اویدولار
مسند اسکندری تخت سلمان منده دور... (۳)

شبه کونی اوچرادیم اول سرورانه
شیدا قیلیبان سالدی منی جمله جهانه
یکشبه کونی مجنون بولوب حیران ییقیلدیم
کوردیم یوزین اوخشاتدیم انی ماه تابانه
دوشبه کونی راز دلینی (۴) سوزلدیم آخر
اول کوزلری زکس یوزی کل قاشی کمانه
سه شنبه کونی صیاد اولوب سیرانه چیقیدیم
من صید اولوبان قربان اولدم بسته دهانه

(۱) یدی کون.

(۲) اوت، یل، توفراق، صو—آتش، هوا، توفراق، صو.

(۳) (سجیه 141-143) Cagtasuhe sprachstudie Hesrmann Kasulery

(۴) راز دلینی — «راز دلی»

چهارشنبه کونی یار کیزه کیلیدی چمن ایچرا
بلبل داغی کوردی یوزینی توشتی (۱) فغانه
پنجشنبه کونی یاره دیدیم پندیم ایشیکیل
فاش ایتما سرنکنی هر یخشلی یمان
آدینه کونی کوردی جمالین (نسیمی)
ایچدی لب لعلینڭ شربینی قانه قانه (۲)

(نسیمی) نڭ پروباغاندا دولایسیله عربجه، فارسجا و تور کجه منظومه لر یازدیغنی، حتا خلق دیلنی ده اونوتمادیغنی کوردو کمز کبی تورک لهجه لرینڭ همان هاموسنی ده قاریشدیردیغنی کوروروز. بوندا کوردو کمز دیکر جهتده سکرنجی عصر سو کلاریندا و دو قوزنجی، اونونجی عصرلرده چغتای لهجه سینڭ اوغوزجا به نه قدر تاثیر ایتیمیش اولدیغنی و آذری لهجه سینڭ تشکلنده نه قدر قوتلی ایزلر بر اقدیغیدر. نسیمی نڭ تورک عنصرلری ادبیاتیندا کی تاثیر چوق عمومی و شاملدر.
(نسیمی) نڭ:

آغلارم هر کیجه بن درد ایله ایوب می یم
دو کرم جور ایله کوز یاشنی یعقوب می یم
آنه رحمیه دوشلدن (۳) بنی ترک ایتدی غم
بلغم بن بو غمڭ کوزینه محبوب می یم
ای بکا طالب اولان دردو بلا هر ساعت
بنی ترک ایتمه دیکر بن سزه مطلوب می یم
بربرندن کورینور اولدی بکا دردو بلا
انی یلسن عجا بونلره مرغوب می یم
ای لپی غنچه (نسیمی) نیجه قان آغلمسون
دست جور کله بو کرسن بنی مکتوب می یم

غزلینی شعر و موسیقی به مراقلی اولان و شعرده (الهامی) مخلصینی قوللانان اوچونجی سلیم بو طرزده تخمیس ایتمیشدر (۴).

(۱) توشتی — دوشدی.

(۲) (سجیه 143-147) Cagtsche sprachstudie Hesrmann Kasulery Leipzig

(۳) دوشلدن — دوشه لیدن

(۴) عطا تاریخی جلدی

هپ هجوم ایتمده در بن غمه مغلوب می‌یم
 لشکر چوره شکار اولمغه مسلوب می‌یم
 دام هجرانه صید اولمغه مغلوب می‌یم
 «اغلرم هر کیجه بن درد ایله ایوب می‌یم
 دوکرم جور ایله کوز باشنی یعقوب می‌یم» — والخ.

داها دو قوزونجی هجری عصرده خلق دیلینه یا قلاشان و هجه وزنیله منظومه‌لر یاران (نسیمی) ننگ ادبیات عالمینده کی و دیل تاریخنده کی قیمتی چوق داها بویوک اولاییلردی، اگر دیل و ادبیاتی بر پروپاغاندا واسطه‌سیله، بر تلقین و ارشاد یولی سایماسا، حقیقی بر غایه، جدی بر مفکوره اتخاذ ایله‌سه‌یدی:

بویله دینی بر دائره ایچینده چالیشماسی تکیه ادبیاتینا خدمت، خنتی بر آزدا ضلالته سوق ایتمکه دلالتدن باشقا بر شئیه یازاما می‌شدر. بو بویوک قوتلکده بویله یوق یره هدر اولوشو بویوک بر تاثیر اویاندر ماقدان خالی ده کادر.

اوچونجی قسم

میلادی اون بشنجی عصردن اون سکرنجی عصره قدر

قارا قویونلی و آق قویونلی تورکمانلارک ایران و آذربایجان استیلا لری — بونلارک دیگر قوملره علاقه‌لری — وبالخاصه آذربایجاندا تاریخی، اجتماعی، اقتصادی، حرثی و مدنی وضعیت — بونلارک سبب و عامللری — اوزون حسن بك — فاتح محمد خان — آرالاریندا سیاسی و اجتماعی مناسبتلر — او زمانکی ادبیات — سقولاستیسیزم — مدرسه و سرای تاثیر — بر طرفدن دوام ایدن دینی جریانیه قارشى بر طرفندن علمی جریان وجوده کلمکده — ماوراءالنهر و خوراساندا حرث و مدنیت — چغتای ادبیاتی — ایران و آذربایجاندا حرث و مدنیت — آذری ادبیاتی — ادبیاتک عمومی سبجسی — صفولرک ظهوری — آق قویونلیلارلا مناسبتلری — صفولر زمانیندا ذهنیت و حرث — اقتصادی انکشاف و سبیلری — بته حکومت دینی بر دره بکلکنن عبارت — بته خلق ازیلمکده، استثمار اولونماقدا، دین ایله سیاست قوربانلی اولماقدا — شیعه لکک قوتلیمسی سبیلری — شیعه لک ندر — قیزلباشلق و صفولر — بوتون بو مدتجه یتیشن شاعر، ادیب و عالملرک خصوصیتلری — حامدی — خلیلی، — حبیبی — هاشمی — سروری — بصیری — مانمی — کشوری — خطائی — بیداری — سبحانی — پناهی — شاهی — حافظ عجم — نیازی — شاه قاسم — نامی — معصوم — فضولی — صائب — قوسی — مسیحی — والخ . . .

میلادی اون بشنجی و هجری دو قوزونجی عصرک بدا بتلرینده (۱۴۰۳م — ۸۰۶هـ) حکومت سورمکه باشلابان قارا قویونلی تورکمانلاری اساساً تیمورک ثولومیله پارچالانمش و ضعیفله مش اولان تیمور اوغوللاریننگ اللریندن ثولکه لری یاواش — یاواش آلماعا باشلامشلاردی. بونلارا قارا قویونلیلار دنیلیمسی بایراقلاریندا قوللاندیققلاری قارا قویون رسمیندن ایلری کلیردی. (۱).

(۱) « قازا محمد بو سلاله ننگ مؤسیدر. ایبلخانیان سلاله سیندن سلطان اویس، ایفا ایندیکی خدمته مکافات اوننی بوتون تورکمانلارا قوماندان تعیین ایتمشدی. قارا محمدک اوغلی قازا یوسف بو ماموریتنه وارث اولدی. فقط او قدر کسب قوت ایندی که ایبلخانیان حکمدارلاریننی تانیماق ایسته‌میه‌رک، بغدادی، سوکرا تبریزی اله کیچیردی. بو تورکمانلار ازمستاندا و معزوپوتامیادا حکمران اولدیلار. کندبلرینه قارا قویونلی تورکلی ده دیرلر چونکه بایراقلاریندا بر قارا قویون رسمی واردی. ۸۰۶ هجری و ۱۴۰۳ میلادی تاریخنده اجرای حکومته باشلادیلاره.

دوکیئی Degiugnes ترجمه‌سی، جلد ۸، صحیفه ۲۹۵.

ایران تاریخی سیرجون ماقولم، جلد ۲، صحیفه ۲۵۳.

تبریزده حکومت سوردهن جهانشاہ باباسنی اورتادان قالدیراراق آذربایجاندا برلشدیکدن سوکرا کورجستان ایله عراقک بر قسمی بوتون فارسستان و کرمانی ضبط ایتمشدی. لاکن خوراسانی ضبطه حاضرلاندیغی بر سیرادا اداره سنی اللربنه برآقدیغی تبریز و بغدادداکی ایکی اوغلینک عسیان ایتدیکلرینی اوکره نکر کری دونمشدی. تام اونلاری اطاعته سوق ایتدیکی زمانلاردا ایدی که دیار بکرده قوتلی بر حکومت قورمش اولان آق قویونلار رئیس اوزون حسنله (۱) چارپیشماغا مجبور اولدی. و بو چارپیشما نتیجه سینده حیاتینی غائب ایتدی. (هجری ۸۷۱ میلادی ۱۴۶۶) اوغلی حسن علی ده ایکی ایل سوکرا اوزون حسن طرفیندن قتل ایدیلدیکن سوکرا (۱۴۶۸ م. ۸۷۳ هـ) قارا قویونلار سلاله سی آرتق آرادان قالقمشدی.

یارم عصردن بر آز چوق عمر سوردهن بو عشرتک کرک اقتصادی، کرک اجتماعی، کرک مدنی و حرئی بویوک بر قوؤدی اولامایاجاغی پک آشکار ايسه ده زمانلارندا یتیشن شاعر، ادیب و عالم ده بوق دکلدنر. طبیعی بو یتیشنلر یکی بر ساقک یکی بر مدنیتک تریه و ذهنیتله یتیشمه سی دکل، بلکه اسکى قورولمش ما کینانک، اسکى برلشمش اولان عنعنه نک محصوللاریدر. بو قدر وار که بو تورکمانلارک، نوزلرندن سوکرا میدانه آتیلان دیکر تورکمانلارک، آق قویونلار کبی، آذربایجان محیطنه قومى بر چوق خصوصیتلر کتیردیکلری ده انکار اولوناماز. بر کره یاشایش، دوپوش، دوشونوش اعتباریله بویوک بر قیمتی حائر اولان بر خلق ادبیاتلاری واردر که هم چوق که نیش، همده چوق ده کرلیدر. بو کون حالا آنادولوده یاشایان تورکمانلار حقیقنده تدقیقات یاپان بعض آلمانالی عالمرک وجوده کتیردیکلری اثرلر بونی اثبات ایتمکده در. (۲).

(۱) «امیر کبیر ابوانصر حسن بک حاکم دیار یکر ایدی ۸۷۲ ده قارا قویونلیدان جهانشاہ میرزانی قتلدن سوکرا واروب تبریزده تخت سلطنته جلوس ایله دی. بعد (۷۳) ده پادشاہ خوراسان و عراق ماوراءالنهر اولان ابو سعید میرزانی دخی قاراباغ قیشلاغیندا اله کتوروب قتل ایتدیکن سوکرا عراقین (عراق عرب و عراق عجم) و فارس و کرمانی استیلا ایله دی. (۷۷) ده حدود بایبورددا پادشاہ روم ابوالفتح سلطان محمد خان سعادت رسومه مقابله دن سوکرا عسکری قیریلوب کندیسه ده افتان و خیزان طرف (تبریز) کریزان اولدی. (۸۱) ده کورجستانه واروب اسیر بسیار و غنائم ییشمار ایله عودت ایتدی. (۸۲) ده (تبریز) ده عید فطر کیجه سینده فوت اولوب کندیکنک منشاقتن باغ (نظریه) ده دفن اولوندی. مذکورک مدت سلطنتی اون بر ایل اولمشدر. نخبه التواریخ و الاخبار سلسله نامه قسمی، صفحه ۴۵.

(۲) «تورکمان عشرتلی»، دوقور قرابلیخ و مهندس راولیخ، آلمانجاندان ترجمه، استانبول

کبخانه سودی ۱۳۳۴.

چوق ده اوزون سورمه یین بو عسکری حاکمیت، مبارزه لر تاج و تخت قوغالاری حسد و رقابت مسئله لرله کیچمشدر دیبله ییلیر. بویله بر قوت تشکیلنه موفق اولان قارا یوسف بغدادی ضبط ایتدیکن سوکرا شاهرخه قارشی چقمش لاکن بردن بره خسته نهرک (تبریز) جواریندا کیچیک بر کنده نولمشدی. حکومتیک نه کبی چوروک تمللر اوزینه قورولمش اولدیغی، تصادفی اولاراق وجوده کلمش بر دره بکلکدن باشقا بر شی اولمادیغی سیرجوق مالتولم بو سوزلریله کوستریر:

«او جوارلاردا هیچ بر دشمن یوقدر فقط ریسک نولومی او آندا قارا یوسفک توپلاش اولدیغی اوردونی بوزمشدی؛ آمرلر نوز قطه نظرلریله مشغول اولدیقلاری سیرادا، بر قاچ ساعت اول هبسنک حرمت و اطاعت کوستردیکلری آدامک جسدی چپیلان و ختیر قالمشدی، چونکه فولاغداکی قیمتلی کوبه لری آلماق ایچون قولاقلرینی کیمشلردی، تضن ایتمکه باشلایان بو جنازه بی، نولمزدن بر ساعت اول میلیونلارجا تبمه امر ایدن بر آداما سوک و ظیفه یی ایابه سوق ایدن بر مرحمت حسابله متحس اولان، کیچیک بر ضابط دفن ایتمشدی» (۱).

قارا یوسفدان سوکرا اداره باشینا کیچن اسکندر و جهانشاہ زمانلاری دا چیقاً— ریلیرسا، قارا قویونلی قوؤدینک قیریلدیغی ساحه یه آق قویونلارک آتیلدیغی کورولور.

(۱) «ایران تاریخی»، سیرجوق مالتولم، فرانسجا ترجمه سی، جلد ۲، صفحه ۴ — ۲۵۳.

تورکمانلارک ظهوری حقیقنده منجم باشی تاریخی شو معلوماتی وریر:

«معلوم اولسونکه تورکمانک اصلی تورک یعنی تاناد طاقه سیندن اولوب قدیم الایامدا تورکستاندان خوراسان دیارینه چقدیلار؛ کیده رک چوغالوب سائر ممالکه بایلدیلار، اوبالار ایله قونارلار و کوچرلی دغز طاقه سی، دخی اولاردا قاریمشدر. بونلارک قبائلی و شعوب کتیره سی (چوق شعبه لری) واردر. بونلاردان قارا قویونلی قبیله سی آذربایجان اطرافندا ساکن اولوردی. بو قبیله نک ایچینده بهارلی عشرتی جمله دن معتبر اولوب سلطان اویس جلاری زمانیندا اول عشرته (بیرام خاجه) نام بر کیمه حاکم اولوب سلطان خدمتینه متصل اولدی و بر قاچ معرکه (۱) لرده جلافتی ظهوره کلوب احراز رتبه و اعتبار ایله دی. سلطان اویس قوت اولجاق موصل و سنچار وادیش شهرلرینی استیلا ایدوب (۷۸۲) ده فوت اولدی. برینه اوغلی قارا محمد که سلطان احمد بن اویس خدمتینده ایدی، کلوب متصد (۲) حکومت اولدی. (۷۹۲) ده بو دخی شامدا بر چنکده دوشوب اوغلی قارا یوسف سلطانک خدمتینده قالدی. بونلاردان ابتدا تسلطن ایدن مومی الیهدر... بونلاردان آذربایجاندا تخت نشین اولانلار ذکرلرنددر. بونلارک دارالملکی (تبریز) و ظهورلاری (۷۷۷) و اقراضلاری (۷۸۳) سنه لری اولوب اون بش قر کیمه در. (قارا یوسف) بن قارا محمد طورمش، بن بیرام خاجه التورکمانی بالادا اشارت اولوندیغی اوزره امیر تیمورک عساکری ایله نیچه حروب و معارکی واردر...»

صائف الاخبار ترجمه سی (جلد ۳ صفحه ۱۵۰ — ۱۴۹) بونلار حقیقنده «نخبه التواریخ و الاخبار»

قسم ۱، سلسله نامه، صفحه ۴۴، باقرک.

(۱) معرکه— جنگ میدانی.

(۲) متصد — بر ایشه کبریسه، باشلایان.

بو یله لیکله بر کره خلق آراسیندا برلشن بو قناعت و ذهنیت و آداب و عادات محصوللاری بوتون قومی قابلیتلی ایله کورک سالمشلار و عصرلردن بری ایرانیه شمکه اولان تورک روحینه یکی و صاف بر آش وورمشلاردر. تورکمانلارک کثیردیکی عناصری خلق ادبیاتی محصولاتی اوزرینده آشکار صورتده کورمک و کورتمک ممکندر.

ایکنجی بر تاثیریه دیل اوزرینده در. آذری لهجه سی اوزرینده تورکمانلارک بر اقدیقاری ایز چوقدر. عینی زماندا عراق، بغداد، دیاربکر و سائر آناتولی ولایتلرینده یاشایان خلق دیلی اوزه رینده ده بر تاثیر کورولمکده در. بوراسی آذر — بایجان و تورکیه ختلارینک دیلیرینی بر قدر بر برلرینه یاقلاشدیرمشدر.

هر حالدا تورکمانلارک اک بو یوک خدمتلی فارس و عرب و سائر یابانجی تاثیرلر آتیندا اصلی غایب ایتمهک باشلایان دیلده تورک عنصرینک چوقالماسنا و قومیه شمه سنه اولان خدمت و تاثیرلردر.

آق قویونلارک قوت و حکومتلی بر آز داها آرتق سورمشدی. دو کینی دیر:

«آق قویونلی سلاله سی قارا قویونلارک افاضی اوزرینده تاسیس ایتمشدر. بایراقلارندا آق قویون رسمی داشیایان بو حکمدارلار آنادولودا و موزوپوتامیادا برلشمش تورکمانلار ایدی. یونانلار کندلرینه آسیروپاتادا دیرلردی، اوزون حسنگ زمان حکومتینده بو تورکمانلار آسیادا پک قوتلی ایدیلر؛ واسع تولکله ره مالک بولونولاردی.» (۱)

سلطنتلی هجری ۸۷۳ و میلادی ۱۴۶۸ دن باشلامشدر.

تورک سلاله لرینک بو میلادی اون بشنجی و هجری دو قوزنجی عصرده کی مناسبتلی چوق قانلی و دشمنانه در. حکومتلرک قورولوش اساسلاری اقتصاد، مدنیت و حرث، تجارت و زراعتدن عبارت اولماقدان چوق حرب، وورغون، استیلادن عبارت اولدیغندان، یاشاماق ایچون کلیر الده ایتمکی باشلیجا بو قطعه لرده کوردیکلرندن هر یکی قورولان حکومتک ایلک آرزوسی تولکله لر فتح ایدیه زک که نیشله مک، اسیرلر آلماق و قومشو حکومتلی خراجه کسمک اولوردی. بو یوزدندم چارپشمانک، ووروشمانک نهایتی کلمه بر، بر یوزی قان دریاسینادونوردی. بونا داخلی قاوغا و اینترقا لاری، حسد و رقابتلی و دینی مقاتله لر (۲) ده علاوه ایدرسه ک، کوزومزک تولکونده تمامیه قرون وسطائی بر حیات حاصل اولور.

بو یله لیکله، آق قویونلی حکومتینک بویومکه چالیشماسی، قومشولاری اولان عثمانیلارک هیچده ایشلرینه کلمه دیکیندن قاوغالار، باش کورتمشدر. بو عداوتی

(۱) دو کینی Deguigne ترجمه سی، جلد ۸، صحنه ۲۹۶.

(۲) مقاله — بر برینی تولدورمک.

کورکله یین اک مفترس (۱)، اک سینسی و منحوس سبیلردن بری ده دین، مذهب اولمشدر. او دین، او مذهب که تورکلرجه بوس بوتون یابانجی، بوس بوتون تولدورجی و غیر «لبیعیدر».

ایرانه حکمران اولان تورکلرک بر سوق طبیعی و ضرورت نتیجه سنده اولاراق ایرانک عادت و اعتقادلارینا سالک اولدولار؛ بو یله لیکله بر طرفدن سیاسی کینلر، دیگر طرفدن ده دینی کینلر اورتایا چقدی. ایرانلیلارک شیعی اولمالاری اورتایا بر شیعه ک، سنیک قاوغاسی چیقارمش، عصرلرجه قارداشلاری قارداشلارا پارچالانمشدر بوتون تاریخلر بایلان اشکنجه و ظلملره، یوز قیزارتیجی وحشتلره دولودر. اوزون حسن له فاتح ایکنجی محمد آراسیندا (۱۴۷۳) ده قارا حصاردا آچیلان حریده اوزون حسن مغلوب اولمشدی. ۱۴۸۰ تاریخندن ایرانا قارشی حاضرلانا ایکنجی بر سفر فاتحک تولومی سایه سینده نتیجه سز قالمشدی. شاه اسماعیل صفونک، بغدادی ضبطی تاریخی اولان هجری (۹۱۴) و میلادی (۱۵۰۸) تاریخنه قدر سورن حکومتلی اثناسیندا قارداشلار، اوغوللار بری برلریله ووروشماقدا دوام ایتمشدر. قوتلنمه لرینه امکان قالمامشدر. (۲). ایچلرینده علمایه، شرایه رعایت و اونلاری حمایه ایدنلری ده واردی. بالخاصه آذربایجانک قیمتلی شاعرلریندن و فضولینک استادلارندان اولان (حییی) حسن بکک اوغلی سلطان یعقوبک حمایه سیله یتشمش و سوکرا صفویله انتقال ایتمشدر.

حاصلی تورکمانلارک اداره و نفوذلاری آتیندا کیچن بر عصرک زمانک اک بویوک اثری، دیله تورک عنصرلرینی کیچرهمسی و تورکجه یی فارسجادان اوستون دوتماسیدر.

صفویلر یاندا دخی تورکمانلار زمانیندان قالمش بر چوق تورکمان و چغنا ی شاعرلری وار ایدی. هم بونلارک بر چوقلاری بکلر صنفیندن اولدوقلاریندان موقعاً بوسکک یرلری اشغال ایتمکده و اجتماعاً ده بوسکک موقفلر دوتماقدا ایدیلر. بونلارک چوقلاری بالخاصه صفوی خاندانی شاعرلرینی ذکر ایدن سام میرزانک (تحفه سامی) سیله کیلانی صادقنک (مجمع الخواص) ندا صریح صورتده کورورز. بو زمانلاردا بوتون بویوک مرکز لرده انکشاف ایدن ادبیات و علم تمامیه سقلاستیق (مدرسه وی) و قرون وسطائی اولوب منور طبقه نک مالی ایدی. مدنیت و حرث دخی آشای یوقاری خلقتک آنلایامادیغی، بکره تمه و غیریلردن آلم بر ماهیتده و ضیالی طبقه یه مخصوص

(۱) مفترس — یرتیجی.

(۲) «ایران تاریخی»، سیرجون مالمولم، فرانسیزه ترجمه سی، جلد ۲، صحنه ۱۵۸.

ایندی. خلق ئوزعفرانی، نوز ادبیاتی، نوز دینلی ئوزسینه سنده ساقلاماغا اوغراشیردی. لاکن بو عمومی سرایتدن اودا ئوزینی حقیله قورتارمایردی؛ نیجه که اسلامی و ایرانی مدینه دوشدیکدن سو کرادا تورک خلق ادبیاتی موضوعلارندا بر چوق اسلامی و ایرانی موتیف لر اولدیغنی آیدین صورتده کوروروز.

حکومتک سلطنت حالینا کلدیکی زمانلاردا، تورک ادبیاتندا، فارس و عرب ادبیاتلاریندا، حتا غرب ادبیاتلاریندا اولدیغنی کبی، تصلفی (ریاکار) بر جریانک دینی جریاندان آز چوق آیری بر طرزده دوغوب یاشادیغنی کوروروز. بویه لیکله آذربایجان ادبیاتندا موضوع، غایه، معنا و صنعت اعتبارله قومی و دینی جریاندان چوق آیری، دیگر بر جریانک جانلاندیغینا شاهد اولوروز که، بودا علمی جریاندر. بونک غایه سی کرک معلومات، صنعت، مهارت کوسترمک و کرکسه بدیع و بیانا اهمیت ویرمک اعتبارله دیگر جریانلاردان آریلماقاددر. بویه لیکله سربیلاردا رغبت و حمایه کورهن، او رغبت و حمایه نتیجه سینده ده ریاکار و متماق (۱) اولان اصل بو جریاندر. بو جریان چوق زمان سربیلارا او قدر یاقلاشمش، موضوعلاری او قدر یکنسقلشمش؛ خانلاری، خاقانلاری، سلطانلاری، شاهلاری مدح و ستایشده او قدر ایلری کیتمشدر که نهایت «سرای ادبیاتی» دیبه بر تعبیرک یاراتیلما سنا میدان ویرمشدر. حقیقته ایسه بوتون بو جریان بر قصیده و مدحیدن عبارت دکلددر، هر شاعر بر قصیده چی بر مداح اولماز، ایچلرینده تصنیف صنعت عد ایده رک یوکسک بر غایه ایله چالیشانلاردا اولمشدر.

بو قدر وار که طبیعتدن آتماق، تکلف و صنعه دوشکون اولماق آخردا بو جریاندا عمومی بر یاپماق، عمومی بر ساخته لک وجوده کتیرمشدر. بونک ایچوندر که بو کون حقیقی، طبیعی، صحیح، ساده و حیاتی بر ادبیاته یاقلاشماق بزیم ایچون اک مدنلی بر احتیاج اولمشدر.

* * *

میلادی اون آلتنجی و هجری اوننجی عصرک باشلارندا تورکمان قوت و قوذی آرتق صفویلرک اللرینه کیچمشدی. ۱۰۰۰—۱۰۴۹۹ م. ۹۰۶ هجری تاریخلرینده داها اون دورت باشلارندا بر چوجوق اولان و باباسینک بوتون مریدلرینه قارشى کنج، بر مرشد (۲)، کنج بر شیخ وضعیتنی آلان اسماعیل صفوی شاهلغنی دا تامين ایتمشدی (۳).

(۱) متمق — تبصص ابدن، آلجاقاسینا یالتاقلانان.

(۲) مرشد — یول کورسته رهن، رهبر.

(۳) بو خصوصدا شاه اسماعیل (خطائی) ننگ ترجمه حالندا تفصیلات ویریلمشدر.

اوزون زماندان بری (اردبیل) ده برلشمش اولان آتالاری خلق آراسیندا زهد و تقوا ایله شهرت بولمش و رغبت قازانمشدی. حتا اوز آدینی، بوتون سلاله سنه بر اقان، هاموسنی (صفویه) دیبه آدلاندیران شیخ صفی الدین ئولدیکن سو کرا یرنه کیچن صدرالدین و سوکرا خوجا علی، جنید و حیدر بویوک آد قازانمشلاردی. زمانلاریندا یاشایان حکمدارلارک صدرالدینی زاویه سنده زیارت ایتدیکلرینی سوبله لرلر. حتا امیر تیمور ییله آقره سفریندن قایتدیقدا اونوی کورمکه کله رک بر آرزوسی اولوب اولمادیغنی سورمش، اودا «تورکیان کتیردیکی اسیرلری آزاد ایتمه سنی ایسته مش ایش» (۱).

بو وقعه دن سوکرا بوتون اسیرلر شیخک مریدی، یعنی معنوی اسیری اولمشلارددر. شیخ جنید زمانیندا او قدر چوق مرید توپلانمشدی که قارا قویونلار حکمداری اولان و آذربایجاندا حکومت سورهن جهان شاه بو مریدلرک چوقلغندان اورکه ره ک اونلاری اردبیلدن چقارمشدی. جنید او زمان دیار بکر حکمداری اولان اوزون حسنه مراجعتله قبول و احترامه مظهر اولمش، حتا امیرک قیزی ایله یولنمشدی. بو صورتله آق قویونلی خاندانیه صفویه خاندانی آراسیندا قوهوملق مناسبتی میدانه کلمش و داها سوکرا شیخ جنیدک اوغلی حیدرده امیرحسنگ قیزیله یولنمک بر قات داها قوتلنمشدی (۲). شیخ جنید شیرواندا ئولدوریلمش، اوغلی حیدر باباسنک انتقامنی آلماق اوزره شیروانی ضبط ایتمک ایسته مش، لاکن ایالتک حاکمی طرفیندن قتل ایدیلمشدی. قبری اردبیلده مریدلرینک زیارتگاهی اولمشدر (۳). حیدرک اوغوللاری، اسماعیل صفوی ده داخل اولدیغنی حالدا، نوز قوهوملری اولان اوزون حسنگ اوغلی سلطان یعقوب طرفیندن دوتولاراق اصطرخر فارس قلعه سینه حبس ایتدیریلمشدی. بر مدت سوکرا فرصت تاپاراق اورتایا آتیان شاه اسماعیل صفوی شیروان حاکمنی قتل ایده رک بوتون آذر — بایجانی استیلا ایتمش (تبریز) ده اعلان حکومت ایله مشدی. یاواش — یاواش کیلانی ده الده ایتمش و ایران شاهلغنا صاحب اولمشدی (۴).

(۱) «ایران تاریخی»، سیرجون ماقولم، فرانسوزجا ترجمه سی، جلد ۲، صفیه ۲۶۱.

غفازی و سید بیجای قزوینی به استادان سبیلرینی (امام موسی الکاظم) ه چیقران (صحایف الاخرین) (شاه اسماعیل) ک (اردبیل) ه کلن ایلک جدی (زرین کلاه فیروز شاه) اولدیغنی قید ایتدیکی کبی سلاه حقیقته ده اطرافلیجا معلومات ویرمکده در. باقکر صحایف الاخبار ترجمه سی، جلد ۳، صفیه ۱۸۷ — ۱۷۹.

(۲) سلطان علی ابراهیم مرزا و شاه اسماعیل بو قایدیدان دنیاه کلمشدر...

(۳) «ایران تاریخی»، سیرجون ماقولم، فرانسوزجا ترجمه سی، جلد ۲، صفیه ۳۶۵.

(۴) حیاتینا دائر تفصیلات ترجمه حالندادر. «ایران تاریخی»، ۲۶۷ صفیه به باقکر.

کرك اسماعیل صفوی، كرك وارثلری زمانیندا داخلی و خارجی محاربه لراکسیك اولمامشدی. بالخاصه تورکیا—ایران مناسباتی بوتون قانلی بر صحیفه کیرمشدی، چونکه صفوی خانداننك ظهوريله شيعه لك «قزیل باشلق» آدیله داها قوتلی و داها سیاسی بر شکله کیرمش، یاییلمش، عین زماندا رسمیلمش اولدی که، همین مذهب آیریلیغی تورکیا—ایران مناسباتینی داهادا چوق کرکینله شدیرمه که سبب اولدی. لاکن نتیجهده شیخلرک، شاهلارک، سلطانلارک پروپاگاندا لارینا، منفعت و کیفرینه قوربان اولان بی چاره و کناهسز خلق اولوردی. علمسزلك، عقلسزلك قوجا بر کتله نی اتریقاجی و منفعتجی سلطانلارک شاهلارک آردینجا سوروکه دیر، نهایتسز ٹولکه لری انسان قانیه سولاپردی. دیيله ییلر که بو فجع صحنه صفویلر خانداننك یاشادیغی، آشاغی یوقاری، ایکی عصرلك بر زماندا داهادا آرتیق بر فجاجتله دوام ایدوب کیتمشدر. یاووز سلیم و اسماعیل صفوی قووغالاری دینی اولدوغی قدرده سیاسی و احتراصی بر ماهیتی حائزدر. عادتاً بر رقابت سیاسیه در.

باباسی نك، پیغمبرک عمو اوغلیسی و دامادی علی نك اولادلارندن کلمه اولدیغی ادعا ایدن شاه اسماعیل تعصبی ٹوز سیاستی ایچون بر آلت یاپمشدی. آذربایجان، دیار بکر، فارسستان ایله کرماندان متشکل بر حکومت قوردارق شاه عنوانینی آلان (خطائی) نك ایلك خلفری کرك تورکیالیلار، کرك ٹوز بکله قارشی موفقیتسز و اوغورسز حربلر آچمشلاردی. یالکز (۱۶۲۹—۱۵۸۷) بوبوک عنوانینی قازانان برنجی عباس ظفرلری سایه سینده ایران اسکی قدرتی نی الده ایده ییلمشدی. عثمانلیلار دان ارمنستانی، عراقی، مازوپوتامیا ایله بغداد و بصره شهرلرینی؛ پورتکیزلردن اورمیز (Orميز) ی، موغوللاردان قندهاری آلمش و ویرکی ویرمه ک ایسته میهن کورجستانی دا خیر پالامشدی. ایراندا نسبتاً منتظم بر حکومت قورمش، اصفهانی پای تخت یاپمش، عدالتی، صنایع نفیسه نی، عادی صنعت و تجارتی ترغیب و تشویق ایده رک ایران اسکی پاراقلیغنی ویرمشدی.

کرك شاه اسماعیل ایله شاه طهماسبک و کرك برنجی شاه عباسک زمانلاریندا حکومت ماهیتجه یینه اسکی حالدا ایدی. ضبط ایدلمش اراضی و تبعه نك چوقلیغی مملکته آز چوق بر ثروت ویرمشدی. لاکن بو ثروت دوغوردان دوغوریا استحصال قوتندن، حرث و مدنیت حیاتیندان دوغمایردی، عکسینه اولاراق خلق سفر برلکده، بیتمز توکنمز محاربه لرده جان ویره رک محو اولوب کیدیردی. او بری طرفنده دین و مذهب پروپاگاندا لاری خلقی چالیشماقدان، حیاته یاقلاشماقدان منع ایدیر، تصوفه، فنافی اللهه، دنیادان فرته سوق ایدیردی که بو حال ضررلی، غیر طبیعی ایدی. بو

پروپاگاندا نی یاپان ریاکار طفیللر ٹوزلری ذوق و سفاقتدن، خلقی استعمار و استهزادن بر آن خالی قالما لارلاردی. سرایلاری عیش و نوش مجلسلریله دولوب بوشالیر، اهل و احتراصلاری پوره کلرینه دولوب داشیر، قاپلارینا سیغامایرلاردی. اساساً «لاستل عما فعل» یعنی ایتدیکی ایشلردن غیر مسئول اولان بو حکمدارلارک کیف وهوسلرینه هر آن قوربان اولماق احتمالیله تیره یین اک یاقین آداملاری (مقبرلری) ییله جانلا—ریندان، حیاتلاریندان امین دکلردی، سرایلار، حتا ظاهرا بر دین و حقیقت اوچاغی اولدوقلاری ادعا ایدیلن تکیه لر ییله بر فسق، ریا، و فساد یوواسی ایدی. بونك ایچون تاجر، صنعتکار، عالم، شاعر بر چوق خلقک، سیار و سیاح بر حالدا دیار—دیار دولاشاراق راحتلق و سکون آرادیقلا رینی اک قوی، اک امین ظن ایتدیکلری ٹولکه لره هجرت ایتدیکلرینی کوروروز. بونکله برابر امنیتلی ساندیقلا ری او پرلرکده ساغلام اولمادیغی و چوق سارسینتیلی چیدیغی کوره رک، آخردا آرادیقلا ری سکونی، سعادت و راحت خیالی بر عالمده بولماق امیدیه معنویتک قوجاغینا، دینک سینه سینه آیتدیقلا رینی، دنیانی یالکز جور و اضطراب ایله دولو بر امتحان عالمی حساب ایده رک، صبر و توكله «Patience et resignation» و بوتون امللرینی عالم حقیقی سایدیقلا ری آخرته باغلا یاراق، قویو و ده رین بر تصوفک ده رینلکلرینه دالدیقلا رینی، و ازلی سعادت خیالینه قایلاراق، ٹوزلرینی آلداتدیقلارینی و نفسلرینی یاشاماق حقیندن ده محروم ایتدیکلرینی کوروروز.

برنجی عباس زمانیندا دوغورداندا تجارت که نیشله مش، خصوصیه مملکته خارجیلره قارشی بر مسامحه کارلق کوستریلمشدر. لاکن بو بر طرفلی بر تجارت آروپا قاپیتالینک شرقی استثماری دیمکدی. فرانسزلار، تورکیایی، تورکلرک اک قوتلی زمانی ساییلان قانونی دورینده استثماره باشلادیقلا ری کبی، آشاغی یوقاری عینی زماندا، شاه طهماسب دورینده اینکلیزلرده، بر طرفدن سیاست، دیگر طرفدن تجارت یولیه ایرنی استثماره باشلامشلاردی که، بونون تاثیر ی ایمدی ده دوام ایتمکده در. اولا تبریز، سوکرا قزوین، سوکرا اصفهان مرکز لشرک ایلریله مکه باشلامشدی. بو زماندا ایران، قرالیچه (ایزابت) ک بر مکتوبی ایله (۱) (آنطونی جانکینسون) آدلی بر تاجر کیتمشدی.

(۱) انکلیزجه و لاتینجا یازلمش اولان بو تاریخی وثیقه نك فرانسزجه ترجمه سی «ایران تاریخی»، سیرجون مالمولم نك فرانسزجه ترجمه سی، جلد ۲، صحیفه ۵—۲۸۴ ده مندرجدر.

بو تاجرك اسلام اولمادینی و خرسیانلغی اسلاملقدان یوكسك كوردیكى ایچون هم شاهك حضوریندان، همده ایرانك حدودیندن چیقاریلدیغنی تاریخ قید ایدیر (۱).
آوروپانك ایرانه داها چوق سوقولماسی و عینی زماندا حمایه كورمهسی ایكنجی عباس ایله شاه سلیمان زمانلارینا تصادف ایدر.

كرك شاه صفی (۱۶۲۹)، كرك ایكنجی عباس (۱۶۴۲) زمانلاریندا ایران اینله تورکیا آراسیندا حرب آچیلمش، بغداد و قندهار — ایرانلیلارك لندن کیتمشدی. كرك سیاستجه و كرك قوتجه ضعیفلمكه باشلایان ایرانه، ژان شاردهن (Jahn Chardin) و تاوهریه (Tavernier) آدلی (۳) ایکی فرانسز تاجری کلمشدی. بونلارك سرایدا فزانلیقلاری موقع و اهمیت چوقدر. کورولوركه تجارتدن آنجاق بو خارجیلر بر استفاده تامین ایده ییلرلردی. خلقه بر فائده یوقدی. هله سلیمانك زمانندا (۱۶۹۴ — ۱۶۶۶) ایران بوتون بوتون قانینی جانینی غایب ایتمش، اوندان سوکرا ایسه داخلی قازیشیققلار، خارجی استیلارلر باش کوسترمشدی. اون سکرنجی عصرک باشلا ریندا ۱۷۲۲ افغانلیلارك رئیس میرویس اوغلی محمد بوتون مملکتی ضبط ایتمشدی. صفولرک ادبیات ساحهسینه کتیردیكلری بر بویوک فائده او اولمشدرکه، دینی و مذهبی بر پروپاگاندا یاماق و خلقی ئوزلرینه طرف چکمک ایچون آیدین تورک دیلینده ادبیات یاراتمشلاردی. دوغروندان بو ادبیاتدا صنفی بر ادبیات، بر طریقت ادبیاتی، یعنی دینی جریانك خلق آراسینا سوقولماسی دیمکدر. علمی جریانده اولدیغی کبی بوندادا حیاتی بر قابلیت کورمک ممکن دکلدرد. آرتق اولاراق بوندا بدیعی (۱) بو کولوچ حادثه حقیقده (سیرجون ماقولم)ک «ایران تاریخی»نده جلد ۲، صفحه ۲۸۵ — ۲۸۴ ده تفصیلات وارد.

(۲) «ژان شاردهن (۱۶۴۳)ده پاریسده دوغولمش و ۱۷۱۳ده لوندون حوالیسینده تولمش مشهور بر سیاحدر. بر قویومچی (زرکر) اوغلی ایدی. ۱۶۶۵ده آلماس تجارتنی مقصدیله هندوستانا کیتمشدی. اصل مقصدی چوق سودیکی سیاحت ایدی. بر چوق یرلری دولاشدقدان سوکرا نهایت آصفهان کیتمش، اورادا آلتی ایل قالمش ایکنجی شاه عباسك تاجر باشیسی اولمشدی. بو رسمی موقعیندن استفاده ایله هم مملکتك دینلی اوکرنمش، همده حکومت، آثار عتیقه، آداب و عادات آبدات و ایران تاریخی حقیقده بر چوق معلومات توپلامشدر، برابر کورتومش اولدیغی ماهر بر رسامه بر چوق آبدلرک حقیقی رسملرینی یابدیرمشدر. ۱۶۷۰ده فرانسایا عودتنده «ایران شاهی Ze recit du couronnement du roi de Perse Sollman

اوچونجی سلیمانك جلوسی» آدلی بر اثر نشر ایتمشدر.

(۳) ژان باتیست تاوهریه (B. Tavernier) ۱۶۰۵ده پاریسده دوغولمش قوبه‌هاغدا تولمش

مشهور بر چوق دیلدرده آشنا ایدی. ایران و هندده سیاحتی وارد.

و ابداعی غایه‌سینده تعقیب اولونماز؛ حقیقی مقصد روحلاری، ییلری اوپوشدورماق، اولاماق، اسیر ایتمکدر.

بونلار، بر تکیه ادبیاتی، بر شیعه‌ک، حروفیک، بکتاشلیک، قزلباشلق پروپا غانداسیدر. بو جهندن ضرری نهایتسزدر. غایه‌سی، خلقی آزدیرماق و استعماردر. بو قدر وارکه دیل جهتیندن بر فائده؛ بر قازانچ اولمشدر. خلق دیلی آز چوق ایشله‌نمش، آزچوق ادیله‌شمش، كرك هجری اونجی عصرده شاعر (شمسی) لرك، كرك اوندان سوکرا کلن و بالخاصه خانلیقلار دورینده یاشایان (واقف) لرك (ودادی) لرك و (ذاکر) لرك اللرینده داهادا ایشله‌نرک و او دینی کسوه‌یی بر قاراق خلقك روحنی اوقشایا جاق بر شکله کیرمش، بو کون ایسه پروله‌تار کتجلرک اللرینده داهادا جاذب و قوتلی بر سجه کوسترمکدهدر.

حامدی

(موللا حامدی)نك فاتح زمانیندا استانبولا نیدن (عام — شاعر) نردن اولدیغنی بزه ییلدرن تاریخی وثیقه بالخاصه عطا تاریخیدر:

«فاتح سلطان محمد خان حضرتلرینك هر نوع علم و معرفه اولان فرط میل و رغبت و اصحابینا رعایت و عنایت معارف شناسلرینی ایشدن علما و ادبانك دارالسلطنت سنه‌لرینه جان آندیقلاری کبی ادیب مشهور ایرانی موللا (حامدی) دخی بارگاه همايونلارینا رخسا و بر مدت مصاحبک و بعضی ماموریتلرله مظهرالطاف و التفات اولاراق نام همايون پادشاهانه‌لرینه تنظیم و تدوین و حضور همايونلارینا قدیم ایله‌دیکی دیوان بلاغت عنواندان منتخب اشعار بلاغت آنازدر». (۱).

دییهن عطا تاریخی (حامدی)نك فارسجا و تورکجه بر چوق اثرلرینی ده احتوا ایدیرکه، اونلارداندا اوز حیاتی حقیقده، اوکته چیقان نه‌نکه‌لر، تعیین اولوندیغی بعض منصبلر خصوصیندادا بالاجا بر معلومات الده ایتمک ممکن اولور. بو قدر وارکه، بو شاعرک بوتون خصوصیت و خصلتلیری حقیقده اساسلی ییلکی صاحبی اولای یلمک ایچون بو وثیقه‌لر کافی دکلدرد.

بر کره شاعرک هارادا دوغولدوغنی، هارادا تحصیل و تربیه کوردیکنی یلمه دیکه‌ز کبی نیجه بر محیطك تاثیر آلتیندا ییتشمش اولدیغنی دا آیدین صورتده

اوکره نه یلمیرز. دوغرونداندا یاشادینی عصری و اونک عمومی روحنی یلمک، شاعرلک، یتهدیکلی ئولکه ننگ، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی شرطلرینه آشینا اولماق، او شاعر حقیقده عمومی بر فکره کلمک ایچون یول کوسترن اولدیجقا قوتلی واسطه لردر. بویله اولماقلا برابر عینی عصرده، عین محیطده، عینی اجتماعی و اقتصادی شرطلر آلتیندا یتیشن بر چوق شاعرلرک آراسیندا ذهنیت تلقی و سجه اعتباریله بر چوق فرقلر کوروروزکه، بوندا کرک تریه و حرثک، کرک ارث و استعدادک (قابلیت) آیری — آیری تاثیرلرینه شاهد اولوروز. بونکچوندرکه، شاعرلرک خصوصی و صمیمی حیاتلارینه یاقیندان آشنا اولمازک لازملی انکار ایدیله مز. بونک بر چوق جدی و اساسلی فائده لری واردر. بر چوق اسکلی شاعرلر مز کبی (حامدی) حقیقده ده بوکبی اطرافلی معلوماتا مالک اولماشمز طبیعی اونک حقیقده ده اوزون، درین و روحی تدقیقاته میدان بر اقاماز. بویله اولماقلا برابر الده موجود اولان اثرلرینه باقاراق بر چوق حقیقتره ایرمه مزده امکانشز دکلدرد. «ادیب مشهور ایرانلی موللا حامدی» تعبیرینی قوللانان تاریخ عطا بز شاعرک منشای حقیقده قوتلی بر فکر و بریر.

ایران اوزون عصرلردن بری تور کلرک جولانکاهی (۱) اولمش، تورک حکمدار لارینک حکم و نفوذی آلتیندا یاشامش که نیش بر ئولکه در. «ایرانلی» تعبیری دیه یلیرک که، دیگر بر چوق تعبیرلر کبی «سیاسی» ماهیتده قوللانیلان بر تعبیردن باشقا بر شی دکلدرد.

ایران مدنیتنی و حتا حرث و صنعتی بنمسه ین تور کلر عمومیته بو آدی داشییان لارا قارشى بویوک بر حرمت و تعظیم بسله مشلر. عالم، حکیم، فاضل و صنعتکار نظریله کورمشلردر. کرک ایرانک اسکلی شعشعسی، ییقیلوب کیدن مدنیتک تاریخ صحیفه لرینده اولدوغی کبی، ایرانه یاقین ویا اوزاق قومشولارک دماغلازیندا، دخی پارلاق بر ایز بر اقمش اولماسی هر ایرانلی نی هنرور، هر ایرانلی نی فضیلتکار تایتماق ایچون چوق قوتلی بر عامل (فاقتور) اولمشدر.

قوتلی حکومت قوران تور کلر، دائما سرایلارینک، قوناقلارینک (ایولزینک) اطرافینا ایران شاعر و صنعتکارلارینی، عرب عالم و فیلسوفلارینی توپلاماغی اسلامی بر عنغه، مدنی بر وظیفه سایمشلار. (روده کی) لر، (عنصری) لر، (فردوسی) لر، (خاقانی) لر کبی اسلامی صنعت و مدنیته استاد ساییلان صنعتکار شاعرلرک هاموسی، او سرایلاردا بولونمشلاردر.

بولار؛ تاریخ و تذکره لر مزک همان دائما عمومی بر تعبیر ایله کوستردیکلری کبی، ایرانلی تاینماقدا ایسه لرده، عراقاً عجم دکل تور کدرلر. ایرانلی یاد اولونما لاری تاریخی بر ذهلدر. (۱).

«عجم» تعبیرینه کلنجه اودا بو تاریخی ذهلک بر نتیجه سیدر. شاعر توفاتلی (لالی) (۲) ننگ باشینا کلن آشاغیداکلی وقعه، فاتح دورینده ایران، خوراسان و تبریز کبی عرفان ئولکه لریندن استانبولا کیدنلره قارشى بسله نیلن فکر و کوستریلن حرمتی اثبات ایده جک تاریخی بر وثیقه در:

«فاتح دورینده لالی اسمینده بر آدام توره مشدی؛ لالی ایراندان کلمش و عجم اولدیغی ادعا ایدریدی. کندسی ای تاریخ ییلیر، خوش مقبلر حکایه ایدر، عالم، شاعر، بر درویش قلندر ایدی. فارسینی اویله بر سهولت و سلاسته تکلم ایدریدی که، عجم اولدیغینا اینانماق پک طبیعی ایدی. عجم صفتیله، آز زماندا، استانبولک بزم کبراسینا داخل اولدی و اورادان شهرتی قولایقلا سراپا واصل اولدراق فاتحک بزم خاصینا قبول ایدیلدی. هر یرده مظهر حرمت کوزوردی. بو اعتبار بر کونه قدر دوام ایدی که، او کون لالینک فی الاصل عجم اولمایوب توفاتلی بر تورک اولدیغی دویولدی. بونک اوزه رینه سرایدان قوغولدی و سرمایه معلوماتینا رغماً منکوب (۳) و مستحق (۴) اولدی.»

بو فقره بز همان هر شاعرک ئوزینه عجم ویا ایرانلی دیدیرتمکه چالیشما سیندا کی اجتماعی و اقتصادی و روحی سبیلری چوق آیدین صورتده اثبات ایدر. (لالی) کبی اوقومش، آکلامش، کوزی آچلمش، ئوز منفعتی آختاران شاعر لرک خوشجا و راحت بر حیات کیچیره یلمک ایچون ئوزینه عجم دیدیرتمکده هیچ بر محذور کورمه ملرینک نه قدر طبیعی اولدیغی کورولور.

بزجه (حامدی) ده بو (تورک) عجملردن ایدی. ئوز یانیندا کی سهولتدن، افاده سینده کی قوتدن او زمانک بوتون آذری تور کلری کبی یاقشی فارسجا تعلیم آلمش. مدرسه تریه سی کورمش، زمانینک عالم و فاضل لری سیراسینا کیچمش بر آذری تورک شاعری اولدیغی آشکاردر. اساساً هجری دو قوزنجی و میلادی اون بشنجی عصرده، اولکی عصرلردن بری ایران عنغه و مدنیتنک صیقی و دواملی تاثیرلری آلتیندا قالاراق اک بویوک فارس شاعرلرینه ییله استاد اولاجاق درجه و قدرتمده ماهر و صنعتکار شاعرلر فارس دیلیله ویا لکیز فارس دیلیله آبدلر یاراتدیقلاری کبی، بو عصرده ده تورک دیلیله ادبی اثرلر وجوده کثیرلریدی. بوتون تورک عرفان و ادب

(۱) ذهل — ییلرک اونودور کبی اولما.

(۲) لالی — لئلی اوقونما ییدر.

(۳) منکوب — اغباردان دوشن.

(۴) مستحق — خارت کوزیله باقیلان.

(حامدی) ننگ مختصرده اولسا بر نسخه ترجمه حالی دیوانتینا یازدیغی فارسجا بر منظومه سینده کوروروز. اونداندا نوزینک اوتوز ایلک بر سیران و سیاحتدن سوکرا (۸۶۱ — ۸۶۰) ایلارینده استانبولا کلمش اولدیغنی آکلایرزه.

«سفر کردم چو در از قعر دریا
 نهادم رخ چو خور در کوه و صحرا
 چو یک چرخ میرفتم شتابان
 کهی در بحرو گاهی دریابان
 بهر سالی همی رفتم بجایی
 همی دیدم ز عمر خود صفایی
 کهی در کوه بودم چون پلنگان
 کهی در بحر بودم چون نهنگان
 بهر شهری که بودم قرب سالی
 بدم در خدمت صاحب کمالی
 بهر ملکی که کردم عزم خود جزم
 کهی در بزم بودم گاه در رزم
 بکشتم مدتی در کوه و هامون
 بدیدم اکثری از ربع مسکون».

دیهن بو جهان دیده شاعر بو بیتلرده (روم) دینلن تورکیایا کلدیکنی آکلادیر:

بامرحق پس ازسی سال سیران
 بروم افتادم ازتقدیر یزدان
 چه دیدم کشوری معمور واسع
 که بودش هردهی چون مصر جامع
 بهر شهرش که رفتم بهر سیران
 شدم درطورآن معموره حیران
 تمام شهرها چون خلد معمور...

دیوانک یوقاریداکي پارچالارینده کوريلهجکی اوزره اسکی تورک مهمان پرورلکيله قارشیلانان و حقیقتاً آج و محتاجلاری دویوردیغی کبی ایشسز کوچسینز سرسریرله بر تنبل خانه وظیفهسی کورهن عمارتله، مدرسه و زاویه لر (حامدی) ننگده کوزینه چارپیر و داها آشاعیدا: سؤالینه جواباً تعریف اولونان حکمداری تانیماق و اوزینی ده تانیداراق اوزینه بر اقتصاد قابوسی آچماق آرزوسینا دوشیر. چوق کیچمه

آداملارینک اسلامی بر قناعتله دوشونمه لری، ایرانی بر صنعت ذهنیتیه حرکت ایتمه لری، علمده عربلری، صنعت وادیاتدا فارسلا ری قلید و تنظیر ایتمه لری، هاموسینی معین و ضروری بر ققطهده برلشدیرمکده ایدی. عمومی خطلری اعتباریله صنعت، ادبیات، بدیعیات، دار بر چرچیوه دن عبارتدی. هانسی محیطده اولورسا اولسون شاعر او چر چیوه ننگ ایچینده حصارلانمش قالیردی. او دار چنبر و او محدود صنعت آکلایشی ایچینده بر مستثنای قازانماق، باشقا شاعرلردن داها یوکسک بر شهرت آلماق خصوصی استعدادده، طبیعی قدرته باغلی ایدی. بورادا (ادیب مشهور) عنوانینی آلان (حامدی) ننگ عجم عروضنا یکی کیرن، او قیدلرله آسانقله باغلانا یلمه ین تورک دیلینده اولدیججا موفیقیتلی و مهارتلی اثرلر — میدانه کتیردیکیکنده شبهه ایدیلمز. (حامدی) ننگ استانبولا کیتمه سی سبیلری بوتون تفرعاتی ایله بزه معلوم دکلسه ده، عمومی بر صورتده معلومدر.

میلادی اون بشنجی عصرده ایکی ادبی لهجه ننگ ظاهرده مناسبتلری حقیقتده ایسه مسابقتلری کورولور. خوراسان و سمرقندکی بویوک علم و صنعت مرکز لرینده انکشاف ایدره ک ادبی بر دیل موقعینه جغاتای لهجه سیله تبریز و اطرافیه استانبول و حوالیسینده قوللانیلان و ادبی آبدله لر یارادان اوغوز لهجه سیدر.

شبهه یوق که، بو دیلرک قوللانیلدیغی مرکز لر آراسیندا سیاسی و اجتماعی مناسبتلر اولدیغی کبی، لسانی، ادبی و حرئی مناسبتلر صریح معناسیله مسابقتلرده واردی. استانبولدان تبریزه، خوراسانا حتا سمرقنده تحصیل کیده نلر اولدیغی کبی اورالاردان اقتصادی و چوق زماندا سیاسی و اجتماعی سبیلرله استانبولا کلنلر وار ایدی. بوتون بو کیدوب کیشلر بو مرکز لرده کی علمی و ادبی صنعت محصوللارینی برابرلرینده داشیبوب کورتورولردی.

جغاتای لهجه و ادبیاتی دا اوغوز لهجه و ادبیاتی دا بوتون بو محیطلرده معلوم ایدی. حتا ایران عادات عنعناتک توفدی و دینی مذهبی اختلافلرک تاثریله اوغوزجا آزدی — عثمانلی ادبی لهجه لرینه آیریلاراق آز چوق محلی و محیطی فرقلر کویستر مکه باشلامشدی.

لالی ننگ بو بیتی:

«عجمک هر بری که رومه کلیر

یا وزارت یا سانجاق اومه کلیر».

ایران شاعرلرینک استانبولا کیتمه لرینک اقتصادی و حیاتی سببنی چوق آیدین.

کویستریر.

دن فاتحك اطرافینداكى عالمر و شاعرلر، ولی الدین زاده احمدلر، علم داغار جیغی دییلن خضر بکلر، خواجه سنالار و موللا کوراتیلارلا تانیشیر. و سیاحتینک نتیجه سیندن ده ممنون اولور. او ترجمه حالنا عائد فارسی منظومه ده پادشاهلا نیجه کوروشدیکنی و نه کیبی خلعتلر کییه رك، آنلار کوله لر، احسانلار منصبلر آلاراق، پادشاهك ندیملری سیراسینا کیردیکنی سوبله یز:

«روانی عزم آن درگاه کردم

دعای شاه عالی جاه کردم

چه دیدم کشوری چون تخت خورشید

در آنجا خسروی بهتر ز جمشید

مع الفصه بعون لطف الله

بدیدم آفتاب روی آن شاه

چو شاه از لطف خود در من نظر کرد

هماندم آن نظر در من اثر کرد

نظر فرمود و تحسین کرد و بناخت

مرا از جمع نزدیکان خود ساخت

عزیزم کرد و دربر کرد خلعت

برای من مقرر کرد نعمت

قریب بیست سالم محترم ساخت.

مراسر تابه پا غرق نعم ساخت.....

... دل من هرچه از سلطان طلب کرد

بمن بخشید و چین دررخ نیاورد

بدیشان دایم تیمار کردی

غم حال مسن درویش خوردی

چو سال هشتصد و هشتادویک کشت

که سلطان کرد فتح کفه و دشت».

دیهه ایگرمی سنه هر دورلو اکرام و احسان ایله فاتحك ندیملری آراسیندا قالان (حامدی) نهایت بو فتح اوزرینه پادشاهك هر کسه احسانلار و بخشیشلر ویردیکنی او ائشاده ده ئوزینه ویریلن ایکی قول (کوله) یرینه باشقاچا احسان اولونسا داهای فائده لی اولاجاغی اعتراضی آغزیندان قاچیردیغی ایچون کوزدن دوشدیکنی و سرای دان اوزاقلاشدیریلدیغنی حکایه ایذیر. بوراسی دفته شایاندرکه (حامدی) ده سرای

اینتریقالارینک ایچینه دوشمش، سلطانك کیفنه تابع بر قول، بر مداح اولمشدر؛ آرتق اورادان کلهجك خیر و شر، هر کیفی کولر بوزله قبول ایتمک مجبوریتی قارشیسیندا بولونوردی. یوقسا اعدامه قدر و اراجاق تهلکه لی بر عاقبت ئوزی ایچون محققدی.

فاتحك کوزیندن دوشدیکنی کوره نلرده آرقاسیندا تزویرلره قویولورلار. اونا مراد خداونکار عمارتی شیخلکی و یریلره رك استانبولدان اوزاقلاشدیریلماق ایسته نیلیر. بو ماموریتی قبول ایتمک ایسته مه یز (حامدی) به بویو کلردن بری «فاتحك غضبینه اوغرار سك، ساقین رد ایتمه!» (۱) دیر.

(حامدی) ده:

«زترس شاه منصب رد نکر دم

ولی می شد بگردون آه سردم

شدم دور از در سلطان بناچار

برفتم تامزار غازی خوانکار

چو آنجا رفتم و کردم زیارت

خوشم افتاد وضع آن عمارت...».

دیهه کیتمکه مجبور قالدیغنی سوبله یز. و نهایت وظیفه سی باشینا کیدوب بر مدت مشغول اولدیقدان سوکرا ذهننه کیرن و سوسه لردن قورتولماق ایچون اوتوز بش بیتلك فارسجا بر «شفاعت نامه» (۲) یازیر:

«ای زهم خنجرت بر چرخ لرزان آفتاب

خنك اقبال تورا پرسیده ماه نور کاب...».

مطالعيله باشلابان بو قصیده سینده اعتذار، استغفار تحسر یوللی بر چوق سوزلر دوکوب سایدیقدان، زمینه مناسب بر حکایه ده آکلانیدیقدان سوکرا:

«شدم از جمله مستغفرین من

نهادم زیر امر شاه کردن

شدم مشغول شیخی عمارت

پهر روزی همن کردم زیارت...».

دیهه عمارتده بر طرزده چالشیدیغنی اوزون اوزادی آکلانیدیقدان، عمارتک مامورلارینک تصویرینی یاپیر (۳) و:

(۱) تاریخ عطا، جلد ۵.

(۲) تاریخ عطا، جلد ۵، صفحه ۱۷۶.

(۳) تاریخ عطا، جلد ۵، صفحه ۱۷۶.

«چین بد مدتی سیر و سلوکم
که داعی ناصح و شیخ ملوکم».

دیدیکدن سوکرا پادشاهی کورمک هوسینه دوشدیکنی و قیضا، قیامته باقمادان استانبولا دونوب شاهی کوردیکنی و نهایت: مصلحتاً عزل ایدیلدیکنی سویله. لاکن بر آز داها آشاغیدا اوزون بر منظومه ایله بعضی مفسد و افتراچیلارک، ئوز شیخلکی زمانیندا می (چاخیر) ایچدیکنی پادشاهه سویله بهرک علیهنه چهوردیکنینی و عزل ایتدیردیکنینی آکلاتدیقدان سوکرا چیقوب کیتمش. حقنده هامونک تکلیفلرینه باقمایاراق اوتوردیغنی و نهایت حقنده سویله نهن سوزلرک افترا اولدیغنی آکلاشلاراق تکرار عفو اولوندیغنی سویله بیر و ۸۸۱ نجی ایلده بروسده چکدیکی سقینتیلری ساییز و بر یرده دخی حقنده کی افترا و اینترقالارک سببینی ایضاح ایدیر.

کورولورکه ایگرهی، ایگرهی یش ایل تورکیهده یاشایان و اوزون مدت فاتحک سرای شاعرلری و ندیم خاصلاری آراسینا کیره رک بر چوق احسانلار و بخشیشلر آلان (حامدی) بر چوق دا عارضه لره اوغرامش و اونلارک سبیلرینی آکلامش اولدیغنی ایچون پشیمان اولمش و ایشی درویشلکه وورمشدر. بودا اثبات ایدیرکه، سرایا یاقلا شانلار حیثیت، صمیمیت، استقامت و حقیقت کبی فضیلتلردن اوزاقلاشاغا، تبصص و تملق کبی عادیلکله تنزل ایتمکه مجبور اولور.

(حامدی) ننگ سوزلریندن، پادشاهک اوکونده شعرلرینی تنقید ایتدیکی بعضی اقرانینک (تای لارینک) غرض و حسدلرینه اوغرا دیغنی آکلاشیلیر. بر قصیده یازاراق خاطر و خیاله کلمه یین احسانلارا بوغولان بو طفیلی صنف ارکانی البته پادشاه یانیندا تنقید ایدیلمه کی ایستمز لر، منفعلرینه توقوناجاق هر حرکتک اونلاری هر دورلو غرضکارلغا سوق ایدیه جکی طبیعیدر. بویله لکله (حامدی) ده بونلارک ایچینه دوشوب ستولاستیک و قلاسیق بر مداح اولمش، علمنی مدرسه دن آلان، صنعتنی سرایه ساتان بر قصیده چی شاعر حیثیتله یاشامشدر. اونک فاتح آدینا ترتیب ایدیلمش بر دیوانی اولدیغنی سویله یین عطا تاریخی بزه اونک دیواندان آلتمش فارسجا مناجات، لغت، قصیده و غزلرله تورکجه یازیلمش غزلریندن بویوک بر قسمنی ویریر.

(حامدی) آذربایجاندان تورکیایه کیدن هجری دوقوزونجی عصر شاعرلرینک مقتدر و صنعتکارلاریندان بری در. دوغولدیغنی و ئولدیکی تاریخله تمامیه واقف دکل ایسه کده (۶۱ — ۸۶۰) تاریخلرینده استانبولا کیتمش و اوتوز سنهده سیاحت ایتمش اولماسینا کوره دوقوزونجی عصرک ایتدالرینده دنیایه کلدیکی آکلاشیلیر.

چونکه سیاحتیه چیقدیغنی زماندا بر کیچیک چوق اولدیغنی فرض ایتسه کینه آلتمش، یتمش یاشلارینا قدر یاشامش اولدیغنی کورولورکه، تمامیه دوقوزونجی عصرک آدمی اولور.

دیلی صنعتی و فکری. دوقوزونجی عصرده یتیشن باشقا تورک شاعرلرینک دیلرینه نظرا (حامدی) ننگ دیلی تمثیل ایتدیکی عصرک تمیز و قوتلی بر ادبی دیلدر:

نیچون ای مهجت کویکده بار اولماز بکا
نیچون اولکی کبی هیچ اعتبار اولماز بکا
درد هجرنده بکا یار اولمادی صبر و قرار
سن بکا یار اولما ینجا کیسه یار اولماز بکا
بن قچن (۱) کورسم سنی کندومی اصلا ییلمزم
بخت یار اولمدیقچون اختیار اولماز بکا
عشقو کنگ یولندا منصورم ولی ناپایدار
ای دریغاکیم بو دولت پایدار اولماز بکا
کرنکار اتسون الی قانمدن آندن دونمزم
دیمسونلرکیم مکر مهرانکار اولماز بکا
(حامدی) کرحه قبول اولسا دهانک وصفنی
بوندان اوزکا بو جهاندا هیچ کار اولماز بکا

غزلینی کوزدن کیچیریر ایسه ک ساده لک طبیعیک و صمیمیت اعتباریه بویوک بر قوت بولوروز. «حامدی» دیلده و بالخاصه (غزل) وادیسینده یازدیغنی یازیلارینک دیلینده دبدبه، تکلیف و طنطنه یه قایلمایر: داها چوق معنایه اهمیت ویریر. دوغرواندا اونک دا غزللرینده جناسلار، مراعات نظیره لر (۲) کبی سوسلر یوق دکل، لاکن معنا جهتیه تطبیقه چالیشدیغنی مزیتلرک داها چوق اولدیغنی کورولور. تورکجه شعر یازماق اعتباریه بویوک بر قیمتی حائر اولان بو آذری تورک شاعری هیچ اولماسا غزللرینده ممکن اولدیغنی قدر ساده و صمیمی بر دیل قوللانماغا چالیشمش اولماق دولایسه لده آریجا تقدیرده شایاندر، بو خصوصاً فاضولیلارک، ذاتیلرک، باقیلرک اوزه زینده قوتلی ایزیراقان شاعرلردن اولور.

(۱) قچن — هاچاق.

(۲) مراعات نظیره — مثلنی و بکره رینی کوز اوکده آخاق.

وارالم اول صنم کلهذاره یالوارالم
 بلا ی فرقت الیندن نکاره یالوارالم
 نیاز و حسرتله قاپوسینا یوز سوره لم
 شفیع ایدوب سک کوننی یاره یالوارالم
 مساعد اولسا اکر روزکار بزم ایله
 اوراده باش آچوبن روزکاره یالوارالم
 کوکل بوتون کوننی ایام غمده صابر ایدک
 بو کون کیم اولدی کوکل پاره پاره یالوارالم
 بو درد هجره که حق روزی (۱) قیلدی بیزه بو کون
 اکرچه ایده مزز چاره یالوارالم
 کر ایسته سگ که ینه (حامدی) کبی کوره سن
 خط ورخی دون و کون کرد کاره یالوارالم

غزلی ده آچیق و ساده در. نه تشبیه و استعاره لرینده، نه ده معنا و اداسیندا کیزلی و تمثیلی بر قطه وارد در. درست بر افاده در. عشقی ساده بر عشق، انسانی، کوروشی مادی و حیاتی در. خفیف و سطحی بر ربایلیک (لیریزم) و بسیط بر حساسیت (سه تیمه تا لیریزم) ایله میدانه کتیریلش اولان بو غزل لر او زمان ایچون بویوک قیمتی حائز دی:

کر بورسمه اونودا یار وفادارلغی
 غنچهوش کیتیمه به هر کر بو کوکل دارلغی
قیلمزم جور و جفا وستم ایرق دیدی آه
 کیمدن او کوندی ینه بونجا جفا کارلغی
 که صیدگاه درست ایله دی زلفی دل می
 کیم کوروبدر هله بو وجهله دلدارلغی
 پیشکش قیلدی دهانته کوکل ذره جه جان
 نیلسون عاشق بیچاره بودر وارلغی
 کربنی تولدوره سن قاپوکی ترک ایله میم
 آنچه آزار اولاکیم اولمیه بیزارلغی
 طوت که من خودکده عشقکی فاش ایله مشم
 قانی (۲) اهل کرمک عادت ستارلغی

(۱) روزی — قسمت.

(۱) قانی — هانی.

هیچ یاد ایله مه دی (حامدی) سوخته می

بو میدر بزم ایله او صنمک یارلغی

غزلینده سرزنشلی، هجرانلی بر لیریزم و حساسیت دو یولیر. (حامدی) حسیله یازدیغی غزلینده یاقشی و قوتلی شاعر در. لاکن غزل لرینک بر چوقوننی پادشاهه خوش کورونمک مقصدیله یازمیشدر که، اونلاردا طبیعی اولاراق خسیس بر منفعتک الهامی سیسله ین، هیجانی بوسوتون باشقا وادیرله سوزو کله ین تاثیر لر یله صمیمیتدن، طبیعی تدن اوزا قلاشمشدر. اونلاردا بر حقیقی و حیثیتکار شاعرک روحی دکل، بلکه خلوصکار، یالتاق بر طفیلی روحی وارد در. پادشاه کوزینده داهادا خوش کورونمک ایچون بو نوع غزل لرینی چوق زمان فارس دیلیله یازماقدا و فضلجه تکلف و تصنعه قایلماقدا ایدی:

روزکاری شده من ازیار دور افتاده ام

زارمی کوم کزو بسیار دور افتاده ام...

مطلعلی غزلی بر تحسرنامه در بوندان حسلری، تصویر لری و هجرانلاریله راع الصلویه اوغرامش کبی در. بو یازسی ایله نوز معاصری و عثمانلی شاعر لرینک مقتداسی ساییلان و فاتحک خاجه سی عنواتنی آلان ولی الدین زاده احمد پاشانک دخی فاتحک غضبینه اوغرایوب اعدامه محکوم ایدلمشکن عفو ایدیله رک بورسایا سورولدیکی زمان منافاسیندان یازدیغی:

بن دلم دلستاندان آیریلدیم

آه آرام جانندان آیریلدیم... (۱).

مطلعلی غزله عینی بر روح وازدر. هم حیاتلاری، همده اقبال و ادبازلاری (۲) بر برینه بکزه ین بو ایکی شاعر آراسیندا تقلید و تنظیر اعتباریله ده مناسبتر، تاثیر و تاثیر لر اولدیغی طبیعیدر.

راحت اولمادی دل ای راحت جان سن کیده لی

غنچهوش کو کومه دار اولدی جهان سن کیده لی

سنبل زلفک ایله کل یوزیکی یاد ایده رم

کیجه کوندوز قیلیرام آه و فغان سن کیده لی

کوره لی لعل کبی لبلریکی مردم چشم

آقیدیر درد ایله سو برینه قان سن کیده لی

(۱) «تورک ادبیاتی تاریخی» — عثمانلی قسمی، ۱۹ نجی عصره قدر، احمد پاشا.

(۲) ادبار — طالعک انساندن یوز چه ویرمی، پریشالقی.

آب چشمده خیال قد سیمینبریکی

ایستم دمدم ای سرو روان سن کیده لی

دهنگ شوقی ایله (حامدی) سوخته ننگ

کیتدی صبردل و جان اولدی روان سن کیده لی.

غزلی حزین بر تحسری، ألملی بر آیریلغی حسی بر آدا ایله ایکلین بر شعردر. اسکی ستولاستیک تیپ شعرلرک کوزه لریندنر. (حامدی) ننگ بوتون غزللری بویله حیاتی بر آدا ایله یازیلمش دکلد. اونلار آراسیندا تصوفی بر روح ایله یازیلمشلاری دا وارد. بو آشاغیکی غزلی او نوعک بر مثالدرکه، ایچینده هم متصوفانه، هم شیعیانه تلمیحلر بیله کورولمکده در:

آی یوزک آیینه صورت جاندر بیلورم

آنده قش رخ دلدار عیاندر بیلورم.

اول عیان نوری که مطلوبیدر اهل نظرک

دل هر ذره ننگ ایچینده نهاندر بیلورم

بوکه آرام ایده مز سیر و سلوکنده فلک

غرضی تربیت حسن بیاندر بیلورم

اول کم آلور دل و صبر و خردی غارت ایدر

مظهر صورت زیبای فلاندر بیلورم

اول شکرل کتورر (حامدی) بی میکده به

کوسترن یول بکا مهدی زماندر بیلورم

«آیینه صورت جان» «قش رخ دلدار» «اهل نظرک مطلوبی اولان عیان نور»، «هر ذره ننگ ایچینده نهان اولان دل» کبی تصوفی تعبیر و تمثالار «مهدی زمان» کبی شیعی قناعتینه تماس ایدن تلمیحلر بوغزلک استعاروی و کنائی بر منظومه، تمثالی بر شعر اولدیغی کوستریر. طبیعی معنالارینا اهمیت ویرمک صورتیله بونیدا دیگر منظومه و غزللر کبی علی العاده بر منظومه عد ایتمک ممکندر. لاکن اثرده سوز کورتورمز بر تصوف اولدیغی محققدر. فضولیانه بر محویت، عاشقانه بر معنویتله یازدیغی بو:

زجام لاله کون کو همچو نرکس سرکران باشم

درین یک هفته عمرخویش چون کل شادمان باشم

مطلعلی فارسی غزلی کبی قوتلی اثرلریندن باشقا صنعتکارانه بر فکر محصولی اولان نازیباری دا چوقدر:

نیجه دل صبر ایده هجران ایچینده

نیجه جان غم چکه دوران ایچینده

نیجه آقا کوزومدن قانلی یاشلار

نیجه بر یوزه کو کوم قان ایچینده

نیجه بر شعله نسون برق آهم

کیجه لر کنبد کردان ایچینده

نیجه بر اول پری رو فرقتنده

نیجه قور ناله و افغان ایچینده

دخی وقت اولمادی کاول (1) شاه خوبان

بنی یاد ایله به یاران ایچینده

دخی وقت اولمادی کیم خیمه عیش

قورالم لاله و ریحان ایچینده

کل ای مه (حامدی) کو کلین سهویندیر

که بسلر درد عشقی جان ایچینده.

و:

دوستک قدی خیالی کیجه لر جاندا قونار
جانده کر قونماسا اول سرو روان خاندا قونار
کوزده قونسه نه عجب خیل خیالی خطین
خاندا کیم آب روان اولسه چری آنده قونار
یارب اول خال رخ و لعل کبی خضرمی کیم
که کل اوستنده و که چشمه حیواندا قونار
کیم قدک عشقی ایله بوندا دیریلورسه بو کون
دوغری بوندان چو کیده روضه رضواندا قونار
زلفکه کردی کو کل عشقله باش اوینمغه (۲)
کیم بهادر اولان آر کیجه ده میداندا قونار

(۱) که اول.

(۲) اویناماغا.

کو کلمه قندی غم عشقی پس از قتل رقیب
 شه سفر دن چودونه فتحله ایواندا قونار
 هجرله (حامدی) کر قابلو جاده قونسه نولا
 دردله بلبل شوریده کلستاندا قونار.

غزلری کبی... طبیعی بونلاردا بویوک بر لیریزم و غرامیلک آرا باق دوغرو اولماز؛
 بونلار فکر و محاکمه محصولی یازیلاردر. بو حس ایله یازیلماش مبالغه لی و اطرا لی
 (بزه کلی) یازیلاری آچینده، خصوصیه فارسجه یازدیغی قصیده لری واردد که تویزیدن
 سوکرا کلن شاعر لره، باقی لره، قعی لره طبیعی بر تاثیر بر اقمشدر:

دارم دلی از فتنه چشم سیه او
 سر کشته هر بادیه مانده آهو... (۱)

مطالعی و اوتوز بش بیتلی قصیده سی و:

ای زهم خنجرت بر چرخ لرزان آفتاب
 خنک اقبال تورا پرسیده ماه نورکاب (۲)

مطالعی و اوتوز بش بیتلی «شفاعت نامه سلمان» نظیره اولان دیگر قصیده سی:

شه دریا دل فرخنده طلعت
 سکندر هیبت جمشید سیرت
 خداوند جهان قطب سلاطین
 پناه ملک عون دولت و دین
 شه عالی نسب سلطان محمد
 که بادا عمر و اقبالش مؤید (۳)

بیتلریله باشلایان قصیده، مناجات (۴) و نعتلرینک (۵) هاموسی فکری، تصنعی و تصلفی
 (ریاکار) اثرلریندن در (حامدی) ننگ فارسجا (ترکیب بند) لری (ترجیع بند) لری ده.
 واردد، بونلارک بر قسمی نعتلردر. بونلاردان ماعدا جور به جور ظفر لر ویا یاپیلان
 حصارلار، سرایلار و سائره آبادانقلار حقیقده سوبله دیکی تاریخلرده واردد که، اونلا

- (۱) تاریخ عطا، جلد ۵، صحیفه ۱۸۶.
- (۲) تاریخ عطا، جلد ۵، صحیفه ۱۸۴.
- (۳) تاریخ عطا، جلد ۵، صحیفه ۱۶۵.
- (۴) مناجات — الله دعا ایتمک.
- (۵) نعت --- تعریف ایله وصفلدریمک.

ری دا فکری یازیلاری آراسینا قویماق لازم کلیر. اساساً تاریخلرده ماهیتلری اعتبارله
 بره ر قصیده و مدحیه در. بو قدر وارکه، مدح ای دینلن شیک و قوعه کلدیکی تاریخی
 سوک مصراعلاردا (ابجد) حسابله کوستریلیر. مثلاً، (۸۸۲) ده استانبولدا یاپیلان
 بر قلعه ایچون سوبله دیکی منظومه ننگ سوک بیتنده:

تمام کشت بروج حصار و تاریخش
 فکند همچو همان بملک سایه دولت

تاریخی سوبله مشدر (۱).

(حامدی) دیلی، صنعتی، ذهنیتی اعتبارله (علمی جریان) ه منسوب بر مداح
 شاعر اولدیغنی اثبات ایتمش اولور. او ایران ادبیاتی قوؤدی آلتیندا یتیشمش لاکن صنعتینه
 کوه نه جک بر قدرته ده ایریشمش و زمانی شاعر لرله امتحان حاضر اولدیغنی دا بو
 شعرله اثبات ایتمشدر:

خوبان برند دل زکف و رخ نهان کنند
 تا عاشقان دلشده را امتحان کنند
 از کوشها کشیده کمانهای ابروان
 درپیش تیر غمزه دل ما نشان کنند
 کرپش یار راه نیابند عاشقان
 از بهر تحفه جان بر جانان روان کنند
 وی استین پروی من افشاندی بچشم
 با عاشقان غمزه ده هر کرچنان کنند
 ای (حامدی) در آی بیدان شاعری
 تا شاعران شهر ترا امتحان کنند

(حامدی) حساسیت و هیجاندا فضولی درجه سینده، صنعتده و ذوقده باقی
 نسبتنده بر شاعر اولاراق کوستریلمز، لاکن یاشادیغی عصرده «سلطان الشعرا» نغلا
 باد اولونان احمد پاشاداندا چوق کری قالیر شاعر دکلدرد. داها دوقوزنجی عصرده
 بو قدر آیدین و سلیس بر دیل ایله همده عروض و زبیله شعر سوبله مک شبهه بوق که هم
 بر استعداد، همده بر قدرت و صنعت نتیجه سیدر. اونک بر سرای شاعری اولماسی
 فلاکتنده ساده جه تویز طبیعتی، تویز تریبه و سجه سی دکل، زماننگ اجتماعی قورولوشی
 اقتصادی وضعیتی، حرثی و مدنی تلقیسی دخی تاثیر ایتمشلردرد.

(۱) تاریخ عطا، جلد ۵، صحیفه ۱۹۴.
 آذربایجان ادبیاتی تاریخ ۱ - حصه ۱۵ -

خلیلی

حیاتی. هجری دوقوزنجی و میلادی اون بشنجی عصر آذری شاعر لریندن بری ده (خلیلی) (د. ۱).

خلیلی ده آدی، منشی تمامیله آیدینلاشدریلمايان بر اوغوز تورک شاعریند. دیلی اعتباریله آذری لهجه سینه منسوب اولان بو شاعره ده آذری شاعری دیهک طبیعیدن. بر چوق مطبوع و غیر مطبوع تذکره لر خلیلی حقیقده چوقده آیدین و قطعی اولمایان. سیسلر و بلسیز لکلر ایچینه کومولوب کیدن، بعض معلومات بریر. لطیفی تذکره سی (۲) «دیار بگردندر. سلطان محمد دورینده جوانلی زما نیندا «ازنق» نام قصیه کلوب تحصیل علمه مشغول ایکن بر محبوبه عشق ایدوب، کتاب عشقن سبب آلدی و درسک دفترین دوروب او قوماندان. یازماقدان قالدی. و درد عشقه مبتلا و شورسودا ایله واله (۳) و شیدا اولوب حسب حاللی و درمافی البالی (۴) بر داستان ایدوب عالمه دستان ایتدی. بین الاثام (فراق نامه خلیلی) دیو تسمیه اولونور. ساده و کشاده نظمدر...»

دییر:

سهی تذکره سی (۵).

اصلدی دیار شرقدن کلوب آنا دولو جانینده اولان (ازنق) نام شهرده شغل ایدوب اول برده بر محبوب ایله مناسب ایدوب اشتیاق خامه سی ایله اونک آدینا بر تورکی (فراق نامه) یازمش خلق ایچنده (فراق نامه خلیلی) دیمکله مشهور و مذکوردر. سوگردان تصوفه مائل اولوب صاحب خاقانه (۶) اولدی. سوزلری صوفیانه و اشعاری مشایخانه در.

دییر که (لطیفی) نک افاده سی ایله آرا لاریندا بر اتحاد وارددر. هر ایکسی ده (ازنق) ده یرلشدیکلرینی سوبله دیکلری حالدا (لطیفی) اسم قید ایدهرک (دیار بکر) لی اولدیننی تصریح ایدیر. (سهی) ایسه اصلدی دیار شرقدن کلوب قیدینی قولانیر که بهم در. لاکن اودا بزه آیری بر صراحت بریر که اودا تصوفه مائل اولوب صاحب خاقانه اولماسیدر. بونکلا بز (خلیلی) نک ازینقده یرلشوب فالماسی سبب لرینی او کرمش اولوریق.

(۱) خللی مخلصلی شاعر چوقدر التباس احتمالی چوق اولدیندن احتیاط ایتمک کر کدر.

(۲) «لطیفی تذکره سی»، صحیفه ۱۴۷.

(۳) واله — حیرته قالان، شاشا قالان.

(۴) مافی البالی — قلبه کیزلی (مضمر) اولان.

(۵) سهی تذکره سی صحیفه ۶۴.

(۶) خاقانه — تکیه.

(شقایق ترجمه سی ده):

«اما شاعر خللی شرقدن کلوب ازینقده وطن ایدوب آندا بر زاویه بنا ایله دی. هاوین فنادان زاویه قایه رحلت ایدینجه ده کین (۱) اودا ارشاد ایله دی...»

دییر که بودا (سهی) تذکره سنک معلوماتینی تایید ایدیر.

حسن چلبی:

«خلیلی؛ لطافت آب و هوا ایله شهره دهر مقبول و مدوح زید و عمرو اولان دیار بگردندر. سلطان محمد خان زمانیندا ازینق کلوب تحصیل علمه اشتغال و قیدیل تکمیل علوم جلیله روغن اجتهاد و قیله سعی جمیل ایله اشتغال اوزره ایکن بر محبوب ملک خصانه عاشق شیدا اولوب مجنون مثال لیلی زلف غیر اساسی ایله رسوا و زنجیر عشق و هراسته مبتلا اولدیندا حسب حاللی و آلام و ملالین بر داستان ایدوب کندینی عالمه دستان ایتمشدی. (۲) بین الجمهور (فرقت نامه خلیلی) دیمکله مشهوردر. ساده و کشاده بر نظمدر. غزلیاتیندا چندان لطافت نمایان دکندر...»

دییر (۳).

بورسالی محمد طاهر بک ده: (۴)

«شاعر متصوف بر ذات اولوب دیار بکر (آمد) لیدر عالم ازینقده جهان ابدیت اورتاسیندا شو فرقتگاه امکانه دوشمه سیندن باشت اولدیننی ایچون (فرقتنامه) تسمیه ایدینکی منظومه سی بین اشعرا مشهوردر. مشایخ عارفیندن اولان بو ذات (۸۹۰) تاریخلرینده اختیار اقامت ایدینکی (ازنق) ده ارتحال ایله دی. مرتب دیوانی غیر مطبوعدر. آثار منظومه سنک بر قسمی (حاجی کمال) نامینده بر ذانت (۱۹۸) تاریخینده اکمال ایدینکی (جامع النظائر) (۵) ده مندرجدر. مفصل ترجمه حاللی (تذکره شعری آمد) (۶) ده محرردر. فرقتنامه دقتله مطالعه اولدیننی تقدیرده ایله بعض تذکره نویسارک قلی کبی عشق مجازی وادیسینده یازیلما دیننی تظاهر ایدر...»

دییر که بو معلومات دیگر لرینه نظرا داها که نیش و اطراف لیدر. ایکی تذکره نک (خلیلی) نی محل تعیین ایتمک سیزین (شرقی) دیمه سینه رغماً دیگر ایکی تذکره نک ده (دیار بکر) لی کوسترهم لرینه (علی امیری) نک «تذکره شعری آمد» ده (خلیلی) دن

(۱) «هادیه فنادن زاویه قایه رحلت ایدینجه ده کین». ثلویجه ده کین دیمکدر.

(۲) خلاصه اولادق ازینقده تحصیلنی اکمال ایچون چایشیرکن بر کوزه له عاشق اولدی عشقی و

نوز احوالی باره سنده داستان یازدی دیمکدر.

(۳) «حسن چلبی تذکره سی»، صحیفه ۱۷۸.

(۴) عثمانلی مؤلفری، جلد ۲، قسم ۱ صحیفه ۱۵۹.

(۵) «جامع النظائر» بک یکانه نام اولان نسخسی استانبولدا عمومی کنشده در.

(۶) «تذکره شعری آمد» علی امیری استانبول.

منصل صورتده بحث ایتمه سینه و (فاتق رشاد) بك ۱) دخی عین فکری قبول ایلمه سینه دایاناراق بز ده (دیبار بکر) لی اولدیغنی قبول ایتمهك ییله ینه ده (خلیلی) نی آذربایجان شاعری سایماز طبیعیدر. بر کره لهجه اعتباریله دیگر طرفدن دیبار بکر، بغداد، سیواس کبی ولایتلرکده بو لهجه ایله فکر و حسلرینی افاده ایتمه لری و اوزون مدت آذربایجان حکمدارلارینک بو ساحه لرده ده حکمران اولمالاری آذربایجان اوغوز لارینک اورالارا قدر داغیلمالارینی، که نیشله مه لرنی انتاج ایتمشدر. بونیکله برابر بر چوق ادبیات مورخلری قاضی برهان الدیندن و نسیمی دن باشلا یاراق خلیلی ده و داها بر چوقلاری دا داخل اولدیغنی حالدا بوتون بو شاعرلری عثمانلی شاعرلری اولاراق کویسترمکده: . بو خصوصدا «یسترکیپ» ۲) ده عینی قناعتده در. بغدادلی عهدی منشئی تصریح ایله:

«خلیلی عجم قزوینددر. لاکن مدت مدیده درکه تجارت طریقله ترک دیبار ایلوب کت و گذار محالک روم و خدمت اصحاب علوم قبول آخر شهر حلیده توطن ایتمشدر والخ» ۳).

دیبه بر خلیلیدن بحث ایدير که تذکره نك یازیلدیغنی (۹۷۱) سنه سینده حالا یاشادیغنا دیگر خلیلینک ایسه (۸۹۰) تاریخلرینده تولمش اولدیغنا نظرا ایکسینک عین آدام اولمادیغنی آکلایشلیر. هم ده بو سوکنجینک تورکجه اثر یازدیغنا دائره بر قید کوریلمه ییر.

دوغولدیغنی تاریخی قطعی اولاراق ییلمه دیکمز (خلیلی) نك تولدیکی تاریخی صریح صورتده کوروروز: (۸۹۰) تاریخلرینده در. (لطیفی) نك:

«... جوانلی زمانیندا ازنیق تام قصبه کلوب...» ۴)

دیبه سی و (اولیا چلبی) نك ده هم منشئی، همده چاغی حقیقده: خللی دیبار بکر لیدر. رومه کلدیکی وقت بر محبوب جهان آزا ایش» ۵).

۱) «دیبار بکر لیدر. فنون لازمه نی مملکتینده تحصیل ایله فاتح عصری اولدینده ازنیقه کله درک توطن ایله دی. بر آراق استانبولی زیارت و بر سنه قدر اقامت ایتمکدن سوکرا تکرار ازنیقه عودت ایتمش و (۸۸۰) ده اورادا بر زاویه شیخ اولمشدر، (۸۹۰) ده سنی سکا نه متعارب (یاقین) اولدیغنی حالدا وفات ایندی. فاتق رشاد، «تاریخ ادبیات عثمانیه»، جلد ۱، صحیفه ۱۷۷.

۲) آلتی جلدک «اشعار عثمانیه تاریخی»، یازان انکلیر مسترقیدر.

۳) «کلشن شعرا»، عهدی بغدادی، له نینغراد، دارالفنون کتبخانه سی، (M. S. O.)

۴) «تذکره لطیفی»، صحیفه ۱۴۷.

۵) «اولیا چلبی سیاحتنامه سی»، جلد ۱، صحیفه ۳۳۵.

سوزلرنی یازماسی بزه آز چوق بر فکر ویره ییلیر. فاتح زماندا کلمه سی جوان اولدیغنا کورده ده ایگر می چاغلاریندا آجاق بولونا ییلمه سی اونک هر حالدا هجری دو قوزنجی و میلادک اون بئنجی عصری ابتدا لاریندا دنیا په کلمش اولدیغنا شبهه بر اقمایر.

فاتق رشاد بکک:

«سنی سکا نه متعارب اولدیغنی حالدا وفات ایندی».

دیبه سی ده هجری دو قوزنجی عصرک باشیندا دوغمش اولدیغنا حکم ایتمه مزی حقلی کویستریر.

کوردیکمز تاریخی وثیقهلر بزه شاعر حقیقده اولدیغنا قوتلی و آیدین معلومات ویریر. اونک تصوفه مائل بر شیخ اولدیغنی و تولونجه په قدرده ارشاد ایله مشغول بولوندیغنی آکلایر؛ عینی زماندا حیاتنک ایلك دوره سینی عشق باز لقا کویچیردیکنی، حتا (فراقنامه) سنی او عشقک سوق و تشویقوله یازدیغنی دا او کوریر.

خلیلی بر چوق عثمانلی شاعرلرینه نظیره لر سوبله مشدر. بو نظیره لر (جامع النظائر) ده مقیددر.

(خلیلی) نك (فراقنامه) ۱) دن باشقا غیر مطبوع، لاکن مرتب بر دیوانی اولدیغنی دا میدانه چیقیر. بو حالدا (خلیلی) اون بئنجی میلادی، دو قوزنجی هجری عصرده یتیشن آذربایجان و عثمانلی شاعرلری آراسیندا هم مثنوی، هم ده (دیوان) صاحبی اولان بر شاعر در. (دیوانی) نك دا (جامع النظائر) ده کی منظومه لرنک ده بورادا الهه بولونماماسی بر محرومیتدر. ۲)

(نسیمی) نك:

«عید اکبر در جمالک عیده جان قوربان اولور.

آب حیواندر دوداغک هر کیم ایچر جان اولور» ۳)

مهلعلی غزلینه:

کیم که سن شاهک جمالی عیدینه قوربان اولور

ثقلتندن قورتولور جسمک سراسر جان اولور

۱) اوچنجی مراد قاضیلریندان مناسرتلی (حسن بن علی) نك ده بر (فراقنامه) سی وارددر. مطبوع اولان

بو فراق نامه نثر اولاراق یازیلمشدر. (خلیلی) نك (فراقنامه) سی منظوم بر مثنویدر.

۲) (خلیلی) کرک (فراقنامه) سنک، کرک (دیوانی) نك استنساخ ایتمیریله درک کتیریلوب طبع

ایتمیریله سی آذربایجان ادبیاتی تدقیقاتی ایجین چوق لازمدر.

۳) نسیمی دیوانی، ۱۲۶۰ استانبول، صحیفه (۶۹).

اول کدا کیم خاک در کاهک قیلار کحل بصر (۱)
 رویت اشیا کماهی عینیه آسان اولور
 زاهدا کل آدم خاکیی انکار ایتمه کیم
 آدم خاکیی انکار ایله بن شیطان اولور... (۲)

نظیره سنی یازان (خلیلی) (نسیمی) به پیشمش و بلکه ده ادبی تاثیر آلتیندا قالدیغی
 کبی فلسفی و اعتقادی تاثیر آلتیندا قالمشدر.

دیلی، فکری و صنعتی. (خلیلی) نك دیلی و ادبی قیمتی حقیقده قطعی بر حکم
 ویرمک ایچون الیمزده هیچ اولمازسا تمام بر نیچه غزلیله مثنوسیندن سجهوی بر نیچه
 پارچا بولونمالی ایدی. لاکن بورادا بو تاریخی و ادبی وثیقه لرك بولونماماسی بزى آنجاق
 تذکره لردن ایله ایدیه بیلن قیریق توکوک پارچالارا استنادا فکر ویرمکه سوق ایدیر.
 هر نه قدر «مقصد اثرسه مصرع بر جسته کافیدر» دیهن شاعر بر حقیقتی اورتایا
 آتماغا چالیشمش ایسده بر مصراعلا شاعر لرك قدرینه و یا قدرتسین لکنه حکم ایتمک
 کرامت قیلیندن اولور. ینه شایان تشکر که اوافق تفکده اولسه بعض منظومه لری
 بولونا یلمشدر.

(فراق نامه) سیندن آلتیان بو:

دیدم ای نامه فرخنده منظر
 چونسنگ بر همای عنبرین پر
 برونک (۳) مظهر انوار اشواق
 درونک مخزن اسرار عشاق
 عجب نطق فصیحک وار زبانش
 سوزینی عرض ایدرسک ترجمانش
 قاپوکه هر کیم قونسه امانت
 ویریرسک صاحبینه بی خیانت... (۴)

بیتلری (مثنوی) سنک، بوتون بو طرزده کی اثر لر کبی، تعلیمی و تمثالی بر منظومه
 اولدوغنی کوستردر.

(۱) کحل بصر — کوز دواسی.

(۲) «تاریخ ادبیات عثمانیه»، فائق رشاد، جلد ۱، صحیفه ۱۷۹.

(۳) برون — بیرون، دیش، خارج.

(۴) «لطیفی تذکره سی»، صحیفه ۱۴۷.

شبهه یوق که اونلاردا تصوفی بر رنگ و بر قوقو وار. داهای تمام بر پارچا اله
 کیچسه، داهای تمام تجلیلی ممکن اولور. بو تصوفی قناعت و ذهنیتک ادبی برشاهدیه
 بو قطعه در:

بن که درویش اولمش شاه جهانان فارغم
 بنده سلطان عشقم این و آندن فارغم
 شهرتندن کیچشم دنیای فانینگ تمام
 بی نشانی بولمش نام و نشانان فارغم (۱)

درویشلکی، فراغتیی، عشقی، دنیانک فانیلکنی، یاد ایدن و نهایت توز وجودینی
 محو ایتمکه قدر وارن (خلیلی)، شبهه یوق که، بورادا تصوفی بر آدا قولانماقدادر.

بو آشایکی غزلی ده هم تصوفی هم ده دینی بر ماهیتی حائزدر.

ای بیلن حقت صفاتین سر اسماسی نهدر؟
 یا بواسمان مراد اولان مسماسی نهدر؟
 چون عبادت حقدر، معبود بر حقدر همان
 مسلمانک مسجدی، کبریگ کلیسای نهدر؟
 ظاهر و باطنده چون موجود حقدن اوز که یوق
 یا بو موجوداتک آرا یرده غوغاسی نهدر؟
 چونکه حقت ذاتین اثبات ایدمهز از باب عقل
 عاشق حق بین ایله هر دمده دعواسی نهدر؟
 یازیلیرکن صورت اشخاص هر دم مختلف
 متفق اولدیغی انواعک هیولاسی نهدر؟ (۲)

(خلیلی) نك تصوفنی چوق بارز کوستردن اثری بو غزلی در (۳):

من که درویشم، کدایم، پادشاه عالم
 روح بی رنگم اگرچه رنگه کلدیم آدمم
 شش جهته چار عنصر در منی فاش ایله بن
 یوخسا من کنجینه وحدتده ماء مبهم
 امهاتیله نه وار ابایه دوتدمسه خلف
 عالم تحقیقه باقسک جمله سندن اقدم

(۱) «سهی تذکره سی»، صحیفه ۶۵.

(۲) «تاریخ ادبیات عثمانیه»، فائق رشاد جلد ۱، صحیفه ۱۷۸.

(۳) له نینفراد عمومی کتبخانه لر ال یازماسی. ۵۵۵.

سویله یین حقدن منم دیلمده هر دم یوخسه من
چار عنصردن مرکب بی لسان ابکم
ای (خلیلی) چون هر ایش تقدیر الیندن ایشلنور
فارغم دنیا و عقبی نك غمندن بی غم (۱)

بویله اولماقلا برابر (خلیلی) ده (نسیمی) ده کوردو کیمز فعال « Actif » و نافذ تصوفی کوره مه یز. (ارشاد) و تلقین کبی حرکتلرک اونا اضافه سی؛ دیله ییلر که ازینقده بر تکیه یه شیخ اولماسندان ایلری کلمشدر. حالبو که تکیه یه صاحب اولماق چوق زمان افعال و توکل شکلنده آشکاره چیقان اقتصادی بر حرکتدر. حیاتی نی قازاناما یا جاق قدر تبیلک و حرکتلرک ایچینده اولانلار، خلقک معنویاته اولان صاف و بسیط یاغلیقیندان استفاده یه چالیشرلار. اساساً تکیه لرک چوغالما لاریندا کی باشلیجا سیلردن بریده بودر. بو شیخلر، درویشلر طفیلی حیات کیچیرن بر صنف خلقدر. «وقتی بوش اولانک شعری خوش اولور» دینلدیکی کبی، خلقی و حیاتی علاقه دار ایده جک مثبت هیچ بر ایشلری اولمایان بو صنف آدمالارکدا بوشلوقی دولدورماق ایچون یاپدیقلاری یکانه «ایش، شعر یازماق» اولمشدر. زمانلارینک علمی قیمتینه آشنالقلاری درجه سینده تصلف ساتمشلار، سرایه یا قلاشدیقلاری نسبتده تصنع، تکلف و طمطراقه قابیلماشلاردر. اسکی شعرك خلاصه سجه سی بوندان عبارت ایدی دیله ییلر. آنجاق بر ایل قدر استانبولدا قالدیغی، سرایه یا قلاشامادیغی، ازینق کبی کنار بر شهرده عمر سوردیکی کورولن (خلیلی) بر مداح شاعر اولماشدر. بو قدر وار که نمونه اتخاذ ایتدیکی فارس ادبیاتینک تاثیریندن، و تریه سیله یتیشدیکی سقولاستیق تاثیرینده سیریلامادیغی ایچون صنعتکارلق هوسیه شوق تصنیفک الیندن یا قاسینی قورتاراماشدر. اوندا خلقک دیلینه، خلقک عنعنه و قناعتینه، خلقک ذوق و بدیعایتیه یا قینلاشان بر تمایل دکل، بلکه او قوش طبقه نك، مدرسه یتیشدیرمه لرنک «علمی جریان» بنا باغلی بر تلقی وار. بویله تکیه لرک باشیندا اوتوران، «اقتصادی، دینی» بر (۱) بو غزلی آصفی آدلی بر شاعر نخمیس ایتمشدر.

ایلك بندى بودر:

من که بحر وحدتک ایچینده ماء مههم
نیجه ماء مههم بلکه او یمدن بر یم
صورتا کم قطره یم معنیده بحر اعظم
من که درویشم، کدایم پادشاه عالم
روح بی رنگم اگر چه رنگه کلام آدمم

مقصده ده اولسه، خلقه یا قینلاشماق کبی روحی بر حرکت کوستره ن شیخ و درویشلرک حالت روحیه سنی کوره مه یز. ازینق کبی کنده و خلقه پایتخت حیاتیندان چوق داها یا قین اولان بر شهرده همده درویشانه حیات کیچیره ن خلیلی داها چوق ضیالی طبقه نك ادبیاتینه خدمته چالشمش بر شخصیتدر. بو، طبیعی، اونک زادکان بر عائلهدن کلدیکنه دکل فکرلری معین بر چرچیویه، ذهنلری عنعنه وی بر قالب سواقان، آزاد دوشونور؛ انسانلاردان دکل، بلکه فکر و وجدان اسیری قوللار یاراتان مدرسه یتیشدیرمه سی اوندیغنا اسناد ایدیه ییلر.

بر (ترجیع بند) یندن آلنان:

ای مظهر کائناته مظهر
ای مملکت جماله سرور
قوتلی قدم و خجسته طالع
عیسی نفس و فرشته پیکر
نظیکدن ایره حیاته مرده
شرمنده لبکدن آب کوثر
عشقک لمعانی ای قمروش
جان لوحینه اوله لی محرر
هجران کیجه سینده بلبل دل
بو نغمه ایله ترنم ایلر
کیم: وجه حبیب دلستاندر
سرمایه عمر جاوداندر. (۱).

بندی تمامیه او تریه و ذهنیتک محصولیدر.

صنعت حقینده کی قناعتنی آکلماق ایچون بو غزلینده اسکی ادبی مکتبک «ردالعجز علی الصدر» نامنی ویردیکی، شکل و آهنکدن باشقا بر قیمتنی اولمایان صنعته و (ذوالقافتین) آدلانان چیفته قافیه لره عطف ایتدیکی قیمتدن آکلایشیلر:

تامنم کو کلمده یا قدک ای رخ کلنار نار
نار شوقیکله جهاندا ای عیار یار
یاره لی قلدک منی رحم ایله مزسک ای دریغ
آغلادیرسک هر کیجه تا صبحه دکلو زار زار

(۱) «تاریخ ادبیات عثمانیه»، فائق رشاد، جلد ۱، صحنه ۱۷۹.

زاربلغمدن منم همسایه لردد بی حضور
ایتمه دی آهم سانا بر ذره ای مکار کار (۱)

شعری بوتون صنعتکار فارس شاعر لرینک صنعت تاقیلرینی کوسترن موفقیته ی برشعردر.
و هجری دو قوزنجی عصرک بدیعی بر نمونه سیدر. (کلنار نار) کبی (نار) لارک تکراری
چیفته قافیه تشکیل ایتدیکی کبی ایلک مصراعنک سوك کلمه سی اولان (نار) ی بر
مناسبت دوشوره رک ایکنجی مصراعنک ایلک کلمه سی اولاراق قولانماقدا (ردانجی
علی الصدر) صنعتی وجوده کتیریر. بودا کوچلکله یاپیلان بر صنعت اولدینی کبی،
تغلیق ایدن شاعرده صنعتکار عد اولونور.

سوی مشرقدن صبا بر آفتاب آلمش کلیر
غالبا یارک جمالیندان تقاب آلمش کلیر
ییتی کبی ظریف بدیعه لر یارادان (خلیلی) شرقک صنعتکار شاعر لریندن بری در.

بو:

مهر اوله می بو، مهمی عجب، یارخ زیبا
احسن زهی حسن، تبارک و تعالی!
فیروز اولاراق طالع اولور جان افقده
بکزر آنا دایه مه ایدی مهر ایدی لالا
بکزه دیر ایدم یوزینه کل، قدینه سروی
پاک اولسا کلک دامن، سرو اولماسا یکبا
زیبا یوزینی راهب صد ساله کورورسه
آفت دیر آتار اوده زنار و چلیبا
دولتلی زهی یاش کیم اوله یولنه قربان
عزتلی زهی کوز کیم آنی قیلا تماشا
آغاز ایده جک یازماغا بو مدحی (خلیلی)
چشمی دولو قان ایدی و باشی دولو سودا (۲)

غزلی کبی، اسکی ادبیاتمز ایچینده حس و خیال ایله یازیلش اثرلری در که نوزیندن
عصرلرجه سوکرا کلن شاعر ندیم لره:

(۱) «لطیفی تذکره سی»، صحیفه ۱۴۸.

(۲) «تاریخ ادبیات عثمانیه»، فائق رشاد، جلد ۱، صحیفه ۱۷۸.

کوه و دریا ایکی جانبدن در آغوش ایلمش
سان که دریا دایه سی کهسار ایسه لالاسیدر
کوه ساقتمقده رخسارین دوغار کوندن آنک
بحر ایسه آینه دار طلعت زیبا سیدر. (۱)

بدیعه لرینی الهام ایتمشدر.

اسکی طرز صنعت، اسکی ادبی قدرتک بر شاهده ی سایلان ایکنجی اثرلرده
مشوبلردر. (فراقنامه) سیله اونادا بر نمونه ویرمش، دیوانیلده شاعرک قوتینی اثبات
ایتمش اولان (خلیلی) اسکی سقلاستیق ادبیاتمزک «علمی جریان» نی تمثیل ایدن
قوتلی بر شخصیتدر.

عاشق حق ین سورهر دیدار ذوقین دایما
زاهد خودین او تورمش غصه فردا چکر

و:

بر آشیان وحدتک مرغ همایون بالیسک
سن آفتابی قیل طلب میل ایلمه ذراتینا

و:

بر خدایی ییلمشز علم الیقین عین الیقین
کورمشز هر شیده ظاهر خالق الاشیامزی

کبی متصوفلر طرفیندن حکیمانه عد ایدیلن بیتلرله:

عارف نفس اولمانجا کیمسه بولماز حقه یول

و:

جان نهر که آنی قوربان ایتمه دیم جانانه من

کبی ینه عینی زمره و صنفک نظرینده ضرب مثل اولاجاق قوتده مصراعلاری واردر.
شکل، وزن، قافیه کبی تخنیق جهتلرده ده (خلیلی) نک قوتی آشکاردر.

له نینغراد علم آقاده میاسی (آسیا موزه سی) نده ال یازماسی مجموعه لرین برینده
تصادف ایتدی کمز بو (تخمیس خلیلی) نی اونک صنعتته و حساسیتته بر نمونه اولماق
اوزره قید ایدیریک:

(۱) «ندیم دیوانی»، بولاق باسما سی، صحیفه ۶۲.

ای کونش طلعت، قمر بهجت حبیب کلغزار (۱)
ای پری پیکر، ملک منظر صنوبر بویلی یار
سرودا سن بر پری رخ سن که دور روزگار
سنی دوران ایچره یوسفدن قومشدر یادگار
آب کوثردر دوداغک شربتدن شرمسار

ای یوزی جنت دوداغکدر شراب سلسیل
غنچهوش لعلو که جان اولسون فدا، جانم سیل
بو کمالیله که حق ویردی سانا حسن جمیل
عاشق دلخسته ننگ حالن سوروب قدرینی ییل
که نه لر چکمشدر هجر کده اول لیل و نهار

نیته کم عشقکده بن فریاد و افغان ایلهدم
مرغ جانی هر سحر شوقکله نالان ایلهدم
کوکلمی زلفک کبی غمدن پریشان ایلهدم
ییلغمز نولدی کنهام صانه سن قان ایلهدم
که منی جورکله هر دم آغلادرسن زار زار

صورتک لوحنده مسکن سنبلک دل باغدر
چشم مستک جان عشاقه امانسز یاغدر
مهرک ای دلبر بو دل (صرنمینه) (۱) جنت باغدر
کندی جورک حددن آظالم ترحم چاغدر
غره اولما حسنکه دنیا دکلدن پایدار

تا که سالمشدر جدا سندن منی دور فلک
آهم ایشته فلکده بی نیاز آغلار ملک
عارضکده ای کنش (کونش) طلعتلو شول مسکین (سنک) (۲)
اولدور (اولر) (۳) (خلیلی) ننگ کوزنده مردمک
که کوروب شمع جمالوکی یانار پروانه وار (۴)

(۱) مجموعه ال یازماسی، له نینغراد، آسیا موزه سی، نومرو ۳۱۱، صحیفه ۹۴-۹۳.
(۲)، (۳)، (۴) بو کلمه لر ختبله اوقوناماشدر.
(۵) بو غزل سقئدر.

حبیبی (۱)

حیاتی. هجری دو قوزنجی و میلادی اون بشنجی عصر آذربایجاندا ادبیات
انکشاف ایتدیکی بر عصر ایدی:

آق قویونلو تورکلرینک اداره سی آلتینا کیچن ایران، آذربایجان تا دیار بکره قدر
زمان زمان معارف و صنایعه بر وارلق کوستریردی. بالخاصه، بو سلاله ننگ اک آدلی
حکمداری اولان اوزون حسن بک عقللی و تدبیرلی بر آدام اولدیغی کبی اطرافندا
بولونان عالم، فاضل، شاعر و صنعتکارلارا حرمت و اعتبار ایتمکله تولکه سینده اجتماعی
و مدنی حیاتک انکشافینا خدمت ایدیردی. (روضه الابرار ۲):

«مزبور حسن دراز دانا و عاقل علم و علمایه مائل رعیت پروردی و ملکداری امرینده
قایم (۳) حاکم، حاسم (۴) اولوب مجلسی مجمع (۵) فضلا (۶) و ارباب معارف ندما (۷) سنک هر پری
بر ننگه شیخ عارف ایدی. تدبیر ایله قلمرو حکمی اولان (۸) عراقین و فارس و آذربایجان و کرمان
و سایر ممالکده مدارس و مساجد و صوامع و معابد احیا ایله بوی مخصوصاً (تبریز) ده جهان شاه جامعینه
معادل بر جامع بنا ایتمشدر که محاسن دنیادان عد اولونماغا سزادر (۸).

دییر:

(۱) عینی عصر شاعر لریندن:

— ای شهشاه جهان میر صاحب دولتم
سانا قول اولماقدر جان و کوکلدن نیتم
مذهب و ملت صورر زاهد بکا ییلغمزی کم
لا ابالی عاشقم دیوانه لکدر علتم

قطعه سنک قائلی اولان بر (حبیبی) داها واردر که آیدین ده بادره قصبه سیندندر. ناردده جامعینده خطیب ایدی.
«حسن چلبی صحیفه ۱۶۱».

(۲) روضه الابرار صحیفه ۶ — ۳۰۵.

(۳) — قایم — دوران.

(۴) حاسم — حل و فصل ایدهن.

(۵) مجمع — توپلانیلان بر؛

(۶) فضلا — فضیلتلی لر.

(۷) ندما — تدبیرلر.

(۸) قلمرو حکم اولان — حکمی جاری اولان، اداره سی آلتندا اولان.

(۹) سزا — لایق.

حسن بکک (۱) جدی قارا عثمان بک (امیر تیمور) ک امیر لریندن ایدی. تیمورک عالمیره، شاعرلره و شیخلره نیجه رعایت ایتدیکی و بالاخره مناسبتده بولوندیگی کیبی سلطان بایزیدک بو خصوصداکی حمایت و صحابتهده شاهد اولمشدر. اساساً تاریخ کوز تو کونده جانلی بر نمونه درسی ایدی. قارا عثمانک اوغلی علی بک اوندان سوکرادا اوزون حسن بک بو یولدا دوام ایتدیلر. حسن بکدن سوکرا کلن اوغوللاری دا عنعننی پوزمادیلار. اولاً فاتحله اوزون حسنک طرازون و حوالیسینده چارپیشما لاری، سوکرالاری اوغوللاریندان سلطان یعقوب (۲) ایله ایکنجی بایزیدک مناسبتلری و داهای سوکرالاری دا اوغورلی محمدک (۳) و اوغلی سلطان احمدک (۴) استانبولاً کیتمه لری و تورکیا سلطانیله مهربت (۵) پیدا ایتمه لری تورکیا ایله آذربایجان آراسینداکی مناسبتلری هم سیقلاشدیرمش، همده قوتلندیرمشدی.

اوزون حسنک تولومندن سوکرا، حکومتی انه کیچیرن اوغلی سلطان خلیلک (۶) اداره سیز لکیندن استفاده ایدره رک تاج و تختی داوا ایله اله آلان سلطان یعقوب شعر و صنعته

(۱) «امیر کبیرا بوالقصر حسن بک مذکور حاکم دیار بکر ایدی. (۸۷۲) ده قارا قویونلی جهان شاه میرزانی قتلدن سوکرا واروب (تبریز) ده تخت سلطنته جلوس ایلدی. بعده (۷۳) ده پادشاه خوراسان و عراق و ماوراءالنهر اولان ابو سعید میرزانی دخی قاراباغ قیشلاغیندا اله کتیروب قتل ایتدیکن سوکرا عراقین و فارس و کرمانی دخی استیلا ایلدی. (۷۷) ده حدود بایبورددا پادشاه روم ابولفتح سلطان محمد خان سعادت رسمله مقابله دن سوکرا عسکری قیریلوب کنده سیده افغان و خیزران طرف (تبریز) کوریزان اولدی. (۸۱) ده کورجستانا واروب اسیر بسیار و غنائم بیشمار ایله عودت ایتدی. (۷۲) ده (تبریز) ده عید فطر کیجه سینده فوت اولوب کنده نیک منشاقتدن (باغ نظریه) ده دفن اولوندی مذکورک مدت سلطنتی اون بر ایل اولمشدر. نخبته التواریخ و الاخبار جلد ۱، صفحه ۴۵.

(۲) «مذکور حاکم دیار بکر لری ایدی برادری سلطان خلیلی حدود سلطنته قتلدن سوکرا پادشاه آذربایجان و عراقین و فارس اولدی... اون یکی ایل اعتدال اوزره پادشاه اولوب (۸۹۶) قیشلاقدا وفات ایلدی. نخبته التواریخ و الاخبار، جلد ۱، صفحه ۴۰.

(۳)، (۴) (بصیری) نک ترجمه حالنا بافکر.

(۵) مهربت — مهوله نمک صورتیله حاصل اولان قوه مطلق.

(۶) «سلطان خلیل حاکم فارس اولوب ولی عهد اولماقلا پدیندن سوکرا تخت آذربایجان، جلوس ایلدی. عراقدا عصیان ایدن مراد بک نام عنزاده سیله کشاکشده ایکن دیگر برادری حاکم دیار بکر یعقوب بک عازم (تبریز) اولدینی مسجوعی اولدیدا القار کتان حدود سلطنته مقابله سینه کلدی. عسکر دیار بکر انهمزه یوز دوتنمش ایکن سلطان خلیل انهای محاربهده قضا ایله آتیندن جدا (آیری دوشمک) اولماقلا سپاه یعقوبی فی الحال باشین کسیدیلر مدت سلطنتی نصف سنه دره. نخبته التواریخ و الاخبار جلد ۱، صفحه ۴۵.

مجلوب اولدیندن سرائی اطرافینا بر خیلی شاعر و صنعتکار توپلامشدی. اونلاردا، قابلیت و ذکالارینا کوره، التفات ایدیردی.

بو شاعرلردن بری و بلکه اک مهمی (حبیبی) ایدی.

حبیبی اصلاً آذربایجانلیدر. (کوک چای) دا (برکشاد) قصبه سینده دوغومشدر. ترجمه حائنی اولدیجی مفضل یازان سام میرزا، (تحفه) سینده (۱) فقیر بر کویلی چوجو غنی اولان شاعرک، ایلمک زمانلارینی چوبانقلا کیچیرمهک چالیشدینگی بزه آکلادیر. عینی زماندا خاق ایچیندن چیقان بر فقیر کند یاوروسنک ذکاسینه قوتلی بر شاهد تشکیل ایدن بر فقرهده حکایه ایدیر:

«سلطان یعقوب بر کون آودا ایش اورادا اوتلایان بر چوق قوزولار کوزمش و بونلارک کیمه عائد اولدینگی نو کر نمک ایچین ملازملریندن برینی یوللامش. حبیبینک یانینا کلن ملازم قوزولارک کیمه عائد اولدینگی سورمش، اولاً جواب آلامینجا سوا اینی بر کره داهای تکرار ایتمش؛ ذکی حبیبی ایله ملازم آراسیندا بو محاوره کیچمش.

حبیبی — قویونلارک!...

ملازم — کندیگزک بو یوکلری کیملردر؟

حبیبی — تو کوزلر هاموسندان داهای بو یوکلر.

ملازم — من اونی سورمایرام، انسالاری قارشیلایانلار کیملردر — دیرم.

(۱) «حبیبی از برکشاد آذربایجان است اول دخدمت سلطان یعقوب پادشاه می بود آخر خدمت صاحب مغفور فتاد آنحضرت اودا (ملک الشعراء) بی داده بودند و ازین رو (کرزالدین بیک) نام نهاد. در اوائل حال بواسطه فقر شبانی اوقات میگذرانید گویند سب تربت او این شده که سلطان یعقوب روزی در شکار بوده اودا دیده که بره چند می ازیند یکی از ملازمان را فرمود که ازین برسید که این بره ها از کیست آن ترک نرد (حبیبی) آمده پرسید او جواب نداد باز پرسید گفت از کوسفندانست آن ترک ذکر پرسید که بزکتر دوشماکیانند؟ گفت: — کاروان بزکتر ازهمه اند... گفت: — نه من آنها را میگویم که به پیش واز مردم بیرون می آیند. جواب داد که: — سگ های کیک اند که هجوتو عزیز می که بده می آید به پیش واز بیرون میدوند... ترک قهر شده بترکی گفت: — ای نه چایا بدم سنی! گفت: — چایا کورک بولد اشلاند کیتدی! آن ترک قبل قالدرا عرض پادشاه رسانید پادشاه را خوش آمده اودا ترتیب نمود بواسطه لطف طبع شاعر شد...

«تحفه سامی»، صفحه ۲۳۰.

«خلیل میرزا اطوار ناهموار ایله تغییر قلوب قلبلره نقرت ویرمک) ایتمکین آنتنجی آیدا استدعای امرا برله یعقوب میرزا عسکر چکوب (مرند) و (خوی) حدودینده کی یکی برادر چکوی مقابله ایتدیلر انهای مقابلهده خلیل میرزا کشته شیر شمشیر اولوب یعقوب میرزا مربع نشین سریر سرور اولدی.»

روضت الاربار صفحه ۳۰۶

حېبىي — سىڭ كىيى بر عزىز كىندىمىزە كىلنچە قارشىلايانلار كوپكلىردى.
بو جوبابلاردان غىضبە كلن ملازم تور كچە اولاراق:
— اى نه چاپايدىم سنى! — دىنچە.

حېبىي — چاپا كور كە يولداشلارك كىتدى — دىمىش. ملازم بو مكالمىي پادشاهه عرض ايتىش؛ اونىڭدا بو كىچ چوبانك ذكاسى و حاضر جوبابلى خوشىنا كىدەرك اونى ئوز تىرىسەي آتتىنا آلمىش. (حېبىي) دە ذكا و استعدادى ساپەسىندە شاعر اولمشدر.»
بو حكايە بزە (شاعر حېبىي) نىڭ فقير بر چوبان ايكن تصادفاً سلطان يعقوبك تىرىە سىنە دوشەرك او قودىغىنى و نهايت شاعر اولدىغىنى ئوكرە دىر.
ساده، لاكن قوتلى شعرلر يازان (حېبىي) نىڭ حياتى حقىندە داها مفصل معلومات وىرەن تذكىرە لىزمەع الاسف موجود دىكل.

فاتق رشاد بك فصولىدىن بحث ايدىر كىن اونىڭ حقىندە بو معلوماتى وىرەن (۱):

«حېبىي اوزون حسن زاده سلطان يعقوبك نىمىسىندىن و عراق عجم اھالىسىندىن اونوب سلطان سلېم اول زمانىدا استانبولا كىلمش و ىنە او عصرە وفات ايتىش بر شاعر كە حروفى مذهبىدە ايدى. فتولى وادىسىندە چوق كوزەل اشعارى وادىر. قىرى سولجىدە جعفر آباد تكىسەي جوارىندادىر.»

عاشق چلبى:

«اھل علم شىوہ و سياحت پىشە كىمىسە ايدى. ادالارى عجمانە و خلاف اسلوب شىراى زمانەدەر. در طبعىدە صوفى بوبى، شىرىدە عشق چاشنىسى وادىر...» (۲)

لطيفى:

«عجم سرحدىنە قىرى بىردە ندر. سلطان سلېم طاب ئراہ دورىدە قل ايتى. تركى نظم ناطملىرىنىڭ بر طرز خاصى و اسلوب مخصوصى وادىر. بو فندە فرزانە (۳) و طرزىدە يكانەدەر...» (۴).

اوليا چلبى:

«كىدى عجمدر. شاه سلېم اونىڭ نىمىسىندىر. خفاكە پاكىزە اشعارى وادىر. بو سولجىدە جعفر آباد تكىسەيىدە مدفوندر، جعفرى مذهبىدە اولدىغىدان جعفر آباد تكىسەيىدە دفن اولونماغى وصىت ايدى. دىيە مشارالەھ بعض استناداندا بولتان اولدى (۵).

دىيىر:

شمس الدىن سامى دە:

- (۱) «تارىخ ادبىيات عثمانىيە»، فاتق رشاد، جلد ۱، صحىفە ۳۴۸
- (۲) «عاشق چلبى تذكىرەسى» يازما نىسخە على امىرى كىتبخانىسى.
- (۳) فرزانە — علم و عرفانلە سەچىلمش.
- (۴) «لطيفى تذكىرەسى» صحىفە ۱۲۷.
- (۵) «اوليا چلبى سياختنامەسى»، جلد ۱، صحىفە ۴۱۱.

«حېبىي شىراى عثمانىيەدن ايكى ذاتىڭ مخلصىدر. برنجىسى عن اصل ايرانى اولوب و سلطان بايزىد خان ئانى دورىدە رومە كىلمش وياوز سلطان سلېم خان زمانىدا وفات ايتىمىشدر. عام و مفتن بر ذات اولوب پىك چوق سياحت ايتىمىشدر. اداسى عجمانە ايسەدە اشعارى عاشقانە اونوب كىدىنە مخصوص شىوہسى واد ايدى كە بو بيت جملة اشعارىندىر.

كىر سىكچون ايتىمىم چاك اى كل نازىك بدن
قىرىم اولسون اول قيا (۱) اكمنە پىراهن كىن» (۲)

حسن چلبى دە:

«دىار عجمىن سلطان بايزىد خان زمانىدا رومە كىلمش بر كاروار قطة جهانى اباغى آتتىنە آلمىش عالمى سياحت ايلەمىش اھل معرفت كىسە ايدى (۳)»

دىيىر:

بو قىسا—قىسا معلوماتدان (حېبىي) نىڭ يوقسول بر عائىلەدن چىقوب، طبعىي سلطان

الشىرا (ذاتى لى، ۴) وىنە سلطان الشىرا (باقى لى ۵) كىيى، كوردىكى تحصيل ايلە جيا تىنىدا، ذھىتىدە دە كىشىدىمىش، سقلاستىق تىرىيە نىڭ تاثيرىلە يتىشەرك او قوشلار صىفنىە داخل اولمش «علمى جريان» مىثللىرى آراسىنا كىرىش اولدوغى كوزولوز.

شىرقە «مدرسە» او قدر قوتلى بر سقلاستىق تشكىلاتە مالك اجتماعى بر فابرىقا ايدى كە اونىڭ ايجىنە دوشن فرد هانسى سىندىن، هانسى زمرەدن، هانسى عائىلەدن. اونوز سا اولسون عىنى قابىدا، عىنى تلقى، عىنى مفكورە و عىنى دوغودا اولاراق چىقاردى.

(حېبىي) نىڭ اصلا جوبانقلا كىچىنر بر خلق ياوروسى اولماسى بو تحصيل و تىرىيەنى آلاراق و خلقدن اوزاقلاشاراق سرايلارا ياقلاشماسىنا؛ او روحى، او ذوقى، او احتشامى بىمسە مەسىنە، سلطانلارك مادحى (۶) كىسىلمەسەنە، صوفىلغا قايىلماسىنا، مانع اولايىلمىز دى. سرايلارك يالدىزلى و يىلدىزلى حياتى اونىڭ بوتون وارلىغىنى دىكىشىدە جىكى طبعىيىدى.

(۱) «قاموس الاعلام»، شمس الدىن سامى.

(۲) قىيا — قىتان، جىب.

(۳) «حسن چلبى تذكىرەسى»، يازما، لەنىفرا، عمومى كىتبخانە، نومرو ۸۰۴، صحىفە ۱۶۱.

(۴) ذاتى — چىكەچى شاكردلىككىن بىشىش، فقير بر چوققون ايكن سلطان الشىرا اولمش بر شاعردر «تورك ادبىياتى تارىخى» آدىلى كىتابىزك باسلاچاق اولان قىسمە باقىر.

(۵) باقى — سراج شاكردلىككىن كلن بو شاعرە قانونى سلېمان زمانىدە يوكىك شاعر اولمش.

سلطان الشىرا آدلانىمىشدر. (تورك ادبىياتى تارىخى) آدىلى كىتابىزك ۱۵ نچى عصر قىسمە باقىر.

(۶) مادح — مدح ايدىن.

(حېيىي) سلطان يعقوبك سرائىدا بويوبوب قوتلى بر شاعر اولمش و سلطانك ئولو مېنە قدر اورادان آيرىلماشدور. شيرازلى بابا فغانى (۱) و الف آبدال (۲) كېي شاعرلرله برابر سلطاني مدح ايتمشلر. خصوصيله اولجه (مطيعي) مخلصيله يازان الف آبدال ايله كرزالدین حېيىي آراسىندا بعضى ملاحظه لرده كېچمشدور.

اونك (۸۹۶) دە ئولومىندن سو كرا كنج شاعر و شاه اولان شاه اسماعيلك سرا مېنە كيرمشدور.

(حېيىي) نك اصل آدينى دا يىلمەرز. يالكر كنج شاهك شاعرە هزل (۳) طريقيه (كرزالدین) بك لقبى ويردىكنى و (ملك الشعرا) لق بخش ايتدىكنى او كرنيرىز.

شاعرك شيعى حتا حروفى اولديغى دا روايت اولونور. كوپرولو زاده محمد فؤاد:

«... بو شيعى — حتا داها قوتلى بر احتمال ايله حروفى المذهب شاعر، نسيمى نك داها متكامل بر معقى، (۴) داها واضح بر تعبير ايله نسيمى ايله فضولى آراسىندا بر خطا وصل عند اولونا بيلر...» (۵).

ديير:

شاه اسماعيلك كوزينده اولماسى، سرائىدا ملك الشعرا لق ايتمهسى ده اونك شيعى و حروفى اولماسى روايتى قوتلنديرير. بو حالدا يازيلارنك اوزرينده نوزى منسوب اولديغى طريقيه عائد ذهنيته و قناعتلر كده بر تاثيرى اولاجاغى طبعيدور. بو خصوصدا (نسيمي) دن ده، عيني طريقيه سالك اولان غير بيلر يندن ده استفاده ايتدىكى دخى محققدر: بو قدر وار كه بز (حېيىي) نى بر تلقيناتچى بر پروپاگانداچى و مجذوب درويش قياقت و ماهيتيله كورمه يرىز. اونك چوق كرمش، چوق كورمش اولماسى كرك علمينه، كرك تجربه سينه بر چوق اساسلار علاوه ايتمشدور.

(حېيىي) نك شاه اسماعيل سرائىدا نه قدر قالدغى يىلمەرز، بونا دائر قطعى بر صراحت يوقدر؛ دوقوزنجى عصر هجرينك سو ك يارىمندا دنيايه كلن (۶) بو قيمتلى

(۱) «تحفة سامى» على عباس مذبك ال يازما نسخسى، صحيفه ۱۱.

(۲) «تحفة سامى»، على عباس مذبك ال يازما نسخسى، صحيفه ۳۵.

(۳) هزل — ظرافت، مزاح.

(۴) معقب — دالندن كيدن.

(۵) «فضولى ديوانى» مقدمسى، استانبول طبعى.

(۶) «حېيىي» سكرنجى عصر هجرينك نصف آخرينده شهرت تاپمش اولان نادر بر شاعر، ممتاز بر سيمادر. قرا فيوضاتى، نومرو ۳، صحيفه ۳۱.

«كرزالدین بك حېيىي آذربايجان تورك ادبياتى ايجون (امير عليشير نوايى) منزله سينده و او تصالحت و بلاغته مالك بر شاعر هم ده (امير عليشير نوايى) ايله ده معاصر در. عليشير (۸ نجى) عصر

شاعرك اوننجى عصر ك ايلك ربعينده ياووز سليم زمانيندا استانبولدا ئولمش اولديغى بيلر.

بو خصوصدا شمس الدين سامى نك:

«سلطان بايزيد خان ثانى دورينده رومه كلمش و ياووز سليم خان زمانيندا وفات ايتمشدور.»

ديه يازماسى و (عاشق چلبى) ايله (حسن چلبى) تذكره لر نك بو روايتى قوتلندير — مه لرى (حېيىي) نك نه ايجون و نه زمان صفويلر سرائىي ترك ايتدىكنى، نه ايجون و نه زمان استانبولا كلدىكنى آيدىنلا تيمير، بونا مقابل لطيفى:

«سلطان سليم طاب ثراء دورينده قل ايتدى»

«... سلطان سليم اول زمانيندا استانبولا كلمش و يته او عصرده وفات ايتمش بر شاعر در كه حروفى مذهب ايدى...»

ديير. بونا فائق رشادك سوزلر نى ده علاوه ايدەرك محاكمه ايدەرك اولور ايسەك،

باشقا دورلو نتيجيه واريرىز:

(حېيىي) نك صفوى سرائىدا آيرىلماسى بايزيد دورينده واقع اولديغى قبول ايدەرك كوپرولو زاده محمد فؤادك دا:

«يالكر حېيىي كېي ملك الشعرا قلا تكريم ايدىلن بر شاعر ك، صفوى سرائىدا كېي پارلاق موقعنى بر اقاداق استانبولا كلمسى بر آز معني داردر. حېيىي نك وفاتيندان اېي سو كرا يازىلمش اولان تذكره لرمزك بونك اسبابى حقينده بر شى سويله مەمسى طبعى اولسا بيله (سام ميرزا) كېي بو حادثه نى پك اېي يىلمسى ايجاب ايدن بر مؤلفك، بو مهاجرت حادثه سى حقينده تماميله ساكت دورماسى، بونك خصو سى و مهم بر سببىن ايلرى كلدىكنى ايما ايدير. بر كون اول مقبول و مرغوب اولانلارك ايرتەسى كون

هجرينك نصف آخرينده جغتاي تورك ادبياتى نك احياسى ايجون چالشيغى بر زماندا حېيىي دخى آزدى شيوه شيرينده صاف، باكيزه شعر ريارادير. قرا فيوضاتى نومرو ۳، صحيفه ۳۳. سلمان ممتاز.

سلمان ممتازك بويوقار بكي سوزلرى تاريخى بويوك بر خطادر (حېيىي) سكرنجى عصر نك دكل، دوقوزنجى عصر ك شاعر در. سلطان يعقوبك، شاه اسماعيلك بايزيد ثانى نك ياووز سليمك معاصرى اولماسى دا كوستر بر كه سكرنجى عصر ك آدمى دكلدر.

جغتاي ادبياتى احيا ايدن (نوايى) به كلنجه اودا سكرنجى عصر هجرينك دكل بلكه دوقوزنجى عصر هجرينك اك بويوك جغتاي شاعر در. ملك الشعرا حېيىي ايله مقايه سينه كلنجه اودا ممكن دكلدر. (نوايى) نك بويوك كيجيك اوتوزدان فضله اثرى اللزده دولاشماقدادر. تاسف اولسونكه (حېيىي) نك الدهه موجود بر تك ديوانى دا يوقدر.

استانبولدا (جامع النظائر) ده بعضى غزللرى مختلف تذكره و چونكله رده كى غزل، قطعه و يتارلر ندىن باشقا بر شىي يوقدر كه بو مقايه سنى ممكن كوستره بيلين. (نوايى) ايله ئونچوله ييله جك حتا بعض جهلرجه اوندان بويوك اولديغى ييه ادعا ايديله ييله جك آزدى شاعرى حېيىي نك شاكردى لاكلن تورك شعرينك استادى فضوليدر.

منکوب و مغور اولمالاری شرق سربلاریندا کثیرالوقوع بر حاده اولدیغندان (حیبی) ننگ بوله بر منکوبیت تیجسینده استانبولا التجا ایتمسی پک محتملدر.»

دیپدیکی کبی (حیبی) ننگ کنج و کیفته تابع و مستبد حکمدارینک الیندن قاجمش اولماسیندن باشقا کوستریله جک سبیلر چوق ضعیف کورولور. لاکن یاووز دورینده کلدیکنی قبول ایدرسک (چالدران) هزیمتینه اوغرایان شاهدان اوزاقلاشوب غالب طرفه کیچمهسی چوق قولای ایضاح ایدبله بیلیر. یعقوب سلطانندان سوکرا شاه اسماعیل یایننا کلمهسی نه قدر طبیعی ایسه شاه اسماعیلک مغلوبیتی اوزه رینه یاووز سلطان سلیمه مراجعتی ده او قدر اقتصادی و طبیعی بر حیات مسئلهسیدر. (علمی جریان) ک مثلی سلطانلارک مادحی اولان شاعرلرک قفسده یاشایان قوشلار کبی بر سرایدان غیری بر سرایه، بر شاهدان غیری بر شاهه کیچمه لری هارادا چوق التفات و یا قشی حیات کورور سه او طرفه تمایل کوسترمر لری ده او قدر منطقی در.

بو احتماللاردان باشقا شاه اسماعیلک هیچ بر قید و علاقیه حرمت کوسترمدن قتل و اعداملاریندا دوام ایتمهسی، حتا مذهبی دولایسیله اماملق مسئلهسینک اک حرارتلی طرفداری اولدیغی حالدا سیدلره وارنجایا قدر تولدورمک صورتینده کیف و غیظ کوسترهمسی شاعری قورقوشمش و قاجیرمش اولای بیلر. ۱) بونا سلطان یعقوب سرابندا آلیشدیغی حضور و تعظیمه دائر آغزیندان بر تلمیح قاجیرمش اولماسی احتمالینی ده علاوه ایدرسک که حیبی طینتینده کی شاعرلر ایچون بو چوق طبیعیدر—شبهه ایدیله جک بر قطه قالماز.

بو آرادا برده (فضولی) ننگ استادلغی مسئلهسی وارددر. بعض منقد و محررلر کبی تورکیا دارالفنوننی سابق تاریخ ادبیات مدرسی فائق رشاددا فضولیدن بحث ایدرکن:

«علوم عربی ده استادی (رحمت الله)، فنون ادبی ده معلم و مریسی موللا حیبی در...» (۲)

۱) شاه اسماعیلک ظلملرینی آکلانان (منجم باشی) ننگ بو قهرهسی چوق شایان نظر در:

«...بعده فروز کوه قلعهسی اخذ بده واروب آستانام حصارده حسین بکی برآی محاصره و بالای خره سولرین قطع ایله تضییق و قلعهسی اخذ ایله دی. جهانشاهلی مرادیک که بر مقدار آق قویونلی ایله آنده ایدی اخذ و حیاً کباب ایدربوب قیزیلباش اشقیاسی اتینی بیدیلر حسین بکی بر تیمور قسه قویوب سوکرا کندی کندیسنی قتل ایتمکله اوننی دخی احراق و اول ممالک خلقتی قتل عام ایدیلر بر کونده اونوز مین مقداری قس تلف اولمشدر. (۹۱۰) ده یزد شهرینی اخذ و کذالک اهابلسنی قتل عام ایله دی. آندان اصفهان کلوب سادات کرامدن امیر غیاث و شاه قهی الحسینی و میر حسین میدی بی که افاضل عصر دن ایدی، کشته تیغ عنبر و خانمالارین احراق ایله دی. و خبیثک سادات کرامه اولان غیظلی یزید

بلیدک غیظیندن زیاده ایدی...» «صحایف الاخبار» ترجمهسی، جلد ۳، صفحه ۱۸۳

۲) «تاریخ ادبیات عثمانیه» فائق رشاد جلد ۱ صفحه ۳۴۸.

دیبر که بونیدا تاویل ایتمک ایچون بر احتمال موجوددر که اودا بغداد و حوالیسنگ شاه اسماعیل طرفیندن ضابطی زمانیندا شاهک یانیندا بولونماسی و بلکه ده بر مدت بغداددا قلازاق کنج شاعر فضولی یه ده معلم ک ایتمش اولماسی احتمالیدر. چونکه سفرلر ده سلطانلارک، شاهلارک یانلاریندا کرک ماموریت مخصوصه ایله، کرک معینده اولاراق شاعر لرک ده بولوندوغنی تاریخ بزه کوستریر. ایران سفرینده یاووزک یانیندا معلمی (شاعر حلیمی) چلبی، (تاج زاده جعفر چلبی) (کمال پاشا زاده) (احمد شمس الدین) چلبی کبی بر چوق شاعرلر بولونماقدا ایدی.

حاصلی بو جهتلر تماماً آیدین دکلددر. هر حالدا حیبی کرک آذربایجانک و کرک بوتون اوغوز تورکلرینک اسکی شاعرلری آراسیندا و اسکی سقولاستیک ادبیاتدا برکسک بر دو تان بر شاعر در. وفاتی (۹۲۶) دان اول اسه ده قطعی اولاراق ایلی معلوم دکلددر. حیبی ننگ اثرلریندن بریکون دو تا بیله جک قسمی استانبولدا کتبخانه عمومی ده اکیردیرلی (حاجی کمال) ک (جامع النظائر) آدلی ال یازماسی اثرینده یازیلیدر. له نین عرادا کی مجمع النظائر و مجموعت النظائر آدلی یازما اثرلر ده یوقدر.

دیلبی، صنعتی، و تلقیسی. همان بوتون تذکره لرک و یردی کلری معلومات (حیبی) ننگ دیلبی حقیقینده بزه عینی قناعتی و یریر.

فائق رشاد دیبر:

«فضولی وادیسینده چوق کوزده اشعاری وارددر.» (۱)

عاشق چلبی دیبر:

«ادالاری عجمانه و خلاف اسلوب شعرای زمانه در. درطبعنده تصوف بویی، شعرینده عشق چاشنیسی وارددر.»

کوپرولو زاده محمد فؤاددا:

«آذری لهجهسیله و او ادبیاته خاص اولان صمیمی و صوفیانه ادا ایله عاشقانه اثرلر یازدیغندان دولایی اسکی عثمانلی تذکره چلبی «اداسی عجمانه و خلاف اسلوب شعرای زمانه» بولموشلار سادا «بر طرز خاص و اسلوب مخصوصی اولوب بو فنده فزانه و طریقتده یکانه اولدیغنی ده» اعترافدان کری دورماشلار دی. اودور عثمانلی ادبیاتینک تعقیب ایتمکده اولدیغی مصنع و تکلفلی وادیلره ساپمایاراق ساده، صمیمی، صوفیانه و هر حالدا پک اصلی Original بر طرزده تمایل خصو سیندا «حیبی» او دور آذری شاعرلری آراسیندا بر استثنا تشکیل ایتمز؛ (سلیم اول) دورینده «اسماعیل صفوی» سرابندا استانبولا کلن (شاهی ترقی) کبی شاعرلر ده بو تمایل پک صریحدر. (۳) بوتون بو مطالعه لری کوزدن کیچردیکدن. البته موجود اوچ — بش پارچا شعرینی ده تدقیق ایتدیکدن سوکرا بر نتیجه چیقارماغا چالیشالم.

۱) «تاریخ ادبیات عثمانیه»، جلد ۱، صفحه ۳۴۸.

۲) «فضولی دیوانی»، سوک طبیعی، مقدمهسی، استانبول.

(حییی) نڭ دیلی صمیمی در؛ دیمکده تردد ایتمه بز.

زمانیندا تذکره یازان شاعرلرک «خلاف اسلوب زمانه» دیمه لری کوستریر که استانبولدا سرای اطرافیندا توپلانان مداح شاعرلرک فارس ادبیاتینی تقلیدا چوق طمطراقلی، چوق تصفلی و چوق تکلفلی بر افاده ایله یازماغا غیرتلی، دکل، (حییی) نڭ، حتا (فضولی) نڭ اسلوبی و دیلی ایچینده عینی حکمی ویردیرمکده ایدی. ۱)

عینی زماندا ادبیاتدا (علمی جریان) ه منسوب شاعرلرک داها چوق فارس ادبیاتینا میل ایتدیکی کوروز.

حییی نڭ یازما بر مجموعهده الیمزه کیچن مسدسینی عیناً درج ایدیرز:

دون کوردوم اول نکاری طربناک ارجمند (۲)

کافور ایله دسته له مش عنبرین کمند (۳)

قدم (۴) شکنج طره سته زار مستمند

بر شخص ناتوان اوتر (۵) کردنده بند

— کیم در بومسکین، اول نه رسندر؟ دیدم؛ دیدی:

— زلفم کمند طوقتی جانکدر سنڭ! (۶)

چکمش کمانه فتردم (۷) و عزو جاهنی

عترله طولدر بشه قومیش کلاهنی

ایدک یوزندن آلدی و عرض اتدی ماهنی

کوردم یوزنده دانه خال سیاهنی

— اول مسک لاله اوزره ندندر؟ دیدم؛ دیدی:

— جانکده عکس داغ نهانکدر سنڭ!

۱) «توایی طرزینه قریب بر طرز دلغریب واسلوب عجیبی وارد. طرزینده مبدع و طریقینده مخترعدر.

«لطیفی تذکره سی»، صحیفه ۳۶۵.

۲) له تیغراد، علم آفاده میسی، آسیا موزه سی، ال یازماسی بر مجموعه، نومرو ۳۱۱.

۳) کمند — کمندی اسکی املاده املا حرفلری یازیلما یوردی. (۴) قدم — باقدم. (۵) اوترر —

اوتوروز. (۶) بو بیت فاتح رشاد طرفندن «زلفم کمند طوتسافی جانکدر سنڭ!» یولوندا قیم ایدیلمشدر.

(۷) کلمه حقیله اوقوناماشدر.

لعل و کهر دستیله ۱) پشمش (یاپشمش) دوداغنه

مسک ختن هوسدن اولشمش، یکاغنه

در نجف هوادان آصلمش قولاغنه

چون دانه دانه نسته دوکلمش ایاغنه

— هی هی! بو نه عقیق بمندر؟ دیدم؛ دیدی:

— کوردن اقر جکرده کی قانکدر سنڭ!

کشت ایده چتدی کشته اول سرو کلدردار

الوان میوه دامنه دوکدی شاخسار

به ۲) کوردم انده بسته و بادام و سیب و نار

بر مرغ اوقوردی عارضی باعنده وار زار

— اول مرغ نه مرغ، بو نه چمندر؟ دیدم؛ دیدی:

— باغ رخمده مرغ روانکدر سنڭ!

کوز کورد کچه کوکلم او نور حسن مایلی

ایلر دلو پریلکله نیجه عاقلی

کوزیله سحر ایدر نچه ییڭ چاه بانلی

بند اولمش انده بر نچه صاحب نظر دلی

— چن ۳) سویله سویله بو نه چاه ذقندر؟ دیدم؛ دیدی:

— ای چوق خطالی کندی مکانکدر سنڭ!

باشم یوریدی صو کبی اول سرو سونیه

کوز باقه قالدی خال و خط و زنگ بوینه

پیرانه سرقوب کوکل اولندی (۴) روینه

آلداندی طفل تک دل آنوک خد موینه

— بو نه خجسته سرو سمندر؟ دیدم؛ دیدی:

بخت سعید عمر جوانکدر سنڭ!

۱) دسته ایله.

۲) بن یاخود به اولمالی.

۳) چون.

۴) آولاندی.

ترکس اویانندی ازچمن دامن جامه خواب
کل چقدی پیرهن یقه سندن آچوب تقاب
تب دشدی جانه جمله آفاقی طوتدی تاب
شول دم که چقدی قله مشرقدن آفتاب
بر ذره کوردم آنده: دهندرر! دیدم؛ دیدی:
— بوسوز یقین (حبیبی) کمانکدر سنک!

(حبیبی) هر خصوصیت و مخصوصیتله سقلاستیق ادبیاتک جانلی بر سیماسیدر.
اونک بر کره (فضولی) اوزره رینده مهم بر تاثیر اولدیغی کبی باشقا آذری و عثمانلی
شاعرلری اوزره رینده ده بوبوک و سوره کلی بر تاثیر اولمشدر.
عاشق چلبی نك بر بندینی ویردیکی (مسدس) بنی:

دون سایه سالدی باشیما بر سرو سر بلند
کیم قدی دلر با ایدی رفتاری دلپسند
کفتاره کلدی ناکه لعل نوشخند
بیر پسته کوردم آنده دوکر ریزه ریزه قند
سوردوم مکر بو درج دهندر دیدم دیدی
یوخ یوخ دوای درد نهانکدر سنک!

بندیله باشلایان یدی بندلی بر مسدسه فضولی تنظیر ایتدیکی کبی:
عزم ایلایاندا باغا دون اول نخل پر غرور
ازهار کلسانه ووروب تازه بر سرور
ایتدی کنار حوضی نشیمنکه حضور
صو ایچره عکسنی کورجک همچو سرو نور
بو قدمی یوخسا سروچمندر؟ دیدیم. دیدی:
تازه نهال کلشن جانکدر سنک! (۲)

بندیله باشلایان بش بندلک بر مسدس ایله ده ضیا پاشا تنظیر ایتمشدی. (۳)

(۱) «فضولی دیوانی»، استانبول، ۱۲۸۶، صفحه ۹۱.

(۲) «اشعار ضیا»، استانبول، ۱۲۹۸، صفحه ۳۷.

(۳) «سروری شرقی، جامی، بروسوی، قیاسی، عالی، شفیعی، قریبی، نظم، رمزی، نوری، درویش خلوصی، حالت سعید، شیخ غالب کبی شاعرلر طرفیندن ده عینی مسدسه نظیره لریاز بلمشدر» تاریخ ادبیات عثمانیه، جلد ۱، صفحه ۳۴۹.

تذکره لرك پارچا پارچا ویردیکلری بر غزلینک تمامی فضولینک تخمبسی سایه
سینده الیمزه قدر کلمشدر:

کر سنکچون قیلسم چاک ای بت نازک بدن
کورم (۱) اولسون اول قبا (۲) اکتمده پیراهن کفن
چیقما یا سودای زلفک باشندان ای مه کر یوز ایل
استخوان (۳) کلهم ایچره دوتسه عقربلر وطن
دوشدی شبنم باغه کل تاکل تثار ایتسون سکا
سبزه تک هر برکه بر درکه تاپشورمش چمن
ای کوکل عشق اهلنه هر دم کولردک شمع تک
بن دیمز میدم که بر کون اغلیه سیدر کولهن

(۱) کور — مزاد.

(۲) قباء — قتان، اوستلک لباس.

(۳) استخوان — کبیک، عظم.

بونلاردان ماعدا روحی بغدادینک:

«ذلف سیاهن اول بالا پسند

سالمشدی بوتنه صناسن عتبرین کمنده...»

دیبه باشلایان (جامی) نك:

«کوردوم چمنده سیر ایدر اول سرو سر بلند...»

مصربله شروع ایدن نظیره لری ایله دیگر عثمانلی شاعرلرینک ده نظیره لری وارد. باقکر: «معارف و مدنیته»
(۱۹۲۶ — آغوست نومرو ۸ — صفحه ۳۴ — ۳۰)

آذربایجان شاعرلریندن بر چوقلاری دا (حبیبی) نك، بو غزلته نظیره لر سوبله مشدر. (ناکام) بر آز
تعدیل ایله نظیره سوبله دیکی کبی میرزا صادق (فانی) ده:

توش اولدی دون بو زاده بر آهوی خوشخرام

دوتدی کوزیمده مردمک دیده تک تمام

سروی قدی فضای چمنده ایدوب قیام

شیرین فصاحتیله آچوب بنده به کلام

سوردوم مکر بو شهد شکر دور؟ دیدیم، دیدی:

قند شکر سوزیمده دوچارمدول منم

بندیله باشلایان نظیره سی وارد: تورک ادبیات تاریخی آذربایجان قسمی، جلد ۳ — م باقکر.

نیجه دکلسون (حیییم) سنسز ای اندامی کل

چون باتر جسممه تنده هر توك اولمش برديكن (۱)

(حیییی) نك بو چوق صمیمی و چوق حسی غزلی شبهه یوق که لیریک و غرامی اسکی یازیلارک اک کوزه لریندن بریدر. صنعت جهتنه کلنجه لفظی و معنوی اسکی اسلوب وادیاتک بدیع و بیاننا مخصوص برچوق صنعتلری و مزیتلری وارددر. تشبیهلری، استعاره لری، مراعات نظیرلری و تضادلاریله؛ عینی زماندا خیال و حسنده کی رقت و ظرافتله نوزینه مخصوص بر اوستونلک کوستریر.

حییینک هیجانلی و جانلی بر شاعر اولدیغینی کوروروز. عین زماندا نوزینک متصوفانه اثرلر یازمش اولدیغینادا قناعتمز وار. لاکن الیمزده بونلار ایچون نمونه اولجاق وثیقه مز یوق. سوک یازدیغمز غزلینی فضولی:

«تا جنون رختن کیوب دوتدم فنا ملکین وطن

اهل تجریدم قبول ایتم قبا و پیرهن

هر قبا و پیرهن کیسم مثال غنچه بن

کر سنکچون، قلمسم چاک ای بت نازک بدن

کورم اولسون اول قبا اکنده پیراهن کفن» (۲)

بندیله باشلایان بر شعریه تخمیس ایتدیکی کیبی تذکرت الشعرا صاحبی لطیفی ده:

بر نظر کیتمهز خیالک چشمه سار دیده دهن

بر پریدر که بیکار اولمشدرر اکا وطن

کیتیه باشدن خط سبزک هواسی دوستم

کر مزارم اوستنی طوتارسه سر تا سرچمن

قامتم خم (۳) اولدی غمدن دست بوسه چاره یوق

بغریمه تاش باصایم خاتم کیبی ای سیمتن...» (۴)

ییتدیله نظیر ایله مشدر.

(۱) بو غزلک بعض بیتلری بالاجا ده کیشیکلر ایله «تذکره لطیفی» ده، تاریخ ادبیات عثمانیه ده و علی امیری کتبخانه سنده کی ال یازماسیله «عاشق چلبی تذکره سنده» ده واردر.

(۲) «فضولی دیوانی»، استانبول طبعی، ۱۲۸۶ صحیفه ۹۲.

(۳) خم — بوکلوم.

(۴) «لطیفی تذکره سی» صحیفه ۱۲۷.

له نینغراددا عمومی کتبخانه ده محبی، بهشتی، فضولی، کاتبی، نسیمی، قندی بوسوی، ذاتی کیبی بر چوق شاعرلرک غزلرینی احتوا ایدن ال یازماسی بر مجموعه ده (حیییی) یه عائد اولاراق کوستریلن بو غزل الیمزه کیچمشدر. تحقیقی ایچون الده باشقاجا وثیقه مز اولمادیغیندان قیده احتیاط ایله تلقی یه مجبوروز:

هلاک اولدم نهدر جانا بو فرقتلر جدالقلار

تولیدی اولمیدی تا ازلدن آشنالقلار

بکا یار اولمادک کیتدک نیچون کلمزسن ائصافه

بن اولدم هی بنم عمرم ندر بو بیوفالقلار (۱)

دییه باشلایان بو غزلده مذکور اولان (حیییی) مخلص وزنه نظرا یا (حیی) ویا (حیییی) طرزینده اوقونماق لازم کلمکده در که بودا اثرک (حیییی) یه عائد اولمادیغنا دائر اولان ظنمزی قوتلندیرمکده در.

بوندان علاوه استانبول عمومی کتبخانه سندن الیمزه کچن اوچ پارچاسینی ده نمونه اولماق اوزره کوستره لم:

1

مکر باد صبا زلفک اوچندن کی پریشاندر

که باش و جان و دل هر دم ایاغ آلتنده ریزاندر

مفرح لعل ویافوتک خیالو فکرن ایدلن

بو جان شیرین ای دلبر عجب دلتنک و حیراندر

کوزکله زلف شیرنکک کورلدن جان و دل هر دم

پریشان حال و آشفته نزار و زار و کریاندر

قشکله (قاشکله) کیرپک وزلفک خط و خالکله هم لعلک

اوقین مصحف جانندن در اول آیات قرآندر

بنی رسوای خلق ایتسه عجبمیدر غم عشقک

که هر دم ناوک غمزک دل و جان ایچره پنهاندر.

قیامت قامتک عینم کورلدن در روان

بلای ناکهاندر بوکم اول آشوب دوراندر

(۱) نینغراد، عمومی کتبخانه سینده، ۵۵۴، نومرولو ال یازماسی مجموعه دن آلتمشدر. نسخه نیک بر چوق یاپراقلاری اکسیکدر. اون ساتیم اینده ایگرمی ساتیم بویوندا مجلد بر اثردر.

(حیبی) درد شك شوقن کورلدن ای پری پیکر
روان آفتدغی کوزدن عقیق و لعل و مرجاندر

جامع النظائر ۵۷۸۲ فوئیو ۹۲.

2

کورلدن زلف عنبر بارک ای دوست
پیشاندر بو دل افکارا؛ ای دوست
پشاردقجه لب لعلکده خطک
قرارر آتش رخسارک ای دوست
پیشان کوکلمی مسموم ایدوبدر.
شول ایکی زلف مشکین بارک ای دوست
نه شیرین آب رنگ و خال خطدر
شو زیبا صورت پرکارک ای دوست
بکون ماهیتی سن سن حقیقت
بو هفت و پنج و نهله چارک ای دوست
عجب آفتدرر جان و جهانه
دوچشم جادوی عبارک ای دوست
نه روشن شمس دین و مهر جانسن
که طوتدی عالمی انوارک ای دوست
اویدی غرق انوار تجلی
(حیبی) کوره لی دیدارک ای دوست
یوزک ماهن کورهن مهرینه باقمز
او چرخ اطلس دوارک ای دوست
جامع النظائر نومرو ۵۷۸۲ فوئیو ۵۱.

3

معاون باکه اول سبجان اولورسه
بدنده روح قدس جان اولورسه
طوتم عمرم کبی زلفک اوجن برک
نکارا وصلکه امکان اولورسه

چو جوهردر صمیم (۱) اولدم کوزمدن
خیالک لطف ایدوب مهمان اولورسه
نجه اتسون قراری دل دچوکلله (صاچک ایله).
که صر ۲) نه عهدو نه یمان اولورسه
سن اول سلطان جانسن ای دلفروز
که قاپکده صغریک جان اولورسه
نه غم سن خسروک ییک جان شیرین
سر زلفنده سرکردان اولورسه»

جامع النظائر نومرو ۵۷۸۲ فوئیو ۲۷.

هاشمی

حیاتی. هاشمی؛ هجری دوقوزنجی عصرک سوکلاری ایله اوننجی عصرک ابتدا
رینده یاشامش بر آذربایجان شاعریدر. فعالیتی اعتباریله داها آرتیق دوقوزنجی عصره
عائده اولماغی لازم کلیر. چونکه تاریخلرک قیدینه کوره اوننجی عصرک ایلك ایلرینده،
(۹۱۷) تاریخلرینده اولمشدر. میلادی اونی بئنجی عصرک آدامیدر.
اولیا چلبی سیاحتنامهسی اونی بایزید ثانی شاعرلریندن اولاراق کوسترمکده در:
«سادات عجمنددر. عجمانه اشعاری غایت پاکیزه در.» (۳)
دیمکده در.

بو قیسا معلومات (هاشمی) نث، بر چوق شاعر و عالم کبی ئوز ئولکه سیندن
چیتاراق تورکیایا کیتدیکنی کوستریر. ئوزینی بو سیاحته مجبور ایدن عامللرک نه
اواندیغنی آکلماقدا کوچلک چه کمه یز. تاج و مذهب اتریقلا ریللا قاریشان ایران و
آنادولو فکر و ادب ساحه سینده چالیشانلار ایچون امنیتلی و امین بر بوجاق تشکیل
ایده مه یردی. کرک اجتماعی، کرک اقتصادی وضعیتلری پوزولانلار ئوزلرینه داها امنیتلی
و راحت بر یر بولماق قصدیه ئولکه دن ئولکه یه سیاحت ایتمکه مجبور قالیرلاردی.

(۱)، (۲) بو کلمه لر اوقونامادی.

(۳) «اولیا چلبی سیاحتنامهسی»، جلد ۱، صیفه ۳۴۳.

آدینی دخی بیله مەدیگمز (هاشمی) مخلصلی بو شاعر حقینده لطیفی تذکره سی بزه بر آز معلومات ویرمکده در:

«ولایت عجمدن، سادات طاقه سیندندر.» (۱)

بو شاعرک آذربایجانلی اولدیغی و تورکجه شعر یازماقدا ماهر اولدوغی آشکاردر. مخلصینی (هاشمی) انتخاب ایتمه سی ده پیغمبر نسلیندن اولدیغیندان ایلری کادیککی آکلاشیلیر. «ساداتندردر» سوزی ده بونی قولندیریر. دوغولدیغی یر تمامیه معلوم اولمایان بو شاعر دیلی اعتباریله آذربیدر. لاکن اورادان آیریلاراق طربزون خرفرینده حکومت سورن یاووز سلیمک معیتینه کلمش، علمینی، ادینی، قدرتی، و تویینی اونا بکندیره رک مصاحبرلی آراسینا کیرمش و اونک مداح شاعری اولمشدر.

قینالی زاده حسن چلبی بر آز داها باشقا دورلو ایضاحات ویرمکده و یاووز ایله مصاحبتده بولونان شاعر هاشمی نك هم توی هم ده پدیری اولدیغنی افاده ایتمکده در:

«باباسی ولایت عجمدن مهاجرت ایله داخل مملکت روم اولوب بو دخی اولاد رسول و اخفاد بتولدن اولمقله مخلص مرقوم ایله مرسوم اولمشدر. همیشه افعال و احوالی بر وفق مراضی اولان صاحب قرآن زمان سلطان سلیم خان ماضی خدمترینک مصاحبریندن و ناظم انواع فاضل و مناقبریندن ایدی. حتا پدیری، شهنشاه مزبورک بابالاری سلطان بایزید خان ایله ایتدیکی محاربه ده زخم خورد؛ تیغ و سنان اولمقله عالم عقابیه روان اولمشدی. کندیسسی دخی روم ایلیریندن قاضی و حاکم ایکن مملکت قبايه عازم اولمشدر.» (۲)

دییر:

لاکن حسن چلبی نك ویردیکی معلومات چوق زمان بعض سبیلره ده کیشیلمش اولدیغیندان چوق قوتلی بر وثیقه سایلماسی چتیندر. دیگر وثیقه لر بو محاربه ده تونل بائذات هاشمی اولدیغنی کوسترمکده درلر.

لطیفی تذکره سی:

«سلطان سلیم چلبی سلطان ایکن مادحیریندن و مصاحبریندن ایدی.» (۳)

دییر. یازیق که بدبخت شاعر سلیمک شهزاده لکینده ایتدیکی راحتی تیز غائب ایتمشدردر. ایچیندن قاچوب کلدیکی تاج و تخت قاوغالارینا بورادادا تصادف ایتمشدی.

هاشمی حقینده لطیفی تذکره سی ده شهزاده یاووز سلیمک:

«پدیری سلطان بایزیدله ایتدیکی محاربه ده قوت اولدی.» (۴)

دییر:

(۱) «لطیفی تذکره سی»، صحیفه ۳۶۳.

(۲) قینالی زاده «حسن چلبی تذکره سی»، صحیفه ۱۶۰۶.

(۳) «تذکره لطیفی»، صحیفه ۳۶۳.

(۴) «لطیفی تذکره سی»، صحیفه ۳۶۳.

دیلی و صنعتی. (هاشمی) نك زمانی شاعرلری ایچینده صنعت و قابیلیت ایله تاینمش اولدیغی محققدردر. بر کره سلیم کبی چتین بر پادشاه تویینی بکندیرمش اولماسی لسان و صنعتده قدرتیله دلالت ایدهر بوندان باشقا هاشمی بی تنظیر ایندن و عین زماندا بر چوق شاعرلرک اوننی تنظیر ایتدیکنی (جانانلارلا) قافیه سینی اک اون (هاشمی) نك قوللاندیغنی سویله بن (لطیفی) نك همین افاده لری ده هاشمی نك قدرتیله دلیلدر. لاکن بو قناعتی بوتون قوتیله اثبات ایده بیله جک وثیقه لر بورادا یوقدر.

حسن چلبی:

«شعری سهم لطاقندن بی نصیب الفاظ و عباراتی ترکانه طرز غرب اوزده در. بو اشعار اونک گفتارندندر:

بزمی ایلمشوز دون کجه سلطانلرله

نیجه سلطانلر ایله بیسرو سامانلرله

وه نه خوش بلدی که یوقدر بنی آدمده وفا

شول که انس ایلدی مجنون کبی حیوانلرله (۱)

قیدینی ویریر.

حسن چلبی نك بو افاده سی ینه احتیاطله تلقی به محتاجدر. افاده نك بسیط، ساده و تورکجه اولماسی قینالی زاده نك خوشینه کیتمه ییر.

اساساً توی افاده سی یالکر سجع و طمطراق خاطرلی ایچون یازیلمش بوش و قوری سوزلر اولدیغیندان یازیلانلار حس و خیال ایله دولو اولسادا، ساده یازیلمش اولدیهلاری ایچون بکنمه ییر.

نطیفی:

«جانانلرله قافیه سین اول اول بولمشدر. و باقی نظیره کویلر اونا پیرو اولمشدر:

بزمی ایلمشم دون کبجه خوبانلر ایله

نیجه خوبانلر ایله بیسرو سامانلر ایله

وای نه خوش بیلدی که یوقدر بنی آدمده وفا

شول که انس ایلدی مجنون کبی حیوانلرله

نه بکا وصل میسر و نه خود وصل حبیب

دوشم شهرینه شیدا اولوب افغانلر ایله.

بو نظیر دخی عالم صباوتده هنوز کلام قدیمی نصف ایتمیشدیم بو شعری اول زماندا آکا نظیره

دیتمشدیم:

ایتمیوب مهر و محبت مه تابانلر ایله

دخی جمع اولمیه یم زلفی پریشانلر ایله

(۱) «حسن چلبی تذکره سی»، یازما نسخه، له نینغراد، عمومی کتبخانه، نومرو ۸۰۴، صحیفه ۶۰۶.

بختنر چونکه سهدر خط اشعار کبی
حالمی شرح ایدهم دفتر و دیوانلر ایله
قطره خون چکردن یاشمک سقاسی
کوزلم طاستی زین ایلدی مرجانلر ایله
اهل عرفانه ایلك کل و مل صحبتی
عارف اولان دوروب اوتورمه نادانلر ایله
بلبل طبع (لطفی) چمنه قیلدی هوس
ایتدی کل صحبتی غنچه خندانلرله» (۱)

دییر. له نینغراد آسیا موزه سینده موجود بر یازما مجموعه دهه (لالی) ننگ:

«ترك عار ایدوب اولن بی سرو سامانلرله
همنشین اولمغه عار ایله سلطانلرله
دل هوادار اولوبن کر اده و صلوه که شها
تختی یل کوترر اوله سلیمانلرله
سن کله پسته دهته کلمات ایتمک ایمش
دوشده سولشدمدی غنچه خندانلرله
کل یوزک شوقیله کلشن کویکده شها
بلبلی لال ایده لم ناله و افغانلرله
اوشه حسنه (لالی) دمه کم همدم اولم
کورمندی کمسه کدا باش قوشه سلطانلرله»

غزلیندن سوکرا نظیره کبی کوستریلن (هاشمی) ننگ بو غزلینی بر آز دکیشیکه
لاکن تام اولاراق بولورز (۲):

بزم می ایلمشم دون کچه سلطانلرله
نجه سلطانلرله بی سرو سامانلرله
می و محبوبه بنی توبه لودردرلر مش
دوستلر نجه دین بو قورو بهتانلرله
نه بکا صبر میسرردز و نه وصل حبیب
دوشوبن کوینی شیدا اولب افغانلرله
مست اولب عاشق و شیدا اولوندو یقه سی چاک
کررم شهری بوتن جمع پریشانلرله

(۱) «لطفی تذکره سی»، صحیفه ۳۶۴ — ۳۶۳.

(۲) ال یازماسی مجموعه، نومرو ۳۱۱، له نینغراد، آسیا موزه سی، صحیفه ۳۱۲ — ۳۱۲.

(هاشمی) قابل تقریر دکل قصه عشق
کم آئی شرح ایده سن دفتر و دیوانلرله

بر نغزه لینی کوره ییلدیکمز (هاشمی) ننگ قوتلی بر شاعر اولدیغنا بو بیتلریله ده حکم
ایدیر ایسه ننده یازدیغی قصیده و غزللردن باشقاسنک بولونماماسی طبیعی بو حکمیزی
قدعلیه شدیرمه مزه مانع اولور.

بو یوک بر آسانقله نظم بازان، وزن و قافیه تطبیقده مهارتلی اولان هاشمی خیال
و هیجاندا قوتلیدر. عشقی انکار ایدن فاضیعسکر تاج زاده جعفر چلبی کبی مغرور
بر شاعری حسن سیزلکه اتهام و استقال (۱) ایدن یاووز سلیم هاشمی یه ده طبیعتک
روانلیغی (۲)، کو کولونک جوشغونلغی، قیسا جا شاعر لکی ایچون رغبت ایتدیکنده شبهه
ایدیله مز (۳).

سروری

حیاتی. هجری اوننجی عصرک باشلاریندا تولن بو شاعری داها چوق دوقوزنجی
هجری و اون بشنچي میلادی عصرک آذری شاعر لریندن سایمالیدر. کرک ترجمه
حالی، کرک اثرلری حقیقده کافی درجه تاریخی و ادبی وثیقه اولمایان (سروری) ننگ
منشئی حقیقده اختلاف اولدیغی دا قسطنیونیلی لطفی ننگ یازدیغی تذکره ده کوروروز:
«ولایت شرق دندر. بعضیلر رومیدر دییرلر...» (۴)

(۱) استقال — سونوق معامله ایله خوشلانمادیغنی کوسترمک.

(۲) روان — آقان، یوروین.

(۳) نظیره چیلک اسکی قلاسیک ادبیاتی یارادان عامللردن اصلیتی تولدورن سبیلردن بریدر. بوتون
شاعرلر بر برلرینی تنظیر و تقلید ایله مشغول اولا کلدیکلری ایچوندر که شخصی یارادیجیلا لازم کلن
قوت ویریلمه مشدر. هجری اونونجی عصر شاعر لریندن اولان (ظهاری) ده:

دایما کوکلن آچن غنچه خندانلرله

آرزو ایلمسون صحبتی سلطانلرله

دینده اولدوکه غم یمسون شول کیشی کم

می ایچوب صحبت ایده آفت دورانلرله...

دییه باشلابان نظیره سینی یازمیشدی.

بعضا بر شاعره نظیره یازانلارک سایی یوزی کیچیر. بویله لکه تورک ادبیاتی تاریخی ماتریاللازیدان
اولان (جامع النظائر) کبی مجموعه لره کلامی بو نظیره لرله دولودر.

(۴) «سهی تذکره سی»، صحیفه ۱۸۵.

آذربایجان ادبیاتی تاریخی ۱ — ۱۷

تورکیاده بیتشه اسکی شاعر لر آراسیندا (سروری) مخلصیه آدلانان برچوق شاعر لر موجود اولدیغندن آرالارینداکی فرقی تعیین ایچون بونا (سروری شرقی) دیمشردر که بو کون تاریخ ادبیاتدا او آد ایله آدلانماقدادر. دوغولدیغی تاریخ معلوم اولمادیغی کبی ئولدیکی تاریخده صریح دکلدن بو خصوصدادا سهی:

«سلطان سلیم دورینده شاه اسماعیل وقتنده فوت اولدی» (۱).

دیر. نه تورکیایا نه وقت کلدیکنه دائر بر صراحت نهده، نه مناسبتله «شاه اسماعیل وقتنده فوت» اولدیغنا دائر قطعی آیدین معلومات آلا بیلیرز. هر حالدا ئولومی «۹۱۸ ایله ۹۲۶» آراسیندا اولمشدر.

هر حالدا دوغوزنجی و اوننجی عصرلرده چوق صیقلاشان «کیدوب کلمه لر» اثناسیندا بالخاصه «اسماعیل صفوی» نڭ ظهوری اوزرینه تورکیایه کیتمک مجبوریتنده قالان (سروری) اوزون مدت یاشامادان ئولوب کیتمش اولمالیدر.

قینالی زاده حسن چلبی:

«سروری ولایت عجمنددر سلطان سلیم خان ماضی زمانیندا فوت اولوب بو دنیانڭ سروری فی الحقیقه عین سرورد... اگر چه اشعاری بیشماردر لاکن لایق قبول بعض مطالعی وارد. بو شعر آنڭ کفتارنددر:

دیده: برننده خالڭ عکسی ای آدام جان

مسکه بکرز کیم قرل والاده اولمشدر نهان» (۲)

دیر.

اوندان بحث ایدن لطیفی:

«غایتده مطبوع اشعاری و مخیل کفتاری وارد. طرژتغزلده نظیری معدوم و عدیلی نامعلومدر.

«تا معنیر کا کلڭ خوشیده سالمیشدر کمنده»

بو غزل که سلطان سلیمه اسناد ایدر لر بونڭ اشعاریندن و جمله کفتارنددر. هم دیوانیندا بولندقدان غیری طرز و روش کلامی بو خصوصاً شاهددر...» (۳)

دیمکدهدر. لطیفینڭ ویردیکی معلوماته کوره (سروری) نڭ برده (دیوان) ی اولدیغی آیدین صورتده آکلایرز. فضل اولاراق (لطیفی) نڭ بویله مدحکار بر دیل قوللانماسی

(۱) «سهی تذکره سی»، صحیفه ۱۸۵.

(۲) «قینالی زاده حسن چلبی تذکره سی»، یازما له نینغراد، عمومی کتبخانه، نومرو ۸۰۴، صحیفه ۲۶۳

(۳) «لطیفی تذکره سی»، صحیفه ۱۸۶.

(سروری) نڭ زمانیندا مقبول بر شاعر اولدیغنی کوسته ریر. حتا نوزینه مخصوص بر اسلوبی اولدیغنی دا آکلادیر. لطیفی نڭ سوزلری قطعی و آچقدیر. بودا (سروری) نڭ قوتلی و جانلی بر شاعر اولدیغنی کوستره ن بر اعترافدر. (۱).

دیلی و صنعتی. سروری؛ یاشادیغی عصر ایچینده دیلی و صنعتیه ادبیاتدا نوزینه بر موقع یاپاجاق، استعدادده و مهارتده مالکدر.

چشم پر خوننده خالڭ عکسی ای آرام جان

مسکه بکرز کیم قرل والاده ایتمشدر نهان (۲)

ییتی روانلیغی و آهنکی ایله وزن و قافیه تطبیقنده شاعرک بویوک بر آسانقله مظهریتی کوستریر. اساساً سقولاستیق ادبیاتک اک برنجی مزیتلریندن ساییلاندا عروضی موفقیتله قوللاماق، قافیه لری دوزگون بر طرزده کتیرمک، قالیب، قیلیشه اولمش استعاره لری او وزنلره، او قافیه لره اوبدورماق دکلمیدر؟ بز ده سروریده بو قابلیتی چوق آیدین کوروریز.

کرک دیلنی و کرک صنعتی بر آز داها یاقیندان کوره ییلمک ایچون بوغزلینی کوزدن کیچره لم:

قامتیم غمدن بوکلدی سنبل پرتاب تک

کوزلریم قانیله دولدی لاله سیراب تک

جنک ایچون هر دم دل خارادن اول سرو روان

طاش ساقلار سینه سیمین ایچینده آب تک.

(۱) برده کاشانلی سروری وارد. بونڭ آدی محمد کاشانیدر. آنجاق اصفهاندا یاشایردی. (شاهجهان) سلطنتنده هنده کیتمش، و یولدا بولمشدر. (مجمع الفرس) ویا (فرهنگ سروری) آدلی بر فارسجا لغتک مؤلفیدر. اثری شاه عباسه اتحاف ایتمشدر. شاه عباسک سلطنتی هجری (۱۰۳۸—۹۹۶) قدر دوام ایتدیکنه کوره او سروریده اوننجی عصر سوکلاریندا و اون برنجی عصر ابتدالاریندا یاشا— مشدر. و اساساً اثرینی (۱۰۳۶) ده (لاهور) ده یازمش اولدیغنی بریتیش موزه نومده موجود بر یازما نسخه نڭ سوکوندا بو جمله لرله تثبیت ایدیر! «نقته تاریخ ثامن... عشر سنه ۱۰۳۶ وانا مؤلف هذا الكتاب و ناظم هذا الایات محلل المعانی سروری کاشانی... لاهور صاهنا لله...» (OF ۲۶۲) (بونڭ حقیقته (دراض الشعرا) و (مرات العالم) ده معلومات وارد. لاکن تورکجه یازوب یازمادیغنا دائر وثیقه اولمادیغی کبی یوقاری داکی تاریخی وثیقه لردهده بو شاعرک زمانی مخالف ایتمکدهدر.

(۲) «لطیفی تذکره سی»، صحیفه ۱۸۶.

عشق کوننده نمد پوشم که نعل و داغدن
جسم اوزره هر طرف اولمشدر قلاب تک (۱)
غزلده عین روانلغی، بوتون جانلیغیله کوروریز. شاعرک افاده سینده، چوق
جوشقون اولماسادا بر ربایلیک، بر حسیلک وار.
قیلیشه اولان او تعبیرلرک، او استعاره لرک ایچینه بر کوکل سیقشیدیرماغا، بر
حسن کیزله مکه چالیشیر.

عربی و فارسی کلمه لرله قاریشیق اولان او سقولاستیق افاده سینه خیال لارینک،
خصوصیتی، تشبیه و استعاره لرینک ظرافتیله باشقا بر پارلاقلق، باشقا بر مستنابق
ویرمک ایستیر. او؛ ایشله دیله — ایشله دیله اسکیمش بییرانمش اولدیغی حالدا ینده،
ایشله دیلمه سینه لزوم کورولن تعبیرلری هیچ اولمازسا، توزینه مخصوص بر طرزده
ایشله ده رک بر یکیلک حسی ویرمکه چالیشیر. هر کسک (صاچ) ایچون براستعاره.
اولاراق قوللاندیغی (سنبل) او (بوی) ایچون؛ بوتون شاعرلرک (بوز) و (یاناق)؛
ایله (قدح) ایچون ایشلندیکلری (لاله) نی او (کوز) ایچون ایشتمکده بریکیلک
بولور، او دار چرچیوه ایچینده بو قدرده بر مزیت سایلیر. بونک ایچوندر که
زمانینک شاعرلری اونک یازدیغی غزلده نظیره یازماق هوسینی دویارلار ایدی.

«شعر شور آنکیز» تعبیریه غزلینی تقدیر ایدن لیطفی ده تنظیردن توزینی آلامیر:

«قامتم غمدن بو کولدی درد ایله دولاب تک
آقدی کوز کوز دبدده دن اشک روانم آب تک
بارک آردینجه یورورسم اختیاری صانماکر
جذبّه زلفی بنی دورماز چکهر قلاب تک
عارضی صانماک که ذاتیدر کوکلده نار عشق (۲)

آتمش صودن سونمز (سونمه ز) لاله سیراب تک» (۳)

قیمتلی و قوتلی بر شاعر اولان لطیفی تک بو نظیره سی ایله (سروری) تک غزلی
متایسه ایدیلرسه حقیقت داها آیدین اولاراق نظرمزه چاربار. اسکی شعره و صنعته
نظرا بلکه (لطیفی) مراعات نظیره لره داها چوق رعایت ایدیر؛ آنجاک عنعنه تک
چنیریندن سیریلوب چیقمایر. (قامتی) (دولاب) ه، (کوز) لرینی ده او دولاب تک.

(۱) «لطیفی تذکره سی»، صحیفه ۱۸۶

(۲-۳) «لطیفی تذکره سی» صحیفه ۱۸۶.

(کوز) لرینه (قووا) (۱) لارینا تشبیه اسکیلرجه مقبول اولسادا، کوزه ل و ظریف بر
تشبیه دکلدیر. بویی بردولابا تشبیه کی قابالیغا قارشلی بو کولمش بر سنبه بکزه تمکده
کی ظرافتی و اینجه لیکلی تقدیر ایتمه مک ممکن دکلدیر. (زلف) ایله (قلاب) (۲)،
(عارضی) ایله (ذاتی) و (کوکلده کی نار عشق) هاموسی او تناسبلر، هاموسی او
تشبیه و استعاره لردر که قیلیشه اولوب قالمشدر. (لطیفی) تک بحث ایتدیکی ویاکلس
اولاراق سلطان سلیمه اسناد اولوندیغنی سوبله دیکی بو:

تا معنیر کا کلک خورشیده سالمشدر کمند
باغلامیشدر بوینمی زنجیر زلفیک بند بند
قد دلجو تک نهالین کوردی چون کلزارده
دوردی آیاغ اوسته تعظیم ایدوب سرو بلند
عنبر افشان زلفیکه ایرمک دیلهر جانا کوکل
آله آله نه اوزاق سودایه دوشمش درد مند
ناصحا پند ایتمکل مهرندن اول مه پاره نوک
شوبله دولمشدر کوکل کیم قالمشدر جای پند
آی (سروری) خط سوداستدان آنک باش چکهن
پاره نسون تیغ محنته قام تک بند بند (۳)

غزلی شعر و صنعتده کی قدرت و مهارتینه جانلی بر وثیقه در. عینی غزلک، قانونی
سلیمان مادحرلریندن اولوب قانونی تک (۹۳۶) ده جلوسیندان باشلا یاراق (۹۴۱) ده
بغدادی فتحینه قدر کیچن زمانینی و ظفرلرینی نظم ایدن شاعر (محرمی) (۴)
طرفیندن تخمیسسی واردر که او تخمیسده ده یاکی شلقله غزل سلطان سلیمه عطف
اولونماقدادر. غریبدر که «مجموعت النظائر» صاحبی اثرینده غزلی (سروری) یه
عائد اولاراق کوشتردیکی حالدا تخمیسده (سلیمه) عطف ایدیلدی کینک فرقینه
وارامامشدر.

زمانینده مثنویلری ایله شهرت بولان (محرمی) (سروری) تک غزلینی بویه
تخمیس ایتمشدر:

(۱) ویدره، دولچه، چه لئه تک.

(۲) سرمه.

(۳) «مجموعت النظائر»، دارالمثنوی کتبخانه سی، یازما نسخده سی، نه تیغیراد. ۴۶۲ (M. S. O.)

(۴) «لطیفی تذکره سی»، صحیفه ۳۰۶

ای کوزه لك باغی ایچره تازه سرو سربلند
 کورمدی قدك کبی بر نخل کل هیچ نخل بند
 زلفکک هر بر قلنده باغلودر یوز مستمند
 «تا معنبر کا کلیك خورشیده سالمشدر کمند
 باغلامشدر بوینمی زنجیر زلفک بند بند « ۱»

طوطی به تعلیم ناز ایله ر لبوک گفتارده
 توکره دور طاووسا جلوه قامتک رفتارده
 چاک سینه اولین درلاله لر کهسارده
 «قد دلجویک نهالین کوردی چون کلزارده
 دوردی آباغ اوستینه تعظیم ایدوب سرو بلند»

ایشیکو کده باش و جان ورمک دیلهر جانا کوکل
 وصلکک کلزارینه ایرمک دیلهر جانا کوکل
 لبرک شفتالوسین درمک دیلهر جانا کوکل
 «عنبر افشان زلفکه ایرمک دیلهر جانا کوکل
 آله آله نه اوزون سودایه دوشموش دردمند»

باغزینی خون ایده لی فرقت دل آواره نك
 هر بریندن بیر قیزیل ایرمق رواندر یاره نك
 آکلمازسن چونکه دردین عاشق بیچاره نك
 «ناصره منع ایلمه مهریندن اول مه پاره نك
 شویله دولمشدر کوکل کم قالمامشدر جای بند»

(محرمی) صد خنجر هجرانله اول سیم تن
 قطع ایدرسه باشیکی قطعاً یوزک دوندورمه سن
 آنکچون کیم نه در کور خسرو ملک سخن
 «ای (سلیمی) ۲) خط سوداستندان آنک باش چه کن
 پاره لسنون تیغ محنتدن قلم تک بند بند» ۳)

۱) تیرناق ایچنده کی بیتلر (سروری) نك در.

۲) (سلیمی) دکل (سروری) اولاجاق.

۳) مجموعت النظائر، دارالفنون کتبخانه سی، له نینغراد، ۱۹۶۲ (M. S. O.)

بو تخمیس دن باشقا شمعی ۱)

ذاتی ۲)، (وصفی ۳)، (روائی ۴) مسیحی ۵)، عینی وزنده اولاراق (نطقی) ۶) ده
 داها مختصر بر وزنه تنظیر ایتمشلردر. حتا روانی، مسیحی و نطقی غزللرینک سوکینده
 (کمال خجندی) به تلمیح ایله بره شاعرانه تمدحده ده بولونمشلاردر. بو تلمیح ایله
 (کمال خجندی) نك ده بو مال و قافیهده بر غزلی اولدیغنی دا احساس ایتمش اولور
 لار. (مجموعت النظائر) ک کوستردیکه کوره بوتون بو شاعرلرک (سروری) به
 نظیره یازمالاری اونک شاعرلکده کی موقعی حقیقده مثبت بر فکر ویرمک ایچون
 کافیدر.

لطیفی نك مدح و ستایشی ایله حسن چلبی نك افاده سی آراسیندا قوتلی بر
 تناقض ۷) کورو کمکده ایسه ده ویردیکی نمونه لرله اثبات مدعا ایدن لطیفی نك
 ادعاسیندا حقلی اولدیغنی و حسن چلبی نك استدلالده عجله ایتدیکی کورولور.

۱) (شمعی) نك مطلبی:

«ایلدی مشکین ساچک ای کوزلری آهو کمند
 صید ایدوب کپجی دل مسکینه بند اوسته بند»

۲) (ذاتی) نك مطلبی:

«زلفنه بر شب خطایله دیدم مشکین کمند
 تا که اول خوب خطا انک اوچندان کپجی بند»

۳) (وصفی) نك مطلبی:

«ینه دل بوینته زلف سیهک سالدی کمند
 دمی واردر که شها کچمیه بند اوسته بند»

۴) (روائی) نك مطلبی:

«طاقدی جان بوینته کاکلرک ای دوست کمند
 کپجی بر فتنه ایله کوکلمه زلفک نهجه بند»

۵) (مسیحی) نك مطلبی:

«صالدی زلفک دل و جان بوینته ای دوست کمند
 کپجی ایشو ایکی دیوانه به بر قیلله بند»

۶) (نطقی) نك مطلبی:

«قدکک بند سیدور سرو بلند
 ازیلور لبرکه شکر قد...»

مجموعت النظائر، له نینغراد، دارالفنون کتبخانه سی

(سروری) نڭ له نینغراد علم آقاده میاسنڭ آسیا موزه سی ال یازمالاری آراسیندا کی بر مجموعه ده «سروری عجم» سرلوحه سیله مقید بولدوغمز بو غزلی ایله غیری بر مجموعه ده کوردو کمز باشقا بر غزلینی بر نمونه اولاراق قید ایتمه کی لازم بیلیرز:

غزل

بی ستون غمده برک لاله حمراه بق ۱)
 پردهای دیده فرهاد غم فرسایه بق ۲)
 دامن برف بهاریده نظر قل لایله
 پنبه پرخون داغ سینه صحراه بق
 کوستر کحل جواهر حقه سندن لاله لر
 لعل تردن سرمدان نرکس شهلایه بق
 کر چمنده لاله اوراقن کوربجک داغ غم
 فی المثل کوکده شفق ایچره طوتمش آیه بق
 لاله اوراقی چمنده داغ عشق ایله نهان
 نافه مشک اوزره چولغمنش قزل والایه بق
 لاله کون می صونسه ساقی ساعد سیمینله
 آتش انی اناالله ید بیضایه بق
 ای (سروری) لاله زار عمره یوقدر اعتبار
 باده کلرنگ ایچوب بر صورت زیبایه بق

غزل

کو کلمی زلفکله چک زنجیره شیدالتمسون ۳)
 سینمی چاک ایت که سندن اوزکه ماوالتمسون
 طوتمش خونا به دل برله چشم روزن
 کیم یوزندن اوزکه یی هرکز تماشا لتمسون
 لبلرک دورنده مشکین زلفکی طاغت که تا
 غچه خندان اولمسون سنبل مطرالتمسون

۱) ۳۱۱ نومرولو یازی مجموعه، له نینغراد، آسیا موزه سی، صحیفه ۳۴۹

۲) بق — باق.

۳) له نینغراد، آسیا موزه سی، «روزنامه» آدلی و (ص. ۲۷۳) نومرولو اسکلی و رنگلی کاغذلار

اوزرینه یازیلش مجموعه، صحیفه ۶۸.

غمزه کی بیدار قل نازیقوسنده کیم دخی
 نرکس رعنا چمن صحنده شهلائتمسون
 بیخبردر چون حبیبک درس عشقندن فقیه
 آی (سروری) شویله ایکن داخی ملالتمسون

بصیری

حیاتی. هجری اوننجی و میلادی اون آلتنجی عصرک شاعرلریندن اولان (بصیری) ده منشاء و لهجه اعتباریله «آذربایجانلی» در. تذکره لرینڭ ویردیکی معلوماتلاری خلاصه ایده رسک اونڭ هجری دوقوزنجی عصر سو کلاریندا دنیایه کندیکنی و اوننجی عصرک اورتالاریندا ادا اولدیکنی آکلایرز.

زمانی عمومیتله تورک اولکه لرینده سقولاستیک ادبیاتک یوکسلیدیکی آلتین دوری دینلن دوره یه کیردیکی زماندر. اسکلی ادبیاتمک بو دوره سی کرک یتیشدیردیکی شخصیتلر، کرک یاراتدیغی اثرلرله، بوتون جهان ادبیاتی ایچینده خصوصی بر موقع و بوتون شرق ادبیاتی آراسیندا شرفلی بر موقع طوماقاددر.

هجری دوقوزنجی عصر سو کلاریندا باشلایان بو یوکسلیش خوراساندا حسین باقرالار، نوائیلر، لطیفیلر؛ آذربایجاندا بصیریلر، حبیبیلر، فضولیلر؛ تورکیادا ذاتیلر، باقیلر، نوعیلر کی آوروپا آقاده میا و دارالفنونلارینی مشغول و علاقه دار ایده چک شخصیتلر یتیشدیرمش و غرب سقولاستیک ادبیاتنا چوق فائق شاه اثرلر یاراتمشدر.

(بصیری) خوراسانلار، سمرقندلر، تبریز و شیروانلار و استانبوللارک حرثاً، عرفاناً، ادباً و صنعتاً مناسبتلره، حتا مسابقتلره کیریشدیکی بو دوره یتیشمشدر.

اونڭ حقینده (سهی تذکره سی):

«عجمدر. اوغوزلی اوغلی محمد میرزانک ۱) خدمتینده اولوردی. اوغورلی اوغلی عجمه واروب پادشاه اولدیقدا مرحوم سلطان بایزیده ایلیچیک طریقه کوندی.

۱) اوغورلی محمد مذکورحاکم اصفهان ایدی برادری سلطان خلیک ولی عهد قیلدیغنا تحمل ایتمه یوب شیرازه لشکر کشی اولدی. پدی، اوزرینه یورودیکده بغداده. آندن پادشاه روم سلطان محمد خان یائینا واروب ایالت سیواس ایله بهره مند قیلدی. سیواسدا، بر قاج ایام آزامدان سوکرا بلا اذن طرف عجمه لشکر چکدی. و پدی طرفیندن مقابله سینه کلن عسکر تورکمان اینده کشته اولدی». نخب التواریخ والاخبار جلد ۱، صحیفه ۴۵.

رومه کلدیگده اول ائاده اوغورلی اوغلی واقعه اوغراوب دیار عجمه کیتک میسر اولما یوب یوندا استانبولدا تاهل ایله یوب قالدی. خیلی زماندان بری ولایت رومدا اولماقلا رومی کبی اولوب یوندا اولان روم شاعرلرنگ اکثری ایله همزبان دوشوب چوق مناظره سی و محاوره سی کیچمشدر.

تورکی اشعاری وارد و بو حیثیته روم شاعرلریندن عد اولونوب اشتهار بولمغین بو تذکره یه قید اولوندی. زیاده معارفه و نیجه لطافه قادر کیسه در.

جمله لطافتدن بری بو ییتدر که ذکر اولونور:

کوفتله پنکیله دهانده

طولردر بوغاز حصارینده

بو بر قاچ بیت تورکی دیلینده دیدیکی اشعارداندر:

کیرپیکک سحر اوقلری ابرولر کدر پای آکا

بر بنم کبی بلاکش اوغرا ایه وای آکا

بو نه رخسار دلارا اولور ای سلطان حسن

کیم فلکده رشک ایدر مهر جهان آرای آکا ۱»

دیر:

(تذکره سهی) ننگ بو معلوماتینا کوره (بصیری) ننگ استانبولا فاتح زمانیندا کلمش (۲) اولدیغی آکلاشیلیر که هجری دو قوزنجی عصرک سوک یاریمیندا دیمکدر.

(لطیفی تذکره سی) (۳) ده بزه بو معلوماتی ویریر:

«عجم سرحدیه قریب یردندر. سلطان بازید زمانیندا حضرت شیخ حاجی مولانا نوایی تریه نامه سیله رومه کلمش و نوایی دیوانینی دیار رومه اول اول کتورمشدر. اکثر اوقاتین دیار رومدا کیچرمکین طرز شعرده تورکی عبارت ناظملاری شیوه سین و روم شاعرلری عشوه سین رعایت ایتمشدر. خوش آینده خوب اشعاری و پسندیده فارس و ترکی مرغوب کتاری وارد. بو برقاچ مطلع آننگ اشعاریندندر:

عاشقلارینی آه او مسیحا دم اولدورر

بو آدم اولدورر که مسیح آدم اولدورر

شول ایکی مخمور کوزلر چهره دلدارده

ایکی ترکسدر آچلمش کوشه کلزارده

(۱) «سهی تذکره سی»، صحیفه ۱۱۶.

(۲) مؤلف بورادا یا کلیر. یوقاریدان بری اوقونان تذکره: سهی دن قل اولونیش یازیلاردا بصیری ننگ اوغورلو اوغلو طرفندن سلطان بازید زردیه ایلچی اولاراق کوندریلدیکی آکلاشیلیر. بصیری ننگ استانبوله فاتح (سلطان محمد) زماندا کلدیگنه ویا که نخت التواریخ والاخباردن قل اولونش حاشیه ده سلطان محمدک یانینا کلن اوغورلو محمدله برلکده بولوندوغینا دائر هیچ بر قید یوقدر. بورادا بر یا کیشلق اولاجاقدر. بو جتی آشاغیداکي مؤلفک ویردیکی ایضاحاتی اوقورکن دخی کوز اوکده بولوندورمالیدر. (اداره)

(۳) «لطیفی تذکره سی»، صحیفه ۱۰۱.

مطلع فارسی

تاخک پاک از نظر اهل درد رفت

چندان کریست دیده که دریا بگرد رفت

بو ایکی تذکره ننگ ویردیکی معلومات آراسیندا بعض قطعه لر وار که بری برینه مخالف کبی کورونور. بری اوغورلی اوغلی محمد میرزا معیتینده کلدیکی، دیکری ده ملا جامی و امیر نوائی توصیه سیله کوندریلدیکیدر. هر حالدا بونلاری برلشدیرمک ممکندر. بو قدر وار که محمد میرزا ایله کلدی ایسه. فاتح زمانینده کلمش اولماسی لازم؛ (لطیفی) ننگ دیدیکنه کوره ایسه بازید زمانیندا کلمشدر. دیمک اولور که (بصیری) اوغورلی محمدله کلوب، کیتش و اوغورلی محمدک فلاکتیندن سوکرا استانبوله دونمه ک اوزره چقمش و اوغرایارق (جامی) و (نوائی) ننگ مکتوبلارینی و دیوانلارینی برابر کتیرمشدر.

بو خصوصدا (قینالی زاده حسن چلبی) تذکره سی (۱):

«خوراسانداندر؛ نوائی مزبور «مجالس النفاث» آدلی کتایندا ایراد ایتمشدر. (۲) حضرت (جامی) و (نوائی) ننگ غزلری و سپارش نامه لری ایله سلطان بازیده کلمشدر. (۳)

اول زمانده سلطانک دامادی اوغورلی سلطان احمدک (۴) مصاحبی اولوب اوننگ صحبتیله اکلنوب قالمشدر. بعده مرحوم (اسکندر چلبی) ننگ لطیفه مظهر اولمشدی. آياحوقیادا زوایدن علوقه (دولتلیق) سی و خزانه پادشاهدان سالیانه سی وار ایدی. متاع معارفک مرد خیرری و فنون لطائفک ناقد بصیری در...»

دیرر که بو افاده یه نظرا (بصیری) ننگ فاتح زمانیندا اوغورلی محمدله کلوب

(۱) «قینالی زاده حسن چلبی تذکره سی»، ال بازماسی، استانبول، علی امیری کتبخانه سی.

(۲) «مجالس النفاث» ده (بصیری) دن بحث یوقدر، بر اثر زهول (یا کلش) اولاجاق...

(۳) (نوائی) طرفندن فاتحه اوتوز اوج قدر غزل کوندریلش اودا تغیر ایچون نوز معلمی سلطان الشعرا احمد پاشایا ویرمشدی. تذکره لرک موللا جامی و نوائی ننگ مکتوبلاریلا کلدیگنی واک اول نوائی دیوانینی استانبولا کتیردیگنی سوبله دیکلرینه باقبلیرسا بو غزلری کتیره ننگ (بصیری) اولدیغنی و فاتح زمانیندا کلدیگنی قبول ایتمک لازم کلیر.

(۴) «پدری اوغورلی محمد قتلندن سوکرا تکرار آستانه سلطان محمد خانه جین (آلی سوزمک) اولوب بعده داماد شهزاده بازید خان اولدی. ۸۹۲ سنه سنده قاین آتاستندان استیدان (اذن ایسته مدهن) عازم آذربایجان اولدی. ساحل رود (ارس) ده رستم میرزانی قتل ایدوب (تبریز) ده تخت سلطنته جالس اولدی. حدود فارسده اظهار عصیان ایدن امرا اوزرینه واروب اثنای محاربه ده (۸۹۳) سنه سنیده مقتول اولدی. مذکورک مدت سلطنتی آتجاج بر سنه یه قریب اولمشدر.

نخت التواریخ والاخبار، جلد ۱، صحیفه ۴۵

دوئمش اولدوغی؛ ایکنجی دفعه بازید ثانی زمانیندا کلدیکی وقت اوغورلی محمدک اوغلی سلطان احمده مصاحب اولدیغی آکلاشیلیر. (ریاضی تذکره سی) ۱) ده:

«بصیری بغدادیدر. بهقه (دری خسته لکی) به میتلا اولماغی (آلاجا بصیری) دیمکله شهرت شمار ایدی ۲) سلطان بازید خانه منلا جامی و (نوائی) ننگ سپارش نامه لر به کلوب رومده قالمشدی حقا که قدینه بلاغنگ ناقد بصیریدر...»

دییر.

(عالی) ده «کنه الاخبار» آدلی تاریخینگ «مناقب مرحوم سلطان بازید خان بن سلطان ابوالفتح محمد خان» فصلینده:

«مومی الیه ولایت عجمنددر. سلطان بازید خان مرحومک زمان سلطنت عدالتلرینده شعرادن مولانا جامی و نوائی ننگ تریبه تامه سی ایله دیار روم (کلمه اوقونامادی) کلمشدر. الحق ترکی عباراتی زبان نو وقوع دیدکلی اصطلاحانی، عجمی لکنه کوره ابو ضبط ایتمشدر.»

دییر.

«عجم سرحدینه قریب یردن» و «خوراسان» ویا «بغداد» دان دینلن (بصیری) ننگ آذربایجان دان اولدیغیندا شبهه یوقدر. اساساً اوغورلی محمد و اوغلی سلطان احمدله «ناجیتی بونا دلیل اولدیغی کبی دیلی آیدین بر شاهددر.»

(اولیا چلبی سیاحتنامه سی) ننگ ویردیکی بو:

«بصیری بلاد عجمده دوغوب مولانا جامی و مولانا کوردانی توصیه لر به رومه کلمشدر» ۳).

قیدیله (قاموس الاعلام) ۴):

مشاهیر شعرادن اولوب عن اصل خوراسانی اولدیغی خالد اونتجی قرن هجری اولتینده شاعر شهر (نوائی) ایله (مولانا جامی) ننگ غزللری و سپارشلی ایله سلطان بازید ثانی زردینه کلوب، درسعادته قالمش و طرف پادشاهیدن کندیسینه معاش تخصیص اولتمشدر. (نوائی) ننگ (مجا لس النفاست) ینده مذکوردر...»

سوزلرینی ده کوزدن کیچیردیکن سوکرا حکمزمده یا کیلما دیغمیزی آکلارز.

۱) (ریاضی تذکره سی) ال یازما نسخه سی، استانبول، سلیمانیه کتبخانه سی.

۲) بغدادلی عهدی:

«مذکور زحمت بهقه میتلا اولوب الجه ینع ایله اشتهاری اولدوغین دلو برادر مکتوبنده تذکار ایتمشدر.»

دییر.

۳) «اولیا چلبی سیاحتنامه سی»، جلد ۱، صفحه ۳۴۱.

۴) «قاموس الاعلام»، شمس الدین سامی.

شمس الدین سامی بکگ افاده سی اساساً قینالی زاده ننگ سوزلرینی تکراردان عبارتدر. (بصیری) ایستر، بعض تذکره لره ادعایتدیکلری کبی، فاتح زمانیندا، ۱) ایستره دیکرلرینگ سویله دیکی کبی بازید زمانیندا استانبولا کلمش اولسون بو اونگ هجری دو قوزنجی عصر سوکلاریندا یتشمش، اونجی هجری، اون آلتنجی میلا دی عصرده شهرت قازانمش بر شاعر اولماسینا خلل کتیرمز.

(عهدی بغدادی) ده:

«بصیری عجمدر، اما دیار رومده نشوونما بولمشدر. قسنده سردقتر ظرفای عالم و حسن ادا ایله پسنیدمه امم مطایبه ۲) لطیف ایله مقبول عرب و عجم و خوش طبع و خوش صحبت مصاحبتی پاک مجلس ادا و اسلوب محاوره ده بی همتا انواع لطافه قادر و صنایع شمرده ماهر ایکی زبان ایله ایات نازکه مالک ایش. شمرای رومیله و فضحای عجمیله مذاکره و مشاعره دن خالی اولمیوب دورلو دورلو ظرافتی مشهور و لاغ ۳) لطیفه سی افواهد ۴) مذکوردر، تقریر و تحریر لازم دکلدن و کلمات دل افروزی دلپذیر و ایات پرسوزی ۵) بی نظیر وارباب بصیرت بو تخدیردن خبیردر. ۶).

دییر.

تذکره لره همان عمومیتله سویله دیکلرینه کوره (بصیری) زمانینگ علمیه عامل و قینالی زاده ننگ دیدیکی کبی «متاع معارفک مرد خبیری و فنون لطائفک ناقد بصیری» بر شاعردر.

«ادیاتمک بو عصر اقبالی دوغماق اوزره ایکن ایراندان کلن شعرا آداسیندا بر (بصیری) واردی که اگرچه بو یوک بر شاعر دکلمده، او دورک جریان ادیسی اوزرینده دولایسینه پک شایان دقت بر تاثیر اولدی. شیخ جامینگ و علی شیر نوائی ننگ توصیه نامه لر به هراتدان مملکتیزه کلیرکن (بصیری) کرک او ایکی بو یوک شاعرک و کرک مشهور حسین باقرانگ منظومه لرینی برابرینده کتیرمشدی» ۷).

دییهن جناب شهاب الدین هر نه قدر (بصیری) به بو یوک برقیمت شاعرانه ویرمک ایسته مه یرسه ده، اونگ تورکیادا انکشاف ایتمکده اولان ادبیات اوزرینه، ولو دولایسینه اولسون واقع اولان تاثیرلرینی کوستریر.

۱) ۷۲۴ صفحه ۳ حاشیه قید اولوندیغی اوزره مؤلف بو خصوصدا یاکیلیر.

۲) مطایبه — لطیفه سولشمه.

۳) لاغ — ظرافت، لطفه.

۴) افوا — آغزلار.

۵) پرسوز — آتشی.

۶) «کلشن شعرا»، بغدادلی عهدی، لهیتنراد دارالفنون کتبخانه سی، ال یازماسی، نومرو ۱۶ء.

(M. S. O.)، صفحه ۱۰۲.

۷) «پیام»، نومرو ۱۰۹۵ء، کانون اول، ۱۳۳۷.

(بىيرى) نىڭ ئوزىنى مېھنەت سەۋىيەسى بىلەن چوق شەخسى ۋادى مۇزىقى
اولدىغىنى سۈيەلمەككە بوتون تىزىم تىزىملىرىم.
سەيى بىك:

«زىادە مەارەفە و نېچە لىقائە قادىر كېمەدەر» (۱)

دېيىر.

رىياضى (۲):

«بىلە سىچ و لىقئە پىرداز اولوب جىمەدىن ھەر كېشىنىڭ لىقئە مەنەب تۈزىم ايتىمىدەر.
طرزىنىدە تىقدىر ايدىر.»

(لىقئە) دە «مىلەت» (۳) سىرلۇھەسى آلتىنىدا بو قىرەنى آلكادىر:

«مىرھوم عىب جىر زىبان و عىب لىسان، خىندان روى بىلە كۆي، نىم شىۋە، شوخ طبع
كېشى ايدى، چىكلەر و جىرىدەر لىقئە ئىت اولوناجاق رىكېن لىقئە و لىقئە مەلۇق مەلۇق چوقدى.
خوى خىلەتدە آلاجالغىندان غىرى عىبى يوقىدى. مەمۇدەر كە مەرقوم بىر كۈن مىرھوم (روانى) بى
ۋادىر. جىر ۴) قىدىن ايدوب بىر قىسىدە وىرىر.»

روانى بىك كىمال كىرىمىدىن اظھار بىل و سىخا و انعام و لىقئە و عىلا كۆستۈرۈپ بىر قىچ
آقچە كۆندۈرىر. مگر كۆندۈرىكى آقچە دىخى عەدەدە اون، آنىڭ دىخى بىشى قىزىل و بىشى قوروشون
ايش (بىيرى) دىخى بو خىسۇسدا غايت مەنغىل و مەنكسەر اولوب بىر قىچە ايله آنى مەدەت و خىت
خىتە تەمت ايدەر:

«ۋادىم روانى مېلىخەنە طەمە استىو
كۆردم خىراپەسىنى آچىدىن كۆپك قوسر»

(قىلغە روانى).

اى (بىيرى) قىتى كۆكلى قىرەدەر شوخىنىڭ
كە اىصاف ايدەلم سەدە بىر آز آلەجەن
بىن دىدىم بو ايكېسىدىن عىجا قىغىسى بىك
دىدى بىرى طوكۆزك آلەجەن قارەجەن

دىكىرى:

كۆر ايله شىرىنى بىم اىچرە (بىيرى) اوقىوب
عرض ايدىردى بىرە مەنىلىرىنى ايكېدە بىر
جانبجا مەنىلەر كى عرض ايدىجىك مەجلىسە
اھل دىللىر يۈزك آق اولە دىدىلەر بىرەر» (۵)

(۱) «سەيى تىزىملىرى»، صىھفە ۱۱۶

(۲) «رىياضى تىزىملىرى»، ال يازمىسى، استانبول، سىلەمەنە كىتەپخانىسى.

(۳) طرەتچى.

(۴) جىر — موللارنىڭ يول توبلاملارى.

(۵) «لىقئە تىزىملىرى»، صىھفە ۱۰۲.

شمس الدين سامى بىك دە (۱):

«لىقئە و ھىلەتە مېلى زىادە اولوب اكابر زىمانىلە بىك چوق مەلۇق (۲) نىرى مەرىدەر...»

دىدىكىدىن سو كرا:

«رومە كلىدىكىدە قاضى عىسكەر بولونان مۇيد زادە مە مەراجەتە مەنصف طلب ايتدىكىدە
مۇيد زادە: «شىقت بىر مەرضەر، او مەرض بىرە عارض اولامىشدر». دىيە جۈاب وىرەمىلە صاحب
ترجمە بو يىتى سۈيەلمىشدر:

مەنصف و سەن دىرىغ ايلەر بوين اقدادەدىن
دىلېر بىر حەمرك اولموش مۇيد زادەدىن»

نظىرە سىنىدە علاۋە ايدىر.

قىنالى زادە حسن چىلې دە:

«اكىر اشعار و كىتارى ھىلە مائىل اولماغىن اصحاب دولت و ارباب عزىتك صىحتە داخلى
اولوردى. ھىجوىت و ھىلەتە ۋافر (چوق) و لىقئە غىلەتە مەكئادىر» (۳).

دىدىكىدىن و مۇيد زادە ايله يوقارىدا تىزىم اولنان ماجرانى حىكايەدىن سو كرا روایت لىر
ايله بىر ابر جناب شھاب الدىن دە دىيور:

«بىيرى كۆلر يۈزلى، خوش صىحت، طرەف، سەۋىملى بىر آدمى. بو اوصافى ساپەسىندە
پاى تىختىزىك كىبار مەلۇقەندە حسن قبول كۆرۈردى. ھەر كىردىكى مەجلىسە بالخاصە مەلۇ جامى
ايله مولانا نۆۋىتى نىڭ اناقىسىدىن ۴) بىر قانچى انشاد ايدىردى. بۈيەلە جە او ايكى بۈيۈك داھى شىرى
مەلۇقەندە تاپتىدى و اولارى تانىان شىرازمى اثر لىرىدىن تەشقە ۵) باشلادىلار» (۶).

(بىيرى) اوزون مدت استانبولدا قالمش ۋەزاجىندا كى كىر كىنلىك، طبعندە كى
مەزاج كىرلىك دولاسىلەدە اوزىنى پاشالار، سىلطانلار سەۋىدەمىش بىر مەداح شاعر، بىر
سىراى بىندەسى اولمىشدر. آھى، بېشىتى، روانى بىك، اسكندىر چىلې كىبى زىماننىڭ بىر
چوق شاعر لىلە مەصاحبە و مەشاعرە لىر ايتىمىش، لىقئە لىرە بولونمىش بىلە كىر، حاضر
جۈاب، بىر شاعر دىر. فاتىح زىمانىدىن قانۇن سىلەمان دورىنە قىدر تىشىمىش، بو سىلطانلار كى
ھەمان ھاموسىنا قىسىدە لىر يازمىش، ايكىنچى بايزىد كىبى مەملىكىتى پىرىشان ايتىمىش، داخلى
عسىيانلار سببىت وىرىمىش مەسكىن بىر پادىشاھدان باشلاپ اراق، حىوان بوغازلار كىبى،
قارداشلارنى بوغازلايان، باباسىنى تىختىن قوۋان، مەملىكتىڭ ھىرچ و مەرجى اىچىندە

(۱) «قاموس الاعلام»، شمس الدين سامى.

(۲) مەلۇقە — لىقئە لىمەك، بىرەلە طرەف ايتىم.

(۳) كىرتلى.

(۴) انافىس — انافىس (چوق قىس) كى جەمى.

(۵) تەشقى — تەشقى لىقئە.

(۶) «پىام»، نومۇر ۱۰۹۵، كاتون اول، ۱۳۳۷.

قانلی بر تخت قوران و یاووزا کلینجهیه قدر هر برینی آفتشلامش؛ نهایت باباسینک حاضرلادیغی دولو بر خزینه نی، یتیمز توکنمز اسراف و سفاقتلرله؛ سرسری، بوش، معناسز بر سیاست و عظمت یولیندا بتیروب توکدن سفیه قانونیه مدحیه لر، تاریخلر یازمشدی.

یازیم عصر قدر تورکیانک چالقاتیلی، قانلی و دومانلی، جنتلی و جنایتلی بر حیاتینا قاریشاراق یاشایان (بصیری) بغدادک فتحی ایلنده (۹۴۱) تاریخینده برداها آچماق اوزره کوزلرینی یوممشدی.

ریاضی:

«۹۴۱ ده فوت اولوب (ایوب) رهگذاریندا (ذاتی) ایله بر یرده مدفونده» (۱)

دییر.

قینالی زاده (۲) «قاموس الاعلام» صاحبی ده وفاتی تاریخینده متقدرلر.

(بصیری) ننگ یازما بر دیوانی استانبولدا (علی امیری) کتبخانه سینده در. بوندان ماعدا غزللریندن بر قسمی (نظمی) مخلصلی ادرنه لی محمد بکک استانبولدا نور عثمانیه کتبخانه سینده کی ال یازماسی (مجمع النظائر) آدلی تذکره سینده یازیلیدر. بر قسمی ده له نینغراد شرق موزه سینده موجود یازما (مجمع النظائر) ده در. بر قسمی ده له نینغراد دارالفنون کتبخانه سینده (مجموعت النظائر) آدلی یازما نسخه ده در و (اکردیر) لی حاجی کمالک استانبولدا عمومی کتبخانه ده موجود ال یازماسی (جامع النظائر) آدلی قیمتدار اثرینده مذکوردر.

دیلی، فکری و صنعتی. قلاسیق و ستولاستیق بر کوروشک محصولی اولان (علمی جریان) ه منسوب اولان (بصیری) ننگ دلیله ده بو جریانک هامو خصوصیتلرینی یاشادان طمطراقلی، تصنفلی و تکلفلی بریدلدر. عصرینک الیو کسک محفل لرله تماسدا بونوب در. غایه سی اثرلرینی او محفللره بکندیرمک و بو وسیله ایله ده حیاتی نی تامین ایتمک اولدیغیندان اولونجا غیرت و همتینی، عصرینده و محیطینده بکه نیله ن عرب، فارس مدنیت و حرثی ننگ یاراتدیغی، اسلامی فارس ادبیاتینی تقلید و تنظیره باغلامش. کاه زمانینک پادشاهیندان باشلا یاراق پاشالارینی، بکلرینی، آغالارینی مدح ایتمش، کاه بونلاری مدح ایچون یازیلان اثرلری تقلید و تنظیره چالیشمش؛ کاه زمانینک شهرتلی شاعر لرله مشاعره یه، مسابقه یه قاتیشمش، هجو ایتمش و هجو اولونمشد.

(۱) «ریاضی تذکره سی»، استانبول، سلیمانیه کتبخانه سی، ال یازماسی.

(۲) «قینالی زاده حسن چلبی تذکره سی»، استانبول، علی امیری کتبخانه سی، ال یازماسی.

(لطیفی) ننگ:

«اکثر اوقاتین دیار رومدا کچیرمکین طرز شمرده ترکی عبارت ناطلملری شیوه سین وروم شاعرلری عشوه سین رعایت ایتمشدر» (۱).

دیمه سی او زمانک سرای محیطی شاعرلرینک قوللاندیغی تورک دلیلی ادبی و بدیعی. قیمتی اعتباریله فارس ادبیاتی محصوللاری درجه سینه بوکسه لیمکه چالیشدیغی کوستریر. استانبول و ادرنه سرایلاری اطرافیندا توپلانان تورک شاعرلرینک خلقدن آیریلاراق، اجتماعی حیاتک طبیعی و صمیمی صحیفه وحادثه لرینی بر اقراراق بوتون بوتون میخیل، (۲) بوتون بوتون مستخیل (۳) وموهوم بر صنعت مفهومی آرقاسیندا قوشمالاری، (مجردات ۴) مجردیت (۵) ایچینده چیرینمالاری ادبیاتی بوش، قوری، معناسز بر کلمه بیغینی حاله کتیرمشدی. ساغدان سولدان کلن آز چوق خلکک حیاتی، خلکک دلیله یاقین اولانلار دخی آنجاق منفعت و اقتصادی بر قازانچ آرزوسیه بو بوزوق دائره ایچینه دوشور، بو پاسلی زنجیرک اسارتیندن قورتولا بیلیمه بیردی.

بوتون ذکا و قاورایشینا رغماً بز (بصیری) نی ده بو کروهدان بولوریز. سلطانلارا، پاشالارا، بکله ره اتسای، آلدیغی تریه و تحصیلک ایجابی اوزینی ده او یولا سوروکله مشدر. بو قدر وار که او داها چوق حیاتی بر کیدیشله کیتمش و توزینی، ممکن اولدیغی قدر تصوفک پنجه سیندن قورومشدر. اوندادور دنجی مرادک هزل و هجو به میال و مداح روحینی کوروریز. بر فرق وار ایسه اودا (بصیری) ننگ داهاشوخ، داها سیال، داها مزاجکیر او او یصال اولماسیدر. (بصیری) ده (تفعی) ننگ او قاتی غروری ده یوقدر.

شول نازنین که دل زارم آشنادر آکا
بلائی کورکه کوزلرده مبتلادر آکا
یاقوب یقارسا دل و جانم اعتراض ایده موم
نه سوبله یم بیر قریبان بیر فدادر آکا
سزایم باغدا کلکشتی ناسزالار ایله
نه طعن ایدرسه، بد اندیشه لر سزادر آکا

(۱) «لطیفی تذکره سی»، صحیفه ۱۰۱

(۲) میخیل — خیالات قییلندن اولان.

(۳) مستخیل — ممکن اولمیان.

(۴) مجردات — جسمانی اولمایوب روحانی و معنوی اولان شیئر.

(۵) مجردیت — جسمانیت ده کیل جانلی حیاتدان اوزاقلق.

طبیعتی قتی ناز کدن اول شه حسنک
شکایت ایله یه مم جوردن جفادر آکا
حکایت ایتمه بکا حور عینی ای واعظ
که دوست تشنه سی یم رغبتم آکادر آکا
فسون و غنج (۱) و دلال (۲) و کرشمه (۳) و شوخی
بوتون بنمده وار اکسیک همین وفادر آکا
نهدم که ایله یه ترتب بزم ساغ و طرب (۴)
نوا طراز (بصیرتی) بی نوادر آکا» (۵)

غزینده حسن و فکر برلشمکده در. تمامیه حسه استناد ایدن، صرف ربایی بر پارچا دکلدر. محاکمه و تهیده موجوددر آنجاق دبلی زمانینداکی بر چوق شاعرلرک، حتا نوزندن سوکرا کلن شاعرلردن چوقینک دیلیندن ده ساده اولوب آسانقله آکاشیلیر. بعض جناس کنایه لری اینجه و ظریفانه در.

«حکایت ایتمه بکا حور عینی ای واعظ
که دوست تشنه سی یم رغبتم آکادر آکا»

بیتی کبی تصوفی بر روحی حاوی بیتلری وارسادا بودا بر تصوف پروباغانداسی، بر ارشاد و تلقین ده کیلدر. بلکه فکری بر سوسدان عبارتدر. آنجاق بو سقولاستیک تریه ایچینده یتیشوبده بو تصلف (سنويزم) عنعنه سیندن یاقاسینی سیرا یلمه ک خلی قوتلی بر اراده، خلی کوکلی بر عزمه باغلیدر. بوتون معاصری اولان شاعرلرک متصوفانه بر ادا ایله یازی یازدیقلاری بر دوره، ایران ادبیاتی تنظیم ایتمه مک و دیوانیندا تصوفی اثرلر بولوندورماماق او زمان ایچون بر موفقیت دکل، حتا بویوک قصان، بویوک عرفانسزاق، بویوک عجز سایلردی. او زمانک شاعری متصوف اولما سادا عصرک و عنعنه ک تصیقی، دبل، صنعت و ذهنیتک تأثیری آلتیندا او ادایی قولانماق و بو صورتله او علمده آشنا اولدیغنی اثبات ایتمک مجبوریتنده ایدی. بونک ایچوندر که (بصیری) نک دیوانیندا متصوفانه یازیلش بر چوق غزللر موجوددر:

(۱) غنج ناز؛ (۲) دلال — ناز و عشوه، (۳) کرشمه — کوز و قاش ایله اشارتلر، جلوه، (۴) طرب — سهوینجدن کلن جوشقولق و تهینه.

(۵) «بصیری دیوانی»، یازما نسخه، استانبول، علی امیری کتبخانه سی.

عشقدر عشق شراب تايم
در میخانه دندر بايم
عاشق مایه ذوقمدر عشق
عشق بازاره حبیب احبایم
تاب نیرانه (۱) ییله تايم وار
تب (۲) هجرانه یوق اما تايم
ماهی بحر محیط عشتم
جذبّه حسن ازل قلام
ای (بصیری) یوق ایشم مسجده
أبروی یار اولالی محرابم» (۳)

غزلی بونک جانلی بر مثالی در. بوراداکي عشق حیاتی، انسانی عشق دکلدر. بو اسکی شعرانک عشق حقیقی دیدیکلری عشق تصوفی، عشق تمثالی در. وزنی، حتا دبلی اعتباریله اولدیقجا آسان و اویناق اولان بو غزلی، تصوف باره سینده کی معلوماتینی بزه آیدین و قطعی اولاراق کوستریر:

«ماهی بحر محیط عشتم
جذبّه حسن ازل قلام»

بیتی بر متصوف دبلی و دوشونجه سی اولماقلا برابر بیز (بصیری متصوف در) دیه ییلمه رز. (بصیری) ده تصوف ده (حامدی) ده کی کبی حتا دهاچوق اشعالی (پاسیف) و تصلفی در، علم ساتماق قبیلنددر. بو اعتبار ایله ده شعرینک معنوی و لفظی، برسوسیدر.

بو:

عارفه دولتدهن استغناکی دولتسی وار
ترك لذات جهان ایتمک قادار لذتسی وار
شاه عالی جاهدن درویش خاطر ریشه دک
کمه سه په تخت سرای دهرده راحتسی وار
عشق حسن پاک ازلدن خاصلر مخصوصی در
یوقسا عامیلرده هیهات اوله خاصیتسی وار

(۱) نیران — جنم.

(۲) تب — قیزدیرما.

(۳) «بصیری دیوانی»، علی امیری کتبخانه سی، یازما نسخه.

لذت ایراث ایله یور آمیزش انبای دهر
عافه عزلت کبی سرمایه عزتمی وار
قش شیرین کوهده آساندر اما بن کبی
کوهکنده کوه محنت چکمه به طاقتمی وار
یار قتلچون وصولمش! قرب عزمنی
یا ضمیرنده نمازم قیلغه نیتمی وار
ای (بصیری) عبدیگ احوالی آکا معلوم ایکن
درکه مولادا عرض حاجته حاجتمی وار(۱).

غزلیده دیندارانه بر روح ایله یازیلمشدر. ایچینده ایسه هم تصوفی فکرلر واردد،
همده اسلام حکمیاتینه استناد ایدن عزلت و سکون، توکل و قناعت کبی شیرلی
تلقین ایله بن بر قورولوشی واردد.

(بصیری) ننگ عشق حقیقده کی تلقیسی (آکلاشی) ده تامایله اسلامی و سقو—
لاستیکدر. ینه تصوف چاشنیسه قاریشقدر. حقیقی و انسانی بر عشق و بو کونکی
تلقیه کوره عاشقانه شعر بولماق ممکن دکلدرد.

سنگ دردیکدن ای شوخ جفاکار
بلا بو کیم نه صاعم بن نه بیمار
نه کل قالور بو کلشنده، نه بلبل
کرک سن کوکلک آچیق طوت، کرک دار
قمو اغیاره یار ایتدی رحم
بکا نه یار رحم ایله نه اغیار
صبا یورشکدن کم اوپدم ایزین
اوزین یردن یره اوکر یری وار
ایدر عاقللری مجنون (بصیری)
قچنکم عشق درسین ایدر تکرار (۲)

غزلینی تدقیق ایدرسه که بو عشق مفهومئی نیجه آکلادیغنی کورورز:

سنگ دردیکدن ای شوخ جفاکار
بلا بو کیم نه صاعم بن نه بیمار

(۱) «بصیری دیوانی»، یازما نسخه، علی امیری کتبخانه سی.

(۲) «مختصر مجمع النظائر»، لهینغراد، شرق موزه سی، ۳۱۳.

دییه باشلایان (بصیری) انسانی بر عشق تصویرینه باشلایوب عادتاً قوتلی بر حسک،
قوتلی بر هیجانک تاثیرله اوزینی یلمز، ساغلیغنی، خسته لکنی آکلماز بر حاله
کلدیکنی سویله رکن بردن بره عمومی فکرلره قاپیلاراق، درویشانه بر ادا ایله دنیا
ننگ فانلیکنه نهایت عالمده کلکده، بلبلکده، عاشقکده، معشوقکده، قالمیاجاغنی
سویله مکه و نهایت یارینک بوتون اغیاره ترحم ایتدیکنی و ئوزینه کیمسه ننگ رحم ایتمه
دیکنی سویله یره رک، بدبختلقدن بختی، آیری—آیری موضوعلاری بر قطعه به طوبلاماق.
داها دوغریسی فکر اصلی نی داغیتماقدر که بوتون قدیم یازیلاردا کورولن برک
یوقلوقی در.

ادیاتمز عرب دیلی ایله تماسه باشلادیقدان سوکرا بوتون فکرلری، حسلری بر فکر
اصلینک اطرافیندا توپلایاراق بر (کل) حالیندا اثر میدانه کتیرمک ممکن اولمشدی.
او زمانه قدر آیری—آیری ومجرد خیال ومخیل عشق و فکرلر آرقاسیندا قوشولوردی:

ایکی صورت خوبدر حقندن بکا اولسه نصیب
اولی مهک یوزینی کورمک کورمک روی رقیب
خال مشکین عارض کافورک اوزره ای صنم
هندویی مسکن درر کم رومه دوشمشدر عرب
ایتمکک ضایع بکا سن یوق یره درمانکی
دردمند عشقه درمانمی بولنور ای طیب
بر دکل بلبل تننده فم کلی وصف ایتمه که
باشدان آیاغا زبان اولمش چمنده عندلیب
ای (بصیری) سرسر خاکستر اولور کاینات
دولسا آهنگ آتشدن عالم ایچره بر لهیب (۱)

و:

پردر او صاف کل تردن دهان عندلیب
حشره دک بولماز نهایت داستان عندلیب
بیم فرقتدن ینه فریاد ایدر شام و سحر
شاخ کل اوزره بولونسا آشیان عندلیب
اولموش اجزای وجودلا عزمی و خاکستری
آتش کلدن یاقیلمش کبی جان عندلیب

(۱) «مختصر مجمع النظائر»، لهینغراد، شرق موزه سی، ۳۱۳، یازما نسخه.

شوق روی دلکشاسیدر بنی نالان ایدن
 باغ عالمده کل ایچوندرد فغان عندلیب
 اول بنمدر بن آنک مفهوم بردر دیسه لر
 عندلیب کلستان یا کلستان عندلیب
 لفظ کلدن غیر یازماق ممکن اولماز کات
 خامه سینه مقطع اولسه استخوان عندلیب
 مرغلدر خاموش اولور کللر سراپا کوش اولور
 اولسا کلشنده (بصیری) همزبان عندلیب (۱)

غزلریده بو مدعایه دلیل اولانلارداندرد. بوتون تشبیهلری و استعاره لری فارس ادبیاتیندان ادبیاتمزه کیچن تشبیه و استعاره لردرد، یعنی سقولاستیک در. لاکن توز نوعلری آراسیندا موقیتلی غزلردندر. توزینه مخصوص کوروش و بولوشلاری وازدر. مثلاً: (عندلیبک کیمیکیندن مقطع یاپوب اوزرینده کسینه ک قلمک مطلقا (کل) یازا جاغنی) تصور و تخیل ایتک بو کون بزه تحف، و کولونج کورونسه ده. اوزمان ایچون چوق ظریفانه بر بولوش، چوق اینجه بر دوشونوش ساییلردی که (بصیری) یه مخصوص بر اصلیت دیمکدر.

(بصیری)، زمانیندا یاشایوب سلطان الشعرا آدینی آلان ذاتی و روانی ایله طالعی، نهانی، لالی، صفایی، سجودی، رقیقی، فهمی، جامعی، جهانی، فریدی، رحمی، نظمی (۲) و داها بر چوق شاعرلر دوست و آرقاداش اولاراق یاشامش و هامیسی بری برلرینه نظیره لر یازمشلار، مشاعره لر ایتشلر. مختلف برلرده عشرت مجلسلری قورداراق مناقشه لر، مباحثه لر ایله مشلردرد. بالخاصه زمانلارینک وزمانلاریندان اول کلن مشهور شاعرلرک اثرلرینه بعضاً هامیسی برابر، بعضاً ده ایچلریندن بعضلری نظیره لر یازمشلار (۳).

(۱) «بصیری دیوانی»، علی امیری کتبخانه سی، یازما نسخه.

(۲) «جامع النظائر» صاحبی اگر در برلی حاجی کمال آدلی شاعر در که مخلصی (نظمی) در.

(۳) بوتون بو شاعرلرک مختصر مجمع النظائر ده موجود نظیره لرینک مطلع لری بولاردرد:

روانی:

که جفا که جور که ناز اولدی خوشکا
 بی وفا دلدارمش سن دوستم یاهو سکا...

طالعی:

«وعده و صله خلاف ایتک چون اولدی خوشکا
 غافل اولما بز دخی بر کون دبرز یاهو سکا...»

(ذاتی) ننگ:

«عاشقی چون بی وجود ایتک اولیدر خو سکا
 بزم عدم ملکینه محفل باغلاق یا هوسکا...»

مطلعلی غزلینه یوقاریدا آدلارینی صایدیغمز بوتون شاعرلر نظیره سویله مش بو آزادا.
 بصیری ده بو نظیره نی یازمشدر:

دمبدم خون جگر در اچد کوم طلو سکا
 کوزلرم جامی طولیدر دوستم یاهوسکا
 ماهک اول یوزمی وار اویکونه (۱) رخسار که
 آفتابک جانمی وار کیم کله قرشوسکا
 ایتمش مجنون کبی کوهیله صحرای وطن
 تا گرفتار اولمش ای کوزلری آهوسکا
 اول نکارک زلفنه اویکنمکین (۲) عادتک
 وار او کون عالمده ای عنبر قالورسه بوسکا
 آهوی چشمه بر داخی (بصیری) اویمه کل
 کم نلر ایتشدر بلزمینس آه او سکا (۳)

(بصیری) ننگ نظیره سی، ایچلرینده اک کوزه لی اولماسادا، اک موقیتلی، حتا ابداع اعتباریله اک ظریفلریندن بری در:

دمبدم خون جگر در ایچدیکم دولوسکا
 کوزله ریم جامی دولوپدر دوستوم یاهو سکا..

(۱) اویکونک — درد درون اولماق. (۲) اوقونامادی.

(۳) «مجموعت النظائر»، له نینفرا، دارالفنون کتبخانه سی، یازما نسخه، ۴۶۲. (M. S. O.)

نهانی:

«بوی زلف یاردن شور صبا بر بوسکا
 خالکه شکر اتسکه یتزمی ای دل بو سکا...»

لالی:

«یار زلفندن می ایردی ای بنفشه بوسکا
 یا خط مشکین دلبردنمی ایردی بوسکا...»

صفایی:

«ای صبا خو اولمش الحق سنبلندن بوسکا
 وارده سن خوش اولاسن کر قالورسه بوسکا...»

ییتنده بوتون بر هجران، بوتون بر آتش دولودر. کرچه بوتون بیتلری بو فوتده، بو آتشد دکلدر. آتجاق:

ماهک اول یوزومی وار اویکونه رخساریکه
آفتابک جانیمی وار کیم کله قارشوسکا

ییتی کبی ظریف و:

آهوی چشمه بیر داخی (بصیری) اویمه کل
کیم نلر ایتمشدرر بیلهمزمیسک آه او سکا»

ییتی کبی جناسلی، کنایه لی، صنعتیلیری ده واردر. ئوزیندن اول کلن (نجاتی) لرك (۱)
(نظامی) لرك (۲) (طالب) لرك (۳) غزلرینه نظیره اولازاق یازدیغی بو:

قدکه بکرتد کچون سروی کلشنده شها
باغبان مسکینه اوتلر بولدورر باد صبا

(۱) (نجاتی) نك مطلی:

«آلدم آغزک، اولجوسینی ذره دکلو یوق وفا
برجفا سن ای کش یوزلو حبیب مصطفا...»

(۲) (نظامی) نك مطلی:

«جان و دلدر مه بدرک مقامی دایما
اول سببدرلر ای دلبر سکا بدر دجی...»

(۳) (طالب) نك مطلی:

«مرغ زرین پر زمره آشیان لولوغدا
بال آچوب اوچمق دلر هر صبح کویکدن بکا...»

سجودی:

«عاشقه جور و جفا ایتمک چون اولمش خوشکا
بی وفاسن دوستم شیمدن کبرو یا هو سکا...»

رفیقی:

«حسنکه مغرور اولوب قان دوکمک اولمش خوشکا
آنکچون دیرمش ایلر دلو قانلوسکا...»

نهیمی:

«فته لر تعلیم ایدوبدر زلف عنبر بو سکا
شانکه لایق دکلدر اویمه دوشمز بو سکا...»

جامعی:

«کوزلرک عاشقنر اولدورمک اولوبدر خوشکا
کم بلور داخی نلر اوکرادر اول جادو سکا...»

نامه ایکی یوزلو، خامه دوزبان بن بی زبان
بلزم نه وجهله اعلام ایدم حالم سکا
تیرکن دائم دلر دل سینه اچره ای پری
طالعمده وارمش سهم سعادت غالباً
روی و مویک فکری ذکری بکا ورد اولالی
هیچ کورنمز اولیدر کوزمه آغ و قرا
ای (بصیری) اولمش بیکانه عقل و هوشدن
تا که اول شوخ سمتکاریله اولدوم آشنا (۱)

غزلی ده تلمیح لر، جناسلار، لفظی و معنوی صنعتلرله دولودر.

(بصیری) شبهه یوق که، زمانی شاعرلری ایچینده، ظریف و صنعتکار برشاعر
ایدی. غریبه بوراسی در که او قدر هزله (۲)، شطحاته (۳)، کولوب اکلنمکه میال
اولان بو شاعرده بز کیزلی بر حزینک، کیزلی بر ألمک یا شادیغنی وقت وقت شاعرک
حسلرینی غیجیقلا دیغنی، دماغینی ازدیکینی کوروریز. شرق شاعرلرینک همان هامو
سینده کویکلی بر یر دوتان بو کیزلی ألم، بو داء الصلایه بکره آجی (حزن) اونک
روحیندادا بر یر دوشدر:

کریه قیلسم خزین اولور کویکوم
کولسم آندوهکین اولور کویکوم

- (۱) «مجموعت النظائر»، له نینراد، دارالفنون کتبخانه سی، یازما نسخه، ۵۶۲،
(۲) هزل — مزاحله قاریشیق شعر.
(۳) شطحات — مزاحله قاریشیق شعر.

جهانی:

«دوستم چور فراوان ایتکیمش خو سکا...»
«هی وفاسن وازکلدم یوری وار. یا هو سکا...»

فریدی:

«مشریدر مهر چون یوز وجهله ای مهر و سکا
طک دکل اولسه ملازم هر سحر قرشوسکا...»

رحمی:

«کول ایدوب اجزامی یاقماق اولدی چون کم خو سکا
لطفک آبی ساکن ایتنزه بکم یا هو سکا...»

نظمی:

«عشق و مشک اتمز کویک او کوزلری آهو سکا
چین زلفی بندیدر وارسه مسکین بوسکا...»

غم ایله شویله الفت ایتمش کم
بی غم اولسه غمکین اولور کوکلوم
اول بت خوب طلعت ایتسه کذر
رشک خلد برین اولور کوکلوم
ای (بصیری) محبت ایتدیکجه
محنت ایله قرین اولور کوکلوم (۱)

غزلینی اوقورکن بوتون بو کیزلی المک، بو کولله نشی ماتمک یاواش-یاواش
جانانوب اوپاندیغنی کورورز.

کولسه اندوهکین اولور کوکلوم

بی غم اولسام غمین اولور کوکلوم

کبی مصراعلار نه درین نه مزمن، نه کوکلی، بر المک ترجمانیدر. انسان اونی اوفور
کن، او کولن و کولدورن (بصیری) نك کوزلرینی بر ماتم باقیشی، نفسلرینی بر
قوزقو آتشی ساینر.

بلی، حیاتی باشقالارینی اکلندیرمکه، سرای و کاشانه لرك نشته لی بر بلبلی اولماغا،
باشاماق ایچون تولمکه، تولمک ایچون بویله چالیشان بویله ظاهرده کولمکه چالیشان
بو آدامک قلباً وجداناً نه قدر غمیلی، نه قدر پریشان و پشیمان اولدیغنی کوروریز.
دینی قناعترلرله، حیاتی احتیاجلار آراسیندا چیرپینان (بصیری) نك نهایت بو
ساختالقلاردان بزوب دینه دوغرو باقلاشدیغنی و سوک یازیلاریندان بری ظن ایتدیکمز
بو بیتلرله ایکله دیکنی دویورز:

کدای نعمت آموزم بنی آج ایلمه یارب

سهام فاقة وافلاسه آماج ایلمه یارب

کبار واغنیاسی جمله محتاج نوالکدر

کرم ایله بنی محتاجه محتاج ایلمه یارب

فقیر ایتدکسه ده یاز صابرین طومارینه اسم

یازارسن داخی اول دفتردن اخراج ایلمه یارب

تن عریانی تقوا لباسیله مزین قیل

رهین منت زربت و دیناج ایلمه یارب

(۱) «بصیری دیوانی»، علی امیری کتبخانهسی، یازما نسخه.

(بصیری) کبی ظل رأفتک فرقمده کافیدر

سرم درد آشنای افسر تاج ایلمه یارب (۱)

کندیلرینی قید اسارته قایدیروب پریشان اولان و نهایت سمالردن قورتولوش
دیله نن بو آداملارک فریادلاری نه آجیدر!...

ماتمی

حیاتی و صنعتی. «ماتمی عجم» ترکیندن باشقا حیاتی حقیقده هیچ بر تاریخی
وثیقه سنی الده ایده ممدیکمز بو قوتلی آذربایجان شاعرینک بر کره مخلصی اولان
(ماتمی) کلمه سیندن دیکر طرفدن ده ذاتی، عطایی، و کمال پاشا زاده (احمد
شمس الدین) ه نظیره لر سویله ممد سیندن اونک بایزید ثانی ایله سلیمان قانونی زمانلاری
آراسیندا یعنی دو قوزنجی عصر هجری سو کلاری ایله اوننجی عصر هجری باشلاریندا
باشامش بر شاعر اولدیغنا حکم ایده ییلرز.

شاه اسماعیل صفوی نك ظهوریله (علی اولادینا) کوستریلن رغبتک آرتماسی،
کربلا وقعه سینک یادیله ماتم مراسملرینک قوتلنمسه سی چوق طبعی اولاراق ادبیات
اوزرینه تاثیر ایتمش، بر چوق شاعرلر یانیق، آجیقلی مرثیه لر انشاد ایتمشلر، بر
چوقلاری دا کرک او وقعه قوربانلارینا، کرک او وقعه نی یاد ایتدیره جک ألم، ماتم کبی
آجیقلی حسله تلمیحاً مخلصر آلمشلاردی. (ماتمی) مخلصینده بو وقعه قوربانلارینا
و او قوربانلار حقیقده تطبیق اولونان ماتم آیینلرینه اتسابی اولدیغنی چوق آجیق کوز
دیکمز بو شاعرک داها چوق هجری اوننجی و میلادی اون آلتنجی عصره عائد بر شاعر
اولدیغنا حکم ایتمک دوغری اولاجاق. توی دو قوزنجی عصر سو کلاریندا دنیاه کلمش
اولا ییلر. بالخاصه تظیر ایتدیکی شاعرلردن بعضلرینک بایزید ثانی ویاووز سلیم زمانیندا
باشامش اولمالاری شاعرک اسماعیل صفوینک ظهوریندن سو کرا، بلکه ده (چالدران)
وقعه سیننی متعاقب تورکیابه کیتمش اولماسی احتمالی نه آرتیریر. فاتح دوری شاعر
لریندن (نجاتی) بکک:

«دل کسيلمه ز عشق دلبردن قوناصح سوزی کس

وه که بو خواب اجلدردن اولماز مانع مکس...» (۲)

(۱) «بصیری دیوانی»، علی امیری کتبخانهسی، یازما نسخه.

(۲) «مجموعت النظائر» یازما نسخه، دارالفنون کتبخانهسی، له نیغزاد، ۱۹۶۲، M. S. O.

مطلعلی غزلینه ذاتی (۱) عطا (۲)، شمعی (۳) سعیی (۴) کبی شاعرله برابر ماتمی ده:
 باش قویوب در کاهیکه پابوسیگ ایتدی ملتس
 بن کدایی کور که تاج سلطنت قیلدیم هوس
 باشمی یصدنمغیچون ای کل باغ جمال
 بالش رحمت کلور کویکده اولان خار و خس
 کوکب برج شرفسن ای کمال ابرو صقن
 کیم ایریشور مهر و ماهه تیر آم هر نفس
 غایب اولالی نظردن آب حیوام بنم
 حسرتدن اشک چشم اولدی جیحون و آرس
 ای خضر آب بقا نوش ایله سن کم (ماتمی)
 زهر غمدن نوش دارویی اجل قلدی هوس (۵)

«علمی جریان» ممثلربندن اولان بو شاعرلری تنظیر ایدن (ماتمی) هیچده
 اولادان آشای قالمادیقنی کوستریر. اودا اولار قدر طمطراقلی، تکلفلی و تصنعلی

(۱) ذاتی) نك یازدیغی نظیره نك مطللی:

«چون نسیم زلف یاره همدم اولدك بر نس
 ای صبا صاغ و آسن اولدقجه سن عالمده آس»

(مجموعت النظائر)

(۲) عطا) نك مطللی:

«دیر کورر بیك مردهیی بر دمه اول عیبی نس
 ای کوکل و صلینه یوز بیك جانله ایله هوس»

(مجموعت النظائر)

(۳) شمعی) نك مطللی:

«بزم غمده ایكله یوب همدماك ایله هر نس
 ناله عشاقه اولماز نی کبی فریادرس»

(مجموعت النظائر)

(۴) سعیی) نك مطللی:

«دشت غمده دردله آه ایتدی کیمجه هر نس
 اود چقبوب افلاکه بر بر طوتوشور مانند خس»

(مجموعت النظائر)

(۵) مجمع النظائر.

یازیلار یازاییله جکنی اثبات ایدیر. دوغرودان دا (ماتمی) ده (علمی جریان) . منسوب
 بر شاعرودر. قولاندیغی (وزن) (عرب—عجم) عروصیدر. ذهنیت و تلقیسی سقلاستیق
 بر ذهنیت و تلقی در.
 شاعر (نظامی) نك:

«اولدورور کرچه که بو نازله بیك اهل نیاز
 بنی تولدور دیسمه ایله بر بنی تولدورمکه ناز» (۱)
 مطلعلی غزلینه نجاتی (۲) اسحاق (۳) و عطا (۴) کبی (ماتمی) ده:
 «ای سهی قدك هواداری چمنده سروناز
 کلشن کویکدر سیرانکه اهل نیاز
 جان ویریرسم کر کمند زلفکه اولمز عجب
 کیم جهانده هر کشی حقدن دیلر عمر دراز (۵)

والخ نظیره سینی یازمشدر که بودا یوقاریکی حکمیزی قوتلندیرن ایکنجی وثیقه در. هر
 حالدا ماتمی یازدیغی غزلر ایله (علمی جریان) ی تمثیل ایدن سقلاستیک شاعرلردن

(۱) مجموعت النظائر، یازما نسخه، دارالفنون کتبخانهسی، له نیفراد، ۱۹۶۲. M. S. O.

(۲) نجاتی) نك مطللی:

«نچه بر بویله یاباندان کله نه عزت و ناز
 هله ای کعبه کبی ایشیکی بیکانه نواز...»

(مجموعت النظائر)

(۳) اسحاق) نك مطللی:

«نچه بر جور و جفا نچه بر شیوه و ناز
 سنی چوق چوق سونه بونده نه وار بو دخی آزه»

(مجموعت النظائر)

(۴) عطا) نك مطللی:

«ای کوکل عود کبی یاقلوب اول سوزله ساز
 دمیدر نای صفت ناله ایله اول دمسازه»

(مجموعت النظائر)

(۵) «مجمع النظائر»، ادرنه لی محمد بکک اثری اولان بو کتابک بر یازما نسخه سی ده نور عثمانیه
 کتبخانه سنده در. اثر (۹۳۰) تاریخته قدر کچن شاعرلرک نظیره لرینی اختوا ایدر. بو محمد بک (وحید
 تبریزی) نك عروض رساله سینده کی (بحر) لرک هر برینه (الف) قافیه سینده بره غزل یازمش اوزی ده
 بر چوق بحرلر اختراع ایتمشدر (۹۵۵) تاریخته تولمشدر.

یار ایچر اغیاريله می شاد و خندان هر کیجه
 قالمیشم من یارسز بریان کریان هر کیجه
 کاشکی کلسه اجل کیم قورتلیدم بر یونی
 بیجه بر کویدورسون این داغ هجران هر کیجه
 کوکسم اولمیش پاره پاره لاله تک بغرم کباب
 سن سز ای کل غنچه تک کونکلم یودر قان هر کیجه
 شمع رخسارنکی تا کوردی یوزنکدن اوتب (۱)
 کوکدن یره انر خورشید تابان هر کیجه
 کرسچنک فکرنده اولسه مسکین (کشوری)
 سکسنور کویا کیرر قویننه ایلان هر کیجه (۲)

۱. (کشوری) ننگ بو درین و یورکدن کلن سسی بزه اوننگ هیجانلی و ربایی بر
 شاعر اولدیغنی، فکر و محاکمه دن چوق حس ایله بازان حساس بر آدم ایله قارشیلای
 شدیغیزی کوستریر. یازیلاریندا فضولانه بر این، عاشقانه بر سیزلایش، حسلرینده
 بر قیورانیس سه زیلیر. انسان اوننگ افاده سیله فضولینک او یانیق، او حزین، او تیتره ک
 سسی آراسیندا بر یاقینلق، بر تانیشلق کوروز. بو شاعرک ترجمه حالتی الده ایده
 ییلسه یدیک، بو مهم عقده نی (باغ) چوزمک ممکن اولوردی. دیلری حتا ذهنیتلری ایله
 چوق آسانجا آکلاشان بو ایکی شاعرک عین عصرک اولادی اولدیغنی آکلاشیلیر سادا،
 هانسی ننگ اول، هانسی ننگ سوکرا اولدیغنی کسدیرمک بر آزچین در :

سندین آیرو یوز غم و درد و ملامتدر منکا
 نه خوشم نه ناخوشم ییلمن نه حال تدر منکا
 هجرمه قاتلان دینجه تیغ چک اولدر منی
 حق رضاسی چونکه بو عین عدالتدر منکا
 ملک هستی ایچره نه حاصل منکا بازار کرم
 ایمدی کیم کوه عدم ساری جواتدر منکا
 عشق دین کچ دیر منکا ادرا کسیر زاهد ولی
 آنی ییلمز کم بو ترغیب جهالتدر منکا

(۱) اوتانیب.

(۲) «مثنوی خطائی»، شرق موزه سی، له نیغراد، ۲۹۷.

بریدر. مخلصینک دلالتی وجهله اوننگ مرثیه لر یازمش اولدیغنی دا شبهه سزدر؛ بو کون
 الیمزده وثیقه بولونماماسی بو حکمی باطل ایده مز. یاپیلاجاق تدقیقلر نتیجه سینده بر
 چوق وثیقه لر بولماق ممکن اولاجا قدر.

کشوری

حیاتی، شعر و صنعتی. ترجمه حال و حیاتی حقیقده صریح و تاریخی بر وثیقه
 انده ایده ممدیکمز بو شاعرک خطائی ننگ (ده نامه سی) (۱) و (طفیلی)، (نسیمی)
 کبی شاعرلرک اثرلریله برابر بر مجموعه ده ذکر ایدیلمه سی کوستریر که بو شاعرده
 قدیم آذربایجان شاعرلریندن بریدر. یازیلاریندا کی روانغا، نظمینده کی سربستی و
 آسانقله، دیلینده کی دوزگونلکه باقیلیرسا اونیه خطائی معاصر سی سایماق، یعنی
 هجری اونجی و میلادی اون آلتنجی عصر شاعرلریندن سایماق ممکندر. له نیغراد
 شرق موزه سینده کی مثنوی خطائی (۲) آدلی کوزهل ال یازماسی بر اثره درج ایدیلم
 بر نیچه غزلی منشاء و اصلینی، اسم و نسلینی صریح و آیدین بر صورتده ییلمه دیکمز
 بو شاعرک شعر و صنعتی حقیقده بزه اولدوقجا قوتلی بر فکر ویره ییلیر. (۳).

افاده و اسلوبیندان «style» آذربایجانلی لغی آشکار اولان بو شاعر
 حقیقده بورادا الده موجود عثمانلی تذکره لرینک هیچ بر معلومات ویرمه ییشلرینه
 باقیلیرسا تورکیایا کیچمه مش اولدیغنی آکلاشیلیر:

(۱) «ده نامه»، شاه اسماعیل (خطائی) ننگ تصوفانه یازیلمش بر مثنوی سیدر.

(۲) «مثنوی خطائی»، شرق موزه سی، له نیغراد، ۲۹۷.

(۳) یالکر خطائی اوغولاریندان (سام میرزا) ننگ تذکره سینده:

«مولانا کشوری از رودبار قزوین است و خط نستعلیق را بطوری می نویسد و شعر بسیار گفته
 بهترین اشعارش این مطلع است:

بنو بهار رخت آفت خزان میرساد
 غبار غم بنوای سرو نوجوان میرساده

تحفه سامی صحیفه ۱۹۲

قیدینه صادق ایدیرز که سام میرزانک تورکجه شعرلریندن بحث ایتمه سیننه رغماً بو (کشوری)
 ننگ بالذات بحث ایتمکمز ذات اولدیغنا حکم ایلمهک ایسته یرز. چونکه او زمانلاردا تورکجه دن بحث
 ایتمهک بر نوع معرفت ساییلیردی. نیجه که سام میرزا باباسی، (خطائی) ننگ تورکجه شعر، اولدیغندان
 بحث ایتمه یر.

يار كوندرمش نشان كيم (كشوری) نی اولدرنك (۱)
خوش دلم كيم اول نشان استمالتدر منكا (۲)

غزلینی (كشوری) مخلصینا قدر اوقوركن انسان فضولیدن بر پارچا اوقودیفنی ظن ایدر.

كلمه لرك سهچلمه و ایشله دیلمه سندن جمله لرك قورولوشینا؛ وزنك آهنگیندن فكر و حس لرك آهنگینه قدر فضولیانه بر ادا كوستره ن (كشوری) اسکی سقولاستیک ادبیات ایچینده بسله توب بووین شاعر لرك اك صمیمی واك حسی لرننددر.

(كشوری) نك اسکی صنعت تلقیسی تاثیری آلتیندا یازدیغی یازیلاری یوقدر ادعاسیندا بولونامازلار؛ فضولی کبی داهی بر عاشق شاعر یله نوزینی او بلادان سیرامامشدر. البته عصرینك تصنع، تكلف، حتا تصلف کبی عنعنه وی قیدلرینه ایستر ایسته نوز بوتون ویره جکی، کوره نه کدن، تنظیر و تهلیددن قورتولامایاچاغی طبیعیدر. (كشوری) قلاسیق بر شاعر درر. بوتون تورك قلاسیق لری کبی اودا شرق صنعتینك نولمز استادلاری حساب اولونان حافظ لری، نظامی لری، خاقانی لری، فردوسی لری... تقید ایدر جکدر.

بونى نوزی ایچون بر کنه، بر خطا سایماق ممکن دکلددر. او یاشادیغی اجتماعى محیطك عنعنه وی خطاسی، مفكوره وی كناهیدر. لاکن :

سندین آيرو يوز غم و دردو ملامتدر منكا
نه خوشم نه ناخوشم ییلمن نه حالتدر منكا

ییتی کبی ساده، لاکن صمیمی بر حالت روحیه نی آیدین صورتده کوسترنیتلریله (كشوری) بر چوق (سوز آهسی) (۳) قلاسیق لردن نوزینی آسانجا آیرماقدا و مستثنای بر موقع آلماقدادر:

سندن آيرولكم كویا كه تقدیر اولمادی
بوخسا جان ویرمكده منده هیچ هتصیر اولمادی
يار اولب اغیار ایله وار موجب بدنام لیق
نیچه كیم قیلدم نصیحت یاره تدبیر اولمادی

(۱) اولدورك

(۲) «مثنوی خطائی»، شرق موزه سی، له نیغراد، ۲۹۷.

(۳) چوق سوز ییلن.

زلفنك ایله باغلا كوكلمنى كه قاچر خلقدین
تیلبنك بویننده كر بر لحظه زنجیر اولمادی
كلمدی بر کون كه یوزم اوزره مژگان سیلیدن
بو منم درد دلم قان بیرله تحریر اولمادی
کیمکه باخدی سندین آيرو (كشوری) نك یوزینه
ییلدی کیم حالی ندر محتاج تقریر اولمادی... (۱)

غزلینده کی روح، معنا، ادا، حس، خیال، آهنگ هامیسی بزه یوقاریدا ویردی کمز حکمی داها قطعی بر صورتله اثبات ایتدیکی کبی دلیل اعتباریله ده هم چاغاتای نهجه سینك، همه عنعناتی شیوه سینك تاثیر لرینی آیدین صورتده کوستره ن بر وثیقه اولور.

مندن ای ناصح كه رسوای جهانم یارسز
عار ناموس ایستمه كه عاشق اولور عارسز
كوكسمنك چاكدن آندی شكر غم جانمی
میوه نك تاراجیدر چون باغ اوله دیوارسز
صبر و آرامم بو محنت کونلرینده فویدیلار
من غریب ناتوانی یارسز غمخوارسز
كاكلنك تك ای منم جان و جهانم حاصلی
قالیشم سو دای و سرکشته و پرکارسز

یارو وصلین ایستر ایسهك هجره قاتلان (كشوری)
کیم جهان باغیندا بر کل بیتمه میشدر خارسز (۲)

غزلینی ده اوقودیقدان سوکرا (كشوری) نك مطلقا (نوابی) نی اوقومش اولدیغنداشبهه ایدر ییللمه رز. كرك اسلوب و ادا، كرك حس و هیجان اعتباریله (فضولی) ایلده بو یوك بر یاقینلیغی اولدیغی کوروریز. بو قدر وار كه (كشوری) نك دوغولدیغی و تولدیکی تاریخ لری تثبیت ایدر قوتلی بر وثیقه نك اله کیجه مش اولماسی بو نقطه نی آیدیلشدیر ما نه نکهل اولور (كشوری) نك بو سوک غزلی (فاتح) زمانی شاعر لریندن (فخر النساء مہری) خانمك:

(۱) «مثنوی خطائی»، شرق موزه سی، له نیغراد، ۲۹۷.

(۲) «مثنوی خطائی»، شرق موزه سی، له نیغراد، ۲۹۷.

«نیلیم بی چاره کوکلوم بردم اولماز یارسز»

أبسم اولماز نیتہ کیم جهد ایلہریم بو عارسز...» (۱)

مطلعی غزلینه بر نظیره در. بو غزلک بر چوق نظیره لری اولدیغی کبی (کشوری) نئک ده نظیره سی اولماسی اونئک تورکیا شاعرلرینئک اثرلرینی کورمش وتبع ایتمش اولدیغنا صریح بر دلیلدر .

برنجی جلد سوکی

کتابک ایچینده کیلر

باشلانغیچ ۳

برنجی قسم

| | |
|-----|---------------------------------------|
| ۴ | اسلامیتدن میلادی اون اوچنجی عصره قدر. |
| ۱۸ | قومی جریان |
| ۲۲ | ۱ — شرقیلر |
| ۵۷ | ۲ — حکایه لر |
| ۹۷ | ۳ — اویونلار |
| ۹۹ | ۴ — رقصلر |
| ۱۰۰ | ۵ — شیطانیات |

ایکینجی قسم

| | |
|-----|--|
| ۱۰۸ | میلادی اون اوچنجی عصردن اون بئنجی عصره قدر |
| ۱۲۴ | دینی جریان |
| ۱۴۴ | حسن اوغلی |
| ۱۵۳ | قانی برهاالدین |
| ۱۷۱ | تسیمی |

اوچونجی قسم

| | |
|-----|--|
| ۲۰۱ | میلادی اون بئنجی عصردن اون سکزنجی عصره قدر |
| ۲۱۱ | حامدی |
| ۲۲۶ | خلیلی |
| ۲۳۷ | حبیبی |
| ۲۵۲ | هاشمی |
| ۲۵۷ | سروری |
| ۲۶۵ | بھیری |
| ۲۸۲ | ماتعی |
| ۲۸۶ | کشوری |

(۱) «تورک ادبیاتی تاریخی»، عثمانلی قسمی، دوکوزنجی اونجی عصرلره باقکز.

1928

424